tarihin sonunu beklemek

Ortadoğu Dinlerinde Eskatoloji Mitosları

CENGİZ BATUK

İZ YAYINCILIK

tarihin sonunu beklemek

Ortadoğu Dinlerinde Eskatoloji Mitosları

CENGİZ BATUK

Dünyanın sonuna ilişkin eskatolojik beklentiler, bütün dinsel geleneklerin inanç sistemlerinde önemli yer tutmaktadır. Dinsel kaynaklar, ilahi adaletin nihai tesisi, aşkın varlıkla birleşme bütünleşme ya da ona dönüş ve ideal toplumun egemen olduğu gelecek tasarımına yönelik düşüncelerini/iddialarını hep bu eskatolojik beklentiler çerçevesinde dile getirirler.

Metafizik değerlerin, insan ve evrenin varoluşunun ve insan için bilinmeyen olan diğer şeylerin açıklamasında olduğu gibi, geleceğe ilişkin beklentilerde de dinler, mitolojik anlatılara ağırlıklı yer verirler. Bir anlatım aracı olarak mitoslar, geçmişe, geleceğe ve metafizik aleme yönelik kutsiyetine inanılan anlatılardır. Bu anlatılar insana, yaratılışını, var oluşunun amacını ve hikmetini açıklar.

Elinizdeki çalışma, Ortadoğu dinsel geleneklerinin tarihin sonuna ilişkin beklentilerine yönelik mitolojik anlatıları ele almaktadır. Hıristiyanlıktan Yahudiliğe, Mecusilikten İslam'a kadar Ortadoğu dinleriyle ilgili gerek yazılı kaynaklarda gerekse sözlü gelenekte önemli yer tutan bu anlatılar, bütün bu dinsel geleneklerle bilinçli ya da bilinçsiz şekilde iletişim içerisine girmiş olan Türkiye halk dindarlığının yaygın eskatolojik beklentilerini irdeleme, tahlil etme açısından önemlidir.

ISBN 975-355-527-X
9 789753 555272

İZ YAYINCILIK 402
İNCELEME-ARAŞTIRMA DİZİSİ

www.kitapyurdu.com

Tarihin Sonunu Beklemek

Ortadoğu Dinlerinde Eskatoloji Mitosları

CENGİZ BATUK

CENGİZ BATUK; 1971'de Vezirköprü'de doğdu. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni bitirdi (1997). O.M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Dinler Tarihi Bilim Dalı'nda Yüksek Lisansa başladı ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Araştırma Görevliliğine atandı. "Ortadoğu Dinlerinde Eskatoloji Mitosları" adlı çalışmasıyla Yüksek Lisans Programını tamamladı ve Araştırma Görevliliğinden ayrıldı. Karadeniz Teknik Üniversitesi Rize İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi bölümüne alındı (2002). Halen O.M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde doktora çalışmalarını sürdüren yazar evli ve bir çocuk babasıdır.

© İz Yayıncılık

İZ YAYINCILIK: 402
İnceleme-araştırma dizisi: 99
İstanbul, 2003

ISBN 975-355-527-X

dizgi, iç düzen: İz Yayıncılık
kapak: Medine Efe
baskı : Umut Matbaası

İZ YAYINCILIK
Çatalçeşme Sokağı, Defne Han, No: 27/15 Cağaloğlu 34410 İstanbul
telefon: (212) 5207210
faks: (212) 5115791

http://www.izyayincilik.com
e-mail : bilgi@izyayincilik.com

CENGİZ BATUK

TARİHİN SONUNU BEKLEMEK

Ortadoğu Dinlerinde Eskatoloji Mitosları

İZ YAYINCILIK

İçindekiler

KISALTMALAR 7
ÖNSÖZ 9

GİRİŞ

1. KONU İLE İLGİLİ ÖN BİLGİLER 13
A. Konunun Seçimi ve Önemi 13
B. Yöntem 16
C. Kaynaklar 17
2. KAVRAMLAR 21
A. Mitoloji 21
B. Eskatoloji 48
C. Apokalips ve Apokaliptik 51

I. BÖLÜM

ESKATOLOJİK KURTARICI MİTOSU: MESİH, MEHDİ 61
1. İran ve Sümer'de Kurtarıcı Motifi 63
2. Yahudi Düşüncesinde Mesih Kavramı 66
A. Eski Ahitte Mesih 67
B. Yahudilikteki Kurtarıcı Figürünün Kaynağı Sorunu 69
C. Eski Ahitte Mesih Motifinin Gelişimi 72
D. Apokaliptik Metinlerde Mesih Motifi 81
E. Talmud'da Mesih 93
F. Bir Mesih Tipi Olarak Davud 97
G. Kabbala Mistisizminde Mesih 104
3. Hıristiyanlıkta Mesih/Kurtarıcı 110
A. Beklenen Mesih İsa mı? 113
B. Tanrı Oğlu İsa Mesih: Pavlus ve Sonrasında Mesih 119
C. Apokaliptiklerde Mesih: Vahiy Kitabı Örneği 123
4. İslam Geleneğinde Kurtarıcı Tasavvuru 128
A. Mesih İsa ve İnişi 129
B. Mehdi 135

II. BÖLÜM

SONSUZ KRALLIK BEKLENTİSİ: TANRI'NIN KRALLIĞI 147

1. Kral – Tanrı Kültü 148
2. Tanrı – Kral Kültü 156
   A. Eski Ahitte Tanrı (Yahve) ve Tanrı'nın Krallığı 159
      a. Tanrı'nın Krallığı'nın Motifinin Yoğun Olduğu Metinler 167
      b. İsrailoğullarının Eskatolojik Beklentisi: Tanrı'nın Krallığı 182
   B. Yeni Ahit'te ve Hıristiyanlıkta Tanrı'nın Krallığı 186
      a. İsa'da Tanrı'nın Krallığı Beklentisi 187
      b. Kristosentrik Teolojide Tanrı'nın Krallığı 204
      c. Kilise ve Tanrı'nın Krallığı 212

III. BÖLÜM

ALTIN ÇAĞ / BİNYILCILIK 221

1. Tarihin Dönemleri 223
   A. Altın Çağ (Golden Age) 233
   B. Hıristiyan Altın Çağı: Binyılcılık 238
   C. İslam Geleneğinde Altın Çağ Tasavvuru 257
2. Binyılcı Hareketler 259
   Binyılcılığın Genel Özellikleri 264
   Eskatolojik Kronoloji 265

IV. BÖLÜM

KARŞIT GÜÇLER VE ONLARLA MÜCADELE 269

1. Mesih Karşıtı 270
   A. Yahudi Geleneğinde Mesih Karşıtı 272
   B. Hıristiyan Geleneğinde Mesih Karşıtı: Antikrist 285
   C. İslam Geleneğinde Mesih Karşıtı 306
2. Gog ve Magog 309
3. İyiyle Kötünün Son Savaşı: Armagedon 315

SONUÇ 325

BİBLİYOGRAFYA 333

EKLER 344

İNDEKS 353

Kısaltmalar

A.Ü.İ.F.D.	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
age.	Adı geçen eser
agm.	Adı geçen makale
B.T.	*Babylonian Talmud*, Isidore Epstein (tr., ed.), The Soncino Press, London, 1935.
bkz.	Bakınız
c.	Cilt
çev.	Çeviren
D.B.	*A Dictionary of the Bible*, J. Hasting (ed.), T&T Clark, Edinburgh, 1898-1904.
D.O.T.T.	*Documents from Old Testament Times*, Harper Torchbooks, New York, 1961.
E.R.	*The Encyclopedia of Religions*, M. Eliade (ed.), Macmillan New York, 1983.
E.R.E.	*Encyclopaedia of Religions and Ethics*, J. Hastings (ed.), T&T Clark, Edinburg, 1908-1921.
ed.	Editör
Efes.	Pavlus'un Efeslilere Mektubu
Filip.	Pavlus'un Filipililere Mektubu
Gal.	Pavlus'un Galalatyalılara Mektubu
h.	Hicrî
Hak.	Hakimler
Hez.	Hezekiel
İbr.	İbranilere Mektup
Kol.	Pavlus'un Koleselilere Mektubu
I. Kor.	Pavlus'un Korintlilere Birinci Mektubu
II. Kor.	Pavlus'un Korintlilere İkinci Mektubu
II. Kral.	II. Krallar
M.Ü.İ.F.V.Y.	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
I. Mak.	I. Makkabiler
Mark.	Markus İncili
Mat.	Matta İncili
Mez.	Mezmurlar

MÖ	Milattan Önce
MS	Milattan Sonra
O.M.Ü.İ.F.D.	Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ö.	Ölümü
QS	Q İncili, (B.L.Mack, *The Lost Gospel: The Book of Q & Christian Origins*, Element Books, Dorset, 1993, ss.81-102).
II.Pet.	Petrus'un İkinci Mektubu
Res. İş.	Resullerin İşleri
Rom.	Pavlus'un Romalılara Mektubu
s./ss.	sayfa/sayfalar
I. Sam.	I. Samuel
II. Sam.	II. Samuel
I. Sel.	Pavlus'un Selaniklilere Birinci Mektubu
II. Sel.	Pavlus'un Selaniklilere İkinci Mektubu
Sül. Mez.	Süleyman'nın Mezmurları (Psalms of Solomon)
T.D.V.İ.A.	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
T.T.K.Y.	Türk Tarih Kurumu Yayınları
I. Tar.	I. Tarihler
II. Tar.	II. Tarihler
Tek.	Tekvin
Tes.	Tesniye
Test.	Testament (Ahit)
II.Tim.	Pavlus'un Timoteyusa İkinci Mektubu
tr.	İngilizceye tercüme eden
Tsef.	Tsefanya
Vah.	Vahiy (Yuhanna'nın Vahyi)
vb.	ve benzeri
vs.	ve saire
vd.	ve diğerleri
Yah.	Yahuda'nın Mektubu
Yer.	Yeremya
Yuh.	Yuhanna İncili
I. Yuh.	Yuhanna'nın Birinci Mektubu
II. Yuh.	Yuhanna'nın İkinci Mektubu
yy.	yüzyıl/yüzyıllar
Zek.	Zekerya

Önsöz

Geçmişte ve günümüzde mitosların gerek belirli dinsel söylemlerin bir parçası olarak gerekse insanın sosyal, kültürel ve siyasal yapısının bir uzantısı olarak insan yaşamında önemli bir yer tuttuğu bilinen bir gerçektir. Bu nedenle insanı ve insana özgü düşünceleri, inançları ve davranış kalıplarını ya da insana hitap eden dinsel gelenekleri anlamada mitosları da göz önünde bulundurmanın önemli bir yeri vardır. Ortadoğu dinsel geleneklerinin anlaşılmasına bir katkı olması umuduyla hazırlanan bu çalışma, genelde İlahiyat alanında, özelde Dinler Tarihi alanında mitolojiyle ilgili olarak Türkiye'de yapılan ilk çalışmalardan bir olma özelliğini taşımaktadır ve ileride yapılacak konuya ilişkin çalışmalara bir örnek, bir başlangıç olması umulmaktadır.

Yaklaşık olarak ikibinyıldan fazla bir zamandır Ortadoğu halkları dünyanın sonunu beklemektedirler. Hemen hemen her peygamber aynı çağrıyı seslendirmiş ve dünyanın sonunun yaklaşmakta olduğu uyarısını yapmıştır. Bu çağrının ahirete hesap ve cezaya dönük bir yönü bulunmakla birlikte aynı zamanda dünyanın sonundaki parlak bir döneme işaret eden bir yönü bulunmaktadır. İşte mitoslarda tam bu noktada devreye girerek dünyanın sonunda bir tür yeryüzü cennetinden sözederler. Mitoslar inancı zayıflayan, umdunu yitiren insanlara, acıdan, sürgünden bunalan garibanlara tekrar

umut aşılamak gibi önemli bir işlevi üstlenerek eskatolojik umutların diri kalmasını sağlamıştır. İkibin yılı aşkın bir zamandır dünyânın değişik ülkelerine dağılmış olarak yaşayan Yahudi halkı tarihin bütün dönemlerinde Kudüs'e / İsrail'e geri dönme ve yeniden devlet olma umudunu taşımıştır. Hiç sönmeyen bu umut onlara sürekli güç vermiş ve sürekli bir Davud beklemelerine neden olmuştur.

İçinde bulunduğumuz zaman diliminde radikal / fundementalist Hıristiyan grupların eskatolojik tasavvurları doğrultusunda şiddete bile başvurdukları, bazı terör eylemlerine giriştikleri görülünce eskatolojik mitosları anlamanın ne denli önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Günümüzde yaşanan pek çok olayın, çatışmanın geri planında –siyasi, ekonomik vb. çıkar ilişikilerinin yanı sıra– eskatolojik mitoslar yatmaktadır.

Bu çalışmada, Ortadoğu dinsel geleneklerinin geleceğe dönük tasavvurları doğrultusunda şekillenen Yahudi ve Hıristiyan eskatoloji mitosları incelenmiştir. Herbir mitosun diğer dinsel geleneklerle benzerliklerine işaret edilmekle birlikte Yahudi ve Hıristiyan geleneğindeki algılanma şekillerine ve farklılıklara özellikle değinilmiştir. Çalışma, giriş ve sonucun dışında dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın konusu, önemi, yöntemi ve kullanılan kaynaklar hakkında bilgi verilmiş ve çalışmada sıkça kullanılacak olan mitoloji, eskatoloji ve apokalips terimleri hakkında açıklamalar yapılarak konunun kavramsal çerçevesi oluşturulmaya çalışılmıştır. İlk bölümde, eskatolojik kurtarıcı motifi olarak Mesih ve Mehdi tasavvurları; ikinci bölümde Tanrı'nın bir kral olarak algılanması doğrultusunda geliştirilen Tanrı'nın Krallığı mitosu; üçüncü bölümde tarihi dönemlere ayırma geleneği ve Altın Çağ ya da Hıristiyanlıktaki adıyla Binyılcılık mitosu; dördüncü bölümde ise kaotik güçlerin yeryüzü egemenliği için yaptıkları mücadeleleriyle eskatolojik olarak ortaya çıkan Mesih Karşıtı figürü incelenmiştir.

Bu araştırmanın planlanıp gerçekleştirilmesinde hiçbir yardımı esirgemeyen, değerli fikirleri ve tenkitleriyle konuya

farklı açılardan yaklaşmamı sağlayan danışman hocam Doç Dr. Şinasi GÜNDÜZ'e; konuyla ilgili görüşleriyle ve kütüphanesini kullanımıma açarak değerli katkılarda bulunan Yrd. Doç. Dr. Mahmut AYDIN'a; çalışmayla ilgili yardımlarının yanı sıra moral desteğini de hiç eksik etmeyen, her fırsatta dostluğunu gösteren Doç. Dr. Burhanettin TATAR'a; yıllardır verdiği destekten ötürü Doç. Dr. Yavuz ÜNAL'a; çalışmanın okunmasında ve tashihinde yardımcı olan hocalarıma ve arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunarım.

Cengiz BATUK

Samsun – 2001

GİRİŞ

1. Konu İle İlgili Ön Bilgiler

A. Konunun Seçimi ve Önemi

Antik zamanlardan beri dünyanın merkezi olarak kabul edilegelen Ortadoğu'nun dinler tarihi açısından ayrı bir yeri vardır. Birçok dinin ya merkezi ya da farklı coğrafyalarda doğan dinlerin birbirleriyle kaynaştığı, içiçe geçtiği bir bölgedir. Tarihin önemli ticaret yolları olarak kabul edilen İpek ve Baharat yolları bölge üzerinden geçmektedir. Ayrıca bölgenin iki yakasında Mezopotamya ve Nil deltası gibi iki önemli tarımsal alanın bulunması tarihte buraya duyulan ilginin artmasına neden olmuştur. Tüm bu etkenler ise Ortadoğu'nun kozmopolit bir yapı arz etmesi ve çok kültürlü olması sonucunu doğurmuştur. Zengin bir dinsel harmoniye sahip Ortadoğu'nun bu çok kültürlü yapısı karşılıklı olarak dinsel geleneklerin birbirlerini etkilemelerine ve bir dinsel geleneğe ait olan inancın diğer bir geleneğe aktarılmasına neden olmuştur.

Dinlerin karşılıklı etkileşimlerinde şüphesiz en önemli rollerden birini mitoslar üstlenmektedirler. Kutsala dair bir öykü olan mitos, aynı zamanda bir ifade tarzı, bir anlatım yöntemidir. Duygu, düşünce ve beklentilerin yanı sıra inancın da

ağırlıklı olarak mitosun içinde yer aldığı gözlemlenmektedir. İnsan diliyle, insana özgü yöntemlerle metafizik olanı, bilinmeyeni anlama çabasının bir ürünü olan mitos, tanrıların dünyasını insanların dünyasına indirger ya da insanlar için bilinen bir şey olmasını sağlar. Bu anlamı itibariyle Ortadoğu dinsel geleneklerinin oldukça zengin bir mitolojik söyleme sahip oldukları söylenebilir. Kuşkusuz bu söylemler yukarıda belirttiğimiz etkileşimin bir sonucu olarak birbirine yakın pek çok unsuru taşısa da her söylemin Ortadoğu'nun kültürel zenginliğine farklı bir katkı yaptığı kesindir.

Sümer, Babil, İran, Mısır ve Kenan dinlerinin yanı sıra, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam da bir anlatım tarzı ve ifade yöntemi olarak mitosu kullanmışlardır. Dolayısıyla Ortadoğu kökenli dinsel gelenekleri anlamak için bu dinsel geleneklerde varolan mitolojik unsurları anlamak zorunluluk arz etmektedir. İster gerçek olarak kabul edilsin isterse edilmesin mitos, hayatın bir yorumunu sunar ya da diğer bir ifadeyle seküler olanı kutsala bağlar.

Mitosların işlediği konular itibariyle ayrıldığı faklı kategoriler bulunmaktadır. Fakat bu kategoriler içerisinde ağırlıklı yeri kozmogoni ve eskatoloji mitosları almaktadır. Biri hayatın başlangıcıyla, diğeri de hayatın sonuyla ilgilenir. İnsanların dünyadan ve hayattan beklentilerini, umutlarını yansıttığı, onlar için hayatın anlamını, değerini gösterdiğinden ötürü de eskatolojik mitosların ayrı bir yeri vardır. Eskatolojik mitosların ne derece önemli olduğunu görmek için bir Ortadoğu halkı olan Yahudilere bakmak yeterli olur. Yüzyıllardır aynı beklentinin, umudun peşinde koşan bu halkı canlı tutan şey, dinsel metinleriyle temellendirdikleri eskatolojik mitoslardır. Bu yüzden bir Yahudi'yi anlamak için onun düşünce dünyasının geri planında yatan bu mitosları anlamak oldukça önemlidir.

Mitolojinin bu kadar önemli olmasına ve batıda, üzerinde fazlaca çalışılmış olmasına rağmen, nedense ülkemizde bu konuya fazla bir ilgi gösterilmemiştir. Kuşkusuz bunda mito-

sun gerçek olmayan, uydurma efsaneler olarak algılanması ve bu kapsamda anlatılan öykülerin mahiyetinin ciddiye alınmaması önemli bir faktördür. Bütün bunlar ülkemizde, mitolojiye hiç ilgi duyulmadığı anlamı taşımamaktadır. Zira, özellikle sanat tarihi, edebiyat ve antropoloji gibi alanlarda bu ilginin olduğu görülmektedir. Ama aynı ilginin mitoslarla daha yakından ilgilenmesi gereken İlahiyat çevrelerinde olmadığı da bir gerçektir. Ülkemizde mitolojiye genelde İlahiyat alanına giren disiplinlerde özelde ise dinler tarihi alanında yer verilmemiş olması ciddi bir eksikliktir.

İlahiyat alanındaki bu eksikliğe rağmen, ülkemizde, mitolojiye gittikçe artan bir ilginin olduğu da gözlerden kaçmamaktadır. Son günlerde Sümer mitolojisinden İnka mitolojisine kadar çoğunluğu çeviri olan pek çok eserin yayınlanmış ve yayınlanmakta olması, İmge Yayınları gibi bazı yayınevlerinin mitoloji ağırlıklı yayın yapmaları bu artan ilginin bir göstergesidir. Bu arada İlahiyat alanı dışında yapılan birkaç önemli çalışma da dikkat çekicidir. Psikoloji alanında yapılan ve bir toplumun bilincinin oluşumunda mitosun rolünü irdeleyen M.Bilgin Saydam'ın "Deli Dumrul'un Bilinci" adlı çalışması, bu anlamda önemli çalışmalardan biridir. Saydam, bu eserinde, Deli Dumrul mitosunun Türk-İslam ruhunun oluşmasına katkısını sorgulayarak, İslamlaşma sürecinde Türk toplumunun yaşadığı sancıları mitos bağlamında ele alır. Yine Türk Edebiyatı alanında D.Ali Tökel'in "Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar" adlı çalışması, İlahiyat alanı dışında yapılan çalışmalara örnek olarak sayılabilir. Tökel, bu eserinde, Divan edebiyatındaki mitolojik yönelimleri şahıslar bazında ele almaktadır.

Tüm bu etkenlerden ötürü araştırmanın konusu "Ortadoğu Dinlerinde Eskatoloji Mitosları" olarak seçilmiştir. Ortadoğu'nun dinsel zenginliği göz önünde bulundurularak, çalışma özelde Ortadoğu'nun iki önemli dinsel geleneği olan Yahudilik ve Hıristiyanlıkla sınırlandırılmış; genel Ortadoğu mitolojisi ve dinsel geleneklerinden hareketle Yahudilik ve

Hıristiyanlıkta yer alan eskatolojik mitoslar irdelenmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte Yahudi-Hıristiyan geleneğinde yer alan eskatoloji mitosları incelenirken, konuyla ilgili İran, Sâbiî, Babil ve Sümer mitoslarıyla İslam geleneğindeki benzer mitolojik malzemeye de yer verilmiştir. Böylelikle Yahudi ve Hıristiyanların ve kısmen de Müslümanların bilinçlerinde yer eden eskatolojik inançların mitolojik kökenli olduğu ve bu mitosların bizzat kutsal metinler tarafından desteklendiği gösterilme yoluna gidilmiştir.

B. Yöntem

Bu çalışma, Ortadoğu dinsel geleneklerinde mevcut olan eskatolojik mitosların Yahudilik ve Hıristiyanlık içindeki konumlarını, etkilerini ve nasıl anlaşıldığını tahlile çalışmaktadır. Dolayısıyla dinsel gelenekler için bir anlatım tarzı, ifade yöntemi olan mitosun takibini yapabilmek için öncelikle söz konusu dinsel geleneklerin kutsal metinlerine bakmak gerekmektedir. Bu nedenle kutsal metinler tespit edilen mitoslar açısından tahlile tabi tutularak bu metinlerdeki mitolojik söylem ortaya konulmaya çalışılmıştır. Daha sonra ise Rabbinik yazarlar ve Kilise Babaları gibi, ilgili dinsel geleneklerde otorite olarak kabul edilen din adamlarının eserlerinden hareketle anlayışlarına ve mitosların dinsel gelişmelere etkilerine temas edilmiştir.

Çalışmanın kapsamı doğrultusunda Ortadoğu dinsel gelenekleri etkisinde oluşan ya da onlarla benzeşen temel dört eskatolojik mitos çeşidi tespit edilmiştir. Çalışmanın ana bölümlerini oluşturan bu mitos çeşitleri ayrı ayrı ele alınmış olup, her bir bölümde mümkün olduğu ölçüde tek bir mitos işlenilmeye çalışılmıştır. Mitoslar arasında net bir kronolojik sıralama yapılmasının güçlüğü nedeniyle, bölümler konuların kapsamı ve söylemin yaygınlığı göz önünde bulundurularak oluşturulmuştur.

İlk bölümde eskatolojik kurtarıcı tasavvurları Mesih ve Mehdi fikirleri incelenmiş olup ikinci bölümde yeryüzünün

kralı olarak düşünülen Tanrı'nın tarihin sonunda yeryüzü kralı olarak tahta oturtulmasıyla ilgili tasavvur, üçüncü bölümde tarih sona ermeden önce yaşanılacak yeryüzü cenneti ya da altın çağla ilgili tasavvurlar, dördüncü bölümde ise iyilikle kötülüğün son karşılaşmaları çerçevesinde Mesih Karşıtı ve diğer muhalif güçler incelenmiştir.

Her bölümde öncelikle mitosların Ortadoğu geleneklerindeki durumları ortaya konularak benzerlikleri ya da köken olması açısından ilişkilerine temas edilmiş ve bu mitosların Yahudilik ve Hıristiyanlıkta nasıl algılandığı üzerinde durulmuştur.

Ayrıca çalışmada eskatolojik mitosların, ilgili dinsel geleneklerdeki farklı algılanmalarına da yer verilmiştir. Araştırmanın sınırlarını çok aşacağından ötürü, mitosların güncel yansımalarına kısaca değinilmekle birlikte, detaylara inilmemiş ve sadece çok yaygın ya da çok bilinen bazı yaklaşımlara temas edilmiştir.

Ayrıca çalışmada dinler tarihinin bir yöntemi olan karşılaştırma metodu da kullanılmıştır. Bu metot doğrultusunda Yahudilik, Hıristiyanlık, İslam ve diğer Ortadoğu dinsel gelenekleri arasında karşılaştırmalar yapılmıştır. Fakat bu karşılaştırmalar yapılırken yargılayıcı bir üslup kullanılmasından kaçınılmış; her dinsel geleneğin özgün yapısının korunmasına dikkat edilmiştir.

C. Kaynaklar

Bu çalışmada yararlandığımız kaynakları genel olarak ilk elden ve ikincil kaynaklar olmak üzere iki gruba ayırabiliriz. İlk elden kullandığımız kaynakların önemli bir kısmını kutsal metinler oluşturmaktadır. Yahudi ve Hıristiyan mitosları incelenirken öncelikle Eski ve Yeni Ahit içerisinde yer alan kitaplar kullanılmıştır. Bu kitapların Türkçe çevirileri için Kitabı Mukaddes Şirketinin tercümesiyle, Yeni Yaşam Yayınlarının Yeni Ahit çevirisi kullanılmıştır. Bu çeviriler kullanılırken

metinler birebir aktarılmamış, Kitabı Mukaddes'in King James versiyonuyla karşılaştırılarak alınmıştır.

Diğer bir kutsal metin ise Yahudiler için oldukça büyük öneme sahip olan Talmud'dur. Daha ziyade Yahudi Mesih düşüncesiyle ilgili olarak yararlandığımız Talmud metinleri, Isidore Epstein'in editörlüğünde 1948 yılında İngilizce'ye çevrilen Babil Talmud'undan alınmıştır.

Bir başka ilk el kaynak da çeşitli apokrif metinlerdir. Yahudi ve Hıristiyan kanonik kutsal metinleri dışında yer alan bu literatür, yazıldıkları dönemdeki insanların inanç yapılarıyla ilgili oldukça değerli bilgiler sunmaktadır. Bunun dışında resmi söylemin haricinde özellikle halka ait bilgiler içermesi de önem arzetmektedir. Zira yaşayan bir olgu olan mitos, öncelikle halk inançları arasında kendisini göstermektedir.

Gelecek dönem, dünyanın sonu ve öte dünyayla ilgili kehanetlerde bulunan apokaliptik metinler, gerek Yahudilik ve gerekse Hıristiyanlık için eskatolojik malzeme içeren metinler arasında yer almaktadır. Bu nedenle Daniel ve Yuhanna'nın Vahyi dışındaki diğer apokaliptik metinler kanonik sayılmamasına rağmen bu çalışmada başvurulan önemli eserler arasındadır. Bu metinlere yoğun olarak başvurmamızın en önemli nedeni, kuşkusuz bunların mitolojik söylem açısından zenginliğidir. Apokaliptik metinler için R.H. Charles'in editörlüğünde basılan *The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament in English* (Clarendon Press, Oxford,1913); H.N. Bate'nin çevirdiği The *Sibylline Oracles* (London, 1918) ve W.G.E. Watson, *The Dead Sea Scrolls Translated* (Leiden, 1994) gibi eserlerin yanı sıra Christian Classics Ethereal Library'nin internet sitesinden de yararlanılmıştır.

Kilise Babalarının yazmaları da ilk elden kullandığımız eserler arasındadır. Hıristiyan dünya açısından oldukça büyük bir öneme sahip olan, ilk dönemlere ait bu metinler, Hıristiyan bilincini oluşturan temel eserler arasında sayılmaktadır. Dolayısıyla bu metinlerde mitolojik söylemin ne şekilde yer aldığının ortaya konulması önem taşımaktadır. Kilise ba-

balarının yazmaları için genellikle *Christian Classics Ethereal Library* (http://www.ccel.org) kullanılmıştır. Bu sitede yer alan metinler değerlendirilerek ilgili yerlerde kitap adı, cilt, bölüm ve paragraf numarası sıralamasına bağlı kalınarak dipnotlarda gösterilmiştir.

Yahudi inançlarının eski Ortadoğu kültürleri ve mitoslarıyla ilgisi noktasında yararlandığımız önemli bir eser de D.W.Thomas'ın editörlüğünde hazırlanan *Documents From Old Testament Times* adlı çalışmadır. Bu eserde Ortadoğu mitoslarının yer aldığı pek çok tablet çözümlemesi bulunmaktadır. Bunun yanı sıra bu tabletlerdeki anlatılanların Eski Ahit'le ilişkileri de notlar kısmında genellikle çeviriyi yapan araştırmacı tarafından gösterilmiştir.

Mitosların İslam geleneğindeki yansımalarını göstermek içinse, ilk elden kaynak olarak Kur'an-ı Kerim ayetlerinin yanı sıra Sahih-i Buhari, Sahih-i Müslim, Sünen-i Tirmizi gibi hadis kitaplarından yararlanılmıştır.

Çalışmada kullanılan ikincil kaynakları modern çalışmalar ve yorumlar oluşturmaktadır. Bu anlamda genelde mitolojiyle özelde Ortadoğu mitolojisiyle ilgili yapılmış olan M. Eliade'nin çalışmaları başta olmak üzere S.H. Hooke, J. Gray, J. Campbell, S.N. Kramer, J.G. Frazer, C. Huart ve N. Cohn'un eserlerinden önemli ölçüde yararlanılmıştır.

Ayrıca Yahudi eskatolojik düşüncesiyle ilgili yapılan J.H. Greenstone'un ve D.S. Russell'in çalışmalarından ve Hıristiyan eskatolojik düşüncesi ve mitolojik söylemle ilişkisi noktasında ise R. Bultmann'dan ve diğer araştırmacıların eserlerinden istifade edilmiştir. Çalışmamız içerisinde kullandığımız ikincil kaynaklar arasında çeşitli internet web sitelerini de sayabiliriz.

2. Kavramlar

Çalışmamızda konuyu incelerken daha ziyade mitolojinin verilerinden hareketle dinsel metinlere yaklaşılacak ve arada ilgiler kurulmaya çalışılacaktır. Dolayısıyla zorunlu olarak bazı temel kavramlara daha çok değinilecektir. Bu nedenle de öncelikle bu temel kavramların anlamlarını açıklamamız ve çalışmada bu kavramların hangi bağlamda kullanıldığını göstermemiz gerekmektedir.

A. Mitoloji

Mit (myth) kelimesi köken olarak "*söz*" ya da "*konuşma*" anlamına gelen Yunanca "*muthos*"dan gelmektedir. Genel olarak sözlü olarak anlatılan, nakledilen anlatılar, hikayelerdir. Mitosu[1] masal ya da sıradan bir hikayeden ayıran yönü, mitoslarda anlatılan öykülerin kutsal olması ya da kutsal olarak kabul edilmesidir.[2] Mitoloji, mitosları inceleyen, onları yorumlayan ve mitosların belirli kültürlerdeki yapısı hakkında çalışmalar yapan bir bilim dalıdır. Mitoloji ile psikoloji, antro-

1 Mitolojik öykü ve anlatımları ifade etmek için Türkçe'de mit, mitos, hatta mitoloji kelimeleri kullanılmaktadır. Bu çalışmada mitolojik öykü ve anlatımları ifade etmek üzere bu terimlerden "mitos" terimi kullanılacaktır.

2 Kees W. Bolle, "Myth", *E.R.*, c.10, s.261; G. S. Kirk, *Myth, Its Meaning and Functions in Ancient and Other Cultures*, Cambridge University Press, Cambridge, 1974, s.8.

poloji, sosyoloji, dinler tarihi, edebiyat, dilbilim, sanat tarihi gibi oldukça farklı bilim dalları ilgilenmekte olup, bu farklı bilim dalları kendi alanları ile ilgili olmak üzere mitoloji hakkında incelemeler yapmaktadırlar. Bu kadar farklı bilim dallarını yakından ilgilendiren mitolojinin konusu olan mitosların tek bir tarifini yapmak oldukça güçtür. Her bilim adamı kendi yaklaşım tarzına göre bir mitos tanımı yapmayı yeğlemiştir. Çünkü Eliade'nin de vurguladığı gibi mitos, çok sayıda ve birbirini bütünler nitelikteki bakış açısına göre ele alınıp yorumlanabilen son derece karmaşık bir kültür gerçekliğidir.[3]

Bu derece karmaşık bir anlam yapısına sahip olan mitosu salt bir kurmaca, basit bir öykü ya da masal olarak düşünmek ve insanın gündüz düşleri şeklinde yorumlamak onun gerçek anlam boyutlarının tam olarak kavranmasına engel olacaktır. Nitekim mitosla ilgili yapılan farklı tanımlamalara yoğun olarak değinen Tökel, haklı olarak tanımlamanın aynı zamanda kavramın sahip olduğu anlamı dondurma ameliyesi olduğunu ve yapılan tanımlamaların tanım yapanların özel bakış açılarını yansıttığını ifade ederek, her tanımlamanın aslında bir anlam daralmasına yol açtığına dikkat çeker.[4] Bu nedenle yapılan tanımlamalarda dikkatli davranılması zorunluluk arz eder. Kanaatimizce dikkat edilmesi gereken en önemli husus; mitosun edebiyat, sanat, psikoloji, sosyoloji ve antropolojiye malzeme sağladığı kadar, belki de onlardan daha öncelikli olarak "din"e bir malzeme teşkil ettiğidir. Mitos öncelikli olarak –ona inananlar açısından- "kutsal bir metin"dir; ona inanan insan toplulukları için bir gerçeklik ve hakikat ifade eder. Dolayısıyla mitos, Eliade'nin de haklı olarak vurguladığı gibi, öncelikle dinler tarihi kapsamında düşünülmelidir.[5]

---

3 Mircae Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, çev. Sema Rifat, Simavi Yayınları, İstanbul, 1993, s.13.

4 Dursun Ali Tökel, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar, Şahıslar Mitolojisi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000, s.1.

5 Mircae Eliade, *The Quest History and Meaning in Religion*, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1969, ss.72-73.

Mitos, bazı araştırmacılarca özellikle Yunan ve Roma kültürüne hasredilmişse de gerçekte o, Kızılderililerden İnkalara, Mayalardan Kıptilere, Hindulardan Japonlara, Türklerden Sümerlilere, Babillilerden Araplara kadar yeryüzündeki tüm insanların ortak kültürünü bir anlamda ortak bilincini teşkil etmiştir.[6] Ne varki bu durum, mitosun tek bir form içinde ele alınması gerektiğine işaret etmez. Zira mitoslar kültürden kültüre, dönemden döneme farklılıklar arz etmektedir.[7] Belki de bundan dolayı bilim adamlarının mitosa yaklaşımı da farklılık göstermektedir. Tüm toplumların sahip olduğu farklı mitosların nasıl anlaşılıp, nasıl değerlendirileceği ayrı bir sorun haline gelmiştir. Mitos hakkında tarihten antropolojiye, sosyolojiden felsefeye, arkeolojiden sanat tarihine kadar oldukça faklı bilim dallarında araştırmalar yapılmış ve genellikle her bilim adamı olaya bütüncül yaklaşmak yerine sadece kendi penceresinden yaklaşmış ve sonuçta farklı mitos ve mitoloji anlayışları ortaya çıkmıştır.

Mitosa getirilen farklı bakış açıları etrafında oluşan bazı ekoller bulunmaktadır. Bu ekollerden birisi olan Alman "Doğa Ekolü" mitosun, doğal olayların alegorik bir anlatımı olduğu kanaatindedir. Bu gruba mensup düşünürlere göre ilkel insan doğa olaylarına çok güçlü bir ilgi duymaktadır ve bu ilginin kuramsal düşünceye dalma ve şiirsel düzeyde olduğunu ileri sürerler. Onlara göre mitos, şu ya da bu doğal olayın çekirdeği ya da en son gerçeği olarak bir masalın içine özenle katılmış, çoğu zaman tümüyle örtünmüş ya da silinmiş bir derecede bulunmaktadır. Bu ekole mensup bilim adamları arasında Max Müller ve T. Kuhn'u sayabiliriz. Aralarında bazı farklılıklar bulunmakla birlikte bu ekolün önemli iki akımından birisi Berlin'de kurulan "Mitlerin Karşılaştırılması ve İnceleme Derneği" diğeri, ise "Meteorolojik Yorumlama Ekolü"dür.[8]

---

6 Joseph Campbell, *İlkel Mitoloji*, çev. Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara, 1995, ss.11-13.

7 Kirk, *Myth, Its Meaning and Functions*, s.2.

8 Bronislaw Malinowski, *İlkel Toplum*, çev. Hüseyin Portakal, Öteki Yayınları, Ankara, 1998, s.98

Genel olarak mitosun dış çevrenin simgelerinden/simgesel anlatımından ibaret olup mitosları oluşturan insanların, doğayı gözlemledikleri ve insan davranışlarını buna uygun tarzda yorumladıkları düşünülmektedir.[9] Bununla birlikte doğacı ekolün en büyük zaafı, insanın düşüncelerinde simgeciliğin çok fazla yer kapladığı kanısında olmaları, mitosun kültürel işlevini yeterince dikkate almayarak onun "aylak insanın" kendi fantezilerini başıboş bırakarak düşlediği bir rapsodi olduğunu düşünmeleri ve mitoslar ile halk masalı, efsane, saga, kahramanlık destanı vb. arasındaki farkı hiçe sayarak hepsini bir kategoride değerlendirmeleridir.[10]

"Tarihsel Ekol" ise mitosu tarihte yaşanmış bir takım olayların, anıların kutsal bir tarzda anlatımı olarak kabul etmiştir. Bu, mitosun tarihte yaşanmış, yani tarihsel gerçekliği olan olayların tarihsel gerçeklik boyutundan çıkarılarak hayal gücünün ve kutsal düşüncelerin de eklemlenmesi ile oluşturulmuş kurgulardan ibaret olduğunu varsaymaktadır.[11] Bu düşüncenin önde gelen isimleri arasında A.Lang[12] sayılabilir. Tarihsel ekol mensuplarına göre her mitolojide saf ve basit bir tarih sıralamasını görmeye çalışmak yanıltıcıdır. Zira mitosların büyük bir kısmı insanın tarihsel tecrübesini aşan olayları anlatmaktadır. Örneğin eskatoloji mitosları yaşanmamış bir dünyanın olaylarından söz etmektedir. Malinowski'ye göre bu kuramın bir başka zaafı da kadim insanı, eski toplumları bilimsel eğilimlerle donatması ve onlara gerçekte kendilerinde bulunmayan bir bilgi edinme arzusu yüklüyor olmasıdır.[13]

Bu farklı bakış açılarına karşın çeşitli araştırıcılar, mitos ile din arasında çok yakın bağlar olduğunu ileri sürmüşlerdir.[14]

---

9 Donna Rosenberg, *Dünya Mitolojisi*, çev. Koray Akten vd., İmge Kitabevi, Ankara, 1998, s.21.

10 Malinowski, *İlkel Toplum*, s.98.

11 Bkz. Şinasi Gündüz, *Mitoloji ile İnanç Arasında, Ortadoğu Dinsel Gelenekleri Üzerine Yazılar*, Etüt Yayınları, Samsun, 1998, s.26.

12 Andrew Lang'ın bu konudaki düşünceleri için bkz. Andrew Lang, *Myth, Ritual & Religion*, Senate, London, 1996, ss.1-28.

13 Malinowski, *İlkel Toplum*, ss.99-100.

14 Malinowski, *İlkel Toplum*, s.100; Eliade, *The Quest*, ss.12-15.

Bu araştırıcılar daha ziyade mitosa farklı bir bakış açısı getiren "Golden Bough" (Altın Dal) adlı eserin yazarı J.G. Frazer'den etkilenmişlerdi. Frazer, dinin kökeninin büyü olduğu düşüncesini tartışmıştır.[15] Eliade, Frazer'in düşüncelerinde zaaflar bulunmakla birlikte bunların yine de dinler tarihine, mitosa farklı bakış açıları getirdiği ve yeni tartışmalara zemin hazırladığı için olumlu bulmaktadır.[16]

Psikanalistlere göre ise mitos, insan ırkının gündüz düşlerinden ibarettir.[17] Onlara göre bilinçaltı, tüm mitosların ve simgesel anlatımların tezahür ettiği bir mekandır. Bu bağlamda mitos, insanın duyumsadığı, hissettiği, isteyip de yapamadığı şeylerin bir anlatımıdır. Sigmund Freud ve takipçileri, mitosları bilinçaltındaki istek, korku ve güdülerin bir ifadesi olarak görmüşlerdir. Örneğin Otto Rank, geleneksel kahramanın özelliklerini, bebek düşmanlığı, çocukluk fantezileri ve babaya düşmanlık ile açıklamıştır. Carl Jung, Carl Kerenyi, Erich Neumann ve Joseph Campbell, mitosları evrensel ve insanlığın ortak bilinçaltının ifadesi olarak görürler. Onlara göre, doğuştan gelen psikolojik özellikler, tüm dünyada ve tarih boyunca insanların, yaşamın akışına nasıl cevap verdiklerini ve ne gibi deneyimler yaşadıklarını belirler. İnsanın ortak bilinçaltı anne, çocuk, kahraman, dev veya sahtekar gibi arketipleri içerir. Dünyanın bir çok yerindeki mitosların ortak özellikler göstermesi ortaklaşa bir bilinçaltının varlığını göstermektedir. Bu temanın işlenmesinde oluşan farklılık ise her toplumun ekonomik, sosyal, kültürel ve tarihsel şartlardan ötürü oluşan farklılığından kaynaklanmaktadır.[18] Campbell, mitosun yaşamın temeli olduğunu, zamansız bir şema sunduğunu ve bilinçaltının içinden çıkardığı izlerin yeniden üretilmesiyle hayatiyetini sürdürdüğünü belirtmektedir.[19]

---

15 Bkz. James G. Frazer, *Altın Dal, Dinin ve Folklorun Kökenleri*, çev. Mehmet H. Doğan, Payel Yayınevi, İstanbul, 1991, ss.8-33.
16 Eliade, *The Quest*, s.54.
17 Malinowski, *İlkel Toplum*, s.101.
18 Rosenberg, *Dünya Mitolojisi*, s.21.
19 Campbell, *İlkel Mitoloji*, s.26.

Campbell'e göre karşılaştırmalı olarak mitosların incelenmesi, onların ortak yönlerinin ağırlıkta olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle bütün insanlık tarihini bir bütün olarak ele almak zorunlu görünmektedir: Ateşin çalınışı, tufan, ölüler ülkesi, bakirenin doğurması ve dirilen kahraman gibi temalar bütün dünyaya yayılmıştır ve bunlar her yerde yeni bileşenler içinde görülürler; kaleydoskop içindeki parçalar gibi, yalnızca belli sayıda ve hep aynıdırlar.[20]

Yine ona göre "yüce dinlerin kutsal kaynağı olarak görülen mitolojik temaların evrensel oldukları, tek bir geleneğe ait olmadıkları, dolayısıyla insanın dinsel geleneğinin ortak olduğunun ortaya çıkması Ortodoks ve kafir, ilkel ve yüce arasındaki farkı ortadan kaldırmıştır."[21]

Campbell, mitosların sıradan insanın bile kolayca anlayabileceği kadar basit bir anlam örgüsüne sahip olduğunu ileri sürerken[22] Erich Fromm, onların bu kadar basite alınabileceği kanaatinde değildir. O, mitosların uzun yıllar boyunca sembolik bir dil kullanarak, insanlığın dini ve felsefi görüşleri ile ruhun geçirdiği tecrübeleri bize aktardıklarını düşünür. Fromm, mitosların geçmişte yanlış algılandığı üzerinde durarak "günümüzde ise, mitosların daha çok dini ve felsefi özellikleri ön planda tutularak, dışa vurulan anlatım biçiminin, bu dinsel ve felsefi çekirdeğin sembolik bir ifadesi olduğu kabul edilmektedir" demektedir. Fromm'a göre artık mitosun "ilkel" toplumların fantastik ürünleri olmadığı, geçmişten günümüze kadar gelen değerli ürünleri yansıttıkları anlaşılmaya başlanılmıştır.[23]

Eliade, mitosların ciddi dinsel deneyimlerden ortaya çıktığı ve dinin özünü oluşturduğu kanaatini taşımaktadır. Eliade'ye göre mitos, olmuş bitmiş tarihsel işlevini tamamlamış bir olgu değil, tam tersine tarihin hemen her döneminde var-

20 Campbell, *İlkel Mitoloji*, s.11.
21 Campbell, *İlkel Mitoloji*, s.23.
22 Campbell, *İlkel Mitoloji*, s.465.
23 Erich Fromm, *Rüyalar, Masallar ve Mitoslar, Sembol Dilinin Çözümlemesi*, çev. Aydın Arıtan, Kaan H. Ökten, Arıtan Yayınları, İstanbul, 1997, ss.251-252.

lığını sürdürmüş, varolmaya devam etmiş ve "yaşayan bir olgu"dur. Aynı zamanda mitoslar dini hayata destek verir ve zaman zaman onun altyapısını oluştururlar. İlkel insanın geri kalmış, dinsiz bir insan olduğu tezini kabul etmeyen Eliade'ye göre din, insanla birlikte insanın varolduğu her yerde varolmuş bir olgudur. Mitos ise geçmişte tarihin kırıntıları arasında kalmış değil tam tersine her türlü kutsala karşı çıkan günümüz modern dünyasında bile varlığını devam ettirmektedir.[24]

Antropolog Malinowski, mitosun "toplumsal gereksinimlere ve isteklere dayalı, dahası pratik gereksinimlere yardım eden, dinsel gereksinimleri ve ahlaksal özlemleri derinden doyurmaya yönelik eski bir gerçekliğin yeniden anlatılması" olduğunu belirtmektedir. O, mitoloji konusunda yapılan araştırmalarda antropologların elde ettikleri sonuçların daha gerçekçi olduğu kanısındadır. Çünkü antropolog olayları birinci elden –insanların arasında yaşamak suretiyle- görüp inceleyebilir. Antropolog birkaç kırık çömlek, parçalanmış tabletler, silik yazı ve metinlerden bir şeyler çıkarmak yerine, elinin altındaki gerçek malzemeyi; yani mitosların yalın olarak bütün canlılığıyla yaşadığı yerli kabileleri kullanır. Nitekim kendisi de uzun yıllar Malenezya'da yerlilerin arasında yaşayarak onların yaşamlarını, duygu ve düşüncelerini, hislerini gözlemlemiştir.[25]

Antropolog Paul Radin ise, mitosları ekonomik bakış açısıyla değerlendirir. Ona göre insanlar yaşamın zorlukları (yetersiz yiyecek, ekonomik belirsizlik vs.) karşısında bir korku duyar. Siyasal önderler de dinsel önderlerle işbirliği yaparak bu korkuları kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirerek onlara uygun mitoslar üretirler.[26]

Bir diğer antropolog C. Levi-Strauss, mitosları deneyimlerin birer simgesi ya da aktarılan hikayeler olmaktan çok so-

---

24 Eliade, *The Quest*, ss.72-73; Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, ss.70-71, 167-176.
25 Bkz. Malinowski, *İlkel Toplum*, ss.98-101, 103.
26 Rosenberg, *Dünya Mitolojisi*, s.22.

yut kurgular olarak düşünür ve onların bilinçli bir düşünme eyleminin ürünü olduklarını savunur. Bu anlamda ona göre "ilkel insan" diye bir insan tipi yoktur ve kadim insanlar da bizim evren karşısında duyduğumuz acziyet duygusuna benzer duygulara sahiptirler. Onlar da tıpkı bizim gibi kendilerini çevreleyen doğayı anlamaya ve anlamlandırmaya çalışmışlardır. Dolayısıyla mitoslar doğayı, evreni, zihinsel verileri kullanarak anlama çabasının bir ürünüdürler ve ortaya konan mitoslarda bu anlamın sembolik ifadeleridir.[27]

Sanat tarihi ve edebiyat açısından mitoslara yaklaşanlar, onları geçmiş halkların edebi ve kültürel ürünleri olarak görmektedirler. Onlara göre müthiş bir edebi yapıya sahip olan bu eserler birer şaheserdir. Mitoslar sanatsal bir forma sahip olmalarına karşın sadece sanat açısından onları değerlendirmek bizi sığ sonuçlara iletebilir ve mitosun anlaşılmasını engeller. Nitekim Eliade, Yunan mitolojisinin tiyatroya, şiire, olduğu kadar plastik sanatlara da ilham kaynağı olduğunu belirterek, mitosun böyle algılanmasının onun mitolojik unsurlardan ayrıştırılıp bir edebi esere dönüşmesi ile sonuçlanacağını ve bunun da yanlış yargılara götüreceğini vurgulamaktadır. Bu olumsuz etkiye bir örnek de veren Eliade; Avrupa'da mitoloji kelimesinin bir yalanı ifade etmesinin nedeninin Yunanlılar (Yunan Mitolojisi) olduğunu belirtmektedir.[28]

Görüleceği üzere mitos, tek bir bilim dalının (sözgelimi psikoloji, antropoloji, dinler tarihi, sosyoloji vs.) bakış açısıyla anlaşılamayacak bir olgudur. Dolayısıyla mitoslar, tüm bu bilim dallarının ortak bir bakış açısını zorunlu kılmaktadır. En azından herhangi bir mitosu anlama çabasında olan bir araştırmacının, o mitosun tarihsel, sosyal, kültürel, dinsel, psikolojik bir takım temelleri olabileceğini düşünerek, bu hususları göz önünde bulundurması gerekir. Aksi takdirde yapılan tüm yorumlar gerçeği yansıtmak yerine gerçeğin belki

27 Bkz. Claude Lévi-Strauss, *Mit ve Anlam*, çev. Şen Süer, Selahattin Erkanlı, Alan Yayınları, İstanbul, 1986, ss.27-30.
28 Eliade, *The Quest*, s.72.

yalnızca bir yönünü yansıtacaklardır. Rosenberg bu durumu; "Mitolojinin büyüleyici tarafı, kısmen onu aynı anda pek çok bakış açısından görebilmekten kaynaklanır. Her disiplin değerli katkılarda bulunarak bütüne karşı duyduğumuz hayranlığı artırır"[29] diye ifade etmektedir.

a. Mitosun İşlevi / Özellikleri

Mitoslara, tarihin hemen her döneminde yaygın şekilde rastlamak, hatta her türlü yaygın anlamdaki dinsel düşünce ve geleneği yadsıyan modernizmde bile mitosların yansımalarını, türevlerini bulmak mümkündür.[30] İnsanla beraber var olagelen mitsel düşüncenin özellikleri nelerdir? Onda insanı bu denli çeken şey nedir? Acaba mitos hayatta bir "anlam" arayan insanın bu anlam arayışının bir ürünü müdür?

Bu sorulara cevap bulmak amacıyla mitoslara genel olarak baktığımızda, onların aşağıda ele alacağımız şekilde birtakım bireysel, toplumsal ve ahlaki işlevleri yerine getirdiklerini görürüz.

i) "Mitoslar kutsalı, metafizik alemi anlamaya/algılamaya yöneliktir. İnsanlar mitoslarla, tecrübe dünyasına egemen olmakla birlikte onun dışında olan kutsalları; tanrısal varlıkları, varlığı kabullenilen ruh, hayalet ve benzeri doğaüstü varlıkları, metafizik yapıdaki çeşitli üstün değer ve ilkeleri, ilahi alem ya da alemleri algılamaya yönelik temayüllerini ifade ederler."[31]

Evrenin, hayatın ve insanın kendi yapısının insan zihninde bir çok sorulara kapı araladığı ve "dünya nasıl varoldu?", "ben kimim?" ve benzeri soruları tıpkı filozoflar gibi diğer insanların da sorduğu bilinmektedir. Bir kısım insanlar ise bu cevaplarını mitoslar yardımı ile vermişler ve kendilerini bu şekilde doğru cevap verdiklerine inandırmışlardır. Mitoslar

29 Rosenberg, *Dünya Mitolojisi*, s.22.
30 Bkz. Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, ss.70-71; 167-169.
31 Gündüz, *Mitoloji ile İnanç Arasında*, s.26.

yardımı ile kurgulanan bu cevaplarda karşımıza çıkan kurgunun gündelik yaşamımızdan pek farklı olmadığı görülür. Hayatın kaynağı bir şekilde yer altı ve yerüstü tanrılarına ya da tanrısal ruhlara bağlanır; lakin bu varlıkların duyguları, yaşamları tıpkı insanlar gibidir; nefret ederler, severler, öfkelenirler, şehvetleri vardır, yemek yerler, evleri ve aileleri vardır. Onların insandan farkları yüz ya da vücut hatlarının farklı olması ve olağanüstü güçlere sahip olmalarından ibarettir.

Mitosun yeterli cevap olmamasına karşın, eski insanların mitoslarına baktığımız zaman üretilen mitosların aslında tecrübe aleminden esinlenerek oluşturulduğunu görmekteyiz. Örneğin bir çok eski topluluğa göre güçlü, yüce bir tanrı olması gerekir. Fakat bu tanrı o kadar yüceltilmeye başlanır ki sonunda tanrıyla insan arasında bir uçurum oluşur. Oldukça yüce, üstün ve mükemmel olan bir tanrı, hor ve hakir görülen aşağıdaki dünyada yaşayan varlıkların üzerinde olması gerekir ve her isteyen istediği zaman ona ulaşamaz. Ayrıca bu yüce tanrı dünyadaki bir takım basit işlerle de uğraşmaz, uğraşmaması gerekir. Dolayısıyla ikincil tanrısal varlıklar, ruhlar ve tanrılar tasavvuru devreye sokulur. Çünkü bu yüce tanrıyla basit insanlar arasındaki bağın bir şekilde kurulması gerekmektedir. Bu da araya konan o yüce tanrının sekretaryasını yürüten ara tanrısal varlıklara/ruhlara havale edilir. Ama zamanla bu ara ruhlar/tanrılar, bazen yüce tanrının önüne geçebilirler. Hatta tasavvur edilen yüce tanrı, sonunda öyle bir hale gelir ki hiçbir etki ve yetkisi olmayan ve bir köşede oturan bir "deus otious"a dönüşebilir.[32] Örneğin bu durumu İslam öncesi politeist Araplar'da görmek mümkündür. Allah'ı yüce tanrı kabul etmelerine karşın dualarını, ibadetlerini diğer tanrılarına yapmaktaydılar. Bir yanda Allah'ın yüce tanrı olduğunu söylerken diğer tarafta Lat, Menat ve Uzza gibi tanrılarını ondan daha üst konuma oturtmaktaydılar ve o tanrıları kendilerine daha yakın addediyorlardı.

32 Bkz. Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, s.92; *Deus otious* : Etkisiz, yansız, önemsiz, ilgisiz tanrı.

Mitosla insanın tecrübe dünyası arasındaki yakınlığı ve sunduğu dünya tasvirini irdeleyen Bultmann, mitosun gerçek amacının dünyanın objektif bir resmini sunmak olmadığını; fakat insanın içinde yaşadığı dünyada kendisini anlamasının yorumu ve bilgisi olduğunu vurgular. Bultmann'a göre mitos, insanın yaşamında etkin olduğunu düşündüğü güçleri ya da insanın dünyasının sınırlarını belirlediğine ve acıların kaynağı olduğuna inanılan bu güçleri açıklamaktadır. Fakat mitosların yaptığı bu açıklamalar, yukarıda belirttiğimiz gibi tecrübi dünyanın somut obje ve güçleriyle ifade edilmektedir. Örneğin Bultmann'a göre bir mitos, dünyanın orijinini bir "yumurta dünya"nın ya da bir "dünya (hayat) ağacı"nın konuşmaları olarak açıklayabilir. Ya da bu dünyanın düzenini ve durumunu, tanrılar arasında gerçekleşen savaşlarla açıklayabilir. Aynı şekilde mitos bu dünyanın terimleriyle öteki dünyadan söz edebilir ve insan yaşamından alınmış kelimelerle tanrıları tanımlayabilir.[33]

Anlam arayışı içinde olan insan, arayış sürecinde alemin kendisi ile ve görünür alemle sınırlı olmadığı kanaatinden hareketle sürekli "gaybi" ya da görünüp bilinmeyen bir alemi bulma çabası içinde olmuştur. Mitoslarda yer alan kurguda çoğu zaman tanrılar, ruhlar, kahramanlar, melekler, periler, büyücüler özellik itibarıyla dünyevi varlıklara benzeseler de[34] onlar insanın müşahede edemediği gaybî/metafizikî alem hakkındaki tasavvurlarını oluşturmaktadırlar.

ii) Mitoslar, kişinin çevresini tanımasını, maddi alemi ve günlük yaşantısında cereyan eden olayları algılayıp bunların menşeini, neden ve nasıllığını bilmesini sağlarlar.[35] Mitosun birincil özelliğini açıklarken insanın dış dünyası/tecrübî

---

33 Rudolf Bultmann, "New Testament and Mythology", *Kerygma and Myth, A Theological Debate*, R. Bultman (ed.), Harper Row Publishers, New York, 1961, s.10.

34 Örneğin Yunan mitolojisinde, tanrılarla insanlar arasında hem bir rekabet hem de olağanüstü benzerlikler vardır. Tanrılar da insanlar gibi evlenirler ve çocuk edinirler; onların da kendilerine ait (Olimpus dağında) şehirleri vardır. Bkz. Rosenberg, *Dünya Mitolojisi*, ss.23-119.

35 Gündüz, *Mitoloji ile İnanç Arasında*, s.27.

dünyası ile kutsalı ya da metafiziği birleştirme çabasında olduğundan söz etmiştik. İşte yine mitoslar, insanın hayatta zor durumda kaldığı, açıklayamadığı olay ve durumlarla karşılaştığında onun yardımına koşarak, o olayın ya da durumun gerçek mahiyetini açıklar. Açıklama, çoğu zaman o hadiseyi kutsalla bir şekilde irtibatlandırmaktan ibarettir. Bu düşünceye göre insanın dış alemde karşılaştığı her olayın bir modeli, bir örneği tanrısal alemde mevcuttur. Mitos, bu tanrısal modelin prototipini insana sunar. Bütün kültürlerde mitoslar birey ve onun evrendeki yeri hakkında bilgi sunarlar. Evrenin doğasını açıklayarak hayatta kalmak ve acı çekmemek için insanın ihtiyacı olan şeyleri ona sunarlar. Ayrıca insanların yediği yiyeceklerin, kullandıkları tarım aletlerinin nereden geldiğini açıklarlar.[36]

Kişinin evrendeki konumunu ve eşyaların mahiyetini mitoslar yardımı ile bilmesi, onun dış dünyaya uyum sağlamasına, dış dünya ile çatışmamasına yardımcı olur. Örneğin, kendini mitolojik varlıklara, ruhlara akraba addeden, bitkileri ve yediği diğer besinlerin onların birer armağanı olduğunu düşünen bir Kızılderili, hayatından memnundur. O, artık hayat hakkında cevapsız soruları olmadığını düşünür. Çünkü, onun için hayatla ilgili bütün cevaplar verilmiştir.

Kısacası mitoslar, bilincin bu evreni ürpertici bir gizem olarak olduğu gibi kabul etmesini sağlar ya da diğer bir ifadeyle varlığın gizemi karşısında insanda huşu duygusu uyandırır ve bu duyguyu beslerler. Ayrıca mitos, insanın gizemi yorumlamasına yardımcı olan bir imge geliştirmesini sağlar. Bu doğaya bir tür ayna tutma eylemi varlığın gizemine ve gizemin varlığına bağlı evrenin imgesini oluşturur. Bu ise bir tür kozmolojinin oluşmasını sağlar.[37] Kısaca bu bağ-

36 Mısır gibi insanlarca kullanılan bitkiler ile dünyanın ve dünyadaki yaşamın nasıl oluştuğu ve buna tanrıların katkıları hakkında farklı mitos örnekleri için bakınız: Alice Marriott, Carol K. Rachlin, *Kızılderili Mitolojisi*, çev., Ünsal Özünlü, İmge Kitabevi, Ankara, 1998, ss.93-192; Rosenberg, *Dünya Mitolojisi*, ss.13-15.

37 Bkz. Campbell, *İlkel Mitoloji*, ss.433-435.

lamda mitos, Bultmann'ın da ifade ettiği gibi, insanın dünya ve amacı konusundaki sorularına ilişkin açıklamaları ya da bulduğu cevaplarıdır.[38]

iii) Mitosların üçüncü temel özelliği ise insanın çeşitli beklentilerine, istek ve arzularına cevap vermesidir. Nitekim mitoslar, sadece insanların güncel yaşantılarındaki davranış biçimlerini, geleneksel değerlerini, ritüellerini ve sosyal yapılanmalarını haklı gerekçelere oturtma görevini üstlenmekle kalmazlar; aynı zamanda yeryüzünün düzene kavuşması, kötülüğün, adaletsizliğin olmaması, barışın, düzenin, adalet ve iyiliğin sağlanması gibi arzu ve istençlerinin ifade edilmesini de sağlarlar.[39] Ortadoğu dinsel geleneklerinde bunların pek çok örneğini görmek mümkündür. Ortadoğu toplumsal yaşamındaki kargaşalar, savaşlar, sürgünler ve zaman zaman meydana gelen sel felaketleri gibi afetler insanlarda bazı beklentilerin oluşması sonucunu doğurmuştur. Örneğin zalim yöneticiler karşısında Ortadoğu halkları, "adil bir kral"ın gelip kendilerine barış ve mutluluk getireceğini umut etmişler ya da yaşadıkları yokluklar karşısında Mezopotamya'nın bir köşesinde varolduğuna inandıkları "Dilmun"a (cennet bahçesi) ulaşmayı, orada yeşillikler içinde mutlu ve huzurlu olarak yaşamayı arzulamışlardır. Babil esareti sırasında Daniel, rüyalar ekseninde geliştirdiği mitolojik söyleminde zalim yeryüzü saltanatlarının yıkılacağını ve yerine "Tanrı'nın Krallığı"nın kurulacağını belirtmiştir. Bu anlatı, sadece Daniel'in değil o atmosferi yaşayan İsrailoğullarının genel beklentisini yansıtmaktadır.

iv) Mitoslar mevcut toplumsal düzeni destekleyerek geleneğin devamını sağlar. Eğer mitosun olağanüstü gücü olmasaydı binlerce yıldır hiç kimse Hindistan'daki Kast sisteminin devamını sağlayamazdı. Mitosların bu işlevi, Hindistan örneğinde olduğu gibi içinde bir takım olumsuzlukları barındır-

38 Bultmann, *Kerygma and Myth*, s.10.

39 Bkz. Gündüz, *Mitoloji ile İnanç Arasında*, ss.27-28; Mircae Eliade, *The Forge and the Crucible*, The University of Chicago Press, Chicago,1956, ss.32-33.

makla birlikte ahlaki bir düzenin oluşmasını da sağlamaktadır. Nitekim bu bağlamda mitos, bireyi, coğrafya ve tarihle koşullanmış toplumsal grubun gereksinmelerine göre biçimlendirme görevini üstlenir. Varolan düzenin devamını sağlayan mitoslar, bireylerin itiraz etmeksizin itaatlerini temin eder. Bu süreçte yer alan bireyler asla farklı bir şey yapmayı düşünmezler; çünkü o anda yaptıkları ve yapacakları hareketler mutlaka yapılması gerekenlerdir. Dolayısıyla da onların bir dahli varmış gibi gözükse de aslında bir katkıları yoktur.[40]

Eski Mezopotamya mitoslarında, toplumsal yapıda gözlemlenen kraliyet hanedanı, soylular, güçlüler, zenginler, sıradan vatandaşlar, köle ve esirler hiyerarşisinin modellerini görmek de mümkündür. Mitoslarda dile getirilen tanrılar panteonunda yer alan bir üstün tanrı ve bunun yanında (daha alt düzeylerde) yer alan tanrılar, yarı tanrısal varlıklar, düşman tanrısal güçler (demonlar, ifritler, lilithler) ve bunlar arasındaki ilişkiler, toplumsal yapıda mevcut olan hiyerarşik yapının ve bu yapıdaki çeşitli güç ve sınıfların birbiriyle ilişkisinin yansımasıdır. Hatta mitoslarda görülen, zaman zaman yüce tanrının yer değiştirmesi (örneğin Eski Mezopotamya'da bazen Marduk'un, bazen Asur'un bazen de Sin'in tanrılar panteonunun egemen gücü olarak karşımıza çıkması) motifi de toplumsal yapıya egemen olan hanedanların zaman zaman yer değiştirmesinin modeli olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hint yaratılış mitosunda Hindistan'ın kast sisteminin kökeni ortaya konmaktadır. Bu mitosa göre rahipler ve bilginler grubundan oluşan Brahmana kastı tanrı Brahma'nın başından, prensler ve savaşçılardan oluşan Kshatria kastı Brahma'nın kollarından, tüccarlar ve zenginlerden oluşan Vaişya

40 Örneğin Bagavad Gita'da Krişna savaşmaktan kaçınan Arjuna'yı ısrarla savaşa devam etmesi konusunda uyarmakta; çünkü bunun kaçınılmaz bir döngü olduğunu, bu döngünün devamı için de onun öldürmek ve gerekirse ölmek zorunda olduğunu söylemekte ve ısrarla bu gerçekten kaçamayacağını vurgulamaktadır. (Bkz. *Bagavad Gita, Kutlu Ezgi*, çev. Sevda Çalışkan, İmge Kitabevi, Ankara, 1995, II/1-72, ss.23-30)

kastı tanrının gövdesinden ve son olarak halkın geri kalanını temsil eden çiftçiler ve işçilerden oluşan Sudra kastı ise tanrının ayaklarından yaratılmıştır.[41]

v) Mitosların bir diğer ve belki de en önemli özelliği hiçbir iletişim aracının bulunmadığı, yazının, kağıdın ve kalemin keşfedilmediği, medyanın olmadığı, eğitim ve eğitim kurumlarının bulunmadığı geçmiş dönemlerde, yaşayan insanlar için bir tür okul olmasıdır. Mitoslar, o insanları eğitmiş, onların duygularının sükuna ermesini sağlamış ve en önemlisi yukarda saydığımız iletişim araçlarının olmadığı bir dönemde toplumun -bugünkü anlamda olmasa bile- kültürlenmesini, ortak bir bilinç ve kültür düzeyinin meydana gelmesini sağlamıştır. Teknolojik hiçbir vasıtaya sahip olmayan o dönemki insanların ürettikleri mitosların nasıl olup da birbirine oldukça fazla benzeyen olayları, kahramanları ve yerleri kapsadığı ve bütün dünya mitolojisinin ortak birkaç özellik etrafında birleşebildiği pek çok araştırmacıyı hayretler içinde bırakmıştır.[42]

İnsanların, ahlaki müeyyideleri, toplumsal kuralları, günah kavramını, suçun ne olduğunu ve neleri kapsadığını, işlenen suçların karşılıklarının neler olduğunu, aile kurumunu, aile içi ilişkilerde uyulması gereken kuralları, cinsellik, evlilik içi ve dışı cinsel ilişkiyi, ilişkide bulunmak için izin verilenler ve izin verilmeyenleri, toplumsal hiyerarşiyi, bireyin toplumdaki yerini, otoriteye ve otoriteyi temsil edenlere itaati öğrenmesinde mitosların önemli etkisi vardır.[43]

Mitosların yukarıda sıraladığımız özellikleri ile kısmen ifade ettiğimiz bazı işlevleri yerine getirdikleri kesindir. Kısaca

41 Bkz. Gündüz, *Mitoloji ile İnanç Arasında*, s.28.

42 Campbell, mitoloji ile ilgili yaptığı araştırmalarının onu insanlık kültür tarihinin bir bütün halinde ele alınması gerektiğine sevkettiğini belirtmektedir. Zira isimler arasında ufak farklılıklar olmasına karşın tüm dünyadaki mitoslar benzer özelliklere sahiptir. Bu nedenden ötürü de araştırmacı mitosları incelerken mitosun doğduğu toplumdan hareketle incelemek yerine tüm dünyadaki mitosları ortak noktalarından bir araya getirerek incelemeyi daha doğru bulmuştur. Bkz. Campbell, *İlkel Mitoloji*, s.11.

43 Mitosların eski insan topluluklarının hayatlarında, cinsellik vb. konularda oynadığı rollerle ilgili olarak bkz. Malinowski, *İlkel Toplum*, s.119.

çoğu zaman bir ritüel, bir tören ya da toplumsal kural veya ahlak eksikliği, gerçekliğin ve kutsallığın haklılığı istendiği zaman ortaya çıkan mitos; bireyin bütünlük içine kuşkusuz bir biçimde yerleşmesini sağlayarak bireyin kendisiyle (mikro kozmos), kültürüyle (mega kozmos) evrenle (makro kozmos) ve metafizik alemle uyum sağlamasına katkıda bulunur.[44] Aksi takdirde, insanın iç dinamikleri ya da iç gerçekliği kapalılık, zıt unsurları bir arada barındırması ve bunun doğurduğu çelişki gibi nedenlerden ötürü oluşan çatışma, dış gerçekliğe yansıtılamayarak bireyin kendi içinde açmazlara düşmesine neden olur. Oysa mitoslar, iç dinamiklerin doğurduğu açmazların dış gerçekliğin nesne ve olaylarına yansıtılmasıyla aşılmasını sağlar. İnsanda varolan inanma duygusunun bir şekilde doldurulması gerekmektedir. Mitoslar da bu boşluğu kapamaya yardımcı olmaktadırlar. Sel, deprem, hastalık ve ölümün işlenilen günahın karşılığı olarak tanrı ya da tanrıların bir tür gazabı olduğunun bilinmesi, açıklanamayan ve insanı yukarıda belirttiğimiz şekilde bir açmaza sürükleyen iç çekişmelerden uzak tutarak huzura erdirir.[45]

b. Mitos Türleri

Mitosları belirli bir tasnife tabi tutmadan önce mitoslar arasında çok kesin hatlarla belirlenmiş bir ayrım yapmanın güçlüğünü ifade etmek gerekmektedir. Zira ritüel mitosu olarak adlandırılan mitosun bir yönü başlangıcı hatırlatması itibariyle kozmogoni ve köken mitoslarına dayanırken, diğer bir yönü de dünyadaki hayatın her yılın sonunda sona ermesini, kirlenmesini ve yeni yıl ile yeniden canlanmasını ve yeniden doğumu anlatan eskatoloji mitoslarına dayanmaktadır. Yani, sakrament, ayin ve festivallerle ilişkili olan ritüel mitosları aynı anda hem geçmişi hatırlatır, hem

44 Bkz. Malinowski, *İlkel Toplum*, s.110; Joseph Campbell, *Yaratılış Mitolojisi*, çev. Kudret Emrioğlu, İmge Kitabevi, Ankara, 1994, ss.13-16; Joseph Campbell, *Batı Mitolojisi*, çev. Kudret Emrioğlu, İmge Kitabevi, Ankara, 1995, ss.433-435.

45 M. Bilgin Saydam, *Deli Dumrul'un Bilinci*, Metis Yayınları, İstanbul, 1997, s.44.

geleceği ortaya koyar ve hem de "an'ı" geçmiş ve geleceğin bir bileşkesi olarak o zaman diliminde sunar. Aynı şekilde kozmogoni mitoslarıyla eskatoloji mitosları arasında da çok yakın bir ilgi vardır. Zira biri biterken öteki başlamakta, dolayısıyla bitişle başlangıç bir noktada içice geçmektedir. Tüm bu zorluklarıyla birlikte mitosların en belirgin özelliklerini dikkate alarak bir tasnif yapmaya çalışırsak mitosları aşağıdaki şekilde sınıflayabiliriz:

i) Ritüel Mitosları

Bu grupta yer alan mitoslar kutsal bir olgu olarak kabul edilmenin ya da bilinmenin ötesinde, yılın belli dönemlerinde özel bir törende okunmak suretiyle işlevsellik kazandırılan mitoslardır. Bu ritüellerde mitosu sıradan bir insan ya da rasgele bir kişi okuyamaz. Genellikle rahip, büyücü ya da benzeri din adamları bu mitosları okumakla görevlendirilmişlerdir. Onlar, özel olarak belirlenen bir makamda belli bir düzen içerisinde ve özel tören kıyafetlerini giymek suretiyle bu ritüeli gerçekleştirirler.

Eski Ortadoğu halklarında ritüelleri düzenlemekle görevli özel rahiplerin olduğu ve bu kişilerin organizasyonun sağlıklı olarak yürütülmesinin yanı sıra ritüellerin gerçekleştirilmesi esnasındaki tüm aksaklık ve problemlerle de onların ilgilendiği görülmektedir. Yılın belli zamanlarında ve sadece özel günlerde düzenlenen bu törenler, genellikle iki aşamalı olarak gerçekleştirilir. Törenin ilk aşaması "eylem" ya da Yunanlıların verdiği isimle "drama" bölümüdür. Bu bölümde ritüelin konusu olan mitos, özel bir grup tarafından canlandırılır yani dramatize edilir. İkinci bölümde ise mitos sözlü olarak okunur. Bu canlandırma ve okuma eylemleri birlikte ritüelin gerçekleşmesini sağlarlar. Fakat burada dramatize edilen ve okunan mitos, insanları eğlendirmek kastıyla yapılmaz. Bütün kurgu, dinleyici kitlesi üzerinde mitosun bir erk yaratması için gerçekleştirilir. Böylelikle izleyici konumundaki halk kitlesi özel bir zamanda gerçekleşmiş olan olaylarla bü-

tünleşir. Böylelikle de mitos, ölü, işlevsiz bir masal olmaktan çıkarak canlılık kazanmış olur.[46]

Ritüel mitoslarına verilebilecek en güzel örneklerden birisi, kuşkusuz Babil Yeni Yıl kutlamalarında okunan ve bir yaratılış mitosu olan "Enuma Elish"tir.[47] Bu mitosun kutlamalarda okunması ile kozmik düzlemde gerçekleşen yaratılış yeniden hissedilmiş olmaktaydı. Bu durum, bir anlamda yaratılışın yeniden tekrarlanmasını ifade etmektedir; zira bununla sembolik düzlemde geçmişteki olay yeniden tekrarlanır.[48] Bu bir yenilenme hareketi olarak da değerlendirilebilir. Yeni yıl ayiniyle/festivaliyle gerçekleştirilen şey, kozmogoninin (alemin yaratılışına ilişkin başlangıçta olan olayların) bir tür yenilenmesi, yeniden tekrarı, canlandırılmasıdır. Her yeni yıl, yaratılışı yeniden -tıpkı ilk günde olduğu gibi- başlatır. Mitoslar bu zamanlarda insanlara dünyanın nasıl yaratıldığını ve ondan sonra nelerin olduğunu anımsatırlar.[49] Dikkat edilecek olursa yeni yıl festivallerinin büyük bir kısmı baharda yapılmaktadır. Bu ise yeniden canlanmanın zamansal olarak en iyi ifade edilebileceği vakte işaret etmektedir. Kurumuş dallar, sararmış bitkiler yeniden yeşermeye ve canlanmaya başlamıştır. Bir çok dinsel gelenekte dünyanın giderek kötüleştiği düşüncesi vardır. Zaman ilerledikçe dünya kötüye doğru gitmektedir. Her yıl, sonuna yaklaştıkça başlangıçtakine nazaran kötüleşmiş, eskimiş olmaktadır. Dolayısıyla ritüelle eskimiş, kötüleşmiş zamanın yenileşmesi, tazelenmesi ifade edilmektedir.

Bugün Adriyatik'ten Çin'e kadar oldukça geniş bir coğrafyada kutlanan "Nevruz" adı verilen yeni yıl şenlikleri de aynı zamanda kozmogonik ve eskatolojik karakter taşımaktadır. Nevruz kutlamalarının ortaya çıkmasından önce tarımsal karakterli yeni yıl festivalleri çerçevesinde benzer kutlamaların,

---

46 Bkz. Samuel Henry Hooke, *Middle Eastern Mythology*, Penguin Books, Harmondsworth, 1963, s.12.
47 Bkz. J.V. Kinnier Wilson, "The Epic of Creation", *D.O.T.T.*, ss.3-16.
48 Hooke, *Middle Eastern Mythology*, ss.12-13.
49 Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, ss.44-45.

bir çok Ortadoğu toplumu tarafından kutlandığı bilinmektedir. Bunlardan birisi olan Eski Mezopotamya Akitu festivalinde yüce tanrının sureti tapınaktaki yerinden alınır, görkemli bir geçit merasimi eşliğinde önceden belirlenmiş olan ve genellikle nehir kenarında kurulu olan Akitu tapınağına götürülürdü. Yüce tanrının yeraltı alemine inişini ve baharla birlikte tekrar yeryüzüne çıkışını sembolize eden bu törende Mezopotamyalılar Babil yaratılış mitosunda olduğu gibi kışın ölen tabiatın baharda yeniden dirilişini ifade etmektedirler.[50]

Ritüel esnasında mitosların okunması insanlara coşku ve heyecan verirken aynı zamanda insanların bu hadiseleri yeniden yaşamalarını, o duyguyu yeniden tatmalarını sağlar. Bu bir anlamda tanrılarla bütünleşmeyi ve yakınlaşmayı ifade etmektedir. Mitosun bu işlevinin ortaya çıkmasında, ritüel esnasında onun, özel bir tarzda okunmasının rolü büyüktür. Zira herhangi bir insanın sıradan okuması insanlar üzerinde yeterli etkiyi oluşturmayacaktır.[51]

Avustralya yerlileri, Ortadoğu ve İç Asyanın Nevruz örneğinde olduğu gibi, yılda bir defa yapılan ritüelde başlangıç zamanında doğa üstü varlıklar tarafından yaratılmış olan hayvanlar ve bitkileri sembolik ritüelle yeniden yaratırlar; mitsel ataların gerçekleştirdiğine inanılan Kimberley kayalarının üzerine tıpkı onlar gibi yeniden resimler çizerler. Buradaki amaçları mitsel atalarının yaratıcı gücünü mitsel zamanlarda (dünyanın başlangıcında) olduğu gibi yeniden harekete geçirmek[52] bir anlamda kendi üzerlerinde toplamaktır.

Benzer bir töreni New Mexico'nun güneybatısında yaşayan Zuniler gerçekleştirmektedir. Yalnız onlar, bu ritüeli, kış mevsiminde ve gece gerçekleştirmektedirler. Tören sırasında metni eksiksiz okumaları, asla hata yapmamaları ve ayrıca bu esnada dans etmeleri gerekmektedir.[53]

---

50 Şinasi Gündüz, "Kadim Ortadoğudan Orta Asya'ya Nevruz" *Bilig*, Kış 2000 sayı: 12, ss.3-4.
51 Malinowski, *İlkel Toplum*, ss.104-105.
52 Malinowski, *İlkel Toplum*, s.46.
53 Marriott, *Kızılderili Mitolojisi*, s.136.

ii) Köken Mitosları

Daha çok "etiolojik mitos" (nedenbilimsel mitos) olarak adlandırılabilecek olan bu mitos türünde bir adın, nesnenin, varlığın nasıl doğduğu ya da ilk kez nasıl ortaya çıktığı imgesel bir yolla açıklanmaktadır.[54] Yunan mitolojisinde bir çok gelişmeye zemin hazırlayan ateş, bir demiurg figürü olan Prometheus tarafından tanrılardan çalınıp insanlara verilir. Prometheus diğer tanrılar tarafından cezalandırılır; ama ateş bir kez insanların eline geçmiş olur. Sümer'in "Enlil ile Kazma" mitosu, bir tarım aracının bir tanrının etkinliğiyle nasıl doğduğunu açıklarken, Yahudiler, uyluk başı üzerindeki kalça adalesini yememelerini açıklamak için Yakub'un Tanrı ile güreşini anlatan mitosu kullanmaktadırlar.[55]

Eski Ahit'te "İsrail" adının kökenine ilişkin yer alan anlatıda köken mitoslarına verilebilecek ilginç bir örnektir. Bu mitosa göre İsrailoğullarının atalarından olan Yakub, babası İshak'ın büyük kardeşi Esav'ı kutsamaması için hileyle Esav'ın yerini alır. Böylelikle Esav'ın haklarını gasbetmiş olan Yakub daha sonra Harran'a kaçar. Bir müddet Harran'da kalan Yakub tekrar Kenan diyarına dönerken yolda karşılaştığı bir kişiyle gece boyu güreş yapar ve onu yener. Yenilen yabancı Yakub'tan kendisini bırakmasını çünkü günün aydınlanmaya başladığını söyler. Oysa Yakub yabancıdan kendisini kutsamasını ister. Güreştiği kişinin adının Yakub olduğunu öğrenen yabancı, "artık sana Yakub değil ancak İsrail denilecek; çünkü sen tanrıyla ve insanlarla güreşip yendin" Böylelikle Yahve, Eski Ahit'te oğulları olarak nitelendirdiği bu kavme "İsrail" adını bahşetmiş olur. İsrail isminin kökenine ilişkin anlatılan bu mitos, hem ismin Tanrı tarafından verilmiş olması dolayısıyla hem de tanrıyı bile yenebilecek güçteki bir atanın unvanı olması dolayısıyla yüce kabul edilmesine ve tanrısal bir isim olarak görülmesine neden olmuştur.[56]

---

54 Hooke, *Middle Eastern Mythology*, s.13.
55 Bkz. Tek., 32:24-32.
56 Bu öykünün detaylı anlatımı için bkz. Tek., 27-32. bölümler.

Çinliler şifalı bitkiler olarak kullandıkları bir çok bitkiyle ilgili olarak bunların değişik tanrı ve tanrıçalarca meydana getirildiği ve nasıl kullanılacaklarının da yine onlar tarafından insanlara öğretildiğini gösteren mitoslara sahiptirler.[57] Bir Kızılderili kabilesi olan Zuniler ise mısırın insanlar tarafından kullanılmaya başlamasını bir mitosla açıklarlar. Bu mitosa göre yeraltında yaşayan ilk insanların ataları yeryüzüne çıkarlar. Fakat yaşamaları için gerekli olan besinleri üretebilecek bilgi, beceri ve donanımdan yoksundurlar. Bu yüzden de tanrılar onlara ilk olarak mısır tohumu getirirler ve bunu nasıl yetiştireceklerini öğretirler. Hatta bunu öğretmekle kalmaz daha sonra mısır tarlalarına musallat olan yabani hayvanlarla nasıl mücadele edeceklerini de öğretirler.[58] Böylelikle mitosla hem mısırın kökeni ve hem de onun yetiştirilmesi ile ilgili bilgiler sunulmaktadır.

Eski halklar bitkilerin kökenine ait mitosları toplumsal serüveni belirlemek için de kullanmaktadırlar. Değerli ve değersiz kabul edilen bir takım bitkileri ilk olarak yine topluluklar bitkilerin özelliklerine göre derecelendiriyor ve en değerli bitkiyi yiyen topluluk "şef"leri çıkarıyor ve saygın bir konuma kavuşmuş oluyorlardı. Mitos onların yerlerini muhafaza etmelerini, diğerlerinin de bu durumu kabullenmelerini sağlamaktadır.[59]

Bir şeyin kökenini anlatan köken mitoslarıyla kozmogoni mitosları arasında oldukça yakın bir ilişki vardır. Dünyanın yaratılışı en iyi yaratılış olduğu için, kozmogoni her türlü "yaratılış"a örnek gösterilebilecek bir model oluşturur. Bundan ötürü de zaman zaman köken mitosları anlatılmaya kozmogoni anlatılarak başlanır.[60]

Günümüzde Anadolu'nun çeşitli yerlerinde akarsular, çeşmeler, göller, ağaçlar, kayalar, taşlar, yatırlar ve buralarda

---

57 Bkz. Donald Mackenzie, *Çin ve Japon Mitolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1996, ss.138-161.

58 Marriot, *Kızılderili Mitolojisi*, ss.137-141.

59 Bkz. Malinowski, *İlkel Toplum*, ss.116-118.

60 Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, s.27.

bulunan hayvan ve bitkiler kutsal sayılmaktadır. Bu mekanların kutsallığı ile ilgili olarak farklı mitoslar anlatılmaktadır. Örneğin Urfa'da bulunan meşhur Balıklı Göl bir şekilde Hz. İbrahim'le irtibatlandırılarak kutsallık kazandırılmış olup, bu gölden balık yiyenlerin öldüğü rivayet edilmiş; bundan dolayı da gölde bulunan balıklara kimse dokunamamıştır.[61]

Ayrıca Hz. Muhammed'in ilk yaratılan insan olduğu, tüm dünyanın, tüm kainatın onun şerefine yaratıldığı, onun ruhunun ilk yaratılan ruh olmasına rağmen son peygamber olarak görevlendireceği güne kadar özel bir mekanda bekletildiğiyle ilgili tasavvurlar da köken mitosları çerçevesinde ele alınabilir. Bu inanışla İslam peygamberinin diğer peygamberlerden hatta Adem'den bile daha değerli ve saygın olduğu gösterilmeye çalışılmaktadır. Bu köken mitosu bazı rivayetlerle de desteklenmektedir. Hz. Peygamber'in "ben yaratılışta peygamberlerin ilki, gönderilişte sonuncusuyum"; "Adem, su ile toprak arasında iken ben peygamberdim"; "ben yaratılışta insanların ilki, peygamber olarak gönderilişte sonuncusuyum" ve "ben, Adem yaratılmadan on dört bin yıl önce Rabbimin yanında bir nur olarak mevcuttum"[62] şeklindeki rivayetlerle bizzat kendisinin bunu teyit ettiği ifade edilmeye çalışılmaktadır. Kısacası Kur'an'ın yaratılışla ilgili öğretisini altüst eden bu anlayış, bir köken mitosu oluşturma çabasından başka bir şey değildir.

iii) Kozmogoni ve Antropogoni Mitosları

Evrenin, dünyanın ve insanın oluşumunu anlatan mitoslardır. Bu guruba en iyi örnek yukarıda ritüel mitoslarında değindiğimiz Babil'in ünlü mitosu "Enuma Elish" gelir. "Gökyüzünde (yukarılarda) iken henüz hiçbir şey yaratılmamıştı, aşağılarda (yerde) da henüz bir şey varolmamıştı"[63] sözleriyle

61 Gündüz, *Mitoloji ile İnanç Arasında*, s.34.

62 İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte, Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1991, c.12, ss.402-404.

63 J.V. Kinnier Wilson, *agm.*, s.5.

başlayan destanda; öncelikle başlangıçta orada Apsu'nun (baba tanrı) tek başına varolduğu, onun ardından ise Tiamat (ana tanrıça) ve Mummu'nun (oğul) geldiği ifade edilerek destan devam eder. Tanrıların birer birer ortaya çıkmasının sonucunda oluşan tanrılar panteonunda ilerleyen zamanlarda huzursuzluklar baş gösterir. Apsu, Ea'nın oğlu tarafından öldürülür. Tiamat intikam için on tane canavar yaratır. Canavarla mücadele edemeyen tanrılar Marduk'tan yardım isterler ve Marduk tanrıların krallığının kendisine verilmesi şartıyla bu teklifi kabul eder. Marduk, Tiamat'ı öldürür ve vücudunu iki parçaya ayırır. Cesedinin yarısı ile gökyüzünü, diğer yarısı ile de yeryüzünü yaratır. Tanrılara görev dağılımı yaptıktan sonra güneşi, ayı, yıldızları ve benzeri varlıkları yaratır. Daha sonra canavarların kumandanı olan "Kingu"yu öldürüp, onun kan ve kemiklerinden de "insan"ı yaratır.[64] Görüldüğü gibi yeryüzü ve gökyüzü, yani dünya, bir tanrının vücudundan, insan ise tanrısal alemdeki kötü bir varlığın bedeninden var edilmiş olmaktadır.

Başka bir kozmogoni mitosunu Maniheizm de görmekteyiz. Maniheizme göre iki farklı alem vardır; karanlık alemi ve ışık alemi. Işık aleminde sürekli iyilikler hakimdir; karanlık alemine ise kötülükler. Karanlığın ışık alemini ve ışık varlıklarını ele geçirebilmek amacıyla ışık alemine saldırıya geçmesi ile aralarındaki mücadele başlar. Yüce Işık Tanrısı karanlık güçlerini bertaraf etmek için üç aşamalı bir plan uygular. Birinci aşamada Işık Tanrısı önce "Yüce Ruh"u yaratır; ondan da "Hayatın anası" zuhur eder. O da karanlık güçlerine karşı savaşması için "İlk İnsan"ı (Anaş Kadmi, Hürmüz)[65] yaratır. İlk İnsan mücadele esnasında esir edilir. İkinci safhada İlk İnsan'ı kurtarmak için Işık Tanrısı "Hayat Ruhu", "Yüce Mi-

64 Bkz. Fred Gladstone Bratton, *Yakın Doğu Mitolojisi*, çev. Nejat Muallimoğlu, M.Ü.İ.F.V.Y., İstanbul, 1995, ss.48-51. Mitosun tam çevirisi için bkz. Alexander Heidel, *Enûma Eliş, Babil Yaratılış Destanı*, çev. İsmet Birkan, Ayraç Yayınları, İstanbul, 2000, ss.9-89.

65 Burada zikri geçen "İlk İnsan" mitolojik bir varlıktır. Üçüncü aşamanın sonunda yaratılan Adem'le bir ilgisi yoktur. İnsanlığın babası olarak kabul edilen Adem, üçüncü aşamanın sonunda karanlık güçlerince yaratılır.

mar" ya da İran'daki adıyla "Mithra"yı yaratır. Mithra, İlk İnsan'a seslenerek onun kurtulmasını sağlar. Fakat bu kez de onun beş silahı karanlık aleminde kalır. Bu defa da onları kurtarmak için Hayat Ruhu, arkonlar tarafından yutulan ışık güçlerinin de yardımını alarak kozmosu oluşturmaya başlar; dünyayı, yıldızları, güneşi, yeryüzünü ve gökyüzünü yaratır. Böylelikle kainat karanlık ve ışık unsurlarının karışımından meydana gelmiş olur. Üçüncü aşamada "Üçüncü Elçi" yaratılır. Üçüncü elçi adım adım hedefe ilerlemektedir. Mücadeleyi kaybedeceğini anlayan Karanlık Tanrısı, elinde kalan son ışık unsurlarını kullanarak yeryüzünde kendi emrinde çalışacak bir varlık yaratmak ister. Bu iş için görevlendirilen Aşkalun ve Namrael (birer ifrittirler) Üçüncü Elçi'nin erkek ve dişi suretine benzer şekilde ilk insan çiftini; Adem ve Havva'yı yaratırlar. Böylelikle de hayat başlamış olur.[66] Ama hayat yine de karanlık ve aydınlığın arasındaki mücadelenin, insanın da katıldığı bir dünyada devam etmesinden ibaret olur.

Eskatoloji ile kozmogoni arasında da sıkı bir ilişki bulunduğunu, zaman zaman bu iki kavramın iç içe geçtiğini, biri başlarken diğerinin bitme sürecine girdiğini belirtmiştik. Hint mitolojisinde dünya sonsuz tekrar edilen döngülerde yaratılır, yok edilir ve sonra tekrar yaratılır. Maha Yuga adı verilen ve yaklaşık olarak 4.430.000 yıl süren bu çağın başlangıcında erdem, ahlak, iyilik ve faziletin yanı sıra zenginlik, refah ve saadet vardır. Maha Yuga'da Krita Yuga, Treta Yuga, Dvapara Yuga ve Kali Yuga adı verilen ve birbirini takip eden dört çağ / aşama vardır. Krita Yuga ile başlayan iyilik, erdem, fazilet Kali Yuga zamanına gelindiğinde yerini ahlaksızlığa, erdemsizliğe, aşırı değer verilen hastalık, yolsuzluk vs. arttığı karanlık bir döneme girilir. Bu dönemin sonunda tufan başlar ve tüm yeryüzü yok olur. Vişnu'nun uyumasıyla dünya da uyur. Hayat sona erer. Vişnu, uzun Maha Yuga'sının sonunda tekrar uyanır ve göbeğinde çıkan Lotus'un

66 Bkz. Şinasi Gündüz, "Gnostik Dinler", Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Kardelen Kitabevi, Isparta, 2000, ss.146-148.

içinden dünyadaki yaşamın yaratıcısı Brahma olarak tezahür eder ve süreç ilk başlangıçta olduğu gibi yeniden aynen devam eder. Kirlenmiş, bozulmuş bir hayatın bittiği yerde yeni bir hayat, temiz bir hayat başlar. Süreç aynı şekilde işler.[67]

iv) Eskatoloji Mitosları

Bu grupta değerlendirilebilecek olan mitoslar, evrenin ve kainatın sonu, insanın gelecekteki durumu, kurtuluşa erme vb. konuları kapsayan mitoslardır. Mitoslar içerisinde en kalabalık grubu eskatoloji mitosları oluşturur.

Bu mitoslar, canlıların yok oluşunu, bir çift ya da sağ kalan birkaç canlı dışında dünyanın nasıl yok olduğunu ve insanlığın nasıl ortadan kalktığını anlatır. Bu grup içerisinde yer alan tufanlarla ilgili mitoslar da oldukça fazla sayıdadır. Kozmik boyutlarda gerçekleşen çeşitli felaketler dünyanın sonunu anlatır. Depremler, yangınlar, dağların parçalanması, salgın hastalıklar vs. genel olarak dünya ve evrende varolan düzen bozulur, yerini kaosa bırakır. Bu ise evrenin yok olmasını beraberinde getirir. Bazı mitoslarda bu durum "yokluk" olarak ele alınırken bazılarında ise bu yeniden doğuştur. Pek çok mitosta tufan, yüce varlığın öfkelenmesine yol açan ritüelle ilgili bir yanlışa bağlanır; kimi zaman da yalnızca tanrısal bir varlığın insanlığa son verme isteğinden doğar. Bir çok mitosa göre de tufanın nedeni insanların işledikleri günahlar ve dünyanın yaşlanmasıdır. Tufanın sonunda bir yeniden doğum vardır; kirlenen dünya arınarak geri döner. Zamanın sonunda yeni bir zaman başlar, adeta temiz bir çağa girilir. Burada da eskatoloji ve kozmogoni arasında sıkı bir ilişki olduğu görülmektedir. Malaka yarımadasındaki Negritolar, yüce varlık Karei'nin insanlar artık onun dinsel buyruklarına saygı göstermedikleri için bir gün dünyayı yok edeceğine inanırlar. Bu nedenle fırtına sırasında Negritolar felaketi önlemeye çalışarak günahları ödeyici kan akıtıp sungularda bulunur-

67 Bkz. Rosenberg, *Dünya Mitolojisi*, ss.487-492.

lar. Sonla ilgili Amerikan mitoslarının çoğunluğu ya çevrimsel bir kuramı (Azteklerde olduğu gibi) ya felaketi yeni bir yaratılışın izleyeceği inancını ya da son olarak (Kuzey Amerika'nın kimi bölgelerinde) kıyamet kopmadan gerçekleşen evrensel bir yeniden canlanmaya inanmayı içerir. [68]

Eskatoloji mitosları arasında yer alan önemli bir mitos da dünyanın sonunda gelerek toplumu refaha kavuşturacağına, dünyadaki kaosa son vereceğine, düzeni, nizamı tesis edeceğine inanılan "kurtarıcı" tasavvurlarını kapsamaktadır. Maniheizmdeki muhteşem İsa, Sabiilikteki Praşai Siva, Yahudilik ve Hıristiyanlıktaki "Mesih", Zerdüştlükteki "Saoşyant" ve İslamdaki "Mehdi" eskatolojik kurtarıcı mitosunun önde gelen figürleridir.

Bu gruptaki bir diğer önemli mitos ise "Tanrı'nın Krallığı"dır. Genel hatlarıyla Ortadoğu dinsel geleneklerinde varolan bu düşünce mitolojik bir söylem olarak Yahudilik içerisinde gelişir ve oradan da Hıristiyanlığa geçer. İlk Hıristiyan toplumunda bu beklenti oldukça güçlüdür. Hatta bunun bir türlü gerçekleşmemiş olması bazı hayal kırıklıklarına bile neden olmuştur.[69]

Bir diğer önemli eskatolojik mitos "altın çağ" beklentisidir. Kozmogoni mitosuyla oldukça yakın bir ilişkiyi ifade eden bu mitos, bir yönüyle geçmişte yaşanılan mutluluk dönemine geri dönüşü ifade ederken, diğer bir yönüyle ise saadet asrını geleceğe, özellikle dünyanın sonuna koyar. Hıristiyanlıkta altın çağ beklentisi "binyılcılık" olarak ortaya çıkmaktadır. Beklenilen bin yıl sürecek olan bir altın çağdır.

Dünyanın sonunda şeytanın ya da kötülük güçlerinin safında yer alarak iyiliğin tesis edilmesine engel olacağı düşünülen bir takım varlıklarla ilgili tasavvurlar da bu grupta değerlendirilmektedir. Mesih Karşıtı (Antikrist) ve Gog Magog gibi varlıklarla yapılacağı düşünülen "son savaş" (armage-

---

68 Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, ss.57, 59-60.

69 Bkz. Rudolf Bultmann, *Jesus Christ and Mythology*, Charles Scribner's Sons, New York, 1958, ss.12-15.

don) ile ilgili beklentiler eskatolojik mitoslar arasında sayılmaktadır.

Yukarıda saydığımız Tanrı'nın Krallığı, kurtarıcı beklentisi, altın çağ, Mesih Karşıtı, son savaş gibi mitoslar çalışmada ilerleyen bölümlerde detaylı olarak ele alındığından dolayı burada fazla detaya girilmeyecektir.

Ayrıca öte dünya ile ilgili tasavvurlar, yer altı aleminde neler olduğu gibi anlatımları kapsayan mitoslar da bu grubun önemli mitosları arasında yer almaktadır. Mısır mitolojisinde yer alan ölüler aleminin, öte dünyanın tanrısı olduğuna inanılan Osiris'le ilgili anlatımlar buna örnek olarak verilebilir.

Gelecek, insanlar için tarih boyunca hep gizemlerle dolu olmuştur. Nedense tüm insanlar bir gelecek kaygısı taşımış ve geleceklerine dair değişik düşünceler üretmişlerdir. Genel olarak gelecek hakkında ileri sürülen tüm düşünceler, ortaya konan tüm tasavvurlar geçmişten ve özellikle yaşanılan andan izler taşımaktadır. Bir anlamda "gelecek" düşüncesini içinde yaşanılan an oluşturmaktadır. Şayet toplumlar İsrailoğulları gibi sürgün, acı, kıtlık, yokluk vb. felaketlerle karşı karşıya iseler gelecekte her şeyin düzeleceği umudunu taşımışlar ve kendilerini kurtaracak güzel günlere ulaştıracak bir kurtarıcı, Mehdi ya da Mesih beklemişlerdir. Bazen insanın yeryüzünü ahlaki, kültürel, ekolojik vs. olarak yaşanmaz hale getirdiğini düşünerek tanrıların dünyadaki hayatı, geleceği karartacağını düşünmüşler ve bunlarla ilgili mitolojik tasavvurlar oluşturmuşlardır.

Benzer yansımaları günümüzde de görmek mümkündür. Modern dünyanın bunalıma soktuğu insanoğlu için acaba gelecek ne vadetmektedir? Bir Kızılderilinin dediği gibi tek değeri, tek tanrısı para olan, önce tanrının yaptıklarını yok edip sonra da kendisinin suni olarak yaptıklarını onların yerine ikame eden[70] modern insan yeryüzündeki düzeni bozarak; ekolojik dengeyi, ahlaki kuralları, toplumsal yaşamı alt

70 Erich Scheuermann (ed.), *Papalagi, Gögü Delen Adam*, çev: Levent Tayla, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1989, ss.34-35.

üst etmesinin karşılığını görecek mi? Bir çok bilim adamı ve araştırmacıya göre dünya hızla kendi (toplumsal) kıyametine doğru gitmektedir. Bu durum modern insanı da tıpkı ilkel kabul edilen eski toplulukların mitosları gibi mitoslar üretmek zorunda bırakmıştır. "Bilimkurgu" adı verilen ve daha ziyade edebiyat ve sinema alanında eserlerin ortaya konduğu akım, Le Guin'in de dediği gibi; "oldukça entelektüel bir sanat biçimi olmasına, mitolojinin de entelektüel olmayan bir kavrayış biçimi olmasına rağmen, bilimkurgu modern dünyanın mitolojisidir."[71]

B. Eskatoloji

Eskatoloji, son şeylerle ilgili öğretiler bilimidir. Yunanca "*eschatos*" (son) ve "*eschata*" (en son şeyler) terimlerinden türetilmiştir. 19 yy.dan önce İngilizcede kullanıldığı görülmeyen bu kelimenin sonradan özellikle Hıristiyan teolojisinde bir genel düşünce ve kavram haline geldiği görülmektedir.[72] Bu kavramın bu gün popüler teolojik bir kavrama dönüşmesinde Johannes Weiss ve Albert Schweitzer'in etkili olduğu ileri sürülmektedir.[73]

Günümüzde "eskatoloji" sistematik teolojinin bir alt dalı olarak kabul edilmekte olup genel olarak dünyanın sonunda olacak olan olaylar kapsamı içerisinde yer alır. Dünyanın sonunda gelecek olan kurtarıcı, iyilikle kötülüğün son savaşı, tanrının dünyanın egemenliğini radikal bir şekilde ele geçirmesi, ölüm, ölüm sonrası, yargılama, hesap, ceza, cennet, cehennem gibi konular eskatolojinin kapsamına girmektedir.[74]

Dinsel gelenekler müntesiplerine genel olarak dünyanın kuruluşu, hayatın düzenlenmesi, tarihin işleyişi ve evren,

71 K. Ursula Le Guin, "Bilimkurguda Mit ve Arketip", çev. Bülent Somay, *Virgül*, Ekim 1997, sayı:1, ss.38-40.
72 R. J. Zwi Weblowsky, "Eschatology" *E. R.*, c.5, s.149.
73 David Adward Aune, *The Cultic Setting of Realized Eschatology in Early Christianity*, E. J. Brill, Leiden, 1972, ss.1, 29.
74 Aune, *The Cultic Setting of Realized Eschatology in Early Christianity*, s.1.

dünya ve tarih karşısında tanrı ve insanın konumu noktasında bilgi sunarlar. Dinsel bilgiyi ve inançlarının temellerini oluşturan bu bilgiler hayatın başlangıcı ve ilk insan üzerine yoğunlaşmış görünmektedir. Şüphesiz bunda insanların başlangıç konusundaki merakları etkili olmaktadır. Zira dinsel geleneklerin dışındaki bir çok ideolojik ve bilimsel öğreti de başlangıç konusunda farklı yaklaşımlar, anlayışlar geliştirmiştir. Ama insanları başlangıç kadar son da meraklandırmıştır. Sonun zamanı, nasıl gerçekleşeceği ve neler olacağı en çok sorulan sorular arasında yer almaktadır. Eskatoloji farklı dinsel geleneklerin yanı sıra modern ideolojik ve düşünsel hareketlerin içinde yer alan sonla ilgili düşünceleri de araştırır, sistematize eder ve benzerliklerini ya da farklılıklarını ortaya koymak için mukayase ve çözümleme yapar.

Eskatoloji, öncelikle kapsamı doğrultusunda ikiye ayrılarak ele alınmaktadır:

i) *Bireysel Eskatoloji:* Tek tek şahısların yazgılarını ifade eder. Bu kişinin kendi ölümü, ölüm sonrası durumu ya da ölüm sonrası kaderidir. Bazı dinsel geleneklerde olduğu gibi kişinin bireysel olarak yargılanması, hesaba çekilmesi, cennet ya da cehenneme gitmesi, diğer bazı geleneklerde ruhun reenkarnasyon sonucu tekrar geri gelmesi ya da ruhun başka varlıklara geçmesi gibi konularla bazı geleneklerde olduğu gibi kral ya da önde gelen kişilerin ölümsüzlüğü düşünceleri bireysel eskatolojinin kapsamı içerisinde yer alırlar. Fakat kralların ya da dinsel önderliğin ölümsüzlüğü düşüncesinin toplumsal yönü de bulunmakta olup genel eskatoloji içerisinde değerlendirilmesini zorunlu kılan boyutları da vardır.

ii) *Genel, Kozmik Eskatoloji:* Kozmik eskatoloji daha genel dönüşümü, değişimi veya şu anki dünyanın sonunu ortaya koyar ve açıklar. Diğer bir ifadeyle bazı geleneklerde olduğu gibi genel transformasyonu ya da diğer geleneklerde olduğu gibi şu an varolan dünyanın sonunu ifade eder. Her iki durumda da kozmik eskatoloji genel, evrensel bir dönüşümü içinde barındırmaktadır. Bu dönüşüm genel hayatın mükem-

melleşmesini de ifade etmektedir. Zira bazı geleneklerde dünya gittikçe kötüleşir, hayat yaşanmaz hale gelir ve evren kaos halindedir bu durumda dönüşüm zorunlu hale gelir ve bu durum o dünyanın sonunu ifade eder. Dönüşümle birlikte yeni, temiz ve kaostan uzak bir dünya ortaya çıkar. Başka geleneklere göre ise dünya hayatı mükemmel bir noktada başlar, gittikçe kötüleşir ve bir noktada bu yaşam son bulur. Dünya, ya yenilerek, nitelik değiştirerek devam eder ya da tamamen ortadan kalkarak başka bir alemde ya da boyutta yeni bir yaşam başlar. Bu yeni yaşam ahiret yani bir anlamda ebedi yaşamdır.[75]

Kozmik eskatoloji tek tek bireylerin durumlarıyla değil genel olarak evrenin ve toplumların durumlarıyla ilgilenir. Her dinsel gelenekte eskatolojik düzlemde kendi inananlarının kurtuluşu esas alınmış olup geliştirilen düşünceler onun üzerine bina edilmiştir. Toplumsal kurtuluşun ya da toplumların gelecekteki mutlu ve müreffeh yaşamlarının öteki dünya yani kıyamet (nihai yıkım) sonrasıyla ilgisi olduğu kadar kıyamet öncesi dünyanın sonuyla da ilgisi vardır. Bu noktada eskatoloji kavramında ikinci bir ayrıma gitmek zorunlu olmaktadır: Kıyamet öncesi ve kıyamet sonrası. Zira dinlerin dünyanın sonu hakkındaki düşünceleri sadece öte dünyayla ilgili değildir. Bir çok dinsel gelenekte bu dünya nihai sonda (kıyamette) yıkılsa bile, o yıkım gerçekleşmeden önce inananlarına son bir mutluluk vaadi vardır.

Kıyamet öncesi ya da gelecek dönem eskatolojisi grubunda yer alan düşünce ve inançlar genel olarak bu dünyayla ilgilidir. Bir başka tabirle dünyanın sona ermesinden sonra belli bir süre içerisinde olacak olan olayları ifade eder. Bu sadece bir dünya cenneti tasavvuru değildir. Zira dünyanın başında olduğu gibi sonunda da kaos güçleriyle tanrı ya da tanrının safında yer alan insan ve diğer varlıkların (melekler ya da ben-

75 P.J. Toner, "Eschatology", *The Catholic Encyclopedia*, http://www.knight.org/advent/cathen/ 05528b.htm (Copyright © 1909 by Robert Appleton Company Online Edition Copyright ● 1999 by Kevin Knight).

zeri metafizik varlıkların) savaşımı, mücadelesi olacaktır. Dünyanın, tarihin sonunda bir kurtarıcı bekleme, mehdi, mesih inançları, tanrının yeryüzünde kuracağı krallık beklentisi, altın çağ ya da bin yıllık muhteşem bir dönem beklentisi, kötülüğün kaynağı olan şeytan ya da kaos ejderinin zincire vurulması ve etkisiz hale getirilmesi, iyilik ve kötülük güçleri arasındaki son savaş, savaşın tarafları, birinci diriliş gibi düşünceler ve düşüncelerle ilgili olan her şey bu grup içerisinde yer alan eskatolojik düşüncelerdir.

Kıyamet sonrası ya da öteki dünya eskatolojisi ise bu dünya sonrasına yöneliktir. Yani kıyamet sonrası gerçekleşecek olan yargı, hesap, cennet cehennem hayatları, ölümsüzlük düşüncesi, ebedi yaşam bu grupta yer almaktadır. Fakat bazı durumlarda bütün dinleri kapsayacak çok net ayrımlar yapmak güçleşmektedir. Zira İslam'da yargı, hesaba çekilme öte dünyayla ilgiliyken ve kıyamet koptuktan sonra gerçekleşecekken Hıristiyanlıkta hesap ile yargı bu dünyada birinci dirilişten sonra başlar. Bu doğrultuda ikinci diriliş ebedi yaşamın başlamasıdır. Kurtarıcı olarak geleceğine inanılan Mesih, aynı zamanda yargılamayı da gerçekleştirir.

C. Apokalips ve Apokaliptik

Apokalips terimi, Yunanca "apokalypsis"ten türetilmiştir. Genel olarak "revelation" (esinleme-vahiy) kelimesi ile karşılanmakta[76] olup "açığa çıkarma, perdesini kaldırma"[77] gibi anlamlar ifade etmektedir. Zaman zaman apokalips ile vahiy terimlerinin birbirlerinin yerlerine kullanıldığı görülmektedir. Örneğin, Yeni Ahit'in son kitabının adı bazı metinlerde "the Revelation of John" (Yuhanna'nın Vahyi) diğerlerinde ise "the Apocalypse of John" şeklinde yer almaktadır. Apokalips, bir tür "vahiy" olarak kabul edilmekle birlikte bu metin-

76 Federick J. Murphy, "Introduction to Apocalyptic Literature", *The New Interpreter's Bible*, Leander E. Keck (ed.), Abingdom Press, Nashville, 1996, c.7, s.1.
77 Hasan Boynukara, *Modern Eleştiri Terimleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1997, s.10.

lerin çoğunlukla gelecekle ilgili bilgi sunmasından dolayı diğer metinlerden farklı kabul edilirler. Buradaki vahiyden kasıt daha ziyade bir ilham ve esinlemedir. Bu nedenle de "apokalips" terimiyle ifade edilen vahiy kendine has özel bir vahiy türü olup, genellikle bir melek ya da metafizik bir varlık tarafından açıklanan ve çoğunlukla geleceğe yönelik bilgiler ve kehanetler içeren bir vizyon şeklinde gerçekleşen "gizemli bir vahiy" türü olarak tanımlanmaktadır.[78]

Bu türün Hıristiyan literatüründeki en önemli temsilcisi kabul edilen ve aynı zamanda kanonik olan Yuhanna'nın Vahyi (Apokalipsi), ilk kez kendi kendini "apokalips" olarak adlandıran kitap olarak kabul edilmektedir.[79] Yuhanna, bu durumu şöyle ifade eder; "Bu kitap İsa Mesih'in apokalipsi/vahyidir. Tanrı, yakın zamanda olması gereken olayları kullarına göstermesi için O'na bu esini verdi. O da gönderdiği kendi meleği aracılığıyla bunu kulu Yuhanna'ya iletti".[80]

Hıristiyan düşüncesi üzerinde oldukça etkili olduğu kabul edilen apokaliptik literatür MÖ üçüncü yüzyıldan itibaren oldukça etkin bir konuma gelmiştir. Apokaliptikerler, vizyon yoluyla doğaüstü varlıklarla ya da meleklerle ilişkileri sonucu sağladıkları bilgileri sembolik bir anlatım tarzı kullanarak insanlara aktarmışlardır. Bu sembolleri bazen Daniel'in yaptığı gibi bizzat kendileri açıklarken bazen de olduğu gibi bırakarak yorumun okuyucu tarafından yapılmasını beklerler. Fakat siyasal olaylarla ya da şahıslarla ilgili kehanetlerde bulunduklarında çok daha özel sembolik bir anlatım kullanmışlar ve sembollerin neyin karşılığı olduğunu açıklamaktan kaçınmışlardır.[81] Örneğin Daniel, kral IV Antiochus'u kastettiği iddia edilen ifadelerinde, açıktan onun ismini kullanmayarak "boynuz" simgesini kullanır. Bunun istis-

78 John C. Collins, "Apocalypse", *E.R.*, c.1, s.334.
79 Collins, "Apocalypse", s.334.
80 Vah., 1:1.
81 Michael E. Stone, "Apocalyptic Literature", *Jewish Writings of the Second Temple Period*, Micheal E. Stone (ed.), Van Gorcum, Assen Fortress Press, Philadelphia, 1984, s.383.

nalarının da varolduğu görülmektedir. Örneğin, Sibylline Oracles'a açıkça Neron'un adı zikredilerek onun bir zalim olduğu, bir Mesih Karşıtı olarak öldükten sonra tekrar dirilmek suretiyle dünyaya geri geleceği ifade edilmektedir.[82]

Siyasal içerikli vizyonlarda, vizyonlar genellikle gizemli bir maske taşırlar ve çoğunlukla metafizik bir varlığın görülen vizyonu yorumlamasına ya da açıklamasına yer verilir. Bu vizyonlar doğrultusunda oluşturulan apokaliptik metinlerin gerçek yazarının adı belli değildir. Çoğunlukla bu eserler geçmişte yaşamış önemli bir isme atfedilirler. Örneğin Musa'nın Ahiti'nin (Testament of Moses ya da Assumption of Moses)'in Musa'yla bir ilgisi olmadığı gibi İbrahim'in Ahiti'nin de (Testament of Abraham) İbrahim'le bir ilgisi yoktur. Dolayısıyla da gerçek yazarları ya da vizyon sahiplerinin kim ya da kimler oldukları net olarak anlaşılmaz. Yuhanna'nın Vahyi, bunun tek istisnası olarak kabul edilir.[83] Yazarın kendisini gizlemesinin iki muhtemel nedeni olabilir: i) Metinler bir şekilde siyasal otoriteyi hedef aldığı ve ısrarla onların krallıklarının yıkılacağı vurgulandığı için doğacak muhtemel baskılardan kurtulmak. Zira bu metinlerdeki ifadelere bakılırsa metinlerin ait olduğu dönemde ciddi bir baskı ortamı olduğu görülür. ii) Geçmişteki ünlü kişilere atfederek kitapların halk üzerindeki etkisini artırma çabası. Zira böylelikle insanlar, kaybolmuş ama sonradan ortaya çıkan Musa'nın bir kitabına sıradan bir insanın söyleminden çok daha sempatik yaklaşacaklardır.

Apokaliptik literatürün kaynağı hakkında da farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunlardan birine göre apokaliptik metinler profetik (peygamberi) literatür doğrultusunda oluşmuştur; bir anlamda onların açılımlarıdır. Bu literatür, Yahudi geleneğinde varolan ve peygamberler tarafından geliştirildiğine inanılan düşünceleri siyasal baskılar altında özellikle diyaspora döne-

82 Bkz. Daniel, 7:8; Sibylline Kehanetleri, V:361-385 (Sibylline Kehanetleri ile ilgili metinler için H. N. Bate (tr.), *The Sibylline Oracles*, Society for Promoting Christian Knowledge, Haymarket, London & The Macmillian Company New York, 1918 kullanılmıştır.)

83 Stone, "Apocalyptic Literature", s.383.

mindeki yaşanan olayları dünyanın sonu ile ilgili idealleri doğrultusunda yoğurarak oluşturmuşlardır. Zira Eski Ahit dikkatlice incelendiği takdirde, apokaliptiklere malzeme olan bir çok düşüncenin, aslında ana hatlarıyla orada yer aldığı görülecektir. Ama bu apokaliptik metinlerin, peygamber metinleri olarak adlandırılan diğer kitaplarla tamamen aynı olduğu anlamına gelmemektedir. Her ne kadar içerik olarak benzeşseler de apokaliptik kitaplarda çok yoğun olarak eskatolojik konular, sembolik bir anlatım tarzıyla işlenmektedir. Bunun yanı sıra bu literatürde mitolojik malzemenin ve anlatım tarzının fazlaca kullanılmış olması da dikkat çekmektedir. Bu durum ise apokaliptiklerin kaynağı noktasında ikinci bir görüşün ileri sürülmesine zemin hazırlamıştır. Buna göre apokaliptik metinler İran, Mezopotamya, Mısır ve Yunan gibi yabancı unsurların etkisiyle gelişmiştir. Gerek işlenen malzemenin benzerliği ve gerekse anlatım tarzlarının bu dinsel geleneklerdeki bazı türlerle uyuşması bu düşüncenin savunulmasına neden olmuştur. Örneğin İran mitolojisinde dikkat çekici unsurlar olarak ön plana çıkan iyi ile kötünün savaşımına dayalı düalist yapı, tarihsel dönemler, eskatolojik kargaşa gibi hususların büyük çoğunluğu bu metinlerde yer almaktadır. Fakat yapılan çalışmalar bu etkileşimin kesin bir tarihini ortaya koyamamışlardır.[84]

Tüm bunlarla birlikte bu literatürün altın dönemi olarak MÖ 3. yy. ile MS 1. yy. arasındaki dönem kabul edilmektedir. Bu dönemde Yahudilerin yoğun olarak farklı kültürel etkilerle karşı karşıya kaldıkları sürgün yıllarını kapsamaktadır. Bu nedenle apokaliptiklerde yoğun olarak Helenistik, İran ve benzeri dış etkilerin yanı sıra kendi yaşadıkları acıların, toplumsal hadiselerin, siyasal baskıların, umudun, özlemin ve en önemlisi inancın izleri ve etkisi de bulunmaktadır. Apokaliptik metinleri, içindeki onca yabancı malzemeye karşın Yahudi kültürünün ayrılmaz bir parçası kılan da onların bu yönüdür. Metinlerde ilk Eski Ahit metinlerinden beri savunulan Yahudi inanç-

84 Bkz. Murphy, "Introduction to Apocalyptic Literature", ss.4-5; Stone, "Apocalyptic Literature", ss.386-392.

larının büyük oranda mevcut olduğu, hatta çoğu zaman yaşanılan acıların Yahve'yle yapılan ahde sadık kalmamanın bir sonucu olduğu ısrarla vurgulanarak geçmişe, yani Yahve'yle yapılan ahde dönmeye, o ahde sadık kalmaya bir çağrı vardır.

Bu metinlerde en yoğun vurgunun eskatolojik özlemler üzerine olduğunu söyledik. Bunun en önemli nedeni kendini Tanrı'nın özel seçilmiş halkı olarak gören ve bu Tanrı'nın kendilerine bir dünya saltanatı ve bir toprak parçasını vaat ettiğine inanan; ama realitede bunun tam zıttı bir hayat yaşamak zorunda kalan bir halkın yaşayamadığı mutlulukları geleceğe havale ederek mutlu olmaya çalışmasıdır. Bu, onlara, hem yaşama gücü vermiş hem de inançlarına sıkı sıkıya sarılmaya zorlamıştır. Her şeye rağmen Yahve onların "baba"sıdır ve onlar da Yahve'nin "sevgili oğulları"dırlar.

Apokaliptik metinler, temel özelliklerinden hareketle iki ana grupta toplanabilir:

Birinci grupta yer alan metinler tarihsel apokaliptik metinler olarak kabul edilen Daniel, IV Ezra, II Baruch ve I Enoch kitaplarıdır. Bu kitaplarda da apokaliptiklerin genel özelliği olan bir melek tarafından alegorik olarak yorumlanma özelliği mevcuttur. Bu kitaplarda tarihsel malzemeye yer verilmiş olup tarihi bilgiler öğretiyle harmanlanmış bir şekilde sunulmaktadır. İlahi bir tarih anlayışının takdim edildiği bu metinlerde "son" İsrail'in milli ve politik olarak yeniden inşası ile gerçekleşir. Fakat bu Tanrı'nın tarihe müdahalesiyle gerçekleşir.

İkinci grup apokaliptikler ise öte dünya haberlerini sunar. Bu tipin ilk örneği, I Enoch'un içinde yer alan "Book of Watchers" bölümüdür. Enoch, Tanrı'nın huzuruna yükselir, melekler onu alarak, kainatın sonunda, dünyanın etrafında bir tur attırırlar. Bu tipin bir karakteristiği, gökyüzünün katmanlarına doğru bir yükseliş (bir tür mirac) özelliği taşımasıdır. Bu gök katmanlarıyla ilgili standart sayı yedidir.[85] Bu türün

[85] Collins, "Apocalypse", s.334.

Hıristiyan literatüründeki önemli örneklerinden birisi Pavlus'un Apokalipsidir. Bu metinde de Pavlus'un ona küçük bir çocuk şeklinde görünen meleğin eşliğinde göğün yedi katına yükselişi ve her katta müşahede ettiği olaylar anlatılır.[86] Yedi rakamının yanı sıra üç (Testament of Levi'de) ve beş (3 Brauch'da) rakamlarının da kullanıldığı görülmektedir.

a. Yahudi Apokaliptik Eserleri

Sayıları oldukça fazla olan Yahudi apokaliptik eserlerinin hepsi elde mevcut olmadığı gibi hepsinden burada söz etmek de güç olacaktır. Bu nedenle onların önde gelen en çok tanınan birkaç tanesini ele alacağız.

Daniel: İlk yazılan apokaliptikler arasında kabul edilen ve kendisinden sonraki pek çok kitaba esin kaynağı olan Daniel'in kitabı Eski Ahit içerisinde yer alan istisnai bir apokaliptik eserdir. Yazıldığı tarih kesin olarak bilinmemekle birlikte MÖ ikinci yüzyılda derlendiği kabul edilmektedir.[87] Daniel'in kitabında Roma kralı IV. Antiochus Epiphanes'le (ö. MÖ 163) ilgili sembolik anlatımların yer alması onun MÖ ikinci yüzyıla ait bir metin olduğunun güçlü delili olarak sunulmaktadır.[88] Fakat Daniel'in metinlerinde Babil kralı Nebukadnezzar ile ilgili bilgiler de yer almakta ve Daniel'in Nebukadnezzar'ın sarayında uşaklık yapan bir genç olduğu ve kralın rüyalarını yorumlaması ile kraldan iltifat gördüğü ifade edilmektedir.[89]

Baruch'un Apokalipsi (Apocalypse of Baruch), karma bir çalışmadır, MS 50-90 yılları arasında Filistinde yazıldığı düşünülmektedir. 4 Ferisi tarafından yazıldığı tahmin edilmekte olup şu an sadece Süryanice bir nüshası mevcuttur.

---

86 Nag Hammadi metinleri arasında yer alan "The Apocalypse of Paul"un Türkçe çevirisi ve yorumları için bkz. Ekrem Sarıkçıoğlu, Şinasi Gündüz ve Yavuz Ünal, *Dinlerde Yükseliş Motifleri*, Vadi Yayınları, Ankara, 1996, ss.119-122.

87 Daniel L.Smith-Christopher, "The Book of Daniel" *The New Interpreter's Bible*, Leander E. Keck (ed.), Abingdon Press, Nashville, 1996, c.7, s.19

88 Bkz. Murphy, "Introduction to Apocalyptic Literature", s.8.

89 Bkz. Daniel, 1:1-21; 2:26-28.

Enoch'un Habeşçe Kitabı (Ethiopic Book of Enoch), orijinali İbranice yazılmıştır. Önde gelen 5 Hasid yazar tarafından yazıldığı düşünülmekte olup MÖ 200-64 yılları arasında Filistin'de yazıldığı kabul edilmektedir.

Enoch'un Kitabı (Book of Enoch ya da *The Book of the Secrets of Enoch)*, İskenderiyeli bir Yahudi tarafından yaklaşık olarak Hıristiyanlığın başlangıç dönemlerinde yazılmıştır. Yalnızca Slavca aslı korunmuştur.

İşaya'nın Yükselişi (Ascension of Isaiah), Birkaç kişinin ortak bir çalışması mahiyetindedir. MS 1-100 yılları arasında, Yahudi ve Hıristiyan yazarlar tarafından yazılmıştır. Etiyopyacası korunmuştur. Bunun yanında bir bölümü de latincedir.

Jübileler Kitabı (Book of Jubilees), Orijinali İbranice olan bu eserin Filistinli bir Yahudi tarafından yaklaşık olarak MÖ 40-10 yılları arasında yazıldığı tahmin edilmektedir. Etiyopyaca'sı ve bazı bölümleri de İbranca, Süryanice, Grekce ve Latince olarak korunmuştur.

Musa'nın Ahti (Assumption of Moses ya da Testament of Moses), Filistin'de, muhtemelen İbranice veya Aramca yazıldı. MS 14-30 yılları arasında bir Ferisi tarafından yazıldığı kabul edilmekte olan bu eserin yalnızca Latincesi mevcuttur.

XII Patriark'ın Ahitleri (Testaments of the XII Patriarchs), ortak bir çalışmadır. Orijinalinin İbranca olarak, MÖ 130 ile MS 10 yılları arasında yazıldığı tahmin edilmektedir. Eski Yunanca ve Ermenice versiyonu korunmuştur.

Süleyman'ın Mezmurları (Psalms of Solomon), orijinalinin MÖ 70-40'ta İbranca olarak bir Ferisi tarafından yazıldığı düşünülmektedir.

Sibylline Kehanetleri (Sibylline Oracles), Yunanca olarak öncelikle Yahudi yazarlar tarafından yazılmış olan; fakat daha sonra Hıristiyan yazarlar tarafından devam ettirilen ve Ortaçağ Avrupası'nda oldukça etkili olan bir apokaliptik türüdür. Bu geniş literatürün MÖ 180- MS 350 yılları arasında derlendiği tahmin edilmektedir.[90]

---

90 R.H.Charles, "Apocalyptic Literature" *D. B.*, c.1, s.110.

b. Hıristiyan Apokaliptik Eserleri

Hıristiyanlığın ortaya çıktığı dönemler apokaliptik geleneğin zirvede olduğu zamanlardır. İlk dönem Hıristiyan düşüncesi üzerinde etkili olduğu düşünülen bu literatür, Yahudilik için olduğu kadar Hıristiyanlık için de önemli kabul edilen temel materyallerden birisi olmuştur. Bu literatürün Hıristiyanlık açısından ne denli önemli olduğunu, apokaliptik metinler üzerine araştırmalar yapan ve onları bir külliyatta toplayan R. H. Charles şöyle izah etmektedir:

> Hıristiyanlığın orijini hakkında yapılan hiçbir çalışma bu literatürün bir bilgisinden vazgeçemez ya da görmezden gelemez. Şayet biz düşünce dünyamızı ve Hıristiyanlığın başladığı dönemdeki bir Yahudi'nin kalbini dolduran özlemlerini yeniden inşa etmek istersek bu literatürün materyallerine başvurmak zorunda kalırız.[91]

Murphy'e göre, Yeni Ahit'teki tek apokaliptik metin Yuhanna'nın Vahyi değildir. Apokaliptik etki Yeni Ahit'te baştan beri yoğun şekilde yer almaktadır. Sinoptik İnciller'de bu etkinin bariz olarak görülmekte olduğunu ifade eden Murphy, Markus 13; Matta 24-25 ve Luka 21. bölümü buna örnek olarak verir.[92]

Yukarıda sıraladığımız benzer motiflerin Hıristiyan apokaliptik metinlerinde de aynen kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca daha önce haklarında kısa bilgiler verdiğimiz Sibylline Oracles gibi bazı apokaliptik kitaplar, Hıristiyan yazarlar tarafından Yahudi geleneğinde kaldığı yerden devam ettirilmiştir.

Yahudi apokaliptik edebiyatının MS 1. yüzyılın sonlarında azalma trendine girmesine karşın aynı dönemlerde Hıristiyan apokaliptik geleneğinde bir yükselişin yaşanmakta olduğu dikkat çekmektedir. Birinci yüzyılın sonlarına doğru yazıldığı kabul edilen Yuhanna'nın Vahyi'nin dışındaki diğer Hıristiyan apokaliptik eserlerin bir kısmı şunlardır:

---

91 Charles, "Apocalyptic Literature", s.109.
92 Murphy, "Introduction to Apocalyptic Literature", s.15.

Pavlus'un Apokalipsi (The Apocalypse of Paul), yaklaşık olarak MS 2. yüzyıl civarında oluşturulduğu tahmin edilen bir metindir. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, Pavlus'un Jericho dağında bir melekten vahiy alması ve bu meleğin kılavuzluğunda göğün yedi katına yükselmesini konu edinmektedir.

Petrus'un Apokalipsi (Apocalypse of Peter), MS 3. yüzyılda yazıldığı tahmin edilen ve İsa'yı "Doketik Kurtarıcı" olarak sunan bir metindir.

Adem'in Apokalipsi (Apocalypse of Adam), MS 1 veya 2. yüzyılda oluşturulduğu tahmin edilen bir metindir. Adem'in oğlu Şit'e naklettiği bir vahiy ya da ezoterik öğreti şeklindedir.

Yakub'un Birinci Apokalipsi (The First of Apocalypse of James), insanın yükselişi ve benzeri konularda Yakub'un sorularına İsa'nın verdiği cevapları içermektedir. Metinde Yahudi-Hıristiyanlığın (Ebionitlerin) izlerine rastlanılmaktadır.

Yakub'un İkinci Apokalipsi (The Second of Apocalypse of James), Yakub'un öğretilerini ihtiva etmektedir. Bu metinde de Ebionitleri çağrıştıran ifadeler bulunmaktadır. Bu eserler, Gnostik unsurlarda taşımakta olup 1945 yılında ortaya çıkarılan Nag Hammadi metinleri arasında yer almaktadır.[93]

Bunların dışında yukarıda değindiğimiz *Sibylline Kehanetleri*'nin Hıristiyan versiyonu özellikle Ortaçağ'da etkili olan, binyılcı hareketlerin başvuru kitapları arasında yer almıştır. Dante'nin *İlahi Komedya*'sı da apokaliptik literatürün özellikle öteki dünya hayatıyla ilgili türleri arasındaki önemli temsilcilerinden kabul edilir.

c. Apokaliptiklerin Karakteristik Özellikleri

Apokaliptikler *düalist* bir dünya tasviri çizerler. Evrende Tanrı'nın dışında etkin olan şeytan ya da benzeri kötülük unsurları vardır. Dünyadaki yaşam, bu iki güç arasındaki mücadele olarak sunulur. Nihai noktada Tanrı ya da iyilik bu savaşı kazanır ve dünya hayatı sona erer.

---

93 Bkz. Gündüz, *Mitoloji ile İnanç Arasında*, ss.195-221.

Apokaliptiklerde yoğun olarak mitolojik malzeme kullanılmaktadır. Karakterlerin genellikle mitolojik figürlerden seçilmesinin yanı sıra Ortadoğu'nun bilinen bir çok mitosu apokaliptikerler tarafından bu metinlerde kullanılmıştır. Buna kaos ejderi ve Armilus örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca yine bu mitolojik malzeme doğrultusunda yeni bir takım karakterler geliştirilmiştir. Örneğin bir Mesih Karşıtı modeli olarak sunulan Belial bu şekilde geliştirilmiş bir figürdür.[94]

Apokaliptiklerde doğrudan/literal anlatım yerine dolaylı, imalı ve alegorik bir anlatım tarzı benimsenmiş olup, anlatılan hadiseler çoğu zaman apokaliptikerin yaşadığı dönemle ilgili olmasına karşın ya önceden olmuş bitmiş bir hadise gibi ya da gelecekde olacak olan bir olay gibi anlatılır. Olaylarda yer alan şahısların isimleri doğrudan verilmez; onların isimleri ya bir hayvan adıyla ya da "boynuz" örneğinde olduğu gibi bazı cisimlerle sembolik olarak ifade edilir.

Metinler çoğunlukla geleceğin dünyasından söz ederler. Israrla gelecekteki dünyanın daha iyi, daha güzel olacağını ifade ederek yaşanılan acıların geçici olduğuna vurgu yaparlar. Önemli vurguları Mesih, Mesih dönemi, Tanrı'nın Krallığı, Mesih Karşıtı ve son savaş üzerinedir. Bunun yanı sıra yukarıda temas ettiğimiz diğer bir kısım apokaliptik metinler de öteki dünyaya ilişkin tasvirler sunarlar.

Tıpkı profetik metinlerde olduğu gibi Tanrı'nın bu dünya üzerinde egemen olduğu, geleceğin dünyasının da Tanrı'nın tasarruflarıyla şekilleneceği ve bu tasarımda insanın fazla bir rolünün olmadığı konu edilir. Determinist bir kader anlayışı sunarlar ve insana yapacak fazla bir şey bırakmazlar. Anlatılar içerisinde etkin bir güç olarak yer alan Mesih benzeri varlıklar da aslında insan olmakla birlikte normal insan olarak görülmeyip insanüstü özelliklere sahip varlıklar olarak kabul edilirler.[95]

94 Murphy, "Introduction to Apocalyptic Literature", s.6.
95 Bkz., Charles, "Apocalyptic Literature", ss.109-110.

I. BÖLÜM

Eskatolojik Kurtarıcı Mitosu: Mesih, Mehdi

Farklı dinsel temellere sahip olan Mısırlılar, Sümerliler, Babilliler, Hintliler, İranlılar ve diğerleri, dünyanın tanrılar tarafından kurulduğuna ve yine bu tanrı veya tanrılar tarafından dünya için bir düzen vazedildiğine, onların bu dünyayı izlediklerine, dünyayı ve insanları unutmadıklarına inanmaktadırlar. Dünya tanrı/tanrılar tarafından yaratılmış olmakla birlikte mükemmel değildir. Ya da diğer bir tabirle dünya rahat, sakin, huzurlu bir yer değil aksine kaotik güçler ve kötü varlıklarla dolu bir yerdir. Bu durum ise insanı çeşitli sıkıntı ve belalarla karşı karşıya bırakmaktadır.[96] Bir çok dinsel gelenekte dünya insan için acı ve ıstıraplarla dolu bir yerdir. Acı ve ıstırapla dolu hayat bazı dinsel geleneklere göre bizzat insandan kaynaklanmakta, hayatın çekilmez bir hal almasında insanın fiilleri etkili olmaktadır. Örneğin Zerdüştlük gibi etik düalizmin, İslâm ve Yahudilik gibi monoteizmin hakim olduğu dinlerde insanın yüzyüze kaldığı acı ve ıstırabın veya sapıklık ya da hidayetin doğrudan doğruya insanın kendi eylemleri ile ilişkili

96 Bkz. Norman Cohn "How Time Acquired a Comsummation", *Apocalypse Theory and the Ends of the World*, Malcolm Bull (ed.), Black Well, Oxford and Camridge, 1993, s.21.

olduğu düşünülür. Budizm ve Hinduizm yeryüzünü acı ve ıstıraplarla dolu görmekle birlikte bunun insanın bizzat kendi hareketlerinin belirlediği bir kısırdöngüye bağlı olduğunu düşünürler. Pek çok dini etkileyen Gnostik gelenek ise dünyaya ait olan her şeyi kötü olarak kabul eder. Dolayısıyla da dünyadan kurtuluş yeryüzünden ya da onunla bütünleşen kötüden uzaklaşmakla mümkün olabilir.[97]

Bir çok dinsel metinde yeryüzünde ilahi amacı gerçekleştirmek için gelecek olan bir liderden bahsedilmektedir. Bu kişi yeryüzündeki kötülükleri yok edecek ve tanrının krallığını tesis edecektir ya da diğer bir tabirle tanrının hükümlerini, isteklerini yeryüzünde uygulanabilir hale getirecek ve insanları kötülüklerden kurtararak bir müddet barış, huzur ve refah içinde yaşamalarını sağlayacaktır. Bazı dinlerde "Kurtarıcı" kavramına spesifik anlamlar yüklenmekle birlikte genel olarak dünyanın sonunda, tanrı tarafından seçilerek dünyaya gönderilen bu kişi; yeryüzünde tanrıya inananları bir araya toplayıp kötülüklere karşı savaş vererek bütün kötülükleri yeryüzünden kaldıracaktır. İşlevleri benzer olmakla birlikte bu eskatolojik kurtarıcı için her kültürde farklı isimler kullanılmaktadır. Yahudilikte ve Hıristiyanlıkta *Mesih* ve *İnsan Oğlu* (Son of Man) terimleri kullanılmaktadır. Hıristiyanlar İsa'nın ikinci kez dünyaya geleceğini ummaktadırlar. Müslümanlar ise *Mehdi* kavramını kullanırlar. Fakat Mehdiyle birlikte Mesih olan İsa'nın da geleceğine bir kısım Müslümanlarca inanılmaktadır. Müslümanların beklediği İsa, Hıristiyanlardakinden farklı olarak bir Müslüman lider olarak gelir ve Mehdi'ye tabi olur. Şii Müslümanlar için ise Mehdi/Mesih *İmam Mehdi*'dir. İslâm dünyasında bazen Hızır da bir Mesih tipi olarak görülür. Budistlere göre beklenen kurtarıcı *Maitreya Budha*; Hindulara göre *Kalki*; Zerdüştlükte *Saoşyant* ve Konfüçyüsçülere göre ise *Doğru Kişi*dir. Bunlara Maniheizmin *Muhteşem İsa*'sı ile Sâbiîliğin *Praşai Siva*'sı da eklenebilir.

97 Bkz., Şinasi Gündüz, "Gnostik Mitolojide Düşüş Motifi ve Demiurg Düşüncesi", *O.M.Ü.İ.F.D.*, Samsun, 1997, sayı: 9, ss.121-122.

1. İran ve Sümer'de Kurtarıcı Motifi

Eski İran dinsel geleneği ile Yahudi dinsel geleneği ve özellikle eskatolojik inançları arasındaki benzerlikler bir çok araştırmacının dikkatini çekmiştir. Bunlardan biri olan Campbell, Zerdüştlüğün Mesihi olan Saoşyant'ın karakteri ve yapacakları ile dünyanın o zamanki tasviri, ölülerin diriltilerek Saoşyant'ın önünde sorgulanması gibi ifadelerle Yahudi Mesih'ini kıyaslamakta ve birbirine oldukça fazla benzediğini ifade etmektedir. Ayrıca genel olarak İran mitolojisinin sadece Yahudiliği değil Hıristiyanlığı da etkilemiş olduğu tartışılmaktadır.[98]

İran mitolojisine göre dünya tarihi on iki bin yıl olarak kabul edilir ve Zerdüşt bu dönemin son üç bin yılının başında tarih sahnesinde görülür. Bu sürenin sonunda ise manevi oğlu Saoşyant, "gelecek kurtarıcı" ortaya çıkar ve gerçeğin yalan üzerindeki ya da iyiliğin kötülük karşısındaki zaferini tamamlar ve tanrının bozulmamış, saf yaradılışı dünyada sonsuza kadar yeniden kurulur.[99]

Efsaneye göre Zerdüşt'ün üç karısı vardır. O, önce, ilk ve ayrıcalıklı karısına, Hvov'a üç kez gider. Her defasında zürriyet tohumu yere geçer. Bu ise onun toprak olduğuna bir işarettir. Ve ilk yaratılan insan Gayomart'ın tohumunu da alan melek bu tohumun da kuvvet ve parlaklığını alır. Bu tohumlar kozmik yenilenme zamanında üç oğul olacaklardır: Hoshedar, Hoshedarmah ve Mesih Saoşyant.[100] On iki bin yıllık dünya süresinin sonunda, Kasava (Kansaoya) gölünde yıkanmakta olan Eredad-ereta adlı bakire bir kız, bu tohumdan gebe kalır ve kurtarıcı Saoşyant'ı (Astvat-ereta) doğurur. Diğer ikisi de aynı şekilde, fakat Saoşyant'tan daha önce iki bakireden, Srutad-fedhri ve Vainghu-fedhri'den doğarlar. Hoshedar (Aushedar) ve Hoshedarmah (Aushedar-mah) adlarıyla anılan bu iki kurtarıcı da Saoşyant'dan önceki dönemlerde

98 Campbell, *Batı Mitolojisi*, s.171.
99 Campbell, *Batı Mitolojisi*, s.178.
100 Bundahishn 32.8-9 (www.avesta.org/pahlavi/bund29.html#chap32)

dünyaya gelerek dünyanın kötülüklerden temizlenmesine katkıda bulunurlar. Fakat nihai "arınma"yı Saoşyant gerçekleştirir.[101]

Saoşyant'ın gelişiyle ölüler dirilecektir. İlk dirilecek olan da mitolojik ilk insan olan Gayomart'tır. Sonra onun tohumlarından topraktan bir bitki gibi çıkarak, büyüyen ilk insan çifti sayılan Maşya ve Maşyoi (Maşye ve Maşyane) ve sonra da öteki insanlar dirilirler. Bedenlerine tekrar kavuşan insanlar, annelerini, babalarını, eşlerini, kardeşlerini ve diğer tanıdıkları kimseleri bilecekler yani fark edeceklerdir. Sonra da bütün insanların iştirak ettiği bir toplantı tertip edilecek ve herkes kendi iyi ve kötülerini görecektir. Kötü insanlar beyaz koyunların arasındaki kara koyun gibi hemen fark edilecek ve utanç duyan bu kimse iyi insanlardan olup da orada bulunan tanıdıklarına kendini uyarmadıkları, ikaz etmedikleri için sitemde bulunacak ve böylelikle o kişiyle birlikte onun dostları da utanç duyacaklardır. Sonra doğru iyiden ayrılacak ve iyiler cennete kötüler ise cehenneme gönderilecekler. Üç gün üç gece cehennemde kalan kötüler daha sonra üç gün üç gece de cennete konularak buranın nimetlerini tatmaları sağlanacaktır. Daha sonra iyiler kötülerden tamamen ayrılacak ve herkes kendi işlediği suçun cezasını, karşılığını çekecektir.[102]

Zerdüşt inanışında dünyanın sonunda gökten bir taş (meteor) düşer. Ateş ve ateş meleği, cehennem ve dağlardaki metalleri eritirler. Eriyen bu metaller dünyada bir ırmak gibi akarlar. Bütün insanlar bu ırmaktan geçerek temizlenirler. Doğru kişiye bu ırmakta yürümek ılık sütte yürümek kadar kolay gelir. Kötü için ise hiç de kolay değildir. Sonunda en büyük sevgiyle tüm insanlar bir araya gelir. Bütün insanlar Ahura Mazda ve meleklerine övgüyle yükselen bir sese benzerler. Saoşyant yardımcılarıyla birlikte kutsal boğayı keser, yağından, beyaz Haoma'dan, ölümsüzlük içeceği hazırlar.

101 "Zoroastrian millennium prophecies" www.avesta.org\zcomet.html
102 Bundahishn, 30.4-12.

Daha sonra da hazırlanan bu içeceğin tüm insanlar tarafından içilmesi sağlanır. Böylelikle tüm insanlar ölümsüz olurlar. Ölümsüzlüğün egemen olduğu bu yeni dünyada daha önce uzun yaşamış herkes kırk yaşından erken ölen, az yaşamış olan kimseler ise on beş yaşında olacaklardır. Herkese eski dünyadaki karısı ve çocukları verilir. Hayatları eski dünyadaki gibi olacak, fakat artık çocukları olmayacaktır. Dünyada tapınmayan, bir elbise bile infak etmeyen insanlar bu yeni dünyada çıplak olacaklardır. Fakat artık tapınmaya başlayacaklar ve melekler de onlara yeni elbiseler temin edeceklerdir. Sonra Ahura Mazda, Angra Mainyu'yu ve her melek kendi karşıtını yakalar ve düşen taş/meteor yılanı yakıp kül eder. Cehennemin kokusu ve tozu da temizleninceye kadar bu metalle yanar. Ahura Mazda cehennemin arazisini dünyayı genişletmek için getirir ve böylelikle evrenin yenilenmesi tamamlanmış olur. Ölümsüzlük böylelikle her şeyi kuşatır. Bu yeni dünya, tıpkı Yahudi eskatolojik anlatımlarında olduğu gibi buzsuz, yükseltisiz bir düzlüğe/ovaya dönüşür. Hatta zirvesinde Chinwad Köprüsü olan dağ bile yıkılıp yok olur.[103] Yahudi eskatolojisinde ise dünya düzlenmekle birlikte tek bir çıkıntı ayakta kalır ki orası da Sion tepesidir ve tanrı Yahve burada kurulu olan tahtında oturacak ve buradan dünyaya hükmedecektir.

İlk olarak Sümerlilerde ortaya çıktığı iddia edilen "ideal kral/Mesih"in diğer insanlara üstünlüğü daha anne karnına düşmesi ile başlar. İlahilerde bu Mesih'in insani boyutundan ziyade tanrısal yönleri ele alınır ve bir şekilde tanrılarla aynı soydan kılınırlar. Çoğu zaman Mesihle tanrı arasındaki ilişki baba-oğul ilişkisi şeklinde gerçekleşir. Sümerlilerin Mesih olarak adlandırıldıkları pek çok kraldan söz edilmektedir; Ur-Nammu, Hammurabi, Ur-Ninurta gibi. Bu kralların takdisi daha anne karnında iken gerçekleşir ve genellikle hepsi de ideal birer insandırlar. Fiziksel olarak

103 Bundahishn, 30.13-33, E. W. West, *Sacred Books of the East*, c. 5, Oxford University Press, 1897, http://www.avesta.org/pahlavi/ bundahis.html; Campbell, *Batı Mitolojisi*, s.180.

güçlü ve üstün görünümlü, zeka olarak eşsiz, tinsel açıdan dindarlık ve dürüstlük örneğidirler. Genellikle oldukça yakışıklı, uzun boylu ve heybetli bir görünümleri vardır. Kısacası bu ideal kral/Mesih, heybetli görünüme sahip, cesur, kahraman, bilgelik ve derin anlayış sahibi bir kimsedir.[104] Sümerlilerde varolduğu iddia edilen Mesih inancı daha çok kutsal ve bilge kral inancı şeklindedir. İran mitolojisinde ya da Yahudilikte olduğu gibi eskatolojik bir kurtarıcı (redeemer) anlamında değildir. Kramer, bu Mesih kralın özelliklerini anlatırken onun kusursuz, ideal bir insan olarak kabul edildiğini ifade eder. Ayrıca mesih kral, fiziksel olarak heybetli bir görünüşe sahiptir. Cesur, kahraman, bilge ve derin anlayış sahibi insanlardır.[105] Tüm bu özellikler ise dünyanın sonunda gelmesi beklenilen kurtarıcıyla doğrudan ilgili değildir. Fakat eskatolojik olarak gelmesi beklenilen mesih de nihai noktada bir kral olması itibariyle benzerlik arzetmektedir.

2. Yahudi Düşüncesinde Mesih Kavramı

Gerek Ortadoğu'da ve gerekse Ortadoğu dışındaki pek çok toplumda görülen eskatolojik bir kurtarıcı bekleme umudunun, Yahudiliğin en güçlü inançlarından birisi olduğu söylenilebilir. Genel olarak tüm toplumlardaki "beklenilen kurtarıcı" figürü, umudun bittiği yerde başlayan/filizlenen yeni bir umudu ifade eder. Çaresizliğin ortasında geleceğe umutla bakmak ya da geleceğin güzellikler getireceğini beklemek ve umutla yaşamak insanı diri tutan bir şey olsa gerektir. Bu anlamda Yahudiler bozgun üstüne bozgun yaşadıkları bir atmosferde gelecekten umutla söz etmişlerdir. Maymonides'in (Musa ibn Meymun, MS 1135-1204) Yahudi iman esasları (Emunot) arasına dahil ettiği mesih beklentisinin yaklaşık olarak MÖ ikinci yüzyıldan itibaren bir Yahudi

104 Bkz. Samuel Noah Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, çev. Hamide Koyukan, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1999, ss.331-339.
105 Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, ss.335-337.

inancı olarak varolduğu bilinmektedir. Ama bununla birlikte köken olarak Klausner'in de ifade ettiği gibi bu beklenti İşaya'ya (MÖ 740-700) kadar gitmektedir.[106]

A. Eski Ahitte Mesih

Mesih terimi İbranice *mašiah* (yağlanma) kelimesinin bir çevirisi olan *meşiah* (mashiah)tan türetilmiştir. Kökeni İbranca olan *meşiah* teriminin literal anlamı "yağlanmış birisi"dir. Mesih kelimesinin Eski Ahit içerisindeki ilk kullanımları eskatolojik bir kurtarıcıyı değil, daha çok kelimenin literal anlamı doğrultusunda yağlanmış, kutsanmış ve özel seçilmiş kişiyi ifade etmektedir. II. İşaya'dan[107] önce aslında bir ritüel olarak yağla kutsanmış olan kral veya rahipleri ifade etmek için kullanılan bir kelime olarak dikkat çekmektedir.[108] Bu ritüel eski İsrailoğulları krallarının tahta oturmaları sırasında din adamları tarafından kutsanmalarını/takdis edilmelerini kapsayan özel bir törendir. Bu dinsel eylem ya da ritüel, kutsal bir hadise olarak kabul edilmekte olup kralın meşruiyetinin onaylanması anlamını da ifade etmektedir. "Yağlanma" adı verilen bu özel ritüelin sonucunda kutsallık kazanan "yağlanmış kral" tanrının halkını tanrı adına yönetme yetkisini elde etmiş olur ve böylelikle halkı bu yetki doğ-

---

106 Joseph Klaussner, *The Messianic Idea in Israel*, London, 1956, s.59'dan aktaran Campbell, *Batı Mitolojisi*, s.177; Joseph Klaussner, *Jesus of Nazareth*, Goerge Allen & Unwin Ltd., London, 1925, s.169.

107 İşaya kitabının 40 ile 55. bölümlerini yazan ve gerçek adı bilinmeyen, fakat araştırmacılar tarafından ilavede bulunduğu İşaya kitabının adından dolayı II. İşaya olarak adlandırılan kişi apokaliptik bir peygamberdir. II. İşaya ilk kez kendisi tarafından kullanılan ve daha sonra bir çok peygamber ve apokaliptiker tarafından kullanılarak geliştirilen geniş bir sembolik dil kullanmıştır. Onun kullandığı en önemli sembollerden birisi Tanrı Hizmetkarı (Servant of God) motifidir. II. İşaya özellikle Hizmetkarın İlahileri (Servant Songs) olarak bilinen dört şiir yazmıştır. II. İşaya hakkında daha fazla ayrıntılı bilgi için bkz. Cornelius Loew, *Myth, Sacred History and Philosophy, The Pre-Christian Religious Heritage of the West*, Harcourt, Brace & World Inc. New York, 1967, ss.171-180.

108 Bernhard W. Anderson, *Understanding the Old Testament*, Prentice-Holl Inc. New Jersey, 1975, s.442; D.S. Russell, *The Method and Message of Jewish Apocalyptic*, The Westminster Press, Philadelphia, 1964, s.304.

rultusunda yönetir.[109] Bu anlamda Eski Ahit'te mesih kelimesinin eski İsrail krallarından bazılarına atfen kullanıldığı görülmektedir; bu bağlamda Saul, Davud, Süleyman ve onların yanı sıra genel olarak diğer İsrail kralları için mesih tabirinin kullanıldığını görmekteyiz.[110] İsrail kralları dışında farklı bir kral için bu unvanın kullanılması ile ilgili yalnızca tek bir örnek vardır ki o da İsrailoğullarını topraklarına kavuşturan İran kralı Cyrus'dur.[111] Ahitler döneminden itibaren ise İsrail tarihinde genelde krallar için kullanılan bu kelime, biraz daha farklı bir anlam kazanarak İsrail Krallığı'nı yeniden inşa etmesi ve insanları bütün kötülüklerden koruması, kurtarması beklenilen eskatolojik kral için kullanılmaya başlanılmıştır.[112]

Açıkça görüldüğü gibi Eski Ahitte "yağlanmış biri" ve Mesih terimiyle tarihsel bir kişiye işaret edilmekte; bu terim sürgün öncesi dönemde Yahve'nin yeryüzündeki vekili olarak İsrail'i yöneten kralları ifade etmekte kullanılmaktadır.[113] Bununla birlikte Eski Ahitte *meshiah* tabirinin kutsal kralların yanı sıra din adamı ve peygamberleri de ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir. Örneğin I. Krallar, 19:16'da hem Yehu (Jehu)'nun İsrail üzerine kral olarak meshedilmesi söylenirken, devamında da Elişa'nın İsrail üzerine peygamber olarak meshedilmesi Rab tarafından istenilmektedir. Dolayısıyla krallık için yağlanma/mesh ile peygamberlik için yağlanmanın eşdeğer kabul edildiği görülmektedir. Peygamberlerin meshedilmesi ile ilgili benzer ifadeleri Mezmurlar, 105:15 ve

---

109 Russell, *The Method and Message of Jewish Apocalyptic*, s.304.

110 Bkz. Saul için; I. Samuel, 12:3-5; 24:6-11; 26:16; II. Samuel, 1:14,16; Davud için; II. Samuel, 19:21-22; 23:1; Süleyman için; II. Tarihler, 6:42; genel olarak kral anlamında; Mezmurlar, 2:2; 18:50; 20:6; 28:8; 84:9; 89:38,51; 132:17; I. Krallar, 16:16.

111 İşaya, 45:1.

112 Bkz. Anderson, *Understanding the Old Testament*, s.442; Helmer Ringgren, "Messianism", *E.R.* c.9, s.469; Andrew Wilson (ed.), *World Scripture, A Comparative Anthology of Sacred Texts*, Paragon Books, New York, 1991, s.783. İşaya'nın eskatolojik bir anlam yüklediği Mesih kavramı ile ilgili olarak bkz: İşaya, 44:26; 49:19; 51:3; 48:14,20; 52:11-12; 44:28; 45:1.

113 Russell, *The Method and Message of Jewish Apocalyptic*, s.305.

I. Tarihler, 16:22'de de görmek mümkündür.[114] Böylelikle mesih kelimesinin Eski Ahit içerisindeki ilk kullanımlarında ya tanrı tarafından halkını yönetmesi için seçilip görevlendirilen özel bir kralı ifade etmek için ya da yine Tanrı'nın özel olarak seçip gönderdiği dini liderler, peygamberler ve din adamları için kullanıldığı ortaya çıkmaktadır. Bu her iki kullanım da, kelimenin sonradan kazandığı eskatolojik anlamı yansıtmamaktadır.

B. Yahudilikteki Kurtarıcı Figürünün Kaynağı Sorunu

Önceleri sadece kral, peygamber ya da din adamlarından özel kişileri ifade etmek için kullanılan bu kelime, sonradan eskatolojik kurtarıcı anlamını nasıl kazanmıştır? Bu dönüşümün ve Yahudilikte kurtarıcı beklentisinin nasıl ortaya çıktığı önemli sorunlardan biri olarak görülmüş; kurtarıcı beklentisinin kökeni sorununa farklı cevaplar üretilmiştir. Bunları üç grupta toplayabiliriz:

i) İran ve Sümer mitolojisi gibi Yahudilik dışı bir kaynaktan geldiğini iddia edenler.

ii) Yahudi kutsal metinlerinde yer alan ifadelerin buna zemin hazırladığını ve zamanla bu metinler doğrultusunda geliştirildiğini düşünenler.

iii) İsrailoğullarının yaşadığı hayatla bağlantılı olduğunu düşünenler. Zira uzun bir tarihe sahip olan bir milletin sürekli esaret altında yaşaması onların mutlu günleri gelecekte aramalarına neden olmuştur.

Sümer mitolojisinin tek başına Yahudi Mesih inancının kaynağı olduğu iddiası tartışmaya açıktır. Zira yukarıda da ifade edildiği gibi Sümer mitolojisindeki "Mesih" daha çok Eski Ahit'in ilk metinlerinde yer alan kutsanmış ve tanrı tarafından görevlendirilmiş kral anlayışıyla uyuşmaktadır. Sü-

114 "Meshettiklerime dokunmayın ve peygamberlerime de kötülük yapmayın" (I. Tarihler, 16:22; Mezmurlar, 105:15).

mer Mesih anlayışında eskatolojik bir boyut göze çarpmamaktadır.

Bu beklentinin özellikle Babil sürgünü sonrasında ortaya çıkması nedeniyle İran mitolojisi kaynak olarak sunulmaktadır. Babil'in İran kralı Cyrus tarafından yıkılması (MÖ 539) sonrasında İsrailoğulları İran egemenliği altına girmişler ve İran kültürüyle yakın temasa geçmişler; hatta yukarıda belirttiğimiz gibi Cyrus'un bir mesih olduğunu[115] bile ifade etmişlerdir. Eski İran'a duyulan bu sempati, kültürel açıdan onlardan etkilenmelerinin en önemli delili olarak sunulmaktadır. Mesih figürünün ilk olarak apokaliptik metinlerde ortaya çıktığını savunan Russell'e göre Yahudi düşüncesindeki genel eskatolojik inançlara zıt olarak ortaya çıkan bu inancın menşei İran mitolojisidir.[116]

İran'la Yahudiler arasında bir yakınlaşmanın olduğu doğru olmakla birlikte Yahudilerin parlak bir tarihe sahip olmadıkları da bir gerçektir. Musa, yaklaşık olarak MÖ 1250 yıllarında İsrailoğullarını Mısır'dan Kenan diyarına götürmek üzere çıkarmış, fakat bu amacı tam olarak gerçekleştiremeden vefat etmiştir. Yerine geçen Yeşu zamanında Kenan diyarına varılmış; dini merasimler ve takdimeler için bir mezbah inşa edilmiştir. Davud'un saltanat döneminde Kudüs merkez olarak seçilmiş ve bir Mabed (Beyt ha-Miktaş) inşa edilmeye başlanılmış ve Mabed ancak Süleyman'ın zamanında bitirilebilmiştir. Süleyman'ın ölümünden sonra Yahudi krallığı güneyde Yahuda, kuzeyde İsrail olmak üzere ikiye bölünmüş ve MÖ 722 yılında İsrail krallığı Asur; Yahuda krallığı da MÖ 586 yılında Babil tarafından işgal edilmiş, Mabed yıkılmıştır. Bu tarihle birlikte Yahudi bağımsızlığı tamamen son bulmuş olmaktadır. Babil esareti MÖ 538 yılındaki İran hakimiyetine kadar sürer. Bu defa da Yahudiler, MÖ 332 yılındaki Büyük İskender'in istilasına kadar İran/Pers hakimiyeti altında kalmışlardır. Fakat bu dönemde İran İmparatorunun yardımıyla

115 İşaya, 44:28; 45:1.
116 Bkz.Russell, *The Method and Message of Jewish Apocalyptic*, s.308.

Mabed'i yeniden inşa etmişler; ama bu da uzun sürmemiş ve bir müddet sonra Mabed bu defa Yunan tanrıları ile doldurulmuştur. MÖ 163'de Yahudiler Mabed'i ele geçirip Yunan tanrılarından temizlemişler ve MÖ 157'de siyasi ve dini bağımsızlığı olan bir Yahudi devleti kurmuşlardır. Bu devlet varlığına MÖ 63 yılındaki Roma hakimiyeti ile son verilmiş ve MS 70 yılında Mabed yeniden tahrip edilmiştir. Böylelikle, 1948 yılında modern İsrail devletinin kuruluşuna kadar İsrailoğulları'nın zorunlu diyaspora yaşantısı devam etmiştir.[117]

Kısaca özetlediğimiz bu tarih, İsrailoğullarına çok parlak bir geçmiş sunmamaktadır. Bu nedenle de onlar geçmişten ziyade tarihin sonuna daha fazla önem vermektedirler. Fakat bu onların geçmişlerini göz ardı ettikleri ya da saygın ve değerli bulmadıkları anlamına gelmemektedir. Ama onların her şeye rağmen bu geçmişe ya da tarihe sahip çıkarak geleceğe baktıkları ve umutlarını yarınlara erteledikleri görülmektedir. Greenstone, Yahudiler erdem ve mutluluk için bu anlamdaki, dünyanın, tarihin başında yer alan geçmiş bir *altın çağa* bakmadıklarını fakat onların geleceğe, peygamberlik ve bilgelikle yoğrulmuş "günlerin sonuna" baktıklarını ifade etmektedir.[118] Nitekim bu durum Eski Ahit'te "başlangıcın küçük olsa da sonun çok artar"[119] cümlesiyle ifade edilmektedir.

Bu parlak olmayan tarihin yanı sıra İsrailoğullarının inançları da önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Zira Eski Ahit öğretisine göre Yahudiler tanrı Yahve'nin seçkin kulları, oğullarıdır. Yahve, onlarla ilki Musa ile olmak üzere, birkaç kez ahit yapmıştır. Özellikle Davud'la yaptığı ahdinde Yahve, onun saltanatını ebedi kılacağını, kendisiyle birlikte kavmini de koruyacağını, onlar günah işleseler bile onları dünyanın sonunda mükafata erdireceğini vaad etmiştir. Seçkin kavim olma motifi tüm Eski Ahit metinlerinde işlenmektedir.

---

117 Bkz. Abdurrahman Küçük, *Dönmeler Tarihi*, 2. baskı, Rehber Yayınları, Ankara, 1992, ss.132-133.

118 Julius H. Greenstone, *The Messiah Idea in Jewish History*, the Jewish Publication Society, Philadelphia, 1906, s.24.

119 Eyub, 8:7.

Dolayısıyla bu denli seçkin olan bir kavmin başıboş olarak kötülüklerle, zulümlerle karşı karşıya bırakılması söz konusu olamaz. Sadece Yahve onları geçici olarak cezalandırmaktadır.[120] Nitekim İsrailoğullarını Mısır esaretinden yine Yahve kurtarmıştır. Yahve bunun nedenini onlarla yaptığı ahde bağlar: "Mısırlıların esirlikte tutmakta oldukları İsrailoğullarının iniltisini de işittim; ve ahdimi hatırladım".[121] Görüldüğü üzere Yahve ve bu kavim arasındaki ilişki ahidlerle gerçekleşmektedir ve Yahve onlara verdiği söz uyarınca sürekli onları korumaktadır.

Sonuç olarak Yahudilikteki kurtarıcı düşüncesinin kaynağının yukarıda ifade edilenlerden yalnızca biri olduğunu iddia etmek yanlış olur. Zira bu inancın şekillenmesinde İsrailoğullarının yaşadıkları tarihin, dinsel inançlarının ve ilişkide oldukları komşu kültürlerin etkisi vardır. Ama geliştirilen Mesih motifi aşağıda da açıklanacağı gibi Yahudiliğe özgü bir motife dönüştürülmüştür.

C. Eski Ahitte Mesih Motifinin Gelişimi

Eski Ahit'te İsrailoğullarının öyküsü Adem'le başlatılmakla birlikte, onların bir millet olarak tarih sahnesine çıkışları Musa ile başlar. İsrailoğullarının ataları doğdukları toprakları terk edip uzun yıllar yabancı ülkelerde dolaşmışlardır. Sonra Yakub (İsrail)'un oğlu Yusuf aracılığıyla Mısır topraklarına girmişlerdir. Mısır'daki yaşamları ise genellikle baskı ve zulüm altında geçer. İsrailoğullarını firavunların baskısından Musa kurtarır. Böylelikle de Musa İsrailoğullarının ilk "hakim/yargıç"ı ya da ilk kurtarıcısı olur. Greenstone'ye göre Musa, Yahudiler için oldukça önemli bir figür olmasına, bir kurtarıcı ve bir Mesih olarak görülmesine rağmen, tam anlamıyla ideal bir Mesih tipi olamamıştır. İdeal tip Davud'dur.[122] Freud'a göre ise Musa, Yahudilikte geliştirilen

120 Bkz. Mezmurlar, 89:1-52; II. Samuel, 7:1-29.II.
121 Çıkış, 6:5.
122 Greenstone, *The Messiah Idea in Jewish History*, ss.22-24.

ilk Mesih tipidir ve sonraki dönemlerde geliştirilen tüm Mesih tiplerinin temeli olmuştur. Musa'nın Yahudiler tarafından öldürüldüğü öncülünden hareket eden Freud, Musa'nın katlinin yarattığı pişmanlığın, dönüp halkını kurtuluşa ve vaadedilen dünya egemenliğine götürecek Mesih fantezisine yol açtığı yorumunun inandırıcı bir yorum olduğu kanaatindedir. Öldürülen baba tanrının kurtarıcı tanrı kılığında tekrar geri geldiğini ileri süren Freud, "şayet ilk Mesih Musa ise İsa da onun vekilidir" diyerek, Mesih Musa tiplemesinin Hıristiyanlığa Mesih İsa şeklinde intikal ettiğini belirtir. Bu çerçevede İsa'nın dirilişi Musa'nın dirilişini sembolize etmektedir ve burada baba ile oğul yer değiştirmiştir.[123] Fakat onun bu iddialarına rağmen Mesih düşüncesinin gelişimine baktığımızda Musa'nın değil Davud'un ön plana çıktığı daha net olarak görülmektedir. Fakat bu, Musa'ya Yahudilikte atfedilen önemi ve değeri azaltmaz. Musa, Yahudilik açısından oldukça önemlidir ve o ilk kurtarıcıdır.

Yahudilikte yeryüzündeki hayatın bir düşüşle, günahla başladığına inanılmakla birlikte, Yahudiler kendilerini daima Yahve'nin seçilmiş kulları olarak addettiler. Dolayısıyla da en iyiye, en güzele, Tanrı'nın lütfuna onlar layıktılar. Lakin Yahve onlarla bir *ahit* yapmıştı ki nimetlere kavuşabilmeleri bu ahde sadık kalmalarına bağlıydı. Onlar bir türlü nimete ulaşamamalarını, Yahve'nin sevgili kulları, oğulları olmalarına karşın acı ve ıstırap içinde olmalarını ahde karşı gösterdikleri vefasızlığın bir sonucu olarak izah etmekte ve başlarına gelenlerin Yahve tarafından kendilerine verilen bir ceza olduğuna inanmaktaydılar. Yahve, Musa ile yaptığı ahdin bir sonucu olarak Davud ve Süleyman'a muhteşem bir saltanat lütfetmiştir. Ama sonraki nesiller onların saltanatını korumakta

123 Sigmund Freud, "Moses and Monotheism" *The Origins of Religion*, Penguin Books, London, 1990, ss.275-276, 333-334.

Freud tüm bu iddialarını Musa'nın İsrailoğulları tarafından öldürülmüş olduğu tezine dayandırıyor. O, bu iddianın gerçek sahibi olarak da Ernst Sellin'i (1922) gösteriyor. Sellin'in yorumlarının doğruluğunu saptayabilecek bir konumda olmadığını, fakat doğru olma ihtimalinin yüksek olduğunu; zira "tarihsel gerçeklerin uydurulamayacağı"nı da belirtir. Bkz. *age.*, s.275.

muvaffak olamamışlardır. Tanrı, sevgili oğullarını her şeye rağmen tekrar kurtaracak ve onları yeniden seçkin bir millet kılacaktır. Bu eylem ise Tanrı'nın kendisinin seçip görevlendirdiği bir kurtarıcısı, Mesihi tarafından gerçekleştirilecektir. Mesih fikrinin doğmasında diğer faktörlerin yanında seçilmiş ve üstün millet olma düşüncesinin de önemli bir rolü bulunmaktadır.[124]

Esaret altında geçen peygamberler dönemi boyunca İsrailoğullarının sıkıntıdan kurtulma isteği ve milli bir devlete kavuşma arzusu yoğun olarak varlığını hissettirmiştir. Bazı araştırmacılarca bu dönem boyunca Mesih düşüncesinin geliştiği, Yahudiliğin genel prensiplerinden biri olarak tesis edilmiş olduğu ve Yahudi bilinçaltının en önemli bölümlerinden biri olduğu kabul edilmektedir. Davud ve Süleyman'ın mutlu yönetimleri insanların hafızalarında dururken, bölünmeden sonra bir kralın yönetimi altında İsrail'in toplanması umudu giderek artmış ve daha belirgin hale gelmiştir.[125] Peygamberler halkın umudunu, direncini yitirmemesi için çabalamışlar ve bunu sağlamakta önemli bir rol üstlendiğine inandıkları Mesih düşüncesini sıcak tutmak için uğraşmışlardır.

Peygamber Amos ile onun takipçisi Hoşea, İsrailoğullarının geçirdikleri zor günlere vurgu yaparak Rabbin günlerine, yani aydınlık günlere işaret etmektedirler. Her ikisinin öğretisi de İsrail'in dağınıklıktan kurtularak tek bir krallık altında toplanmasını kapsamaktadır. Amos bu toplanmanın Davudsal bir krallık altında olması gerektiğini ileri sürer ve Amos Yahve'nin şu sözü verdiğini söyler: "Davud'un düşmüş olan haymesini o gün dikeceğim ve onun gediklerini kapayacağım ve onun yıkılmış yerlerini dikeceğim ve onu eski günlerde olduğu gibi yapacağım; ta ki Edom'un bakiyesini ve üstünde ismim çağrılan bütün milletleri mülk edinsinler."[126] Yine Amos, Yahve'nin kendi kavmine sahip çıkarak onları dağınıklıktan

124 Bkz. Küçük, *Dönmeler Tarihi*, ss.135-136.
125 Greenstone, *The Messiah Idea in Jewish History*, s.28.
126 Amos, 9:11-12.

kurtacağını, sürgünleri bir araya toplayacağını, yakıp yıkılan İsrail şehirlerinin yeniden imar edileceğini, tekrar bağların bahçelerin yeşilleneceğini ve Yahve'nin sayesinde topraklarına bir daha çıkmamak üzere yerleşeceklerini ifade eder.[127]

Hoşea'nın öğretisine göre dağınık iki İsrail boyu olan Yahuda oğulları ve İsrail oğulları bir araya toplanacaklar, başlarında ise tek bir kişi olacaktır.[128] Yahve'yi bırakıp başka ilahlara yönelen İsrailoğulları bu davranışlarının bir sonucu olarak uzun yıllar kralsız, reissiz ve kurbansız kalmışlardır. Fakat son günlerde onlar artık Yahve'ye yönelecekler ve kralları Davud'u arayacaklardır.[129] Hoşea, Davud'un krallığının tekrar ortaya çıktığı günleri Rabbin günleri diye nitelendirerek o günlerde yay ve kılıcın kırılacağını, savaşın kaldırılacağını ve kırın vahşi hayvanlarıyla göklerin kuşlarının barış içinde olacaklarını anlatır.[130] Bu ise, İsrail'in ve Yahuda'nın kendi toprakları üzerinde yeniden kurulması ve barışın egemen olduğu bir yönetimin inşası anlamına gelmektedir. Fakat bu tasvirlerin bir kısmı özellikle barışın egemen olması, vahşi hayvanların bile bu barışa iştirak etmesi gibi hususlar sonraki dönemlerdeki Mesih umutlarıyla uyuşmakla birlikte buradaki Mesih figürü evrensel bir Mesih dönemini ifade etmekten uzaktır.[131]

İşaya, daha net ifadelerle Mesih'ten söz eder. O, halkın umudu haline gelen Mesih'in daha doğumundan başlayarak hangi özelliklere sahip olarak dünyaya geleceğini anlatmaya başlar. Immanuel'in çocukluğu örneği ile bu umudun tanımlanmış en önemli karakterini sunar; "bunun için Rab kendisi size bir alamet verecek; işte kız gebe kalacak ve bir oğul doğuracak ve onun adını Immanuel koyacak".[132] İşaya'ya göre bu çocuk, iyiliğin başlangıcının bir işaretidir. Diğer bir ifadeyle artık Yahve'nin kavmi üzerindeki şefkati, rahmeti yeni-

127 Amos, 9:14-15.
128 Hoşea, 1:11.
129 Hoşea, 3:1, 4-5.
130 Hoşea, 2:18.
131 Bkz. Greenstone, *The Messiah Idea in Jewish History*, s.30.
132 İşaya, 7:14.

den gözükmeye başlamaktadır. O günlerde olacakları en ince detaylarıyla aktaran İşaya, onun ortaya çıkmasını karanlıkta yürüyen kavmin büyük bir ışık görmesiyle ifadelendirir; kavim artık selamete çıkmak üzeredir. Bunun bir işareti olarak doğan Immanuel, İsrailoğullarının reisliğini üstlenecek, dağınık kavmi bir araya toplayacak ve Davud'un tahtına oturarak ebediyete kadar hakla ve doğrulukla hükmedecektir. Bütün bunları ise Yahve'nin sayesinde yapacaktır.[133]

Yine İşaya 11. bölümün ilk 9 ibaresinde Yesse'nin kütüğünde çıkacak olan filizden bahsedilir. Bu filiz, fidan olur ve meyve vermeye başlar. Bu fidan, onların umudu olan beklenen kurtarıcı kral mesihdir. Bu şahıs Rabbin ruhu, bilgisi, kudreti ile kuşatılmış olarak fakirlere yardımda bulunur, haksızlık yapılanlara adalet dağıtır. Nefesi ile kötülüğü ortadan kaldırır. Onun zamanında kurtla kuzu, ayı ile inek, kaplanla oğlak, aslan ile besili sığır birarada olacaklar ve hiçbiri bir diğerine zarar vermeyecektir. Emzikteki çocukta kara yılanın deliği üzerinde oynayacak fakat yılan ona bir zarar vermeyecektir. Bütün dünya Rabbin bilgisiyle dolacaktır.[134] Bu tasviri yapılan çağ aynı zamanda kısmen de olsa *"Altın Çağ"* ile ilgili tasvirleri de kapsamaktadır. Zira anlatılan tablo tam anlamıyla bir altın çağ figürüdür.

Greenstone, İşaya'nın öğretisinde üç kehanetin bulunduğuna ve bunların kutsal kitap araştırmacıları arasındaki en önemli tartışma konusu olduğuna değinir. Ona göre İşaya'nın ilk iki kehaneti/öğretisi Hezekiel'e atfedilebilir ve dolayısıyla da o zamanki düşmanlardan kurtulmayı ifade ettiği söylenilebilir. Üçüncü kehanet ise muhtemelen onun ilk hayalinin gerçekleşmemesi karşısında hayal kırıklığına uğrayan sonraki bir nesil tarafından yazılmış olmalıdır. Bunun manası ise son bir çare olarak umudun ve hayalin ileriye, geleceğe bırakılmasıdır.[135]

---

133 İşaya, 9:1-2, 6-7.
134 Bkz. İşaya 11:1-9.
135 Greenstone, *The Messiah Idea in Jewish History*, s.34.

İşaya'nın tasvirini sunduğu şeriatın Sion'dan, Rabbin sözünün Kudüs'ten çıkacağı ve milletlere hükmedeceği; kılıçların sapan demiri, mızrakların bağcı bıçakları haline getirildikleri zamanla[136] ilgili duygu ve hislerin Yeremya tarafından da aynen aktarıldığı görülmektedir. Yeremya da bir kez daha aynı temennileri dile getirir ve dağınık İsrail kabilelerinin bir araya toplanacağını, İsrail topraklarının tanrı tarafından hayvanlarla doldurulacağını, böylelikle insansız ve hayvansız kalan toprakların yeniden şenleneceğini belirtir.[137]

İsrailoğulları dağılmayı ve sürgünü kaçınılmaz bir durum olarak karşılıyorlardı; zira Tanrı'nın cezası şiddetli olmak zorundadır. Fakat artık geri kalanlar dönmeli ve kutsal Sion topraklarında adaletin ve kutsallığın simgesi ilahi krallığı kurmalıdırlar.[138] Esaret altında oldukları ülkelerin krallarının soylularına verdikleri acılar, ıstıraplar onları kedere, ümitsizliğe sürüklemekle birlikte Tanrı'nın İsrail'e olan vaadinden şüphe duyulmamalıdır. Davud'un evinin oğullarından birisi kral olacaktır; çünkü Tanrı Davud'a yeminle hanedanını kurtaracağı, onlara merhamet edeceğine dair ahit vermiştir.[139] Fakat krallar direkt olarak Tanrı tarafından seçileceklerdir ki böylelikle bizzat o (Tanrı) kendisi Kudüs'te İsrail'i yönetecektir. "..Ve gönlüme göre size çobanlar vereceğim. Sizi bilgi ve anlayışla besleyecekler."[140] Yeremya da aynı şekilde mucizevi olarak en güzel günlerin geleceğine, o günleri beklemek gerektiğine inanmaktadır. Bu idealin özellikle sürgün dönemi peygamberlerince beslenilerek büyütüldüğü görülmektedir. Hezekiel, tasvirlerini biraz daha geliştirerek gelecek olan yeni nesli ölümden sonra yeniden dirilenlerle kıyaslar.[141] Mesih

136 İşaya, 2:3-4. Benzer ifadeler için bkz. Mika, 4:2-3

137 Bkz. Yeremya, 31:27; 33:10-11.

138 Greenstone, *The Messiah Idea in Jewish History*, s.32.

139 Yeremya, 33:25-26.

140 Yeremya, 3:15; Ayrıca bkz. Yeremya, 20:3; 22-24; 31:1.

141 "Ve bana dedi: Adem oğlu, bu kemikler bütün İsrail evi; işte onlar: kemiklerimiz kurudu ve ümidimiz yok oldu; bittik diyorlar. Bundan dolayı peygamberlik et ve onlara de: Rab Yehova şöyle diyor: İşte kabirlerinizi ben açacağım ve kabirlerinizden sizi çıkaracağım. Ey kavmim sizi İsrail toprağına getirece-

döneminde gerçekleşecek olan huzur ve refah ortamı ile ilgili olarak Yoel de o gün, dağlardan tatlı şarap damlayacağını, tepelerden süt akacağını, Yahuda'nın bütün derelerinden su akacağını, Mısır ve Edom'un suçsuz yere kan akıtmaları nedeniyle ıssız olacaklarını ve çöle dönüşeceklerini vurgulayarak, Yahuda'nın ebediyyen yaşayacağını belirtir. Çünkü Rab Sion'da oturmaktadır ve bir daha oradan kalkmayacaktır.[142]

Görüldüğü üzere İsrailoğulları'nı yabancı düşmanlara karşı koruyacak olan basit bir savaşçı fikrinden büyük ve kutsal kral Davud'un evinden doğması beklenilen "Mesih" düşüncesi gelişmiştir. Bu Mesih, Tanrı'nın kontrolünde ve onun tasdikiyle Sion'da adaletli bir şekilde egemen olacak ve orada hükmedecektir. Bu tasarının yavaş yavaş değişim geçirerek tüm dünya için tasarlanan bir modele dönüşmeye başladığı dikkat çekmektedir. Artık sadece İsariloğulları değil bütün milletler Tanrı'nın yollarını öğrenmek için geleceklerdir. Fakat yine merkezde İsrailoğulları bulunacaktır. Burada eski ve yeni Peygamberlerin görüşleri arasında gelecekteki Mesih döneminde diğer milletlerle İsrail'in pozisyonu noktasında bir görüş ayrılığı vardır.[143]

İşaya'nın en önemli arzusu, dağınık İsrail kabilelerinin bir araya toplanması ve harap durumda olan şehirlerinin mamur duruma getirilmesidir. Harap şehirlerin başında ise şüphesiz Kudüs gelmektedir. Babil güzel bir şehir olarak inşa edilmeye devam ederken İsrail şehirlerinin bu kötü durumları onların kalplerini yaralayan en önemli şeydir. Mesih'le ilgili umutlarını, kehanetlerini sıralayan İşaya, sonunda Yahve'ye yakarışta bulunur ve onun artık öfkesinden vazgeçme zamanı geldiğini, kavminin yeteri kadar acı çektiğini, İsrailoğullarının yeteri kadar alçaldığını ifade eder.[144] Bu yakarış açıkça

---

ğim. Ve kabirlerinizi açtığım kabirlerinizden çıkardığım zaman ey kavmim bileceksiniz ki ben Rab'bim. Ve içinize ruhumu koyacağım ve dirileceksiniz ve sizi toprağın üzerine koyacağım ve bileceksiniz ki, ben Rab, ben söyledim ve ben yaptım, Rabbin sözü." Hezekiel, 37:11-14.

142 Yoel, 3:18-21.

143 Bkz. Greenstone, *The Messiah Idea in Jewish History*, ss.42-43.

144 "Ya Rab, çok öfkelenme ve fesadı ebediyyen anma. İşte yalvarıyoruz bak,

göstermektedir ki Mesih umudunun ardında yatan en önemli neden siyasi iktidara, güce ve bağımsızlığa kavuşmaktır. Bu arzunun dinsel metinlerle ilgisi ise Yahudilerin Yahve'nin seçkin kulları olduklarına inanmaları[145] ve kendilerine kutsal Sion topraklarını vaadettiğini iddia etmeleridir. Çünkü o vaatte bulunan ve geçmişte onlara muhteşem Davud ve Süleyman krallıklarını veren Tanrı onları tekrar müreffeh ve mutlu kılacaktır. Nasıl kavmini kurtarmak için Musa'yı Mısır'a göndermiş ve Davud'u tahta çıkarmışsa, bunu bir kez daha yapacaktır.[146]

Yahudi halkının zaman zaman bazı liderlerini beklenen Mesih olarak addetikleri görülmektedir. Sürgün dönemleri boyunca kendisini Tanrı'nın mesajcısı (davetçisi) olarak tanıtan Zerubbabel de bunlardan birisidir. Zerubbabel'le birlikte Filistin'e dönüş umutları yeniden alevlenmiş oluyordu. Hem Haggay'ın ve hem de Zekarya'nın Zerubbabel'in uzun zamandır beklenen Mesih olduğuna inandıkları görülmektedir.[147] Haggay'ın Yahudi halkını harekete geçirme çabası göze çarpmaktadır. O, "Rab evini bina etmek için vaktin gelmediğini bu kavme söylüyorlar" diyerek egemen güçlerin Yahudi halkının harekete geçmesine engel olmaya çabaladıklarından söz etmektedir. Tanrı artık harekete geçmeleri için onu görevlendirerek Davud soyunun bir üyesi olan Zerubbabel'e göndermiştir. Bir valinin oğlu olan Zerubbabil'in artık kendilerine verilen az bir nimete kanmayarak kavmi toplayıp Kudüs'e doğru yürümesi gerekmektedir. Nitekim Zerubbabel, mabedi ve Kudüs'ü yeniden inşa etmek için MÖ 515'de yola koyulur. Fakat Zerubbabel'in bu hareketi başarısızlıkla sonuçlanır ve Babil'e geri dönmek zorunda kalır.[148] Böylelik-

hepimiz senin kavminiz. Mukaddes şehirlerin çöl oldular, Sion çöl oldu, Yeruşalim bir virane. Atalarımızın içinde sana hamdettikleri mukaddes ve güzel evimiz ateşle yandı ve hoşlandığımız yerlerin hepsi harap oldu. Böyle iken de ya Rab, kendini tutacak mısın? Susacak mısın ve bizi çok alçaltacak mısın?" İşaya, 64:9-12.

145 Seçkin kavim olmakla ilgili olarak örneğin bkz. İşaya, 45:4.

146 Bkz. İşaya, 49:5-8; 42:1-7.

147 Bkz. Haggay, 2:23.

le bir kez daha Mesihsel umutları, arzuları gerçekleşmemiş olur.

Ezra bu dönüş hareketinin İran kralı Cyrus'un "göklerin tanrısı Yahve, dünyanın bütün krallıklarını bana verdi ve Yahuda'da olan Kudüs'de kendisi için bir ev yapmamı bana emretti"[149] diyerek topraklarına dönmelerine izin vermesiyle gerçekleştiğini ifade eder. Zerubbabel'in dönüş yapan grup arasında yer aldığını, mabedin inşasında önemli görevler üstlendiğini, Haggay ve Zekarya'nın peygamberlik yaptıklarını aktarır, ama onun kurtarıcı kimliği üzerinde pek durmaz.[150]

Bu dönüş hareketi bağımsız bir İsrail kurulmasını sağlamamakla birlikte peygamberlerin sözünü ettiği, o sonsuza kadar sürecek olan Mesih saltanatı da değildi. Zerubbabel'in çıkışının başarısızlıkla noktalanması, onun beklenen Mesih olduğu iddiasının da yanlışlığını göstermekteydi. Ama yine de Zekarya'nın hayal kırıklığına sürüklenen halkın umudunu diri tutmaya çalışarak Mesih'in daha ileri bir tarihte geleceğini ifade ettiğini görüyoruz. Mesih döneminde olacak olan hadiseleri anlatan Zekarya, bu dönemde bütün milletlerin, bütün şehirlerin harap olacağını, yerle bir olacağını, fakat Sion ve Kudüs'ün Tanrı için korunacağını ve yeniden inşa edileceğini iddia etmiştir. Mesih'in krallığının gelmesiyle de bu yeniden inşa faaliyeti başlayacak ve Tanrıya hazır hale gelecektir.[151] Zekarya aynı zamanda geleceğin krallığındaki ahlaki değişimden ve ima edilen olaylarla dünya milletlerinin din değiştirmek suretiyle İsrail'in Tanrı'sına ibadet edeceklerini/inanacaklarını da haber vermektedir.[152] Zekarya'nın bu

148 Greenstone, *The Messiah Idea in Jewish History*, s.49.

149 Ezra, 1:2. Aynı ifadeler II Tarihler, 36:23'de de geçmektedir.

150 Bkz. Ezra, 1-6.

151 Bkz. Zekarya, 8:3.

152 "Ey bütün beşer, Rabbin önünde sus; çünkü kendi mukaddes meskeninden uyanıp kalktı." Zekarya, 2:13.
"Orduların Rabbi şöyle diyor: kavimler ve çok şehirler halkı da gelecekler ve bir şehirde oturanlar diğer bir şehir halkına gidip diyecekler: Rabbin lütfunu dilemek ve ordular Rabbini aramak için hemen gidelim, ben de gidiyorum. Ve Yeruşalim'de ordular Rabbini aramak ve Rabbin lütfunu dilemek için birçok kavimler ve kuvvetli milletler gelecek. Orduların Rabbi şöyle diyor: o

ifadelerinde dikkat çeken önemli husus daha önceki bir çok metinde bir baba Tanrı gibi tasvir edilen Yahve'den "ordular Rabbi" olarak söz edilmesidir. Artık ondan "İsrail'in babası", evlatlarına kol kanat geren bir Tanrı olarak değil askeri bir gücü yöneten bir komutan gibi söz edilmektedir. Ayrıca hep aşağılanan ve horlanan İsrailoğullarının önünde diğer milletlere diz çöktürmesi, onların eteklerini öptürmesi de kavmine, bir anlamda askerlerine sunduğu çok büyük bir lütuftur.

Son peygamber olarak adlandırılan Malaki (MÖ 458'den önce), Mesihsel umutları canlı tutmaya devam ederek "güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar her yerde Tanrı'nın adının kutlu olacağını"[153] ilan eder. Diğer peygamberlerin öğretilerinde yer alan bir çok hususu Malaki de tekrar eder. O, öncekilerden farklı varyasyonlarda olan kehanet karakterinde büyük ve mükemmel bir yargı gününü öngörür. Yahudilerin kurbanını ve Kudüs'ün tekrar Rabbin makamı olacağını vaadeder. O, daha sonraları Yahudi teologlarca daha da geliştirilen ve sistematize edilen yeni düşünceler geliştirir. Malaki, Yahve'nin günlerin sonu gelmeden önce bir kurtarıcı olarak peygamber İlya'yı göndereceğini iddia eder. Malaki'nin en önemli hedefi Torah'ın yeniden canlandığı bu dönemde, dönemin doğal bir vasfı olan Musa'ya ait kanunların (yasaların) yerine getirilmesini ve vaadin realize edilmesini sağlamaktır. [154]

D. Apokaliptik Metinlerde Mesih Motifi

Mesihsel umutların apokaliptik dönem boyunca ortaya çıkan tüm kitaplarda çok yoğun olarak işlendiği görülmektedir. Apokaliptiklerde işlenen kurtarıcı motifi ve eskatolojik düşünce geleneksel Yahudi düşüncesinden bazı farklılıklar

günlerde milletlerin her çeşit dillerinden on kişi bir Yahudi kişinin eteğine yapışacaklar ve sizinle gidelim çünkü Tanrı'ın sizinle beraber olduğunu işittik diyerek yapışacaklar." Zekarya, 8:20-23.

153 Malaki, 1:11.

154 Malaki, 4:4-5.

göstermektedir. Mitolojik malzemenin çok daha yoğun olarak kullanıldığı bu kitaplardaki düşünceler hakkında iki farklı görüş ileri sürülmektedir. Bunlardan birincisine göre apokaliptikler, geleneksel Yahudi eskatolojik anlayışından tam olarak ayrılmamışlardır. Halkın sahip olduğu inançları, umutları esas alarak düşüncelerini ifade etmeye çalışmışlardır. Dolayısıyla da temel aynı olmakla birlikte ortaya çıkan tabloda kısmi bir farklılık görülmektedir ki bu da temel ortak olduğu için fazla bir önem arz etmemektedir. İkinci görüşe göre ise bu kitaplar İranlılar ve Yunanlılar gibi yabancı unsurların etkisinde kalınarak oluşturulmuştur.[155] Dolayısıyla da İran ve Yunan dinsel geleneklerinin mitolojik anlatımlarını aynen kullanmışlardır. Russell, ikinci bakış açısını benimseyerek apokaliptik metinlerde ortaya çıkan Mesih figürünün Yahudi dinsel düşüncesindeki genel eskatoloji inancına oldukça zıt bir konumda yer aldığını iddia eder. Ona göre İran düşüncesinin etkisinde kalan apokaliptikler, İran dinsel geleneğinde varolan düalist anlayış doğrultusunda "bu çağ"ın karşısına "gelecek çağ"ı koyarak Yahudilikte yeni bir eskatoloji anlayışının gelişmesine neden olmuşlardır. Fakat bu gelişen yeni düşünce peygamberlerin metinlerinde yer alan eskatolojik düşüncelerden oldukça farklıdır.[156]

Bu dönem boyunca, Yahudi halkının yine keder, acı ve ıstıraplarla muhatap olduğu, Tanrı'nın adaletine güven ve itimat duymanın yanında güce ve daha fazla cesarete ihtiyaç duydukları görülmektedir. Bundan dolayı da apokaliptik yazarlar tarafından İsrail'in kaderi daha geniş ve daha fazla ümit üzerine temellendirilmiştir. İnsanların istekleri, arzuları ve Tanrı'nın adaletinin sembolleri, imajları bu metinler içinde tasvir edilmişlerdir. Bu tasvirler zaman zaman çok yapmacık, suni bir görünüm arz etmekte olup sık sık garip bir şekilde abartılı olarak süslenmiş oldukları dikkat çekmektedir. Ayrıca apokaliptiklerin metin içerisinde verdikleri tarihi bil-

155 Bkz. Stone, "Apocalyptic Literature", s.386; Greenstone, *The Messiah Idea in Jewish History*, ss.62-63.
156 Russell, *The Method and Message of Jewish Apocalyptic*, s.308.

giler, tanımlamalar çoğu zaman gerçekle pek uyum sağlamamaktadır. Dolayısıyla da bu kitaplar çok net, gerçek tarihi bilgiler sunamamalarından ötürü tarihsel bir malzeme olmanın ötesinde Yahudi halkının eskatolojik Mesih umutlarını yansıtan mitolojik metinlerdir. [157]

Apokaliptik metinlerde Mesih, Tanrı tarafından gelecekteki krallıkta merkezi bir rol oynamak üzere seçilmiş eskatolojik bir figürdür. Yine bu metinlerde "Mesih" kavramı ile birlikte zaman zaman "İnsanoğlu" (Son of Man) kavramının kullanıldığı görülmektedir.[158]

Eski Ahit içerisinde yer alan tek apokaliptik metin olarak kabul edilen Daniel'in Kitabının Mesih beklentisinin güçlü savunucularından biri olduğu görülmektedir. Daniel, dünyanın sonunun yaklaşmış olduğuna inanmaktadır. Bu nedenle de o bir süre vermekten çekinmez. Ona göre, günahı, suçları ve fesadı bitirmek, ebedi barışı getirmek, peygamberliği ve rüyeti sona erdirmek ve mukaddesler mukaddesini meshetmek için Kudüs'ün üzerine yetmiş haftanın geçmesi gerektiği hükmolunmuştur. Bu süre Mesih'in ortaya çıkması için gerekli olan bir süredir. Bu zaman dolmadan Mesih gelmeyecektir. Daniel'e göre "Kral Mesih"in yapacağı öncelikli iş Kudüs'ü eski haline geri getirmektir. Daniel, Mesih'den bir kral ya da prens olarak söz eder ve onu tıpkı Davud gibi siyasal ve askeri bir lider olarak önerir. Bu Kral Mesih'in gelmesi için "yedi hafta ve altmış iki hafta" olacaktır. Bu rakamlar sonraki dönemlerde farklı yorumlara neden olmuş ve bu rakamlardan hareketle Mesih'in geleceği zamanı ve eskatolojik hadiselerin tarihini saptamaya çalışanlar çıkmıştır. Daniel çok net olarak bunun hangi zamana tekabül ettiğini söylemez. O, sembolik olarak bunları anlatır ve geçer. Ona göre altmış iki haftanın sonunda Mesih gelmeden önce İsrailoğullarının düşmanları Kudüs'e saldıracak, şehir ve mabet tekrar yerle bir olacaktır. "Son" gelene kadar bu kötü güçlerle savaşılacak

157 Bkz. Greenstone, *The Messiah Idea in Jewish History*, ss.66-67.
158 Russell, *The Method and Message of Jewish Apocalyptic*, s.308.

ve sonunda Mesih onların egemenliğine son verecektir.[159] Daniel, Mesih olarak herhangi bir isimden bahsetmez. Ayrıca Russell'in de vurguladığı gibi Daniel'in ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla onun kurgusunda Mesih ya da Mesih Kral ikincil bir konuma sahiptir. Birincil rol ya da eskatoloji düşüncesinde merkez Tanrı'dır. Mesih'in gelişi ve yapacağı işler Tanrı'nın Krallığının bir aşamasıdır.[160] Tüm bunlarla birlikte Daniel bulutların arasından gelişini gördüğünü söylediği "İnsanoğlu"na benzer bir varlıktan bahseder. Bu kişiye bütün kavimler, milletler tabi olurlar ve kendisine izzet ve krallık verilir. Onun krallığı sonsuza kadar geçmeyecek olan bir krallıktır.[161]

Makkabiler zamanında Tanrı'nın Krallığının gerçekleşmesinde görev alacak ve bu amaçla hizmet yapacak olan kişiyi göndermek üzere olduğu yolundaki beklenti ve umutlar yaygınlaşmaya başlamıştır. Makkabiler, Davud'un soyundan değil, Levi soyundandırlar. Bu dönemde insanların umutları Yudah Makkabi'nin halefi ve kardeşi Simon, üzerinde yoğunlaşır ve MÖ 142'de bütün halk tarafından "lider ve sonsuza kadar baş rahip" kabul edilir.[162] Halkın, Simon'u seçme nedeni onu inançlı görmeleri ve ulusu için onur kazanma isteğinde olduğunu görmeleridir.[163] Onun yönetiminin huzur-

159 Bkz. Daniel, 9:24-27.

160 Russell, *The Method and Message of Jewish Apocalyptic*, s.309.

161 Daniel, 7:13-14.

162 "Bundan öte Yahudiler ve kahinleri, inanılır bir peygamber ortaya çıkana kadar Simon'un sürekli önderleri ve baş kahinleri olması konusunda anlaşmışlardı. Simon ayrıca onların vekili olup tapınak için sorumlu olacak ve yapıyı kontrol edecek kişileri atayacaktı; bundan başka, ülkeyi yönetecek ve askeri donatım deposu ile kaleleri kontrol edecek kişileri de atayacaktı. Simon tapınağın yöneticisi olacak ve herkes ona itaat edecekti; ülkedeki tüm resmi belgeler onun adına yazılacaktı; Simon mor renkte giyinecek ve altın süsler takacaktı. Ulusundan ve halkından hiç kimse bu maddelerde yazanları ortadan kaldıramazdı ya da verdiği kararlara karşı koyamazdı ya da onun izni olmadan ülkenin herhangi bir yerinde toplantı yapamazdı. ...Simon'un tüm ulusu bu kararlara uyarak davranma yetkisini ona vermişti. Simon bunu kabul etti ve başkâhin olmayı ve askeri vali yetkisini kullanmayı ve Yahudilerle kahinlerin başkanı olmayı ve tümüne başkanlık etmeyi kabul etti." (I. Makkabiler, 14:41-47)

163 I. Makkabiler, 14: 35.

luluğu I. Makkabiler kitabında Mesihsel dönemin karakteristik özellikleriyle ifade edilmektedir:

Barış içinde ülkelerini ekip biçtiler, toprak ürün verdi, ovadaki ağaç ürün verdi. Yaşlılar kıvançla sokaklarda oturdular, ülkelerinde varolan bolluğu konuştular; gençler süslü giysiler giyip silah taşıdılar. Ülkede barışı korudu; İsrail büyük sevinç duydu. Her vatandaş kendi bahçesinde asmasının altında oturdu. Halkı kaygılandıracak hiç kimse yoktu. Ülkede onlarla savaşacak tek bir düşman bile kalmadı; o günlerde krallar ezildi...[164]

Jubileler kitabında da gelmesi beklenilen Mesih ve onun yapacağı işlerden söz edilir. Mesih'in dönemi ve kuracağı krallıktan tıpkı Süleyman'ın Mezmurları'ndaki gibi geçici bir krallık olarak bahsedilir. Nihai krallık Tanrı'nın Krallığı'dır. Tanrı Sion'da oturacak ve oradan sevgili halkını yönetecektir.[165] Fakat yine de bu krallık döneminde yeryüzü ve gökyüzü yenilenir, yani değişir. Bu değişim bir anlamda geçmişin kirlerinden, pisliklerinden arınmadır. Zira artık temiz bir dönem başlamıştır. Bu dönem bitecek olsa da ondan sonra kötülük, kaos değil daha mükemmel bir dönem gelecektir.[166] Yine bu dönemde insanlar daha önce uymakta zorlandıkları ya da öğrenmedikleri Tanrı'nın yasalarını öğrenmeye başlayacaklardır. Zira artık yaşam tamamen Tanrı'nın kontrolündedir ve her şeye o hakim olduğuna göre düzen de onun kurallarına göre sağlanacaktır. Bu olağanüstü güzellikler bin yıl sürecektir. Yaşlanmanın olmadığı bu yerde insanlar tam barış içinde günahtan uzak olarak yaşayacaklardır. Zira şeytan ya da diğer kötü varlıklar olmayacak ve onlar insanlara ulaşamayacaklardır.[167]

Jubileler Kitabında İsrailoğullarının gelmesini beklediği Mesih'in Davud soyundan değil Levi soyundan geleceği ileri

---

164 I. Makkabiler, 14: 8-15.

165 Jubileler, 1:26-29. (İlgili metinler R. H. Charles, ed., *The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament in English* Oxford: Clarendon Press, 1913'den alınmıştır.)

166 Jubileler, 4:26; 23:26-28.

167 Jubileler, 23:26-29.

sürülmektedir.[168] Levi soyunun ilerleyen zaman içerisinde Makkabiler kitabında zikri geçen iyi özelliklerini kaybetmeleri, dünyaya meyletmeleri, ahlaksızlığa sapmaları onların mesihsel krallığı gerçekleştirecekleri yönündeki beklentilerin sona ermesine neden olur. Ama bu Mesihsel umutların tamamen ortadan kalkması anlamına gelmiyordu. Tam tersine apokaliptiklerin de yardımıyla eskisinden daha güçlü olarak Davud soyundan eskatolojik bir Mesih beklenilmeye başlanır.[169]

Hem Yahudi literatürü hem de sonraki dönemlerdeki Hıristiyan literatürü göstermektedir ki insanların popüler olan umutları Davud soyundan gelecek olan bir Mesih'le ilgilidir. Hemen hemen tüm literatürde buna işaret vardır. Zira yukarıda ifade ettiğimiz gibi Davud İsrailoğullarının ideal kralı onun zamanı da ideal devirleri, altın çağları, asr-ı saadetleridir. Davud soyundan eskatolojik bir Mesih'in geleceği beklentisini en çok işleyen en önemli iki apokaliptik kitap, Süleyman'ın Mezmurları ve XII Patriarkın Ahiti'dir.

XII Patriarkın Ahiti'nde Mesih İsrailoğullarının kaybettikleri krallığı geri getirmede önemli bir role sahiptir. O, krallığını tesis etmek için İsariloğullarının tüm düşmanlarıyla savaşır. Onun savaşımı özellikle bir Mesih Karşıtı tipi olarak kabul edilen Beliar (Belial)'ladır.[170] Beliar'ı yenen Mesih onu ateşe atar.[171] Mesih, Kudüs merkezli bir krallık kurar ve adaleti, barışı tesis eder. Bu adalet ve barış krallığı yeryüzünde kurulacak olan bir krallıktır.[172]

Süleyman'ın Mezmurları'nda Mesih, İsrailoğullarının kurtuluşunda önemli bir yere sahiptir. Mesih, Kudüs'ün günahlarını temizleyecek olan kişidir. Davud oğlu Mesih, diğer toplumlarla münasebet sonucu inancındaki bozulmalar ne-

168 Bkz. Jubileler, 31:13-15.
169 Bkz. Russell, *The Method and Message of Jewish Apocalyptic*, ss.311-316.
170 Test. of Dan 5:10-11; Testament of Levi, 18:12. (XII Patriarkın Ahitleri'yle ilgili metinler http://bible1.crosswalk.com/History/AD/Early ChurchFathers/Ante-Nicene/TheTwelvePatriarchs/' tan alınmıştır.)
171 Test. of Judah, 25:3.
172 Test. of Dan, 5:13.

deniyle günah kirine bulaşarak tanrıdan uzaklaşan, tanrının gazabına uğrayan ve dağılan topluluğu temizleyecek, arındıracak ve krallığa hazır hale getirecektir. Bunun yanı sıra milletleri yargılar ve toprakları İsrailoğullarının boyları arasında paylaştırır. Yabancıların o topraklarda, İsrailoğulllarının arasında oturmalarına müsaade etmez. Günahlardan arınmış olarak bulunmasına rağmen yine de Tanrı'nın kutsal ruhu tarafından sürekli koruma altında tutulur. Fakat her şeye rağmen Mesih'in krallığı geçici bir krallıktır. Ebediyete kadar sürmez. O, Tanrı'nın Krallığı'nın bir ön aşamasıdır. Bu apokaliptik eserde Mesih tipi olarak Davud beklenilmektedir. Tanrı, Davud'u kendisine insan yardımcısı olarak seçmiştir ve bu geçici krallık onun krallığı olacaktır.[173]

Tobit'in Kitabı da aynı şekilde çok yakın gelecek zamanla ilgili umutları içerir. İsrailoğullarının nihai zafer günleri olarak kabul edilen o zamanda birçok millet Rabbin ismine uzaktan ellerinde armağanlarla gelecekler yani İsrailoğullarının egemenliğini kabul etmiş olacaklardır.[174] Bu eserde Yahve'nin kutsal şehri Kudüs'ü aşağılayan, ona hakaret eden ve duvarlarını, kalelerini yıkmak, evlerini yakmak suretiyle şehre zarar verenlere lanet okunurken, şehri kuran herkes sonsuza kadar kutsanır. Beklentiye göre erdemliler bir araya toplanacaklar ve İsrail yüksek bir konuma çıkarılacaktır. Kudüs, gök mavisi ve zümrüt yeşili renginde değerli taşlarla inşa edilecektir. Onun duvarları, kuleleri ve siperleri saf altından olacaktır. Kudüs'ün kapıları zümrüt ve safirden yapılacaktır. Kudüs'ün caddelerine yakut ve Ofir'den gelen taşlarla kaldırımlar döşenecektir. Sokaklarında insanların mutluluk şarkıları yankılanırken, her evden "İsrail'in Rabbine hamdolsun" nidaları yükselecektir. Mesih

173 Sül. Mez., 17:1-23. (İlgili metinler R. H. Charles, ed., *The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament in English* Oxford: Clarendon Press, 1913 c.2 ss.631-652'den alınmıştır.)

174 Tobit, 13:11 (Tobit'in Kitabından aktarılan metinler *Kitabı Mukaddes'in Deuterokanonik (Apokrif) Kitapları*, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1987, ss.1-24'den alınmıştır.)

dönemiyle başlayan bu mutluluk dönemi sonsuza kadar sürecektir.[175]

Sibylline Kehanetleri'nde Tanrı'nın bir kral (Mesih) göndereceğinden ve bu kralın yeryüzünde insanların bazılarının ölümüne, bazıların sakat kalmasına yol açan, tüm yeryüzünün harap olmasına neden olan ve yeryüzünde sürekli bir kaos ortamı oluşturan savaş belasını insanların üzerinden kaldıracağından söz edilir. Doğunun Tanrısı tarafından gönderilen bu kral bütün savaşlara son verdikten sonra ilahi doğruluk krallığını inşa edecektir.[176] Mesih'in tesis ettiği yeni krallıkta Tanrı'nın halkı olarak ifade edilen İsrailoğulları sağlık, mutluluk ve huzur içinde olacaklardır. Mabet, altın, gümüş ve muhteşem mobilyalarla donatılacaktır. Yeryüzünün tüm meyveleri ve denizlerin çok sayıdaki iyi şeyleri onların önüne konulacaktır. Yabancılar ise onlara gıpta ile bakacaklar ve onların bu güzelliklerine özeneceklerdir. Ama Gentileler bu muhteşem güzelliklere ve kutsal mabede karşı tekrar mücadeleye girişeceklerdir. Amaçları mabedi yıkmak ortadan kaldırmaktır. Mabede karşı savaşan bu krallar hiçbir iyi şeyin ölümlülerin olmaması gerektiğine inanırlar.[177] Bu güçler yani savaşa iştirak eden insan ve canavarlar doğal bir afetle yok edilirler. İsrailoğulları ise mabette savaştan uzak olarak barış ve huzur içinde yaşamaya devam ederler. Tanrı'nın çocukları bizzat Tanrı'nın kendi koruması altında savaşın pisliğine bulaşmamışlardır. İsrail'in bir tanrıya inanmadaki sebatının karşılığı olan büyük ödülü gören putperest milletler sonunda Yahudiliği ve Tanrı'nın yasalarını kabul edecekler ve bütün dünya da tam bir adalet tesis edilecektir. Önceleri sadece mabetle ve Kudüs'le sınırlı olan barış ya da diğer bir ifadeyle kaosun karşıtı olan düzen tüm dünyaya hakim olur. Bu, iyiliğin galip gelmesi ve dünyaya egemen olmasıdır.[178]

175 Tobit, 13:12-18.
176 Sibylline Kehanetleri, III: 653-656.
177 Sibylline Kehanetleri, III: 657-671.
178 Sibylline Kehanetleri, III: 672-759.

Apokaliptik eserler arasında Mesih beklentisinin Enoch'un kitabında daha yoğun olarak işlendiği görülmektedir. Enoch, Mesih'ten doğaüstü bir güç şeklinde söz ederken metin içerisinde onun için farklı isimler ve benzetmeler kullanır. En çok kullandıkları ise; "yağlanmış", "seçilmiş kimse", "doğru kişi" ve "İnsanoğlu"dur.[179] Öldükten sonra dirilmek gibi olağanüstü özeliklere de sahip olan Mesih, aynı zamanda günahkarların yargılanmasını da gerçekleştirecektir.[180] İlk bölümünden itibaren Enoch, Tanrı'nın yeryüzüne geleceğinden ve Sina dağına basarak ikamet ettiği yerden aşağıya doğru ineceğinden söz eder. Tanrının bu inişi sonun başlangıcı anlamına gelmektedir. Bütün yeryüzü onun korkusundan eriyecek ve parçalanacaktır. Yargılamadan sonra ise tam bir barış gerçekleştirilecek ve yeryüzüne adalet hakim olacaktır. "Seçilmiş kimse" ise korunacak ve yardım görecektir.[181] Genel olarak tüm kitap boyunca doğaüstü bir Mesih figürü ön plana çıkmakla birlikte özellikle 37 ile 71. bölümler arasında bu daha belirgindir.

Enoch'un kitabında tıpkı Daniel'de olduğu gibi Mesih'in geleceği zaman ve dünyanın ömrüyle ilgili olarak haftalarla ifade edilen bir yaklaşım sergilenir. Enoch, Daniel'den farklı olarak dünyanın ömrünü 10 hafta olarak öngörür. İlk yedi hafta geçmiştir. Bu yedi hafta adaletsizlik, zulüm, baskı ve şiddetle doludur. Son yedinci hafta bu zulümlerin en üst noktaya çıktığı andır; yani dünya kötülüğün mümkün olabileceği en son noktasındadır.[182] Sekizinci hafta başladığında Mesih'in krallığı ortaya çıkar.[183] Bu krallık sekizinci haftadan onuncu haftaya kadar devam eder. Bu süre zarfında evler yeniden inşa edilir, adalet ve barış yeryüzüne yayılır ve en önemlisi mabet Tanrı'nın zaferini simgelemek üzere inşa edilir.[184] Gerçek

179 I Enoch, 48:10; 52:4; 40:5; 45:3-4; 38:2; 53:6; 62:7. (Enoch'un Kitabıyla ilgili metinler için R.H. Charles, *The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament in English* Clarendon Press, Oxford, 1913 kullanılmıştır.)

180 I Enoch, 38:1-2.

181 Bkz. I Enoch, 1:3-9.

182 I Enoch, 93:1-10; 91:12-17.

183 I Enoch, 91:12.

184 I Enoch, 91:12-13.

din tüm yeryüzüne yayılır, egemen olur, günahkarlar dünyanın dışına çıkarılırlar ve dünya yargı için hazırlanır.[185] Onuncu haftanın sonunda büyük mahkeme kurulur. Daha sonra melekler öç almayı (cezalandırmayı) gerçekleştirirler ve gökyüzü ortadan kaldırılır. Yeryüzü tam bir değişime tabi tutulur. Daha sonra yeni bir gökyüzü yaratılır. Artık yeryüzü ve gökyüzü yenilenmiştir. Ama aynı zamanda yeryüzünde yaşanan hayat da değişmiştir. Artık önceki gibi adaletsizlik, zulüm olmayacak tam bir mutluluk, refah ve güzellik olacaktır.[186]

Bu dünyanın yeniden teşekkülünden ümitsiz olan apokaliptikler, tam bir adalet içinde yaratılmış yeni bir yeryüzü ve yeni bir gökyüzünden bahsederler ve orada ruhların yeniden doğacağını, onların girmelerine izin verileceğini, orada yaşayacak olan insanların tam bir saadet ve mutluluk ortamında olacaklarını anlatırlar. Yabancıların zorla onların topraklarına girmelerinden duydukları acılar, bu zamandaki bütün Mesihsel yazılarda yabancılara hiç merhamet gösterilmemesi ya da çok küçük bir merhamet gösterilmesi sonucunu doğurmuş olabilir. Çünkü hemen hemen tüm metinlerde öteki insanlar ya tam olarak imha edilir ya da dünyanın hakimi olan İsrail'in kölesi olurlar.[187]

İsa sonrası dönemde gerek Hıristiyanlar ve gerekse Yahudiler arasında biraz da resmi söylemin dışına çıkarak eskatolojik umutların ve apokaliptik beklentilerin devam ettiği ve apokaliptik edebiyatın yeni ürünlerinin ortak bir perspektiften sunulduğu, bazen de biri tarafından üretilenin diğeri tarafından kabul edildiği görülmektedir. Baruch ve Esdras'ın apokalipsleri de muhtemelen Kudüs'ün düşüşünden sonraki dönem boyunca yazılmış olabilir. Fakat Esdras'nın apokalipsi uzun zamanlar boyunca Hıristiyanlar tarafından hürmet görmüş ama dünya tarafından ancak son zamanlarda öğre-

185 I Enoch, 91:14.
186 I Enoch, 91:15-17.
187 Greenstone, *The Messiah Idea*, s.73.

nilmiştir.[188] Yazarların her ikisi de Mesih gelmesi beklenilen zamanı, onun krallığını ve krallığın ortaya çıkışını tarif etmişlerdir. Filistinli Yahudilerin arasında görüntülerin yansıması, doğaüstü olaylar onun gelişini önceden haber verecek ve onun gelişine rehberlik edecektir. Ezra bu adaletli günleri şöyle tanımlar:

> "Hiçbir güneş ya da ay ya da yıldız, hiçbir bulut ya da gök gürültüsü ya da şimşek, hiçbir rüzgar ya da su ya da hava, hiçbir karanlık ya da gece ya da sabah, hiçbir yaz ya da bahar ya da sıcak ya da kış, hiçbir don ya da soğuk ya da yağmur ya da dolu ya da çiğ, hiçbir ay ya da gece ya da karanlık, hiçbir güneş ya da parlaklık ya da ışık, sadece En Yüksek olanın görkeminin parıltısı olacak ve onun sayesinde her şey önceden oldukları yerlerinde görünür olacaklar: yılların bir hafta gibi olduğu zamana dayanabilsinler diye."[189]

Esdras'da Mesih, kükreyen bir aslan olarak tasvir edilmektedir. Baruch'a göre (onun gelmesi için) kötülüğün, adaletsizliğin çok koyu olduğu bir zamanın gelmesi gerekmektedir. Dolayısıyla da içinde bulunulan zamanda da en kötü imparatorluk Roma İmparatorluğudur. Roma İmparatorluğunda kötülük iyice yaygınlaştığında, Mesih ortaya çıkacak ve kötülüğün askerlerini yok edecektir. Güçlü bir savaşçı şeklinde tasvir edilen Mesih, Romalıların liderini yakalayıp hapsedecek ve onu öldüreceği yer olan Sion dağına zincirlerle bağlı olarak getirecektir. O dünyanın sonuna kadar ayakta kalacak olan bir krallık kuracaktır. Bütün milletler İsrail'in etrafında, onun yönetimi altında olacaklar ve tüm insanlar "Seçkin Halka" bağlı olacaklardır. Bela, musibet, hastalık, ölüm, açlık, ihtiras, kızgınlık ve benzeri şeylerin olmadığı, ama her türlü meyve ve yiyeceğin onbinlercesinin bulunduğu mutluluk ve saadet çağı başlayacaktır. Bu

188 Greenstone, *The Messiah Idea*, s. 87.

189 II Esdras, 7:39-43. (Esdras'ın metinleriyle ilgili alıntılar http://wesley.nnu.edu/noncanon/ot/apcryph/2esdr.htm sayfasından yapılmıştır.)

yeryüzü cennetinin (Mesih Krallığı) apokaliptiklerin onu dünyanın sonuna yerleştirmelerinden ve krallığın yenilmezliğini gösterme çabalarından anlaşıldığı kadarıyla asla yıkılmayacağı ve yerine başka bir dünya krallığın kurulmayacağı umut edilmektedir.[190]

Milattan sonraki birinci yüzyılda Roma'nın gittikçe artan nüfuzu karşısında Mesih beklentisinin Yahudilerin çoğunluğunun arasında hiç akıldan çıkmayan bir düşünce haline geldiği görülmektedir. Filistin'in MÖ 63'de Romalılar tarafından istilası sırasında Yahudiler, yeni efendilerine karşı mücadele etmek için militan apokaliptik bir akım tarafından teşvik edilmişler ve desteklenmişlerdir. Roma'ya karşı yapılan propaganda da eskatolojik bir kurtarıcı olarak sunulan Mesih figürü oldukça büyük bir rol oynamıştır. Josephus'a göre bu kalkışma sırasında Mesih-Kral'ın gelişini bekleme temel inanç olmuştur. Ama ne yazık ki MS 70'de mabedin yıkılması, Kudüs'ün işgaliyle birlikte sona eren tehlikeli savaşı başlatan Yahudiler için tekrar bir umutsuzluk dönemi başlamıştır.[191]

Mabedin Romalılarca yıkılışından sonra, yaklaşık olarak MS 132-135 yılları arasında Yahudi halkını bağımsızlığa kavuşturmak, umutlarını yeniden canlandırmak ve onlara iyi bir gelecek sağlamak için yola çıkan Simon Bar Kochba (Bar Kozeba)[192] Romalılara karşı bir bağımsızlık hareketinin de başını çekiyordu. Bar Kochba bazı kaynaklara göre kendi Mesihliğini ilan eder. Bazılarına göre ise o Mesihliğini ilan etmemiş fakat halk onu geleneksel inançları doğrultusunda Mesih olarak algılamış ve öyle adlandırmıştır. Bar Kochba, halk tarafından ilahi bir "Redeemer" olarak görülür ve doğaüstü güçlerle donatıldığına inanılır. Onu için Mesih unvanı kulla-

190 Norman, Cohn, *The Pursuit of the Millenium, Essential Books Inc., Forilown New Jersey, 1957*, s.5

191 Bkz. Cohn, *The Pursuit of the Millenium*, ss.4-6.

192 Bar Kochba, yıldızın oğlu anlamına gelen bir lakaptır. Testament of Levi'de Mesih'in yıldızının gökte bir kral olarak doğacağı şeklindeki ifadeyle benzerliği dikkat çekmektedir.

nılmak suretiyle o hem askeri bir liderliğe hem de yeryüzü liderliğine layık görülmüş olmaktadır.[193] Rabbi Akiba, Bar Kochba'yı Kral Mesih olarak, hem de gelenekte, İbranice orijinalinde olduğu gibi onu yağlanmış olarak adlandırıyor ve beklediklerinin artık gerçekleşmek üzere olduğuna işaret ediyordu.[194]

Milli bağımsızlık mücadelesi için büyük bir çaba sarfederek liderlik yapan Simon bar-Kochba, halk tarafından Mesih olarak selamlanmasına rağmen hareketi başarıya ulaşamaz ve Roma yönetimince kanlı bir şekilde bastırılır. En son kaybettikleri kaleleri Massada'dır. Bar Kochba, Roma yönetimi tarafından öldürülür. Fakat ayaklanmaların kanlı şekilde bastırılması, hem militarist Yahudiliğin hem de Apokaliptik imanın sonu olarak görülmektedir. Buna rağmen sonraki yüzyıllarda Yahudi toplumu arasında bireysel tarzda mesihlerin bir çoğu ortaya çıkar. Onların sundukları şey ise sadece "milli evin", "mabedin" yeniden inşasıdır, eskatolojik bir dünya imparatorluğu değil.[195]

E. Talmud'da Mesih

Yahudi dinsel geleneği açısından önemli metinlerden biri de Talmud'dur. Talmud'un diğer pek çok Yahudi kutsal metni gibi uzun bir dönem boyunca oluşturulmuş olması, bir kısım farklılıkların meydana gelmesine de zemin hazırlamıştır. Rabbilerin bir Mesih bekleme hakkındaki yorumlarında da bazı farklılıklar bulunmaktadır; Mesih kavramının bizzat kendisi her Rabbiye göre oldukça farklılık gösterir ve detaylarda ana görüşten ayrılırlar. Metinlerde anlatılan figürler oldukça farklıdır. Ortaçağ boyunca farklı filozoflar tarafından

193 Oppenheimer, Aharon, "Leadership and Messianism in the Time of the Mishnah", Henning Graf Reventlow (ed.), *Eschatology in the Bible and in Jewish and Christian Tradition*, Sheffield Academic Press, Sheffield, 1997, ss.154-155.

194 Oppenheimer, "Leadership and Messianism in the Time of the Mishnah", s.157.

195 Cohn, *The Pursuit of the Millenium*, s. 6.

bu farklı umutlar yorumlanmış ve bunlardan genel Yahudi düşüncesine uyanlar benimsenmiştir.[196]

Talmud'da ortaya konan eskatoloji düşüncesinde "iki alem" tasavvuru vardır. İlk alem içinde bulunulan zamanda müşahade ettikleri dünya, diğeri ise gelecek olan, eskatolojik Mesih'in dünyasıdır. Bu dünya ile geleceğin dünyası çok kesin çizgilerle birbirinden ayrılmaktadır. Öncelikle "bütün İsrail geleceğin dünyasında pay sahibidir".[197] Bu dünyada iyi bulunmakla birlikte kötü de vardır. Fakat geleceğin dünyasında yalnızca "salt iyilik" olacaktır. Kötülük kelimesi dahi o dünyada bulunmayacaktır. Bir Rabbi geleceğin/Mesihin dünyası ile bu dünyayı kıyaslarken; bu dünyada Tanrının adının "*Yahve*" *(yod he)*[198] yazılıp "*Adonay*" *(alef daleth)*[199] olarak okunduğunu, ama geleceğin dünyasında "*yod he*" olarak yazılıp "*yod he*" olarak okunacağını söyler.[200] Bu bile onlar için çok ciddi bir farktır. Zira Tanrı'nın adını serbestçe söyleyebilmeleri ortamın iyileşmesi ile eşdeğer kabul edilmektedir. Dünya düzelmiş kirlerinden arınmıştır.

Talmud'da Mesih olarak Davud motifi işlenmektedir. Onun gelişi yeni çağın başlangıcı olarak kabul edilir. Onun gelmesi için ise bazı şeylerin olması gerekmektedir. Örneğin İsrail'de egemen olan iki evin, egemenliğinin sona ermesi gerekmektedir. Bu zamanın giderek kötüleşmesi ve kötülüğün had safhaya varması anlamını da içermektedir. Hayat İsrailoğulları için çekilmez ve yaşanmaz bir hal almıştır; ama bu, Mesih'in gelmesi için yeterli değildir. Hayatın daha da fazla yaşanılmaz olması ve zulmün adaletsizliğin daha çok artması gerekir.[201]

---

196 Greenstone, *The Messiah Idea in Jewish History*, s.83.

197 Sanhedrin, XI, 90a-90b; Pesahim, III, 50a; (Talmud metinleri *The Babylonian Talmud*, Isidore Epstein (ed.), The Soncino Press, London, 1935'den alınmıştır.)

198 *yod he: YHWH= yod he waw he.*

199 *alef daleth: Adonay= alef daleth nun yod.* On Emir'de yer alan Rabbin adını boş yere ağzına almayacaksın ibaresi doğrultusunda Yahve adını kullanmamak için onu ifade etmek üzere geliştirilmiş bir isimdir.

200 Pesahim, III, 50a, *B.T.*

201 Sanhedrin, IV, 38a; *B. T.*

Davud oğlu Mesih, barışı egemen kılmakla kalmayacak İsrail'in düşmanlarını etkisiz hale getirecek ve en önemlisi de İsrailoğullarına karşı tüm insanları saldırıya geçirecek olan iki düşman kavim olan Gog ve Magog'ları[202] etkisiz hale getirecektir.[203] Görüldüğü gibi Mesih'ten beklenilen en önemli şey İsrailoğullarının düşmanlarını etkisiz hale getirmektir.

Mesih sıradan bir insan değildir. Olağanüstü özelliklere ve güçlere sahiptir. Dolayısıyla onun sıradan insanlarla aynı kategoride yaratılmış olması beklenilemez. Bu nedenle Mesih, ilk yaratılan yedi şey arasına konulmak suretiyle ona verilen değer de artırılmaya çalışılmaktadır:

> Şabat'ın arefesinde Gehenna'nın (cehennem) ateşi henüz yaratılmamıştı. Yedi şey dünya yaratılmadan önce yaratıldı. Bu yedi şey: Torah, Pişmanlık, Aden Bahçesi, Cehennem, Zafer Tahtı, Mabed ve Mesih'in adı.[204]

Başlangıçta belirlenen bu "isim, güneş varolduğu sürece varolmaya devam edecektir".[205] Bu anlayış aynı zamanda Mesih'in gelişinin ve onunla ilgili olayların dünyanın yaratılışıyla belirlenmiş olduğunu, yani bunun, İsrailoğullarının zorunlu kaderi olduğunu da ifade etmektedir.

Asırlar boyunca sürekli bir kurtarıcı beklenmesi, bunun hep yakın bir gelecekte olacağının umulmasının fakat beklenenin bir türlü gerçekleşmemesinin, gerek halk arasında gerekse Rabbiler arasında hayal kırıklıklarına, moral çöküntülerine neden olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Yoma'da Rabbilerin kendi aralarında Mesih'in neden gelmediğini tartıştık-

---

202 Gog ve Magog şeytanın emrinde olan iki güç olarak bilinmektedir; "...İnsanoğlu Magog diyarından olan Roşun, Meşekin ve Tubalın beyi Gog'a yönel ve ona karşı peygamberlik yap... (Hezekiel, 38: 2-23) Fakat Talmud'da bunlar iki varlık olarak değil, insanları kışkırtıcılıkta liderlik yapan iki Yahudi düşmanı kabile olarak ifade edilmektedir.

203 Sanhedrin, XI, 94a, *B. T.*

204 Pesahim III, 54a, *B. T.*

205 Pesahim III, 54a, *B. T.*

ları anlatılır. Tartışmaya nokta koymak isteyen bir Rabbinin cevabı; içinde bulundukları günlerin kefaret, tövbe, özür, arınma zamanı olduğu şeklindedir. Bir başka Rabbi (Rama b. Hama) ise HaSaTaN (Şeytan) kelimesinin rakamsal çözümlemesini yapar ve bunun 364'e tekabül ettiğini söyler. Şeytana 364 gün süresince istediği her şeyi serbestçe yapabilmesi için izin verilmiştir. Fakat bu Rabbiye göre artık bu süre dolmuştur ve "Atonement" (arınma, tövbe) günlerine girildiği için izin kaldırılmıştır.[206]

Rabbinik teorilerde mesihin geleceği zamanı tespit noktasında tam bir belirsizlik hakimdir. Yukarıda verilen örnekte de görüldüğü gibi farklı bir takım yöntemler kullanılmak suretiyle Mesih'in geliş zamanı hesaplanılmaya çalışılmıştır. Yine Ortaoğu'da yaygın olarak bulunan dünyanın altı bin yıldır var olduğu şeklindeki eski inanç esas alınarak, yedinci bin yılda her şeyin harap olacağı, dünyanın tümüyle yok olacağı ileri sürülmüştür. Binler yaratılış günlerini hesaplamaya yarar. İlk iki bin yıl harap olmuş olarak düşünülürse, ikinci iki bin yıl yasa, Torah yani vahiyle birlikte vahiyli olarak ve üçüncü bin yıl ise Mesihin gelmesinin ümit edildiği günler olarak düşünülmektedir. Dünya altı bin yılda çok badireler atlatır, savaşlar, kıtlıklar, yıkımlar geçirir; bilinen yılların bazılarında savaşlarla meşgul olur, diğerlerinde ise Gogların ve Magogların savaşıyla. Tüm bunlar Mesih'in günleriyle sona erecek; Tanrı yedinci bin yılın başına kadar onu dünyasını yenileyecektir.[207]

Bu tür hesaplamaların hata ihtimalinin oldukça yüksek olması ve çoğunun yanıldığının daha o dönemde anlaşılması olumsuzluğu biraz daha artırdığından bazı Rabbilerin bu hesaplamaya karşı çıktıkları görülmektedir. Rabbiler buna başka şeyleri de ekleyerek şöyle ifade ederler:

> Yedi şey insanlardan gizlenmiştir. Bunlar; ölüm günleri, rahata erecekleri günler, ilahi yargı, komşunun kalbinde olan, kişinin ne kazanacağı, Davud'un

206 Yoma, I, 19b-20a *B. T.*
207 Greenstone, *The Messiah Idea in Jewish History*, ss. 104-105.

> hanedanının ne zaman geri döneceği ve Şeytanî günah krallıklarının ne zaman sona ereceğidir. Bunları hiç kimse bilemez.[208]

Rabbiler ilk dönem peygamberleriyle sonraki dönem apokaliptik yazarlarına benzemektedirler. Rabbilere göre Mesihsel dönemin başlamasından önce "Mesihsel acı" adını verdikleri bazı felaketlerin ya da kötü olayların olması gerekmektedir. Musibetlerin artması Mesih'in gelişinin habercisidir. Dolayısıyla bu musibetler onun gelişi için bir zorunluluktur. Fakat onlar bunun yalnızca İsrailoğulları için değil aynı zamanda yeryüzünün bütün milletlerini de kapsadığını düşünmekteydiler. Bu bela ve musibetler, mesihsel dönemin gelişinin öncesinde bütün çeşitleriyle birlikte hem sosyal hem de politik olarak gerçekleşecektir. Bu Rabbilere göre bu dönemde sarhoşluk ve ahlaksızlık artmış olacak; Gençler ebeveynlerine uzun süre hürmet etmeyecekler (saygısızlık edecekler). Bütün aile üyeleri birbirlerine saygısızlık edecek ve aile dağılacaktır. Rabbi Johnan "Neslin büyümesi (gelişmesi) azaldığında, onu bekleyin" demiştir. İsrail'de hiçbir otorite kanun kalmayacak, tam bir anarşi ortamı olacak. Orada tek bir kanun olmayacaktır.[209]

İsrail'in muzaffer konumu, geleceğin krallığının muhteşem resimleri, intikamcı Mesih'in İsrail'in bütün düşmanlarından öcünü alması, Kudüs'ün restore edileceği vizyonu ve Mabedin yeniden inşası gibi beklentilerin birer birer Talmud'da işlendiği görülmektedir. Tüm bu motifler İsraillilere sonsuz bir teselli kaynağı oluşturmuştur.

F. Bir Mesih Tipi Olarak Davud

Yahudi dinsel geleneği içerisinde farklı dönemlerde, farklı Mesih beklentileri olmakla birlikte bütün Yahudi tarihi boyunca hemen herkesin üzerinde ittifak ettiği isim Davud ve

---

208 Pesakim, iII, 54b, *B. T.*
209 Greenstone, *The Messiah idea in Jewish History*, s.94.

onun soyudur. Bunun en önemli nedeni ise Davud'un İsrailoğullarına barışı ve refahı getiren kral olarak kabul edilmesi ve onun döneminin bir "Altın Çağ" olarak görülmesidir. Dolayısıyla İsrailoğullarını düştüğü zilletten kurtaracak lider de ya bizzat onun kendisi ya da onun soyundan gelen birisi olmalıdır. Yahudilikte Davud "Tanrı'nın Seçtiği" kimsedir ve İsrailoğullarının en soylu ailesinden gelir. Onun ataları Eski Ahit'te seçkin özelliklere sahip olan insanlar olarak anılırlar. Bunun yanı sıra, Davud'un Musa'nın kız kardeşi Meryem'in soyundan olduğu da kabul edilir. Böylelikle onun hem kraliyet ailesinden olması ve hem de din adamları aristokrasisinden gelmesi tezi güçlendirilmiş olur.

Davud, öncelikle iyi bir çobandır. Hatta iyi yönetici olmasında iyi bir çoban olmasının rolü olduğu kabul edilir. Nitekim bu, Tanrı Yahve'nin ağzından aktarılan şu sözde oldukça güzel ifade edilir; "Davud, koyunları nasıl güdeceğini bilir. Bu yüzden o, benim İsrail sürüme çobanlık edecektir."[210] Benzer ifadeleri II. Samuel, 7. bölümünde de görüyoruz. Burada Yahve, İsrail'in, yani koyunlarının üzerine çoban olarak Davud'u seçtiğini beyan eder.[211]

Davud, İsrailoğullarının çobanı kurtarıcısı olduğuna göre onun liderliğinin dışında da olağanüstü özelliklere sahip olması gerektiği düşünülmüştür. Yahudi literatüründe onun olağanüstü özellikleriyle ilgili bir çok hikaye anlatılmaktadır. Bu hikayelerden birine göre Davud, zaman zaman çölde dolaşmaktadır. Zira öyküye göre çölün ıssızlığı da onun alışılmadık güçlü fiziksel yapısına uygunluk arzetmektedir. Bir gün çölde silahsız olarak tek başına dolaşırken dört aslan ve üç ayıyla karşılaşır. Silahsız olmasına rağmen elleriyle hepsini öldürür. Başka bir defasında Davud, birden uyumakta olan bir fille (mamutla) karşılaşır ve onun üzerinden bir dağa tırmanmaya başlar. Aniden Davud kendini filin adeta birer

---

210 Tehilim, 78, 357; Louis Ginzberg, *The Legends of Jews*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London 1998, c.4, s.83.

211 Bkz. II. Samuel, 7:8.

boynuza benzeyen dişlerinin üzerinde gökyüzüne yükselirken bulur. Bu olağanüstü hadise karşısında dehşete düşen Davud "şayet buradan kurtulursa, Tanrı'ya yüz arşın yüksekliğinde bir mabet inşa edeceği" vaadinde bulunur: Bunun üzerine Tanrı ona bir aslan gönderir. Hayvanlar kralı dehşetli bir şekilde soluk alıp vermektedir. Bu esnada Davud, sığındığı yerden rahat bir şekilde aşağıya inmeye başlar. Aşağıda aslanın da Davud'a saldırma ihtimali vardır. Efsanede buna da çare bulunur; tam bu esnada bir geyik ortaya çıkar. Aslan geyiği kovalamaya başlar ve böylelikle Davud aslandan da korunmuş olur.[212]

Davud'un hayatı ile ilgili olarak anlatılan en önemli hikayelerin başında onun Câlût'u (Goliath) yenmesi hikayesi gelir. İki hasım arasındaki bu mücadele öylesine olağanüstü kelimelerle ifade edilmektedir ki sanki iki taraftan biri insan diğeri tam bir canavardır. Filistinliler İsrailoğulları ile savaşmak üzere toplanırlar. Saul'de İsrail halkını bir araya toplar. Filistinliler dağın bir eteğine, İsrailoğulları da dağın diğer eteğinde konuşlanırlar. Filistinlilerin safında Filistinli olmayan bir savaşçı vardır; Câlût. Câlût, altı cubits[213] ve bir karış kalınlığında kafasında çelik bir koruyucu kask bulunan, üzerine beş bin shekel[214] ağırlığında bir zırh giymiş olan bir savaşçı olarak tasvir edilir. Câlût, iki omuz arasındaki bir çelik kütlesi gibi duran bir kafaya sahiptir ve iki ayak üzerinde duran çelik bir kaleye benzemektedir. Dokumacıların tezgahlarının kalaslarını hatırlatan mızrağının ucu 600 shekel ağırlığında demirden yapılmıştır. İsrail askerlerine meydan oku-

212 Tehillim, 22,195;91,395; 92,408; Ginzberg, *The Legends of Jews*, c.4, s.83.

213 *cubit*: eski bir uzunluk ölçü birimi. Dirsekten orta parmağın ucuna kadar olan kısım esas alınarak ölçüm yapılır. Yaklaşık olarak 45-53 cm arası bir uzunluğu ifade etmektedir. Altı cubit ise yaklaşık olarak 270-318 cm arasında bir uzunluğu ifade etmektedir. Bkz. John D. Davis, *The Westminster Dictionary of The Bible*, Collins' Clear-Type Press, London, 1944, s.122.

214 *Shekel* Metaller için kullanılan bir ağırlık birimidir. Erken dönemlerde gümüşün değerini ifade etmek için de kullanılmıştır. Dolayısıyla shekelle aynı zamanda para birimide ifade edilir. 1 shekel yaklaşık olarak 11,46 grama tekabül eder. 5000 shekel ise 57,3 kg yapar. Bkz. Davis, *Dictionary of The Bible*, s.552.

yan Câlût, onlardan kendisi ile savaşmak üzere sadece bir kişi göndermelerini ister. Câlût'un teklifi, kim yenilirse diğerine tabi olacaktır. Câlût yenerse, yendiği kişiyi öldürecek ve İsrailoğulları Filistinlilere tabi olacaklar; şayet İsraillilerin adamı yenerse bu takdirde de o Câlût'u öldürecek ve Filistinliler İsrailoğullarına tabi olacaklardır. Saul ve etrafındakiler bu çağrı karşısında dehşete düşerler. Fakat tam bu esnada sahneye Yesse soyundan oldukça genç bir delikanlı çıkar. Öyküde Davud, "sabahleyin çok erken açan bir gül" olarak ifade edilir; yani Davud, daha çocuk sayılacak bir yaştadır. Nitekim bu olağanüstü cesur çocuk, bu devin karşısına zırhlı olarak mızrakla ya da kılıçla çıkmaz. Onun elinde sadece sapan ve sapan taşları vardır. Davud ve Câlût savaş meydanında karşı karşıya gelirler. Davud, Câlût'u tam kafasına isabet ettirdiği bir sapan taşıyla öldürür. Öldürdükten sonra da önce kafasını koparır sonrada Filistinlilerin ayaklarının dibine kadar sürükleyerek götürür. Çocuk sayılacak yaştaki bir kişinin bu kahramanlığı karşısında Filistinliler dehşete düşerler ve olanlara anlam veremezler.[215] Gören herkesin korkudan titrediği zırhlarla kuşanmış bir devi, bir çocuk sadece sapan ve taşla altetmiştir.

Bu öyküde abartılı pek çok unsur bulunmakla birlikte anlatılan sahne günümüzde hemen her gün televizyon ekranlarına yansıyan İsrail Filistin çatışmalarını anımsatmaktadır. Bu defa sahnede Davud gibi elindeki sapanla zırhlarla kuşanmış devlerle (tanlarla ve teknolojik silahlarla donanmış askerlerle) mücadele eden Filistinli çocuklar vardır. Tankları, füzeleri sadece bir sapan taşıyla durdurmaya çalışan küçük çocuklarla Câlût'un karşısına sapanla çıkan Davud arasındaki fark nedir? Belki de İsrail hükümetinin sapan taşlarıyla eylem yapan çocuklara bu denli öfkelenmesinin nedeni kendi milli kahramanlarının silahını kullanıyor olmaları ya da zalimle mazlumun yer değiştirmiş olmasıdır.

---

215 David Adams Leeming, *Mythology, The Voyage of the Hero*, Harper & Row, Publishers, New York, 1981, ss.67-70.

Kendi yaşamı olağanüstü güzelliklerle süslenen ve adeta insanüstü bir varlık gibi takdim edilen Davud, sadece kendi zamanının muhteşem bir kralı olarak takdim edilmez. O "Tanrı'nın Seçilmiş"i, "Ebedi Kral" ve İsralioğullarının her sıkıntılı dönemlerinde bir umut ışığı gibi parlayan bir kutup yıldızı şeklinde görülmektedir. Davud'un bu denli ön plana çıkarılması, Yahudilikteki Kurtarıcı motifinin de özgünleşmesine ve diğer çevre kültürlerdeki benzer motiflerden ayrılmasına neden olmaktadır. McKenzie'ye göre Yahudilikteki Mesih inancıyla Mezopotamya ve Mısır'daki mesih inançları arasında benzerlikler bulunmakla birlikte Yahudi Mesih mitosunun tamamıyla yabancı dinsel geleneklerden devşirildiğini iddia etmek oldukça güçtür. Çünkü Yahudi-Mesih inancı köken olarak Yahve ile İsrail halkının ilişkisine dayanmaktadır. İsrail'in seçkinliği düşüncesi ve Tanrı'nın onlara vaadleri bu idealin gelişmesinde oldukça önemli bir rol oynamıştır.[216]

McKenzie, tarihsel ve eskatolojik krallık anlayışı arasında bir çizgi çekmenin ve birini diğerinden ayırmanın oldukça zor olduğu kanaatindedir. Zira İsrailoğullarının tarihinde bu iki kavram birbirine girift bir şekilde karışmıştır. Dolayısıyla Kurtarıcı Davud motifi hem tarihsel milli umutları hem de eskatolojik geleceğin umutlarını simgelemektedir. [217]

Yahve'nin Davud'la tıpkı Musa'yla yaptığı ahde benzer bir ahit yaptığına inanılmaktadır. Yahve kendisine Davud'u seçtiğini ve ona zürriyetini ebediyen durduracağını beyan eder. Bu nedenle de Davud bizzat Yahve tarafından koruma altına alınmıştır. Fakat bu ahit gereğince aynı zamanda İsrailoğulları da korumanın kapsamı içindedirler. Yahve, Davud'tan bir oğul olarak söz eder: "Ben onu ilk oğlum, dünya krallarının en yükseği kılacağım"[218] Yahve, onun krallığını sonsuza kadar yaşatacağını belirtirken İsrailoğullarının ahde vefasızlık göstermeleri durumunda onları "değnekle" ceza-

216 Bkz. John L. McKenzie, *Myths and Realities: Studies in Biblical Theology*, The Bruce Pub. Com., Milwaukee, 1963, s.204.
217 Bkz. McKenzie, *Myths and Realities*, s.206.
218 Mez. 89:27.

landıracağını ama kesinlikle verdiği ahidden dönmeyeceğini beyan eder. Yani Davud ve onun krallığı İsrailoğullarının ahde vefasızlığı nedeniyle akamete uğramış olsa da yeniden kurulacaktır. Bu sözü Davud'a Yahve vermiştir.[219] Görüldüğü üzere Davud'un kurtarıcı kimliği, dinsel metinlerle güçlü bir şekilde desteklenmektedir.

Davud, tarihsel bir motif olmakla birlikte yaklaşık olarak MÖ 586'da Kudüs'ün (Jerusalem'in) ve mabedin yıkılmasından sonraki dönem boyunca tarih üstü, mitolojik bir kimlik kazandırılarak İsrailoğullarının dünyanın sonunda bekledikleri eskatolojik bir şahsiyete dönüşmüştür.[220] *Ölü Deniz Yazmaları* olarak bilinen ve Esseniler tarafından oluşturulan literatür, Davud soyundan mesih anlayışına farklı bir bakış kazandırır. Bu metinlerde Davud soyundan bir Mesihe yoğun bir vurgu yapılmakla birlikte Harun'un soyundan gelen ikinci bir Mesih figürü daha geliştirilir.[221] Kumran cemaatinin beklediği "Mesih Harun"un en önemli özelliği din adamı vasıflarına haiz olmasıdır. Tanrı'nın onun eliyle yeni çağı başlatacağı, Kudüs'ü yeniden inşa ettireceği Davudî Mesih ise dağınık kavmi toparlayarak ebedi krallığı kuracak olan bir kral tipidir. Beklenen bu mesih daha çok diğer apokaliptik metinlerde olduğu gibi savaşçı, intikam alıcı ve politik bir figürdür. Mesih Harun ise daha ziyade dinsel hassasiyetleri ifade etmektedir.[222]

Kumran metinlerinden olan "Testament of Levi"de Davudî Mesih'e hemen hemen hiç vurgu yapılmazken yeni bir rahip tipolojisindeki mesih modeli üzerinde durulur:

> Sonra, Rab yeni bir "Rahip" yükseltecek, ortaya çıkaracak. Ve Rabbin bütün kelimeleri onda açığa çıkacak. Ve o, çok günler için yerin üstünde tam bir adalet gerçekleştirecek. Ve onun yıldızı gökte bir kral olarak

219 Mezmurlar, 89:1-52; II. Samuel, 7:1-29.
220 Bkz. Lucetta Mowry, *The Dead Sea Scrolls and the Early Church*, The University of Chicago Press, Chicago, 1962, s.155.
221 Bkz. Mowry, *The Dead Sea Scrolls*, ss.156-157.
222 Bkz. Mowry, *The Dead Sea Scrolls*, ss.157-159; Russell, *The Method and Message of Jewish Apocalyptic*, ss.320-323.

> doğacak. Ve yeryüzüne tam bir barış gelecek, Gökler onun günlerinde sevinecek ve yeryüzü hoşnut olacak. Ve bulutlar sevinecek, Ve melekler de onunla birlikte mutluluk duyacaklar. Sonra da göklerin kapıları ardına kadar açılacak..[223]

Böylelikle yeni Rahibin yıldızı bir kral gibi doğar. O geldiğinde İsrail'in milli düşmanlarını defetmez fakat dünyanın üzerinden karanlığı kaldırır, yeryüzünde barışı, esenliği ve mutluluğu yayar, özellikle iyiler için cennetin kapılarını açar. Bu ilahi kitabında İsrail'in Yudah soyundan Davudî bir Mesih'in politik liderliğinde kurtarılması ve bir restorasyon umudu yer almamaktadır. Ama yine de bütün dünyanın günahtan arındırılması, gökyüzünün, yeryüzünün bu kutsal varlık aracılığıyla huzura kavuşturulması ve yeryüzünün ideal bir yapıya dönüşü işlenmektedir.

Aslında Kumran metinlerinde işlenen iki Mesih figürü temelde İsrailoğullarının iki boyunu ifade etmektedir; Yudah ve Levi. Tanrı Yahve hem Yudah soyundan hem de Levi soyundan bir Mesih seçmek suretiyle her iki boyu da şereflendirmektedir. Judah soyundan gelen mesih bir anlamda dünyevi otoriteyi, siyasi gücü, krallığı simgelerken Levi soyundan gelen de dini makam ve mevkiyi, din adamını simgeler. Tanrı her ikisini de özel olarak seçmiş ve her ikisi ile de görüşmüştür. Bu metinlere göre eskatolojik beklenti bu iki Mesih tarafından adeta bir görev dağılımı içerisinde gerçekleştirilecektir.[224] Kumran Cemaati, genelde eskatolojik beklentilerinde özelde ise Mesih'le ilgili beklentilerinde geleneksel Yahudi düşüncesine, umutlarına büyük oranda bağlı kalmışlardır. Sadece Mesihliği ikiye ayırmak gibi bazı konularda gelenekten ayrılırlar. Ama dünyanın kozmolojik bir değişime uğraması, İsaril'in ve mabedin restorasyonu, İsrail'in kaybettiği otoriteyi yeniden kazanması gibi beklentiler aynen korunmuştur.[225]

---

223 Testament of Levi, 8:2-14.

224 Bkz. Mowry, *The Dead Sea Scrolls*, ss.161-163.

225 Bkz. Bilhah Nitzan, "Eschatological Motives in Qumran Literature: The Messianic Concept", *Eschatology in the Bible and in Jewish and Christian Tradition*,

Davud'la ilgili anlatılan tüm bu iyi özelliklerle birlikte, onun, askerlerinden birinin hanımı (Batşeba) ile olan gayri meşru ilişkisi ve bu ilişkiden doğan çocuğuyla ilgili öyküde anlatılır. Tamamıyla ahlaki ölçülerin dışında gelişen bu öyküye göre Davud, sarayının damında gezinirken yıkanmakta olan Batşeba'yı görür ve onu beğenir. Daha sonra onu huzuruna getirterek onunla yatar. Kadın hamile kalır; Davud olayı örtbas etmek için seferde olan kadının kocası Hitti Uryiya'yı getirtir. Fakat ahit sandığının başında nöbet tutan adam eve gitmez. Davud, onu tekrar yanına çağırır, hanımının yanına gitmesini ister. Fakat aradan üç gün geçmesine rağmen Hitti Uryiya hanımının yanına gitmez. Davud, onu son kez ikna etmek için yemeğe çağırır ve onu içirerek sarhoş eder. Fakat asker yine sarayda kalarak evine gitmez. Bu defa Davud, onu cepheye geri gönderir. Komutanına da bir mektup göndererek onu en ön safta savaştırmasını emreder. Sonuçta Hitti Uryiya ölür ve Davud Batşeba'yla evlenir. Öykünün sonunda Davud'un yaptığının "Rabbin önünde kötü olduğu" ifade edilir.[226] Öykünün devamı da etik açıdan öncesi gibi ilginçtir. Zira Yahve bu öyküde günahı işleyenleri değil gerçekte masum olan zina mahsulü çocuğu cezalandırma yoluna gider. Şüphesiz bu öykü de diğerleri gibi gerçekliği tartışma konusu olan öykülerdendir. Fakat gayri ahlaki olan bu öykünün Yahudi düşüncesinde Davud'la ilgili beklentilerin gelişmesinde olumsuz bir etkisi olmadığı görülmektedir.

G. Kabbala Misitisizminde Mesih

Kabbala, kelime olarak "gelenek", "almak, anlamak, kavramak" ve "ilham edilmiş, ihata edilmiş bilgi" anlamlarına gelir. Bunların yanı sıra Kabbala "gizli bilgi" anlamına da gelmektedir. Terim olaraksa harf ve sayı esasına dayanan Yahudi mistisizmine ait geleneği ifade etmektedir. Yahudi misti-

Henning Graf Reventlow (ed.), Sheffield Academic Press, Sheffield, 1997, ss.132-151.

226 II. Sam., 11:1-27.

sizmi ve gnostisizmi olan Kabbala, tanrı insan ve kainat hakkındaki batınî mistik doktrinleri ifade etmektedir. [227]

Kabbala'nın yazılı en eski ifadesi Rabbi Akiba'ya atfolunur. Fakat gerçek Kabbala tarihinin XI. ve XII. yüzyıldan geri gitmeyeceği belirtilmektedir. Kabbala'da temel düşünceler bozuk dünya düzenini yeniden kuracak olan Mesih'in bir gün geleceği inancı etrafında dönmektedir.[228] Kabbalacılar, kendilerince Torah metinlerinin gerçek anlamlarını ortaya çıkarmaya çalışırlar. Yaptıkları basit bir tefsir faaliyeti değildir. Onlar kelimelerin arkasında duran gizli anlamı ortaya çıkarmaya, kelimelerin ötesine geçmeye uğraşmaktadırlar. Onların için önemli olan Torah'ın kelimeleri değil kelimeleri oluşturan harflerdir. Zira harflerin rakamsal karşılıkları vardır ve onlar gizli anlamın şifreleridirler. Bu anlamda Kabbalacıların İslam dünyasında gelişen hurufilik akımının etkisinde kaldıkları ve ebced hesabına benzer bir teknik geliştirdikleri de iddia edilmektedir. Gizli doktrin olan Kabbala, teorik ve pratik olmak üzere iki kısma ayrılır. Pratik olanlar yazıya aktarılmamıştır. Fakat teorik olanlar yazıya aktarılır. Bunlar: Séefer Yésirah ve Séfer ha-Zohar'dır. Kabbalacıların en meşhur eseri sayılan Zohar'da Mesih'in ne zaman geleceği İbrani alfabesinin matematiksel değeriyle ifade edilmektedir. Bu doğrultuda Zohar'da gelecekte 408 yıl sonra insanların yeni bir hayata kavuşacakları bildirilmektedir. Bu ise 1648 yılına tekabül etmektedir ve bu tarih Zohar'a göre Mesih'in geliş tarihidir.[229]

Ortaçağ Avrupası, Kabbalacı Yahudilerin düşüncelerini doğrular bir durum arz etmektedir. Zira Avrupa'da gerek siyasi gerekse sosyal olarak tam bir kaos ortamı vardır. Ahlaki bozukluklarda artmış durumdadır. Ayrıca Yahudi halkı için mutlu günler sona ermiş Polonya'da ve diğer Avrupa ülkele-

227 Küçük, *Dönmeler Tarihi*, s.148; Francis E. Gigot, "Kabbala" *The Catholic Encyclopedia*, http://www.newadvent.org/cathen/08590a.htm; H. Loewe, "Kabbala" *E.R.E.* c.VII, ss.622-628; Moshe Idel, "Qabbalah" *E.R.*, c.XII, ss.117-124.

228 Küçük, *Dönmeler Tarihi*, s.149.

229 Küçük, *Dönmeler Tarihi*, ss.149-155; Ayrıca bkz. Greenstone *The Messiah Idea*, s.207.

rinde Yahudiler öldürülmeye, topraklarından çıkarılmaya başlanılmıştır. Polonya'da ki olaylar sırasında binlerce Yahudinin öldürüldüğü anlatılmaktadır. [230] Kabbalacı Yahudiler gerek Yahudi halkı üzerindeki baskıları ve gerekse toplumsal olayları Mesih dönemi olacak olan hadiseler olarak kabul edip onları birer işaret olarak yorumlamışlardır. Yahudi toplumunda Mesih beklentisinin hızlı bir ivme kazandığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Bu dönemde ortaya çıkan pek çok Kabbalist Mesih görülür. Bunlar arasında Abraham Abulofya, Samuel Molto, Aşer Lemmlein, Niseim ben Abraham, Manasseh David Reuben, Solomon Molcho, Isaac ben Solomon Luria sayılabilir.[231] Luria (1534-1572), Avrupa'dan Kudüs'e göçen bir Aşkenazit babanın oğlu olarak, Mısır'da doğar. Mistik bir yaşamı benimseyen Luria, aynı zamanda ticaretle uğraşmaya devam eder. Zohar'ın yorumlarından oluşan bir kitabı vardır. Takipçilerinin olağanüstü özellikler atfettikleri Luria'nın kuşların dilini bildiğine, peygamberle konuşabildiğine ve bazı mucizeler gösterdiğine inanıyorlardı. Onun ölümü bile takipçileri tarafından göğe yükseldiği şeklinde yorumlanmış ve onunla ilgili bazı mucizevi hadiseler anlatılmıştır. Luria'nın derslerinde Kabbalistik yorumların arasında en dikkat çekicileri Mesih'le ilgili olanlarıdır. Luria, Mesih inancını kozmik bir kurguyla izah etmektedir. Kabbala kozmosun katmanlarını liste halinde belirtmektedir. Bu listede yer alan sembollerden hareketle bazı kehanetlerde bulunur. Ona göre bütün felaketler kozmosun yıkılışının bir işaretidir. 'Klippot' veya kırıntıları, kötü olmalarına rağmen 'tikkim' veya ilahi ışığın küçük kıvılcımlarını içeriyorlar. Bu hapsedilmiş ışıltı, Yahudilerin Sürgünüdür. İlahi Shekinah (Tanrı'nın yeryüzündeki varlığı/ikameti ya da varlığını göstermesi/sembolü) bile kötü etkilere maruz kalabilecek, hapsedilmiş ışığın bir parçasıdır. Ona göre bu kırık kozmos içersinde Yahudiler, hem sembol hem de temsilci olarak özel bir anlam

230 Bkz. Paul Johnson, *Yahudi Tarihi*, çev. Filiz Orman, Pozitif Yayınları, İstanbul, ,2000, ss.257-258; Greenstone, *The Messiah Idea*, s.206.

231 Johnson, *Yahudi Tarihi*, ss.258, 260;Küçük, *Dönmeler Tarihi*, s.149.

taşımaktadırlar. Sembol olarak diğer insanların onlara yaptıkları baskı ve zulümler kötülüğün ışığa nasıl zarar verdiğini gösterirken temsilci olarak kozmosu yeniden onarmakla görevli olduklarına işaret edilmektedir. Yasaya (ahde) uyarak, kozmik kabuğa hapsedilmiş ışık kıvılcımlarını azat edebilirler. O zaman ise ışığın sürgünü sona erecek, Mesih gelecek ve Kurtuluş gerçekleşecektir.[232]

Luria'dan sonra Zohar'daki hesaplamadan hareketle biri Hollanda'da diğeri Türkiye'de olmak üzere iki tane Mesihi hareket ortaya çıkar. Avrupa kültürü içerisinde yetişen fakat Kabbalanın mistik öğretilerinin etkisinde kalan Manasseh Ben Israel (1604-1657) kendisini insanlara yardıma adayan bir kişi olarak dikkat çeker. Amsterdamlı olan Manasseh, marrano[233] olarak doğar ve vaftiz edilerek Manoel Dias Soeiro adını alır. Babası ateşe atılarak yakılmaktan kurtulunca aile tekrar eski kimliğine geri döner ve Manasseh, Talmud eğitimi alır. Manasseh, Yahudi olmayanlara Yahudiliği anlatmak için pek çok eser kaleme alır. Hıristiyanlıkla Yahudiliğin pek çok ortak noktası bulunduğunu iddia eder. Onun bu görüşleri özellikle Puritan Hıristiyanlar üzerinde etkili olur.[234]

Manasseh, Mesih'in geliş tarihi olarak Kabbalistik hesaplar doğrultusunda 1648'i gösterir. Ayrıca ona göre Yahudiler dünyanın en uç noktalarına varana kadar dağılmadıkça Mesih'in gelişi gerçekleşmeyecektir. Tesniye, 28/64'de yer alan "Ve Rab sizi, yerin bir ucundan öbür ucuna kadar bütün milletler arasında dağıtacak" şeklindeki ifadeye Yahudilerin yanı sıra pek çok Hıristiyan da inanmakta ve bunu İsa Mesih'in ikinci gelişinin gerçekleşmesi için gerekli şartlardan biri olarak görmektedirler. Bu nedenle de Manasseh'in kehanetleri Puritan Hıristiyanlarca da kabul görür ve hatta özellikle İngiltere Yahudi dostu olur. Manasseh'in etkisi ve çabasıyla gelişen bu dostluk Avrupa'da zor durumda kalan, gidecek yeni

232 Johnson, *Yahudi Tarihi*, ss.258-260.

233 Marrano: Dinleri zorla değiştirilen İspanya ve Portekiz Yahudilerinin soyundan gelen kimliklerini gizleyen Yahudiler.

234 Greenstone, *The Messiah Idea*, ss.207-208; Johnson, *Yahudi Tarihi*, s..270.

bir ülke arayan Yahudilere yeni bir yaşam alanının oluşmasına zemin hazırlamıştır. 1656'da Londra'daki Yahudiler kiraladıkları bir binada ilk sinagoglarını açarlar. Bu tarihten sonrada İngiltere'de Yahudi nüfusu giderek artmaya başlar. 1664'de de II. Charles, Yahudilerin Majestelerinin yasalarına itaat ettikleri, hükümete isyan etmedikleri ve barışçı yaşam tarzlarını sürdürdükleri sürece o zamana kadar yararlandıkları tüm hususların aynen devam edeceğini ilan eder. Böylelikle Yahudiler İngiltere'de normal bir vatandaş statüsü elde etmiş olurlar.[235]

Manasseh, bir çok eser kaleme alır. En önemli eseri "Mikweh Israel" (İsrail'in Umudu) (1650) adlı eseridir. Bu eserde Manasseh, Mesihsel dönemin özelliklerini açıklar ve farklı bir Mesih figürü ortaya çıkarır. Joseph ya da Eprahim oğlu Mesih olarak adlandırdığı bu kişi İsrail'in dağınık kabilelerini bir araya toplayacak ve boru sesi eşliğinde Filistin'e götürecektir. Aynı zamanda bu Mesih, Gog ve Magog'u savaşta öldürecektir. Fakat o gerçek Mesih yani Davud oğlu Mesih değil Davud oğlu Mesih'in vekilidir. Dolayısıyla onun işlerini kolaylaştırmak, yolunu açmak için ondan kısa bir süre önce gelerek ona yardımcı olacaktır. Manasseh, Mesih'in geliş tarihiyle ilgili bir çok yanlış hesap örneklerini, aynı zamanda kendi kehanetinin yanlışlığını da dikkate alarak tarihi tam ve doğru olarak saptamanın imkansızlığını/güçlüğünü göz önünde bulundurmayı önerir. Ona göre bu tarih Tanrı tarafından gizlenmiştir ve gerçekte Mesih'in gelişiyle ilgili işaretler ortaya çıkmadan önce geliş tarihini bilmek gereksizdir. Çünkü asıl önemli olan bu tarih değil Mesih'in gelişinin işaretleri; onun gelişini hazırlayan olaylardır. Bu yüzden de Manasseh yazdığı eserlerinde Mesih zamanının özellikleri üzerinde tarihten daha fazla durmuş, hatta İngiliz Parlementosunda Yahudilerin İngiltere'ye girişlerini kolaylaştırmak için yaptığı konuşmada Yahudilerin İngiltere'ye girişlerinin Mesih dönemine girişin zorunluluklarından olduğunu söyle-

235 Greenstone, *The Messiah Idea*, ss.207-210; Johnson, *Yahudi Tarihi*, ss..270-271.

mekten çekinmemiştir. Manasseh'in dikkat çekici bir özelliği de yaptığı yorumlarında Yahudilikle Hıristiyanlığın eskatolojik beklentilerini uzlaştırmaya çalışmasıdır. Bu nedenle de onun görüşleri sonraki zamanlarda bile bazı Hıristiyanlarca savunulmuş, geliştirilmiştir.[236]

Bir diğer önemli Kabbalacı Mesih olan Sabatay Sevi, 1626'da İzmir'de İspanyol göçmeni bir aileye mensup olarak doğar. Tüccar bir ailenin çocuğudur. Küçük yaşlardan itibaren dini konulara merak salar. Özellikle Kabbala mistisizmine ilgi duyar ve On beş yaşına geldiğinde eski kitapların mistik karşılıklarını ve anlamlarını keşfe çıkan Sabatay, on sekiz yaşına geldiğinde artık bunları okutabilecek bir hoca konumuna yükselmiştir. Mistik bir yaşantı süren Sabatay, 1648 yılında Mesih'liğini ilan eder.[237] Şüphesiz Sabatay'ın Mesihliğini ilan etmesinde Kabbalistik yorumların etkisi olduğu kadar o yıllarda Yahudilerin yaşadığı baskıların da etkisi vardır. Zira Avrupa'nın bir çok bölgesinde Yahudi karşıtı bir hareket yaygınlık kazandığı; Polonya ve Rusya'da katliamlar yapıldığı belirtilmektedir.[238] Sabatay Mesih'liğini ilan ettiğinde 22 yaşındadır. Sabatay'ın etrafındaki halka giderek büyür bir çok Yahudi ona inanmaya başlar. Gazze'de Abraham Nathan adlı bir genç rüyasında onun Mesih olduğunu gördüğünü söyler ve ona beş yüz yıllık olduğunu söylediği bir belge takdim eder. Kendiside Mesih'in gelişini haber veren Peygamber olur. 1665 yılında yaptığı seyahatlerden İzmir'e geri döndüğünde "Kralımız Mesihimiz" tezahüratlarıyla karşılanır. Sabatay, kendi Mesih krallığına o kadar inanmaktadır ki dünyayı 38 krallığa böler ve her birinin başına taraftarlarından birini kral olarak tayin eder. Sabatay, gerek Yahudiler üzerinde oluşturduğu etki ve gerekse gayrı ahlaki tutumları, geleneksel Yahudilikteki bazı kurallara uymaması nedeniyle hahamların tepkisini çekiyordu. Ayrıca onun taraftarları yal-

236 Greenstone, *The Messiah Idea*, ss.211-213.

237 Bkz. Alaeddin Gövsa, *Sabatay Sevi*, Anka Yayınları, İstanbul, 2000, s.23-28;

238 Ilgaz Zorlu, *Evet, Ben Selânikliyim, Türkiye Sabetaycılığı*, Belge Yayınları, İstanbul, 1998, s.12.

nızca Yahudilerden oluşmuyordu. Bektaşilerden bir grubunda onlara iştirak ettiği rivayet edilmektedir. Sabatay, 1666'da İzmir'den İstanbul'a gider. Fakat İstanbul'da tutuklanır. Edirne'ye götürülerek yargılanır. Yargılama sırasında kendisinden Mesih olmasıyla ilgili bir mucize göstermesi istenir. İstenen mucizeye göre Sabatay çırılçıplak soyulacak ve okçular da ona nişan alacaklardır. Şayet oklar vücuduna işlemezse o zaman Sultan mesihliğini tanıyacaktır. İkinci teklif olarak da Müslüman olması önerilir. Sabatay Sevi bu tarihten sonra Müslüman olarak Mehmet Aziz Efendi ismini alır.[239] O tarihten sonra yeraltına çekilen cemaat ne tam Müslüman ne de tam Yahudi olurlar. Görüntü olarak Müslüman olmakla birlikte inanç olarak hala Yahudi temel inançlarına bağlıdırlar. Ama Türkiye'de "dönme" adıyla bilinen bu cemaati bir Yahudi cemaati olarak Yahudiler tanımazlar. Bunun da ötesinde Zorlu, İsrail devletinin ve diğer Yahudi cemaatlerinin Sabataycılık Yahudi kültüründen doğmamış gibi ondan hiç söz etmediklerini belirterek bu unutulmuşluğu dile getirir.[240]

Diğer Kabbalistik Mesihler gibi Sabatay Sevi'nin hareketi de bütün Yahudi halkı tarafından kabul görmez. Greenstone'ye göre o Yahudi tarihinin sayfalarındaki kara bir lekedir. Manasseh'in görüşleri sadece Yahudi halkının değil Hıristiyan halkın arasında da ilgi uyandırırken Sabatay Sevi, Yahudi ve İslam toplumu arasında sıkışıp kalır.[241]

3. Hıristiyanlıkta Mesih/Kurtarıcı

Hıristiyanlık, kurtarıcı beklentilerin yoğun olduğu bir coğrafyada ve dönemde tarih sahnesine çıkmıştır. Bu durum ise Hıristiyanlığın şekillenmesinde oldukça önemli bir etken olmuştur. Kurtarıcı motifi Hıristiyanlıkta daha merkezi bir rol üstlenmiş ve en başa yerleşmiştir.

---

239 Bkz. Küçük, *Dönmeler Tarihi*, ss.242-298; Gövsa, *Sabatay Sevi*, ss.27-61.
240 Zorlu, *Evet, Ben Selanikliyim*, s.24.
241 Greenstone, *The Messiah Idea*, s.207.

Yunanca'da Christos kelimesi tıpkı İbranicedeki "Meşiah" kelimesinin literal anlamında olduğu gibi seçilmiş, atanmış, kutsanmış özel bir kimseyi ifade etmektedir. Dolayısıyla İbranice "Meşiah" ile Yunanca "Christos"un literal anlamları arasında bir uygunluk olduğunu söyleyebiliriz. Ama her iki kelimeye yüklenen teolojik ve eskatolojik anlamlar arasında önemli farklılıklar mevcuttur. Hıristiyanlıktaki Mesih, bir yönüyle Kurtarıcı-Tanrı'dır. "Kurtarıcı-Tanrı" inancı ise yalnızca Hıristiyanlığa özgü ve onu diğer geleneklerden ayırıcı/özgün bir özellik değildir. Kurtarıcı (Saviour) motifi, ile ilgili gelenekler hemen hemen dünyanın her bölgesinde mevcut olmakla birlikte özelde Hıristiyanlığın doğduğu dönemde Ortadoğu'da oldukça yaygın olan motiflerden birisidir.[242] Yahudi kültüründe Mesih, daha çok İran kültüründeki Saoşyant'la benzer özellikler taşırken, Hıristiyanlıktaki Mesih, daha ziyade yine İran mitolojisindeki Mithra, Yunan mitolojisindeki Apollo ve Mısır mitolojisindeki Osiris ile benzer nitelikler taşımaktadır.[243]

Kurtarıcı-Tanrı motifi Mısır'da çok bilinen, yaygın bir figürdür. *Osiris* dünyanın kurtarıcısıdır. Yaşamı boyunca insanların yararına soylu işler ifa etmiş olan ve öldükten sonra da karanlık güçlerinin ihanetlerine uğrayan Osiris tekrar mezarından dirilir ve yer altı aleminden çıkar.[244] İnsanlarla iyi iletişim kuran, Mısırlılara medeniyeti öğreten tanrı Osiris kardeşi Set (Typon) tarafından tuzağa düşürülerek bir sandığa kapatılır ve önce Nil'e atılır daha sonra da Osiris'in vücudu ondört parçaya bölünerek etrafa yayılır.[245] Bundan sonra Osiris, yeniden canlanır; artık o ölüm tanrısı olmuştur. O, yer altı dünyasının Tanrısı ve Kralıdır; orayı yönetmektedir. Ama geri gelen Osiris, insanlar için ebedi yaşam umudu, ebedi yaşamın varlığı için

242 Edward Carpenter, *The Origins of Pagan and Christian Beliefs*, Senate, London, 1996, s.202.
243 Bkz. Carpenter, *The Origins of Pagan*, ss.205, 217.
244 Bkz. Carpenter, *The Origins of Pagan*, s.203.
245 Frazer, *Altın Dal*, ss.288-290; Leeming, *Mythology, The Voyage of the Hero*, ss.209-212; Rosenberg, *Dünya Mitolojisi*, ss.243-252.

bir örneklik sunar. Mısırlılara uygarlığı öğreten tanrı şimdi onlara ebedi olmayı öğretecektir.[246] Osiris'in en önemli özelliği onun hem insan hem de tanrı olmasıdır. O bir tanrının oğlu olarak yeryüzünün ve Mısır'ın kralıdır. Her insan gibi ölümlü özelliğine sahiptir; fakat ölümü yeni bir başlangıçtır, affedilmenin, günahların bağışlanmasının ve kurtuluşun başlangıcıdır. O, ölümden korkan Mısırlılar için bir umut olmuştur.[247]

Hıristiyanlıktaki Mesih mitosuyla benzerlik gösteren bir diğer kurtarıcı motifi de İran mitolojisindeki *Mithra*'dır. İran mitolojisinde Mithra, tanrı ile insanlar arasında büyük bir arabulucu olarak yer almaktadır. Mithra yaklaşık olarak MÖ XV. yüzyıldan beri bilinen Ortadoğu kökenli en eski mitolojik tanrılardan biridir. Daha sonraları ise MÖ VI. yüzyılda İranlı kimliği ile görünür. Hatta Ahura Mazda'nın peygamberi Zerdüşt'e onu kendisinin yarattığını söylediği rivayet edilmektedir.[248] Sonraki dönemlerde Mithra İran mitolojisinden sonra Roma'da da oldukça yaygın bir motife dönüşür. MS I ile III. yüzyıllar arası Roma İmparatorluğu'nda en yaygın olduğu dönemlerdir.[249]

Campbell'e göre de İranlı Kurtarıcı-Tanrı Mithra'nın mitsel biyografisi ile Hıristiyan İsa Mesih'inin teması arasında oldukça yakın bir ilişki olması dikkat çekicidir.[250] Carpenter ise İsa Mesih figürünün Osiris, Mithra, Hercules ve Apollo gibi bir çok mitolojik varlığın ortak özelliklerinden –özellikle de Mithra'dan- devşirilmiş karma bir mitolojik karakter olduğunu iddia eder. Bu mitolojik figür ve onunla ilgili anlatılan öyküler aynı zamanda İsa'nın gerçek yaşamını örten bir sis perdesi görünümündedir.[251] Carpenter bu iddialarını bi-

246 Bkz. Leeming, *Mythology, The Voyage of the Hero*, ss.292-293.
247 Bkz. Rosenberg, *Dünya Mitolojisi*, s.240.
248 Mihr Yasht ("Hymn to Mithra") 10.1, Khorda Avesta, tr. James Darmesteter *Sacred Books of the East*, American Edition, 1898 (The digital edition copyright © 1995 by Joseph H. Peterson; www.avesta. org\ka\yt10sbe.htm)
249 Campbell, *Batı Mitolojisi*, ss.106, 215, 216; Carpenter, *The Origins of Pagan*, s.204.
250 Campbell, *Batı Mitolojisi*, s.218.
251 Carpenter, *The Origins of Pagan*, s.217.

raz daha ileri götürerek Hıristiyanlıkla Mithraizm arasında bilinçli bir etkileşim olduğunu ileri sürer. Ona göre ilk dönem Hıristiyanlar Mithraizmi ustaca taklit etmişlerdir.[252] Hıristiyanlıkla diğer mitolojik kültürler arasında yakın bir ilgi olduğu görülmekle birlikte bu etkileşimin bilinçli bir etkileşim hatta taklit olduğunu iddia etmek için çok daha güçlü delillere ihtiyaç vardır.

Burton L. Mack da Hıristiyan geleneğindeki Mesih'in mitolojik bir karakter olduğunu, ilk Hıristiyanlar tarafından kurgulandığını ve Mesih'e merkezi bir rol verildiğini ifade ederek, bunun, o günün dünyası için genel bir hadise olduğunu belirtir. İlk cemaat için mitos, başlangıcı ifade etmektedir. Onlara göre mitos yaşanmış, geçmiş ve bir başlangıcı ifade eden bir tarihtir. Mitos, kurucu bir figür olarak İsa'nın şahsını merkezileştirmiştir. Mack'a göre mitos ve tarih içice geçmiş ve biri diğerinin içinde erimiştir. Orijin mitleri yazılmış ve onların geçmişte bir zaman diliminde, özel bir yerde yaşanmış oldukları varsayılmıştır. İkinci, üçüncü ve dördüncü yüzyıldaki Hıristiyanlar kendilerini benzer Yahudi ve Yunan mitosları ile kuşatılmış buldular. Onlar kendi mitoslarını, diğer kültürlerinkinden ayırabilmek için kendi mitoslarının tarihsel bir gerçeklik (İsa) üzerine bina edildiğini ileri sürdüler ve iddialarını güçlendirebilmek için mitosların gerçek olduğu ile ilgili hikayeleri İncillerde anlattılar.[253]

A. Beklenen Mesih İsa mı?

İsa Mesih'le ilgili yukarıda değindiğimiz tartışmalara benzer tartışmalar olmakla birlikte tarihsel İsa, MS I. yüzyılda Yahudilerin eskatolojik beklentilerin en yoğun olduğu bir dönemde yaşamıştır. İsrailoğullarına mensup bir kişi olan İsa'nın mesajlarında (Snoptik İnciller bağlamında) Yahudilikteki beklentilerin ya da inançların etkili olduğu görülmekte-

252 Carpenter, *The Origins of Pagan*, s.206.

253 Burton L. Mack, *The Lost Gospel, The Book Q & Christian Origins*, Element Books Limited, Dorset, 1994, ss.207-208.

dir.[254] Oysa sonraki dönemlerde ortaya çıkan beklenti ve inançlarda Yahudiliğin dışındaki yukarıda değindiğimiz farklı unsurların da etkisi olmuştur.

İsa'nın kendisiyle aynı dönemlerde yaşayan Yahya'yla çok yakın ilişkide olduğu ve hatta onun Yahya'nın öğretilerini devam ettiren bir kişi olduğu iddia edilmektedir.[255] Yahya'nın mesajının özünü dünyanın sonunun yaklaşmakta olduğu, göklerin krallığının kurulacağı ve bu yaklaşan son için tövbe yapmak gerektiği oluşturmaktadır. Nitekim onun "tevbe edin göklerin krallığı çok yakındadır"[256] şeklinde çağrıda bulunduğu rivayet edilmektedir. İsa üzerinde Yahya'nın yanı sıra yukarıda Mesih beklentileriyle ilgili olarak temas ettiğimiz Esseni cemaatinin de etkisi olduğu iddia edilmektedir.[257] Yahya'da Tanrı'nın Krallığı'yla ilgili söylem ön planda iken Essenilerde Mesih beklentisinin çok daha yoğun olduğu gözlenmektedir.

İsa üzerinde bunlardan başka apokaliptik geleneğin etkisi var mıydı? Yeni Ahit'teki tek apokaliptik kitap olarak Yuhanna'nın Vahyi'ni kabul eden Murphy, Sinoptik İncillerde çok yoğun bir apokaliptik etkinin olduğu üzerinde durur. Ona göre İsa, apokaliptik bir davetçidir. Fakat o, bir apokaliptik yazar değil, tam tersine eskatolojik bir peygamber olarak kabul edilen Yahya'nın yolunu sürdüren bir kişidir. O ve mesajı ile ilgili gerek apokaliptik ve gerekse apokaliptik olmayan unsurlar, muhtemelen sonraki dönemlerde kilise tarafından geliştirilmiştir.[258]

Sinoptik İncilleri İsa'nın yaşamını anlatan ilk kitaplar olarak kabul edersek, bu metinlerde onun Mesihlik gibi bir iddiada bulunmadığı görülür. Açık olarak o, ilk üç İncilin hiçbir yerin-

254 Bkz. Bultmann, *Jesus and the Word*, Collins Fontana Books, London, 1958, ss.21-27.
255 Greenstone, *The Messiah Idea in Jewish History*, s.76; Bultmann, *Jesus and the Word*, ss.25-27.
256 Mat., 3:2
257 Greenstone, *The Messiah Idea in Jewish History*, s.75.
258 Murphy, *agm.*, s.15.

de böyle bir iddiada bulunmaz. Ama dördüncü İncil'de İsa net olarak Mesih olduğunu söylemektedir; "Kadın İsa'ya 'Mesih denilen meshedilmiş olanın geleceğini biliyorum' dedi. 'O gelince her şeyi bildirecektir.' İsa, 'seninle konuşan ben, oyum' dedi."[259] Sinoptik İncillerde Mesihlik iddiası İncil yazarları tarafından Petrus'a söylettirilir: "İsa, öğrencilerine 'Halk benim kim olduğumu söylüyor?' diye sordu. Öğrencileri ona, şu karşılığı verdiler: 'Vaftizci Yahya diyorlar. Ama kimi İlyas, kimi de Peygamberlerden biri olduğunu söylüyor.' O da onlara 'Ya siz, ben kimim dersiniz?' diye sordu. Petrus, 'sen Mesih'sin cevabını verir. Bunun üzerine İsa onları bu konuda bir şey söylememeleri için uyarır."[260] İlk İncil olarak kabul edilen Markus'da ifade yukarıdaki gibi yer alırken Luka, Petrus'un ifadesini "sen Tanrı'nın Mesihisin" ilavesiyle aktarırken Markus daha fazla ilavede bulunarak Petrus'un "sen Tanrı'nın oğlu Mesih'sin" dediğini aktarır. Rivayetin buraya kadar olan kısmında İsa'nın kendisinin böyle bir iddiada bulunmadığı açık olarak görülmektedir. Ama bununla birlikte onun sorusundan da anlaşılacağı üzere halk onu Yahudi peygamberlerle özdeşleştirmektedir. Rivayete dikkat edilirse halkın onu "Vaftizci Yahya", "İlyas" ve peygamberlerden biri diye adlandırdığı görülmektedir. Bu muhtemelen İsa Yahya ilişkisinden ya da İsa'nın mesajı ile Yahya ve diğer Yahudi peygamberlerin mesajları arasındaki benzerlikten kaynaklanmaktadır. Bu ise halkın İsa'ya bakış açısıdır ve onlar bile onu bekledikleri Mesih olarak adlandırmazlar. Yukarıdaki ifadelere ek olarak Matta'da İsa'nın Petrus'a bu sırrın (Mesih sırrının) sadece ona açılmış olduğunu söyleyerek onu övdüğü anlatılır.[261] Oysa gele-

259 Yuhanna, 4: 25-26

260 Mark., 8:27-30; Luka, 9:18-21; Mat., 16:13-20.

261 "Ne mutlu sana ey Yunus oğlu Simun, çünkü bunu sana açan et ve kan değil göklerde olan Babamdır. Ben de sana derim ki; Sen Petrus'sun ve ben kilisemi bu kayanın üzerine kuracağım; ve ölüler diyarının kapıları ona karşı direnemeyecek. Göklerin krallığının anahtarlarını sana vereceğim. Yeryüzünde bağlayacağın her şey göklerde bağlanmış olur ve yeryüzünde çözeceğin her şey göklerde çözülmüş olur. O zaman kendisinin Mesih olduğunu kimseye söylemesinler diye şakirtlerine emretti.." (Mat., 16:17-20)

neksel Yahudi Mesih beklentileri doğrultusunda düşünüldüğünde bu sırrın gizlenmesi değil ifşa edilmesi, Mesih olan kişinin dağınık olan İsrailoğullarını toparlaması ve İsrailoğullarının düşmanlarını ortadan kaldırmak için mücadele etmesi gerekmektedir. Oysa İsa'nın böyle bir çağrı ya da girişimde bulunduğuna dair kanıt yok. Yani İsa merkeze kendisini koymamakta, tam tersine o da tıpkı Yahya gibi yaklaşmakta olan bir sondan, Tanrı'nın Krallığından, iyi ahlaktan söz etmekte ve insanları tövbeye çağırmaktadır.

İsa'nın Mesih olduğunu kabul etmesiyle ilgili olarak Snoptiklerde anlatılan diğer bir olay da tutuklanması sırasında geçer. Başkahin İsa'yı sorgulamaktadır. Yalancı tanıkların iddiaları karşısında İsa'nın cevap vermesi istenir. Fakat İsa, ısrarla susmaya devam eder. Başkahin ona son kez sorar; "Yüce Olan'ın Oğlu Mesih sen misin?". Markus'a göre sadece "Ben'im"; Matta'ya göre "söylediğin gibidir"; Luka'ya göre "söylediğiniz gibi ben O'yum" der. Diğer iki İncil'e kaynaklık yapan Markus'un anlatısının diğerlerince önceki örnekte olduğu gibi zenginleştirilmiş olduğu açıktır. Buradan da onun Mesihlik iddiasını kabul ettiğini çıkarmak zordur. Yargılama esnasında özellikle söylenilen hiçbir şeyin sonucu değiştirmeyeceği bir ortamda söylenilen bir sözün gerçeği ne kadar yansıttığı tartışmalıdır. "Oğul Mesih sen misin?" sorusuna karşılık İsa'nın verdiği "benim" cevabı, İsa'nın bu iddiayı kabul ettiğini göstereceği gibi, bu soru karşısında şaşırıp bunu reddettiği şeklinde de anlaşılabilir. Zira Aramice ve Yunanca'da böyle bir cevap hem "öyleyim" hem de "öyle miyim?" şeklinde anlaşılabilir.[262]

Görüldüğü üzere İsa'nın çok net bir Mesihlik iddiası olmamasına rağmen ilk dönem Hıristiyanlarının onu Mesih şeklinde görmeye ve göstermeye çalıştıkları ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda Yahya'nın çölde ortaya çıkarak insanları gü-

262 Şinasi Gündüz, *Pavlus: Hıristiyanlığın Mimarı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2001, s.177; M.J.Borg, *Jesus, A New Vision*, Harper Collins, New York, 1987, ss.17-18.

nahlarından arınmaya çağırması önceki peygamberlerin metinleriyle de ilişkilendirilerek İsa Mesih'in gelişinin habercisi olarak kabul edilir.[263] Böylelikle Yahya, onun öğretmeni ya da arkadaşı değil onun yolunu hazırlayan ve gelişini müjdeleyen bir haberci olarak kabul edilmiş olmaktadır.

Şüphesiz İsa, geleneksel Yahudiliğin üzerinde oturmaktaydı. Belki de bu yüzden kullandığı dil geleneksel Yahudilikle hemen hemen aynıydı. C.H. Dodd'a göre ilk kilise, onun bu ilişkisini, ona "Mesih" unvanını vererek pekiştirmişti. Yalnız İsa için kullanılan bu kelime genel anlamından ziyade basit olarak bir özel ismi ifade etmektedir. Ama yine de İncillerde genel olarak orijinalindekine benzer bir tarzda kullanılmıştır. Yahya'nın yanına vaftiz için gitmesi hadisesinde olduğu gibi bir kısım mucizevi işaretlerle ya da Yuhanna'da olduğu gibi Yahya'ya kendisinin onun (İsa'nın) önünü açmak için geldiğini söyletmek suretiyle bu ifade edilmiştir.[264] Dodd, bunları ifade ettikten sonra, İsa'nın bizzat kendi ağzıyla bunu ifade etmemesine rağmen, yine de onun Mesih olduğu iddiası için ölüme mahkum edilmesine sessiz kalmasını şaşırtıcı bulur.[265] Tüm bunlarla birlikte Hıristiyan yazarların büyük çoğunluğu gerek İsa'nın kendisini Mesih olarak gördüğü ve gerekse öğrencilerinin onu bu şekilde nitelendirdikleri noktasında hem fikirdirler. Erken dönemlerden itibaren cemaatin Kristolojik bir unvan olarak Mesih kavramını ön plana çıkarmış olmasını en büyük delil olarak kull anmaktadırlar.[266] İsa'ya bir gecede Mesihlik payesinin verilemeyeceğini, bunun tarihsel bir arka planının olması gerektiği üzerinde dururlar.[267]

---

263 "Tanrı'nın Oğlu İsa Mesih'le ilgili müjdenin başlangıcı, (İşaya) peygamberin kitabında şöyle yazılmıştır: Bak, habercimi senin önünden gönderiyorum; o senin yolunu hazırlayacak. Çölde yükselen ses, Rabbin yolunu hazırlayın geçeceği patikaları düzleyin, diyor. Böylece vaftizci Yahya çölde ortaya çıktı. İnsanları günahlarının bağışlanması için tövbe edip vaftiz olmaya çağırıyordu. Şu haberi yayıyordu: Benden sonra benden daha güçlü olan geliyor..." Mark., 1:1-7; Ayrıca krş. Mat., 3:1-12; Luka, 3:4-18.

264 Bkz. Yuh., 1: 19-34.

265 C.H. Dodd, *The Founder of Christianity*, Collins, London, 1971, ss.100-102.

266 Gündüz, *Pavlus*, s.178.

267 Bkz. David Wenham, *Paul: Follower of Jesus or Founder of Christianity?*, William

Bazı Hıristiyan yazarlar da İsa'nın Tanrı'nın Oğlu Mesih olduğunu kabul etmekle birlikte, İncil yazarlarının onu Yahudi geleneği çerçevesindeki bir Mesih kral gibi gösterme çabalarını eleştirirler. Örneğin L. Grollenberg'e göre ilk İncil yazarları İsa'nın Mesihliğini göstermek için yukarıda da temas ettiğimiz İşaya gibi peygamberlerin rivayetlerini kullanarak onun Mesihliğini iddia etmişlerdir. Oysa İsa, Yahudilerin gelmesini bekledikleri Mesih kral değildir.[268]

İsa'nın Mesih kavramını kendisi için kullandığı konusunda Sinoptiklerden hareketle bir delil olmamakla birlikte, şayet kullandıysa bu kavramı eskatolojik kurtarıcı anlamında mı yoksa peygamber Mesih anlamında mı kullandığı da belirsizlik taşımaktadır. Mesih kavramının Yahudilikte eskatolojik kurtarıcı olarak kullanılmasının yanı sıra kral ve peygamberleri ifade etmek için de kullanıldığını daha önce açıklamıştık. Bu bağlamda İsa'nın Mesih nitelemesini –şayet kendisi kullanmışsa- peygamber Mesih bağlamında kullanmış olma ihtimali üzerinde de durulabilir.[269]

İlk cemaat onu Mesih kavramıyla nitelendirmiş olsa da onun ilk hitap ettiği kitle olan Yahudilerin onu bekledikleri Mesih olarak görmedikleri açıktır. Oysa aynı dönemlerde eskatolojik beklentiler revaçtadır. O günkü Yahudi halktan bugün Ebionitler olarak adlandırılan küçük bir grubun dışında, onun davetine pek fazla katılan olmamıştır. Bu cemaat, İsa'nın, önceden Yahudi kutsal kitaplarında geleceği haber verilen "İnsan Oğlu" yani "Mesih" olduğuna inanmaktaydılar.[270]

B.Eerdmans Publisher, Grand Rapids, 1995, s.108; P.M.Casey, *From Jewish Prophet to Gentile God: The Origins and Development of New Testament Christology*, James Clarke & Co. Cambrdige, 1991, s.42.

268 Lucas Grollenberg, *Unexpected Messiah or How the Bible can be Misleading*, SCM Press, London, 1988, ss.1-15.

269 Bu tartışmalarla ilgili olarak bkz. Gündüz, *Pavlus*, s.181.

270 John B. Noss, *Man's Religions*, Macmillian Publishing, Co. New York, 1969, s.440.

B. Tanrı Oğlu İsa Mesih: Pavlus ve Sonrasında Mesih

Hıristiyanlığın gerek teolojik ve gerekse yaygınlık açısından gelişimi Roma topraklarında olur. Casey'e göre bir Yahudi peygamberi olan İsa'nın Gentile'li bir Tanrıya dönüşmesi 50-60 yıl alır ve bu sürenin sonunda İsa kültürel bir değişim geçirerek peygamberlikten tanrılığa terfi eder.[271] Sonuçta Hıristiyanlık köken olarak bağlı olduğu Yahudiliğin yanı sıra, inanç sistemini Helenizm, çeşitli sır dinleri ve Gnostik geleneklerle ilişkiler çerçevesinde şekillendirir. Kristosentrizmin temel alındığı yeni dinsel gelenek Tarsuslu Pavlus'un öğretileri ile yeniden şekillendirilir. Yahudi halk açısından fazla bir şey değişmemiştir. Onlar geleneksel umutlarını devam ettirerek hâlâ büyük günün gelmesi ve Mesih'in ortaya çıkması için dua ve umut etmeye devam ederler. Geçen onca zamana rağmen bu ideal ne tükenir ne de ortadan kalkar. Yahudi bilincinde acı ve ızdıraplarla dolu bir çok dönem boyunca bu ideal teselli ve övünç kaynağı olarak gelişmeye devam eder. Mesihsel umutlar Roma'nın egemenliği döneminde de Yahudi halk arasında varolmaya devam eder.[272]

Hıristiyan doktrinine göre İsa, ölümünün üçüncü gününde tekrar dirilir ve bir müddet havarilerinin arasında kaldıktan sonra göğe yükselir. Ama o tekrar geri gelecek ve Krallığını tamamlayacaktır. Böylelikle onun yaşamı birinci geliş ve ikinci geliş olarak ya da çarmıh öncesi ve sonrası olarak ikiye ayrılmış olur. İkinci geliş birinci gelişteki işlerin tamamlanması içindir. Mesih ilk kez, ölümlü ve günahkar insandan kendisinin temizlemeye güç yetiremediği günah kirini –ilk günahın kirini- temizlemek için gelmiştir. Onun çarmıhta ölümüyle bütün insanlık kurtulmuştur; günahtan arınmış-

271 Bkz. Casey, *From Jewish Prophet to Gentile God*, s.97; İsa'nın tanrılaşma süreciyle ilgili olarak ayrıca bkz. Mahmut Aydın, "Yahudi Bir Peygamber'den Gentile Tanrıya: İsa'nın Tanrısallaştırılma Süreci" *İslamiyat*, cilt 3, sayı 4, Ekim-Aralık 2000, ss. 47-74.

272 Greenstone, *The Messiah Idea in Jewish History*, s.79.

tır.[273] Aslında çarmıhta ölen bir anlamda İsa değil günahkar insanlıktır. Mesih'in bedeniyle birlikte günahkar yaratılışta çarmıha gerilir ve tanrı ile insan arasında Adem'den beri varolan husumet sona erer.[274] Bir kişinin -Adem'in- günahı yüzünden tüm insanlık günaha mahkum edilmişken şimdi başka bir kişinin -Mesih'in- aracılığıyla hürriyete kavuşturulmaktadır.[275] Fakat kurtulmak için tüm bunlar yeterli değildir. Bu kurtuluşun ilk aşamasıdır. İkinci aşama Mesih'de dirilmektir. Bu diriliş ya da ebedi yaşama kavuşmak için Mesih'e iman etmek, ona bağlanmak yeterlidir.[276] Ona bağlanan herkes onunla birlikte sonsuz, ebedi yaşama kavuşacaktır.[277]

Pavlus İsa'nın beden olarak Davud soyundan geldiğini ifade etmekle birlikte onun "öz" olarak Tanrı'ya bağlı olduğunu; yani onun bir "Tanrı Oğlu" olduğunu beyan eder. Pavlus'a göre onun ölümden sonra tekrar dirilmesiyle Tanrı'nın Oğlu olduğu kudretle ilan edilmiş olmaktadır.[278] Bu ibarelerden de anlaşılabileceği gibi Pavlus, Mesih beklentisiyle ilgili olarak geleneksel bağları tam olarak reddetmemekle birlikte onların artık miadının dolduğunu, yani bir anlamda artık Mesih'in gerçek kimliği ile ortaya çıktığını belirtmektedir. Ama tüm bunlara rağmen yine de klasik Yahudi eskatolojik beklentilerinin de belli oranlarda yeni tanrısal anlayışa uygun forma sokularak korunmaya devam edildiğini görüyoruz. Tüm İsrail kurtulacaktır ve daha önce yazılmış olduğu gibi Kurtarıcı, Sion'dan gelecektir. Peki ama İsa'ya karşı çıkarak günahkar olan bu insanlar neden kurtuluyorlar ya da onların eskatolojik beklentileri neden gerçekleştiriliyor?[279] Bu sorunun cevabını yine Pavlus veriyor;

> "Yahudiler Müjde'yi reddederek sizin uğrunuza Tanrı'ya düşman olsunlar; ama Tanrı'nın seçimine gö-

273 Rom., 5:6-11; I.Kor., 15:3-4.
274 Rom., 6: 5-7; 3:22-24.
275 Rom., 5:15-18.
276 Efes., 2:1-10.
277 Rom., 6:23.
278 Rom., 1:1-7.
279 Rom., 11:25-27.

> re, ataları sayesinde sevilmektedirler. Çünkü Tanrı'nın armağanları ve çağrısı geri alınamaz. Bir zamanlar Tanrı'nın sözünü dinlemediniz, ama şimdi Yahudilerin söz dinlemezliğinin sonucu olarak merhamete kavuştunuz. Bunun gibi, Yahudiler de, sizin kavuştuğunuz merhametle merhamete erişmek için şimdi söz dinlemez oldular. Çünkü Tanrı, merhametini hepsine göstermek için hepsini sözdinlemezliğin tutsağı kıldı."[280]

Dodd, Pavlus'un öğretisini ana hatlarıyla vurgularken onun mesajının Mesih'in ölümü ve eskatolojik bir düzlemde yeniden dirilişi gerçeğinin ilanı olduğunu belirtir. Ona göre; Pavlus ve Pavlusçular "Bu Kötülük Çağı"ndan "Gelecek Çağ"a geçişi tasvir etmektedirler ve onlara göre "Gelecek Çağ" gelmesi beklenilen çağdır. Bundan dolayı onlar Mesih'in öldüğünü ve tekrar doğacağını ifade ederek Eski Ahit peygamberlerinin, gerçekleşmesini yakın olarak gösterdikleri olayların "Rabbin Günü"nün gelmesinin işaretleri olarak kabul ettiklerini göstermektedirler. Bu kehanetlerden çıkarılan sonuç ise "Rabbin Günü"nün gerçekleşmesi olduğudur. Beklenilen "Gelecek Çağ"ın başlamış olduğunu iddia ederek tüm bu eski rivayetleri ölüm ve Mesih'in yeniden dirilmesi kehanetinin kesin olduğunun bir işareti saymaktadırlar. Mesih, kendi Rabliğinin işini tamamlamak için hem bir Yargıç hem de bir Kurtarıcı olarak çağı tamamlamak üzere geri gelecektir.[281]

Yine Dodd'a göre Pavlus, İncillerin temel içeriği ile kendi oluşturduğu esasların arasını ayırarak işe başlamıştır. (I. Kor., 1:23;2:2-6) Pavlus bir "süper yapı" oluşturarak kendi yaptığı ile diğerlerinin inançlarını birbirinde ayırır ve kendisinin bu yeni anlayış için Tanrı'nın lütfuyla bir temel attığını ve bilge bir mimar gibi iş yaptığını beyan eder[282]:

> Tanrı'nın bana lütfettiği görev uyarınca bilge bir mimar gibi temel attım, başkaları da bu temelin üzeri-

280 Rom., 11:28-32.

281 C.H. Dodd, *The Apostolic Preaching and its Developments*, Hodder & Stoughton Limited, London, 1960, s.13.

282 Bkz. Dodd, *The Apostolic Preaching and its Developments*, ss.9-10.

> ne bina ediyor. Herkes nasıl bina ettiğime dikkat etsin. Çünkü hiç kimse atılan temellerden, yani İsa Mesih'ten başka bir temel atamaz.[283]

Pavlus'a göre İsa Mesih, Yahudi geleneğinde olduğu gibi eskatolojik bir Mesih kralın çok ötesindedir. Pavlus, İsa Mesih'in kendisinde tüm tanrısallığı bulundurduğuna[284] ve yalnızca inananlar cemaatinin değil tüm kozmosun ve egemenliklerin başı olduğuna[285] inanmaktadır. Ona göre İsa Mesih, dünyaya ve insana yönelik tanrısal iradenin açılımı, tanrının kurtuluş planının ifadesidir. Pavlus'un Kristosentrizm merkezli tarih anlayışına göre tarih iki döneme ayrılır. Mesih öncesi ve Mesih sonrası dönem. Mesih'in bedenleşmesi öncesi dönem, Mesih'in gelişi için hazırlık dönemidir. Mesih öncesi dönem tutsaklık ve Tanrı'dan uzak olma dönemidir ve bu döneme egemen olan temel güçler, günahkarlık ve ölümdür. Bunlara kaynaklık yapan ya da diğer bir ifadeyle onları besleyen tanrısal hukuktur. Bu hukuk, Tanrı tarafından Musa'ya verilmiştir. Bu nedenle kötülüğün kaynağı olan hukuku göndermekle tanrının da kötü olması gerekirken, Pavlus, Tanrı'nın kötü olduğunu düşünmez. Ona göre tüm bunlar İsa Mesih'in bedenleşerek yeryüzüne gelmesi için gereken uygun ortamın oluşması için hazırlanan zorunlu bir planın parçalarıdır. Mesih sonrası dönem ise Tanrı'nın yeryüzü ve insana yönelik yeni dünya düzenini ifade etmektedir. Bu dönem bedenleşen Mesih'in çarmıha çivilenip ıstırap çekerek ve kanı akıtılarak ölümüyle başlar. İlk dönemde egemen olan hukukun ölümle noktalanan hayatına karşılık İsa Mesih ölümden dirilmekle insanlara ölümü yenmenin ve ebedi hayatın mümkün olduğunu göstermiş ve bunun yolunu açmıştır.[286]

Pavlus'a göre İsa Mesih ikinci kez tanrısal planı tamamlamak üzere gelecektir. Mesih, yeryüzünde bedenleşen ve ölüp dirilen bir kurtarıcıdır. Bedenleşen Oğul Tanrı olması hase-

---

283 I. Kor., 3:10-11.
284 Kol., 1:19, 2:9.
285 Kol., 2:10.
286 Gündüz, *Pavlus*, ss.239-240.

biyle de bu kurtarıcı motifi başta da söylediğimiz gibi Yahudilikten çok diğer kültürlere yakın durmaktadır. Yukarıda Hıristiyan düşüncesi ile benzerlikleri açısından değindiğimiz Mithra ve Osiris örneklerinden farklı olarak Gündüz, Pavlus'un beslendiği önemli bir kaynağın Gnostisizm olduğunu ve bu kurtarıcı motifinin büyük oranda Gnostisizmdeki Redeemed Redeemer (Kurtarılmış Kurtarıcı) tasavvuruyla paralellik gösterdiğini ifade etmektedir.[287]

C. Apokaliptiklerde Mesih: Vahiy Kitabı Örneği

İlk dönem Hıristiyanların büyük çoğunluğunun acı çeken ve ölen bir Mesih ve manevi olan bir krallık gibi Hıristiyan doktrinlerinin büyük bir bölümünü oluşturan düşüncelere sahip olduğu iddia edilmektedir. Bunun yanı sıra Hıristiyanlığın temel doktrinlerine bağlı olmakla birlikte bir çok ilk dönem Hıristiyanının İncillerde yer alan bazı ibareleri, onlarla benzer özellikler taşıyan apokaliptik eskatolojinin tanımlarıyla yorumladıkları da söz konusu iddialar arasında yer almaktadır.[288]

Yahudi apokaliptik metinlerinin büyük bir bölümünün aynen ya da kısmen Hıristiyan apokaliptik metinlerinde de kullanıldığı görülmektedir. Hıristiyan apokaliptik eserleri Yahudi apokaliptik eserlerine ifade tarzı, üslup ve kullanılan semboller açısından oldukça fazla benzemektedir. Hıristiyan apokaliptik metinlerinin en önemlisi olan Yuhanna'nın Vahyi'nde eskatolojik beklentiler şiirsel bir tarzda Yahudi ve Hıristiyan unsurları ortaklaşa kullanılarak hazırlanmış bir çalışmadır.[289] Bu kitapta da aynı zamanda tıpkı Yahudiler ve Romalılar arasında olan siyasi rekabeti hatırlatır tarzda Hıristiyanlık ve Roma kültürü arasındaki çekişmeyle ilgili işaretlerin bulunması dikkat çekicidir. İki kültür arasındaki temel çekişme Hıristiyanlığın Mesih inancı ile

287 Gündüz, *Pavlus*, ss.241-242.
288 Norman Cohn, *The Pursuit of the Millennium*, Essential Books Inc. Farilawn, New Jersey, 1957, s.6.
289 Cohn, *The Pursuit of the Millennium*, s.7.

Roma İmparatorluk kültü, karşı karşıya getirilerek ifade edilmeye çalışılmıştır.[290]

Mitolojik bir öykü formunda olan Yuhanna'nın Vahiy kitabında Mesih'in gelişi ve onun gelmesinden önce olacak olaylar şöyle anlatılır: Yuhanna, gökte bir taht ve tahtın üzerinde oturmakta olan bir kimse görür. Bu kimsenin elinde iki tarafı yazılı yedi mühürle mühürlenmiş bir tomar vardır. Tahtta oturanın elindekini açmaya kimse muktedir olamaz. Yuhanna bu duruma üzülür ve ağlamaya başlar. Fakat bu esnada orada bulunan ihtiyarlardan biri ona "ağlama" der. "İşte Yahuda oymağından gelen Aslan, Davud'un kökünden olan galip geldi. Tomarı ve yedi mührü o açacak." Daha sonra Kuzu, ortaya çıkar. Kuzu'nun yedi boynuzu ve yedi gözü vardır. Kuzu gider ve tahtın üzerinde oturan kişiden tomarı alır.[291]

Kuzu tahta oturmadan aldığı tomardaki yedi mührü tek tek açar. İlk mührü açtığında gök gürültüsü şeklinde bir ses duyar, ses "gel" demektedir. Beyaz bir atlı görür. Bu atlı gelip geçen biri olarak zafer kazanmaya çıkar. İkinci mührü açtığında; kızıl bir at çıkar ve atın binicisine dünyada barışı kaldırma yetkisi verilmiştir. Kuzu üçüncü mührü açınca, üçüncü yaratığın "gel" dediğini duyar. Burada siyah bir at ve elinde terazi bulunan bir binici vardır. Bu bir satıcıdır ve buğdayı bir dinara, arpayı üç dinara satar. Zeytinyağı ve şaraba zarar vermemesini ister. Dördüncü mührü açınca kuzunun gördüğü soluk renkli bir attır. Atın binicisinin adı Ölüm'dür. Ona ise, kılıçla, kıtlıkla, vebayla ve yeryüzünün vahşi hayvanlarıyla ölüm saçmak için yeryüzünün dörtte biri üzerinde yetki verilmiştir. Beşinci mühür açıldığında sunağın altında Tanrıya inandığı için öldürülenleri görür. Onlar Kuzu'dan, "Kutsal ve gerçek olan Efendimiz" yeryüzünde yaşayanları yargılayıp onlardan kanımızın öcünü almak için daha ne kadar bekleyeceksin" derler. Altıncı mühür açıldığında bir dep-

290 Adela Yarbro Collins *Cosmology and Eschatology in Jewish and Christian Apocalypticism*, E.J. Brill, Leiden, 1996, s.11.

291 Vah., 5:1-7.

rem olduğunu görür. Güneş keçi kılından yapılmış siyah bir çul gibi kararır ay kan rengine bürünür. Gökteki yıldızlar yere dökülür. Gökyüzü dürülen bir tomar gibi ortadan kalkar. Her dağ ve her ada, yeryüzünden sökülüp alınır. Dağlar yerlerinden oynar, krallar, güçlüler, zenginler, köleler, özgür kişiler dağlara gizlenirler. Kayaların üzerlerine yıkılmamasını dilerler. Çünkü kuzunun gazabından korkmaktadırlar.[292] Kuzu yedinci mührü açınca, önce gökte yarım saat süren bir sessizlik olur. Ardından da Tanrı'nın önünde durmakta olan yedi melek görülür ve meleklere yedi borazan verilir.[293]

Bir melek kendisine verilen buhurdanı sunağın ateşi ile doldurur ve yeryüzüne atar. O zaman gökyüzünde gürlemeler ve uğultular oluşur, şimşekler çakar ve yer sallanır. Birinci borazan çaldığı zaman yeryüzüne kanla karışık dolu ve ateş yağar. Yerin üçte biri ve bütün yeşil otlar yanar. İkinci borazan çaldığında, alev alev yanan bir kütle denize atılır. Denizin üçte biri kana dönüşür, denizde yaşayan canlıların üçte biri ölür ve gemilerin üçte biri yok olur. Üçüncü borazan çaldığında gökten bir meşale gibi yanan bir yıldız ırmakların ve su pınarlarının üzerine düşer ve sular acılaşır. Çünkü düşen yıldızın adı Pelin'dir. Bu suyu içen insanlar ölür. Dördüncü melek borazanı çaldığında güneşin üçte biri, ayın üçte biri ve yıldızların üçte biri ışıksız kalır. Sonra gökteki bir kartal; "borazanları çalacak olan diğer üç meleğin borazan seslerinden yeryüzünde yaşayanların vay haline" diye seslenir.[294] Beşinci melek borazanı çaldığında bir yıldız gökyüzünden yere düşer ve dipsiz derinliklere inen kuyunun anahtarı ona verilir. Kuyu açıldığında, önce duman çıkar bu duman güneşi ve havayı karartır. Dumanın içinden yeryüzüne çekirgeler yağar. Bu çekirgeler otlara, ağaçlara bitkilere ve üzerinde Tanrı'nın mührü bulunmayan insanlara beş ay süreyle acı çektirirler. Bu insanlar ölmek isterler ama ölemezler. Ölüm o esnada onlardan kaldırılmıştır.[295]

---

292 Vah., 6:1-17.
293 Vah., 8:1-9
294 Vah., 8:6-13.
295 Vah., 9:1-6.

Dünyadaki Tanrı'nın mührü bulunmayan insanlara azabı getiren çekirgelerin görünüşü savaşa hazırlanmış atlar gibidir. Başlarında altın taca benzeyen başlıklar bulunmaktadır ve yüzleri insan yüzüne benzer. Saçları kadın saçına, dişleri aslan dişine benzemektedir. Demirden yapılmış zırhlara benzer göğüs zırhları vardır ve kanatlarının sesleri savaşa koşan çok sayıdaki atlı arabaların sesine benzemektedir. Akreplerin kuyruğu gibi kuyrukları ve iğneleri vardır. Başlarında kral olarak dipsiz derinliklerin meleği vardır. Bu meleğin adı İbranice Abaddon, Yunanca adı ise Apollyon'dur.[296]

Altıncı melek borazanını çaldığında, Tanrı'nın yanındaki dört boynuzdan gelen ses, borazanı çalan melekten "Fırat'ın yanında bağlı duran dört meleği" çözmesi istenir. Bu melekler insanların üçte birini öldürmek üzere harekete geçerler. Bu azaptan kurtulan üçte birlik kısım yine geri dönüp kendi elleriyle yaptıkları putlara ibadet ettiler. Cinlere ve diğer altın, taş, gümüş ve tahta putlara taptılar. Adam öldürmekten, cinsel ahlaksızlıktan ve hırsızlıktan vazgeçmediler, tövbe etmediler.[297]

Yedinci melek borazanını çaldığında, artık zaman nihayete ermiş, Tanrı'nın vaad ettiği gün gelmiştir. Artık Mesih'in devri başlayacaktır. Tanrı zaten bunu kullarına peygamberleri aracılığıyla önceden haber vermişti.[298] Gökten şu ses duyulur: "Dünyanın egemenliği, Rabbimizin ve O'nun Mesih'inin oldu. Ve o, sonsuzluklara dek egemenlik sürecek."[299]

Aslı oldukça uzun olan ve benzer birkaç vizyonun daha anlatıldığı Yuhanna'nın kitabında Mesih dönemi, Tanrı'nın Krallığı, Mesih Karşıtıyla ve şeytanla mücadelenin yanı sıra bin yıllık saltanat da anlatılmaktadır. Fakat asıl önemli nokta tüm bu mitolojik kurgunun geçmiş Yahudi peygamberlerin öğretileriyle ilişkilendirilmesidir.[300] Ayrıca Yuhanna'nın, Kuzu ile kastettiği kişi İsa Mesih'tir. Bunu da yine Yuhanna'nın

296 Vah., 9:7-11.
297 Vah., 9:13-21.
298 Vah., 10:7.
299 Vah., 11:15.
300 Bkz. Vah., 10:7.

kendi ifadelerinden anlıyoruz. Zira o, tomarı alan Kuzu'ya onu ve mühürlerini almaya layık olduğunu çünkü boğazlandığını söyler. Ayrıca o, boğazlanmak suretiyle her ulustan insanları kendi kanıyla Tanrı'ya satın almıştır.[301]

Literal olarak halkın bu kehanetleri nasıl algıladıkları ve bunun realiteye nasıl yansıdığı ise zaman zaman ortaya çıkan, beklenti, umut ve talepleri hemen hemen bir birinin aynı olan Mesihi hareketlerde görülmektedir. Bu hareketler arasında ilk dönemlerde ortaya çıkan ve bazı kilise babalarının da içinde yer aldığı *"Montanizm"* adlı hareket dikkat çekmektedir. Bu hareket, Montanus'un liderliğinde MS 156'da Frigya'da başlamıştır. Montanus'un etrafında asketik bir topluluk oluşur. Bu topluluk tanrısal kaynaktan geldiğine inandıkları bir çok vizyona sahip olduklarını iddia eder. Genel olarak Mesih'in krallığının bir işareti saydıkları göksel Kudüs'ün yeryüzüne inmesiyle ilgili olan vizyonlarını "Üçüncü Ahit" adını verdikleri bir külliyatta toplarlar. Onlar, Mesihin krallığının çok yakın olduğunu ve Yeni Kudüs'ün çok yakında göklerden Frigya üzerine ineceğini iddia ederler. Montanistler, bütün Hıristiyanları Frigya'ya Mesih'in ikinci gelişini dua ederek beklemek üzere davet ederler. Onlara göre Mesih de tıpkı göksel Kudüs gibi Frigya'ya gelecektir/inecektir.[302]

Katı bir asketik yaşam öngören Montanizm Roma topraklarında uygun zemin bularak yayılır. Zamanla Roma topraklarının dışına, bazı Asya ve Afrika ülkelerine yayılırlar. En önemli beklentileri olan Mesih'in ve Kudüs'ün Frigya'ya inişi bir türlü gerçekleşmez. Buna rağmen umutlarını yitirmeden beklemeye devam ederler. Bu hareketin önde gelenlerinden birisi Tertullian'dır (MS 160-225). Nitekim Tertullian, bir defasında Yudea'da bu şehrin duvarlarının dört gündür her sabah gökyüzünde görüldüğünü ve bunun Göksel Kudüs'ün inmesi hakkında doğru bir işaret olduğunu iddia eder.[303]

---

301 Vah., 5:10.
302 Cohn, *The Pursuit of the Millennium*, ss.8-9.
303 Cohn, *The Pursuit of the Millennium*, s.9.

Parousia, yani Mesih'in ikinci gelişi umudu ile ilgili Tertullian'ın vizyonuna benzer pek çok vizyona rastlanılmaktadır. Fakat bunların hepsinin Montanistler tarafından oluşturulduğunu düşünmek yanlış olur. Montanistler sadece o dönemde diğerlerine göre daha fazla yaygınlık kazanan ve tanınan bir harekettir. Yalnız beklentilerin çoğu zaman boşa çıkması ve Mesih'in bir türlü gelmemesinin sonucu olarak bazı Hıristiyan düşünürlerin tevil yapma yoluna gittikleri görülmektedir. Örneğin II. Epistle Book'da Peter, (yaklaşık olarak MS 150'de) "Mesih'in gelmesi herkes tövbeye gelene kadar gecikebilir" diye yazmaktadır.[304]

Genel olarak bu beklentilere göre Mesih'in krallığı süresince yıldızlar parlayacak, güneş sürekli ışık saçacak ay asla kararmayacak. Sonra kutsal yağmurlar her sabah ve akşam yere inecekler ve yeryüzü insanların emeği, çabası olmaksızın meyve ve sebzelerle dolup taşacak. Bal, bolluk içerisinde kayalardan fışkıracak, süt ve şarap çeşmeleri dolup taşacak. Ormanların vahşi hayvanların vahşilikleri gidecek ve onlar evcil hayvan olacaklar. Tanrı her şeyi bollukla ve suçluluk, günah olmaksızın sağlayacak verecektir.[305]

İlk dönemlerdeki Mesih beklentileri şüphesiz bunlarla sınırlı değildir. Örneğin Sibylline Book gibi bazı apokaliptik kitaplarda bu beklenti devam ettirilmiştir. Fakat Mesih beklentileri büyük oranda bin yılcılık düşüncesiyle kesiştiğinden dolayı Kilise Babalarının beklentileri ve bin yıllık Mesih krallığı dönemi hakkındaki düşüncelerini altın çağ ve bin yılcılıkla ilgili bölümde ele almayı uygun gördük.

4. İslam Geleneğinde Kurtarıcı Tasavvuru

Dünyanın sonunda bir kurtarıcının geleceği şeklindeki inanç Ortadoğu dinlerinin hemen hepsinde olduğu gibi İslam geleneğinde de mevcuttur. Bu inanca göre dünyanın sonuna

304 Cohn, *The Pursuit of the Millennium*, s.9.
305 Cohn, *The Pursuit of the Millennium*, ss.11-12.

doğru yeryüzünde ahlaki, siyasi ve toplumsal bozukluklar artacak ve dinsizlik dünyaya egemen olacaktır. Bu durum daha önce diğer dinsel geleneklerde pek çok örneği görülen bir kaos ortamıdır. Böyle bir dönemde ise kaos ortamına son vereceği, dinsizliği ortadan kaldıracağı ve kötülük güçlerine karşı mücadele edeceği beklenen bir kurtarıcı ortaya çıkacaktır. Kurtarma eylemi Mehdi adı verilen kurtarıcı tarafından gerçekleştirilecek ya da gökte beklediği makamından yere inen İsa'nın Müslümanların başına geçerek onlarla birlikte kötülük güçlerine karşı mücadele etmesiyle gerçekleşecektir. Dolayısıyla iki farklı kurtarıcı beklenmekle birlikte, bazı rivayetlerde İsa ile Mehdi'nin aynı şahıslar oldukları söylenirken başka rivayetlerde de İsa'nın Mehdi'den önce gelerek Deccal'le mücadele edeceği, Mehdi'nin işlerini kolaylaştıracağı ve o geldiğinde de ona tabi olacağı bildirilmektedir. Yahudilikte var olan Mesih'ten önce onun geleceğini haber vererek yolunu hazırlayan peygamber düşüncesini andıran bu inanca göre İsa, ikinci gelişinde İslam'a tabi olan sıradan bir insandır. Dolayısıyla İslam'da iki boyutlu bir kurtarıcı motifinin olduğu söylenilebilir. Öncelikle Mesih İsa daha sonra ise Mehdi gelecek ve yeryüzüne kısa bir müddet de olsa adalet hakim olacaktır. Mehdi döneminin sonunda ise kıyametle birlikte yeryüzündeki hayat sona erecek ve ahiret yaşamı başlayacaktır.

Bu nedenle İslam geleneğinde kurtarıcı tasavvurunu bu iki yönüyle incelemeye çalışacağız; a) Mesih İsa'nın İnişi, b) Mehdi ve Mehdi'nin gelişi.

A. Mesih İsa ve İnişi

Kur'an'a göre İsa, Allah'ın İsrailoğullarına gönderdiği, babasız olarak dünyaya gelmiş, Ruhül Kudüs tarafından desteklenmiş, kendisine bir kısım mucizeler bahşedilmiş olan bir peygamber ve bir insandır. [306] İsa ile ilgili olarak Kur'an'da

306 Bkz. Saf, 61/6; Âl-i İmran, 3/37,45,59; Bakara, 2/87,253; Bakara, 2/87, 253; Maide, 5/114; Zuhruf, 43/63; Nisa, 4/171; Saf, 61/6.

yer alan bu ifadeler ve onların yorumu noktasında ittifak halinde olunmasına karşın, onun Allah'ın katında yükseltildiği hakkındaki ayetle ilgili farklı görüşler dile getirilmiştir. Kur'an'a göre İsrailoğullarına bir peygamber olarak gönderilen İsa, onlara davetini sunmuş fakat yalancılıkla suçlanarak çarmıh cezasına çarptırılmıştır. Bu esnada ise Allah, onu kurtararak vefat ettirmiş ve katına yükseltmiştir.[307] Kur'an'da bu konuyla ilgili başka bir ibare yer almamaktadır. Fakat İslam alimlerinin arasında bu "yükseltme" hadisesi bir ihtilaf konusu olmuştur. İsa'nın ruh ve beden olarak mı yükseldiği, yoksa sadece ruh olarak mı yükseldiği tartışılmıştır. Yani İsa ölmüş ve Allah'ın katına öyle mi çıkmıştır yoksa ölmemiş ve bu haliyle kıyametten önce yeryüzüne gelene kadar beklemek üzere Allah'ın katına mı yükselmiştir. Bu konunun Kur'an'da müphem bırakıldığı düşünülmüş ve hakkında tam bir açıklama yapılmayan bu nokta hadis ve bazı yorumlarla doldurulmaya çalışılmıştır.[308]

> Allah demişti ki; ey İsa, ben seni vefat ettireceğim, seni bana yükselteceğim, seni inkar edenlerden temizleyeceğim ve sana uyanları kıyamet gününe kadar inkar edenlerin üstünde tutacağım.[309]

> ....onu öldürmediler ve asmadılar; fakat (bu iş) kendilerine benzer gösterildi. ...Bilakis, Allah onu kendine yükseltti...[310]

Tartışmanın ana merkezini bu iki ayet oluşturmaktadır. Bir çok müfessir yaptığı yorumlarla bu konuyu açıklığa kavuşturmaya çalışmış ve kendince izahlar geliştirmiştir. Yapılan yorumları iki ana grupta toplamak mümkündür:

i) İsa'nın öldürülmemiş ve ölmemiş, canlı olarak ruhu ve cesedi ile göğe yükseldiğini iddia eden görüşler. Bazı tefsir alimlerince "teveffi" kelimesine vefat/ölüm manası verilmiş

---

307 Âl-i İmran, 3/55; Nisa, 4/157,158.
308 İlyas Çelebi, *Uzak ve Yakın Gelecekle İlgili Haberler*, Kitabevi, İstanbul, 2000, s.98.
309 Âl-i İmran, 3/55.
310 Nisa, 4/157-158.

fakat burada bir takdim tehir olduğu ileri sürülerek İsa'nın önce Allah tarafından yükseltildiğini daha sonra da öldürüleceğini beyan etmişlerdir. Bu ise İsa'nın halen canlı olduğuna işaret etmekte olup onun gökte ya da Allah'ın yanında olduğunu ifade etmektedir.[311] Onlara göre İsa hem bedenen hem de ruhen semaya yükselmiştir ve kıyamete yakın bir zamanda dünyaya inerek yarım kalmış görevini ifa edecektir. Diğer bir grup müfessir ise "teveffi"yi uyku olarak almışlar ve "seni uyutacağım ve sonra yükselteceğim" şeklinde anlam vermişlerdir ki bu da İsa'nın yaşamakta olduğunu fakat uyku halinde olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca "teveffi"nin manasının da onun ruhunun Allah tarafından kontrol altında tutulması olduğu ileri sürülmüştür.[312]

ii) Ayeti zahiri manasına göre anlayarak İsa'nın normal bir ölümle öldüğünü ve daha sonra da ruhunun yükseltildiğini savunan görüşler. Bu görüşte olan alimlere göre İsa çarmıhta, Yahudiler tarafından öldürülmemiş, onlar İsa'ya benzeyen başka bir şahsı orada öldürmüşlerdir. İsa ise bir müddet daha yaşamış ve daha sonra da ölmüştür.[313] Dolayısıyla da kıyametten önce yeryüzüne inmesi diye bir şey söz konusu değildir.

Müfessirleri İsa'nın gökyüzünde olduğu ve kıyametten önce tekrar yeryüzüne ineceği şeklinde yorumlar geliştirmeye iten ana unsur, şüphesiz ki bu konuda rivayet olunan hadislerdir. S. Ateş'in hadislere ek olarak dile getirdiği ikinci bir faktör ise, Müslümanların yabancı oldukları konularla ilgili olan ayetlerin yorumu noktasında farklı kaynaklara yönelmeleridir. İsa ile ilgili ayetlerde de Müslümanlar doğal olarak Hıristiyanlardan yardım almışlardır. Bu ise onların bu ayetleri Hıristiyan düşüncesinin etkisinde kalarak tevil etmeleri so-

311 Kurtubî, *el-Cami'li ahkâmi'l-Kur'an*, Kahire, 1967, c.IV, s.99.

312 Elmalılı, M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, 1979, c.2, ss.1113-1115.

313 Bkz. Elmalılı, c.2, ss.1112-1115; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1989, c.2, ss.49-50; Talat Koçyiğit, *Kur'an'ı Kerim Meal ve Tefsiri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1990, c.2, ss.93-94.

nucunu doğurmuştur. Ateş, benzer görüşü Reşit Rıza'nın da savunduğunu belirtmektedir.[314]

Bu konuda rivayet olunan hadisleri iki grupta toplamak mümkündür:

i) İsa'nın eskatolojik bir mehdi olarak geleceğini bildiren hadisler. Buna göre Mehdi olarak gelecek olan şahıs yalnızca İsa'dır. Onun dışında ikinci bir şahıs gelmeyecektir.[315] İbni Cevzi, İbni Mace'de geçen bu rivayetin sahih olmadığını belirtirken İbn Kesir ve Kurtubi ise İsa'nın Mehdi olduğu yönünde görüşler ileri sürmektedirler. Fakat onlara göre Mehdi, yalnızca İsa değildir, İsa'nın dışında da Mehdi olabilir. İsa sadece "gerçek/kâmil mehdi"dir.[316]

ii) İsa'nın, zamanın sonunda gelip Hz. Muhammed'e tabi olarak amel edeceğini bildiren hadisler. Bu hadislere göre İsa, adaletli bir hakim olarak gelecek, haçı kıracak, domuzu öldürecek ve cizyeyi kaldıracaktır. Onun zamanında mal bollaşacaktır.[317] Tüm bunların yanında o aynı zamanda Müslümanların dışındaki bütün milletleri yok eder, Deccal'i öldürür ve yeryüzünde 40 yıl kalır. Öldüğünde ise Müslümanlar tarafından cenaze namazı kılınarak defnedilir.[318] Ortaya çıkacağı yer olarak genellikle Şam gösterilir. Burada Lud kapısında Deccal'i yakalayarak öldürecek ve Müslümanlara önderlik yapacaktır.[319]

---

314 Ateş, *Çağdaş Tefsir*, c.2, s.52.

315 İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *el-Menâr'iil-Münif fis-Sahih ved-Daif*, Beyrut, 1994, s.141.

316 İbn Kesir, İmadüddin ebu'l-fida İsmail b. Ömer, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azim*, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1984, c.II, s.32; Kurtubî, *el-Cami*, c.II, ss.346-348.

317 Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *es-Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, 39/Büyû, 102 (III, 40); Müslim, Ebu'l-Huseyn İbnü'l-Haccâc el-Kuşeyrî, *es-Sahih*, thk. Muhammed Fuad Abdulbaki, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, 1/İman, 273-277 (I, 154-156); Ebu Davud, Süleyman b. El-Eş'as, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, 46/Melahim, 14, (IV, 398-399); Tirmizî, Muhammed b. İsa, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, 31/Fiten, 45, (IV, 506-507).

318 Ebu Davud, 46/Melahim, 14 (IV, 398-399).

319 Tirmizî, 31/Fiten, 62, 2224 (IV, 515); Müslim, 52/Fiten, 34 (III, 2221); İsa'nın 40 yıl yaşayacağı Medine'de öleceği ve Ömer b. Hattab'ın yanına defnedile-

Keşmirî, ikinci grupta yer alan İsa'nın Mehdi'nin yardımcısı olduğu yönündeki hadislerin tevatür derecesine ulaştığını[320] söylese de genel kanaat sadece sahih oldukları yönündedir. Fakat bu hadisler âhâd yolla rivayet edilen hadislerdir.[321] İsa'nın inişiyle ilgili hadislerin bir değerlendirmesini yapan Kırbaşoğlu da bu hadislerin sayıları on'larla ifade edilen birtakım âhâd hadislerden ibaret olduğunu ve gerekli şartları taşımadıkları için mütevatir olamayacaklarını ifade eder.[322]

Peki tüm bu hadisler nasıl yorumlanabilir? İsa'nın gelişi Kur'an'da açık olarak belirtilmemesine rağmen hadislerde işaret edildiği şekilde gerçekleşecek mi? Yukarıdaki ayetlere verilen anlamlarla ilgili alimlerin görüşlerini zikrederken bazı alimlerin hadisler doğrultusunda tevilde bulunarak onun geleceğinin kesinliğine hükmettiklerini ve bunu kıyamet alametlerinden bir alamet saydıklarını belirtmiştik.[323] Diğerleri için ise İsa ölmüştür ve gelmesi mümkün değildir. Ateş, bu hadisleri irdelerken hadislerin hepsinin İsa'nın gelişinin kesinliğine işaret etmekle birlikte birbirlerinden oldukça farklı manalar ifade ettiklerini belirtmektedir. Onun ineceği zaman, yer ve yapacağı işler konusunda farklılıklar arz etmektedirler. Oysa İsa'nın ineceğine inanmak itikadi bir meseledir ve itikadi bir mesele ise şüphe üzerine bina edilemez. Ancak bu

---

ceği ile ilgili olarak bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, Daru'l Kutub el-İlmiyye, Beyrut, 1993, ss.256-257; Ayrıca İsa'nın nüzulu ile ilgili hadisleri toplu halde görmek için bakınız, Muhammed Enver Şah Keşmirî, *et-Tasrîh bima Tevâtere fi nüzûli'l-Mesih*, Daru's-Selam, Haleb, 1982, ss.91-293.

320 Bkz. Keşmirî, *et-Tasrih*, ss.56-64.

321 Bkz. Koçyiğit, *Kur'an'ı Kerim Meal ve Tefsiri*, s.95

322 Hayri Kırbaşoğlu, "Hz. İsa'yı Gökten İndiren Hadislerin Tenkidi" *İslamiyat*, c.3, sayı 4, Ekim-Aralık 2000, s.157.

323 İlgili tartışmalar e rivayetler için bkz. Zeki Sarıtoprak, *İslam İnancı Açısından Nüzûl-i İsâ Meselesi*, İzmir, 1997.
İsa'nın inişi meselesiyle ilgili rivayetleri değerlendirdikten sonra Z. Sarıtoprak Hz. Peygamber'in İsa'nın gelişinden bahsederken amacının bir iman akidesi ortaya koymak olmadığını belirtir. Ona göre riavyetler genel olarak müslümanların ahir zamanda ağır fitnelere maruz kalacaklarına işaret etmekte ve onlara bazı müjdeler vermektedir. Herkesin imana mecbur olduğu bir husus değildir. Rivayetler sahih olsalar bile delaletlerinin kati olmadığını ifade eden Sarıtoprak, bu rivayetlerin tevil yolunun açık olduğunu belirtir. s.150,156-157.

hadisler doğru kabul edilirlerse, bu takdirde tevil yoluna gidilebilir; hadislerde geçen İsa'dan kasıt, İsa'nın bizzat şahsı değil onun "öğretisi", maneviyatı olduğu düşünülebilir. Yani onun öğretileri kıyametten önce yaygınlaşarak baskın hale gelecek ve İsa'nın ümmeti İslam'ı benimseyeceklerdir. Yalnız Ateş, tüm bu tevilini hadislerin yüzde yüz Hz. Peygamber'e ait olması şartına bağlamaktadır.[324]

Elmalılı da benzer bir görüşü savunarak İsa'nın şahsının değil ümmetinin ve öğretisinin yaşadığına işaret etmiştir. Ona göre; "her peygamberin eceli ruhanisi ümmetinin ecelidir". Elmalılı, İsa'nın ruhunun yükseltilmesi noktasında da İsa'nın maddi dünya göğüne değil ruhani semaya yükseltildiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla da ifadede kastedilen hiçbir zaman Hıristiyanların anladığı anlamda İsa'nın gökyüzünde eskatolojik dönüşünü/inişini beklemesi anlamında değildir.[325]

M. Şeltut da ayetlerin yorumunu yaparken benzer görüşler serdederek üç noktaya vurgu yapar: i) İsa'nın cesedi ile semaya yükseldiği ve oradan dünyaya ineceğine dair inanışın varlığı konusunda ne Kur'an'da ne de Resulullah'ın hadislerinde tatmin edici bir şey vardır. ii) İsa'nın refi ile ilgili ayette Allah'ın onu eceliyle öldürdüğüne kendine yükselteceğine ve inkar edenlerden onu temizleyeceğine işaret etmektedir. Tüm bu hadiseler ise gerçekleşmiştir. iii) İsa'nın semada olduğunu ve kıyametten önce ineceğini inkar eden bir kimse sabit delillerle ortaya konmuş bir şeyi inkar etmiş olmaz.[326]

---

324 Ateş, *Çağdaş Tefsir*, ss.54-55.

325 Elmalılı, *Hak Dini*, ss.1112-1113; Fakat tüm bu ifadelerine rağmen Elmalı'lı, Enbiya suresinin 105. ayetinin tefsirinde kıyamet öncesi olacak olayları anlatırken Deccal'in yapacaklarını aktarır ve zulmün, karanlığın en koyu noktasında "Mesih"in gelerek Deccal'i öldüreceğini ve zulme son vereceğini ifade eder. "Mesih" Deccal'i öldürmekle kalmaz, Yecüc Mecüc'le müthiş bir savaş gerçekleştirir ve onları da etkisiz hale getirir. Sonunda ise, "şer'ı Muhammedîn ta'mimile beşeriyet bir devri saadete girecek"tir. Geleneksel İsa görüşünü burada yansıtan Elmalı'lı, yine geleneksel düşünceye göre Mesih İsa'dan sonra gelecek olan Mehdi'den söz etmez. Mesih devrini "devri saadet"in izlediğini söyleyerek bahsi noktalar. Bkz. Elmalı'lı, *Hak Dini*, c.3, s.3374.

326 Mahmut Şeltut, "İsa'nın Ref'i", çev. E. Ruhi Fığlalı, *A.Ü.İ.F.D.*, 1978, c.XXIII, s.324.

Şüphesiz Şeltut'u ve onun gibi düşünenleri "İsa'nın geleceğine inanmayan kişinin dinden çıkmış olmayacağını" vurgulamak zorunda bırakan neden, bu hususun geleneksel İslamî literatür tarafından fazlasıyla teferruatlı bir şekilde ele alınmış olması ve İslam halkları arasında onun döneceği şeklindeki inancın kesinliğinin sürekli işlenmesidir. Örneğin Said Nursî, İsa'nın şahsının geleceğini ifade etmekle kalmayıp o gelmeden kısa bir müddet önce onun gerçek dininin de diğer dinlere hatta İslam'a bile galebe çalacağını ifade eder. Yalnız İslam'a galebe çalması manen gerçekleşecek bir hadisedir; zira her iki din de ittifak edeceklerdir. Sonuçta ise İsa, yeryüzüne inecek ve o *"din-i hak cereyanının"* başına geçecektir.[327]

Kırbaşoğlu'nun da vurguladığı gibi İsa'nın ikinci gelişini bu rivayetlere dayanarak savunmak mümkün görünmemektedir.[328] Kur'an'da da İsa'nın ölmediği ve onun tekrar geleceği yolunda bir ifade bulunmamaktadır. Tüm bunlar ise böyle bir iddianın kaynağı olarak yabancı unsurlara işaret etmektedir.

B. Mehdi

"Mehdi" kelimesi, Arapça'da "birine yol göstermek, birini doğru yola ve inanca sevk etmek" anlamlarına gelen "hadâ" mastarından türetilmiş bir ismi mef'uldür. Bu kökten türeyen *el-Hâdî* kelimesi Allah'ın isimlerinden biridir ve Al-

327 Bunu Said Nursî şöyle ifade eder: "Hazret-i İsa Aleyhisselâm'ın şahsiyet-i maneviyesinden ibaret olan hakikî İsevîlik dini zuhur edecek, yani rahmet-i İlahiyenin semasından nüzul edecek; hâl-i hazır Hristiyanlık dini o hakikata karşı tasaffi edecek, hurafattan ve tahrifattan sıyrılacak, hakaik-i İslâmiye ile birleşecek; manen Hristiyanlık bir nevi İslâmiyete inkılab edecektir. Ve Kur'ana iktida ederek, o İsevîlik şahs-ı manevîsi tâbi' ve İslâmiyet metbu' makamında kalacak; din-i hak bu iltihak neticesinde azîm bir kuvvet bulacaktır. Dinsizlik cereyanına karşı ayrı ayrı iken mağlub olan İsevîlik ve İslâmiyet ittihad neticesinde, dinsizlik cereyanına galebe edip dağıtacak istidadında iken; *âlem-i semavatta cism-i beşerîsiyle bulunan şahs-ı İsa Aleyhisselâm*, o din-i hak cereyanının başına geçeceğini, bir Muhbir-i Sadık, bir Kadir-i Külli Şey'in va'dine istinad ederek haber vermiştir." Nursî, Said, *Mektûbât*, Envar Neşriyat, İstanbul, 1996, s.67.

328 Kırbaşoğlu, *agm.*, s.167.

lah'ın yol göstericiliği, hidayete erdiriciliği anlamında Kur'an'da bir çok yerde kullanılmıştır.[329] "Kendisine rehberlik edilen" anlamına gelen *el-Mehdi* kelimesi kendisine Allah tarafından yol gösterilen, yani hususi bir tarzda Allah'ın hidayetine mazhar olan kimse manasını almıştır.[330]

Mehdi terimi, İslam kültüründe "eskatolojik bir kurtarıcı" olarak kavramsal bir anlam kazanmadan önce, tıpkı Yahudilikteki Mesih kavramında olduğu gibi, dini ve siyasi liderleri, önderleri ifade etmek için kullanılmıştır. İslam'ın ilk dönemlerde bazı şahsiyetler için bir şeref unvanı olarak kullanıldığı görülmektedir. Hassan b. Sabit bir kasidesinde Hz. Peygamber'i, Cerir'de Hz. İbrahim'i Mehdi olarak nitelendirmiştir. İlk dört halife için de "el-Hulefâü'r-Râşidûn el-Mehdiyyûn" ifadesi kullanılmıştır.[331] Kerbela'da şehid edilen Hz. Hüseyin için de Süleyman b. Sured yaptığı bir duada "Allahım şehid oğlu şehid, Mehdi oğlu Mehdi Hüseyin'e rahmet et" demiştir. Yine Cerir bir başka şiirinde de Emevi halifelerinden Hişam için de Mehdi unvanını kullanmıştır.[332] Görüldüğü gibi İslam'ın ilk dönemlerinde bu kelimenin kullanılışı daha çok saygın, önder, şerefli, seçkin bir kişi anlamındadır. Bu kullanım ise eskatolojik bir kurtarıcı anlamını kesinlikle ihtiva etmemektedir. Fakat burada dikkat çekici nokta, bu kelimenin eskatolojik olmayan kullanımı ile Yahudilikteki mesih kavramının seçkin, seçilmiş, yağlanmış kişi anlamındaki kullanımı arasında ki benzerliktir. İlk kullanımları birbirlerine oldukça yakın olan bu iki kelime daha sonra geçirdikleri değişiklik sonucunda da "eskatolojik kurtarıcı"yı ifade etme noktasında da birleşmişlerdir.

Mehdi kelimesinin "kurtarıcı" anlamında ilk kullanımının Muhtâr es-Sakafî"ye (ö. MS 686) ait olduğu belirtilmek-

---

329 Bkz. Hac, 22/54; Furkan, 25/31; Bakara, 2/143,212; En'am, 6/90; Nahl, 16/36.

330 D.B. Macdonald, "Mehdi", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1979, c.VII, s.474.

331 Mustafa Öz, *İmâmiyye Şiasında Onikinci İmam ve Mehdî İnancı*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1995, s.33; Douglas S. Crow, "Messianism: İslamic Messianism", *E.R.* c.9, s.478.

332 Avni İlhan, *Mehdilik*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1993, s.15.

tedir.[333] Önceleri bir Harici olan Muhtâr es-Sakafî, daha sonra Abdullah b. Zübeyr'in safında yer alır. Hareketlerinden siyasi bir güç ve iktidar peşinde olduğu anlaşılan Muhtâr, daha sonra kargaşa ortamının kendine sağladığı fırsatları da kullanarak Muhammed b. Hanefiyye'nin halife olması gerektiği iddiası ile ortaya çıkar ve onun adına beyat toplamaya kalkışır. Muhtâr, Muhammed b. El-Hanefiyye'nin taraftarı olarak 685'de Kûfe'de isyan ettiğinde, onun adına beyat toplarken aynı zamanda onun ilahi bir kurtarıcı anlamında mehdi olduğu iddiasında bulunur.[334] Ölümünden sonra ise taraftarlarının oluşturduğu Keysaniyye/Muhtariyye adlı aşırı Şii fırka, onun ölümünü kabul etmeyerek onun, Radva dağında bulunduğunu, vakti geldiğinde oradan çıkacağını ve dünyadaki adaletsizliği ortadan kaldıracağını ileri sürmüşlerdir.[335]

Zeydiyye ise bu ismi eskatolojik anlamda Abbasilere karşı isyan eden Muhammed en-Nefsû'z-Zekiyye (ö.762), Muhammed b. Ca'fer es-Sadık (ö. 818) ve kaybolan imamları Muhammed b. El-Kasım et-Tâlkân gibi liderleri için kullanmışlardır.[336]

Sebeiyye ise, Allah'ın ruhunun öncelikle peygamberlere, Hz. Muhammed'in ölümünden sonra da Ali'ye intikal ettiğini iddia ederek, Ali'nin ilahlığına hükmetmişlerdir. Dolayısıyla Ali ölümsüzdür ve o bir gün tıpkı Meryem oğlu İsa gibi gökyüzünden yere inecek ve insanların kurtuluşunu gerçekleştirecektir. [337]

Benzer kullanımlara İmamiyye ve İsmailiyye'de de rastlamak mümkündür. İmamiyye içinden bir grup kurtarıcı anlamında mehdi ismini her imam için kullanmışlardır. En-Nâvûsiyye, Cafer es-Sadık'ın ölmediğini ve gaybete girmiş olduğunu iddia ederek onu "el-Kâim el-Mehdî" olduğunu ile-

333 Öz, *Onikinci İmam ve Mehdî İnancı*, s.34.
334 İlhan, *Mehdilik*, ss.70-72.
335 Öz, *Onikinci İmam ve Mehdî İnancı*, s.34; İlhan, *Mehdilik*, s.78.
336 Öz, *Onikinci İmam ve Mehdî İnancı*, s.34.
337 Öz, *Onikinci İmam ve Mehdî İnancı*, s.35.

ri sürmüştür. El-Vâkife ise Mehdi olarak Musa el-Kâzım'ı nitelendirerek onun zulümle dolan yeryüzünü adaletle dolduracağını iddia etmiştir.[338]

İsmailiyye'de de Muhammed b.İsmail'den sonra gizli imamlar devrine girilmesiyle Mehdi'nin gelmesi inancı ortaya çıkmıştır. Onlara göre Ubeydullah el-Mehdi'nin ortaya çıkarak Fatımî devletini kurmasıyla Mehdi'nin zuhuru tahakkuk etmişti. İsmailiyye'den ayrılan Müsta'liyye kolunda ise gizli imamın insanlığı ıslah için ortaya çıkacağı düşüncesi benimsenmiştir.[339]

Kur'an'da eskatolojik bir kurtarıcı olarak Mehdi kavramı hiç yer almazken görüldüğü gibi gerek Sünni gerekse Şiî hadis kaynaklarında Mehdi figürüne oldukça geniş bir şekilde rastlanılmaktadır. Sünni kaynaklardan gelen rivayetlere göre kıyamet yaklaştığında Hz. Peygamber'in ailesinden bir kişi zuhur edecek, dini kuvvetlendirecek, adaleti hakim kılacak ve Müslümanlar da ona tabi olacaklardır.[340] Fatıma evladı olan ve Hz. Peygamber'in adını taşıyan bu şahıs Araplara egemen oluncaya kadar kıyamet gerçekleşmeyecektir.[341] Beş, yedi ya da dokuz sene hüküm sürecek[342] ve doğu beldelerinden gelen siyah sancaklı adamlar onun ordusuna katılacaklardır.[343] Bu esnada İsa gökten inerek Deccal'i öldürecek ya da onun Deccal'i öldürmesine yardım edecektir.[344]

Buhari, Müslüm ve Nesai'de Mehdi bahsi yer almazken, Tirmizi, Ebu Davud, İbn Mace, İbn Hanbel gibi hadis literatüründe bulunmaktadır.[345] Ayrıca İmam Malik'in Muvatta'sında da Mehdi'yle ilgili hadis rivayeti yer almamaktadır. Sünni Hadis literatüründe tasviri yapılan Mehdi, yeryüzün-

338 Öz, *Onikinci İmam ve Mehdî İnancı*, s.35.
339 Öz, *Onikinci İmam ve Mehdî İnancı*, s.35.
340 İbni Haldun, *Mukaddime*, s.245.
341 Tirmizî, 31/Fiten, 52, 2230 (IV, 505).
342 Tirmizî, 31/Fiten, 52, 2232 (IV, 506); İbn Mace, Muhammed b. Yezid el-Kazvînî, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, 36/Fiten, 4083 (II, 1367)
343 İbn Mace, 36/Fiten, 4084, 4088 (II, 1367-1368).
344 İbni Haldun, *Mukaddime*, s.245.
345 Bkz. İlhan, *Mehdilik*, s.111; İbn Haldun, *Mukaddime*, s.245;

den zulmü, adaletsizliği, haksızlığı kaldırmak için mutlaka gelecektir. Onun geleceği zaman kıyamete oldukça yakın bir zamandır. O yalnızca adaleti tesis etmekle kalmayacak aynı zamanda ekonomik hayatın ve toplumunun refahının da artmasına yardımcı olacaktır. Yahudi ve Hıristiyanlarda olduğu gibi dünyanın bir tür cennete dönüşmesi binyıl sürmese de kısa bir süre için bu gerçekleşecek ve herkes o olağanüstü mutluluktan payına düşeni alacaktır. Mehdi, soy olarak kutlu bir soydan, Hz. Peygamber'in soyundan gelecektir. Bir çok rivayete göre o Fatıma'nın oğullarından olacaktır. Bazı hadislerde bu bilgilerin yanı sıra onun fiziki yapısı da detaylarıyla anlatılır. Örneğin boyu, saçının rengi, burnunun kalınlığı ve kemerli olup olmadığı, güzel/yakışıklı olup olmadığı, gözlerinin rengi, teninin durumu, dişlerinin kalitesi, kekemeliği, cüssesi, omuzlarının genişliği hakkında bilgi verilir. Böylelikle onun geldiği zamanda insanlar tarafından şüpheye mahal bırakılmayacak bir tarzda tanınması amaçlanmıştır. Doğru Mehdi'yi teşhis için sadece onun fiziki görünümüne bakmak yeterli olmayacaktır. Onun geldiği zaman dilimi de oldukça önemlidir. Bu yüzden bir çok rivayette onun ortaya çıkmasının alameti sayılan işaretlerden söz edilmiştir. Onun ortaya çıkışının en önemli işareti, genelde dünyanın özelde ise İslam dünyasının tam bir kargaşa ve kaos halinde olmasıdır. Fitne, fesad, anarşi alabildiğine yaygınlaşacak, Allah'ı inkar had safhaya ulaşacaktır. Bir ara bolluk olurken daha sonra aşırı bir kıtlık ve kuraklık meydana gelecek, Fırat'ta bir altın madeni çıkacak ve insanlar onun üzerine saldıracaklardır. Mehdi'nin gelişini, karanlık içinde çok parlak olarak ortaya çıkan güneş, şarktan doğan parlak kuyruklu yıldız haber verecektir. Bunun yanı sıra doğudan çok güçlü bir ateş çıkacak ve bu ateş üç ya da yedi gün yanmaya devam edecektir. Mehdi ortaya çıktıktan ve iktidarını ilan ettikten sonra seferlere çıkacak ve İstanbul, Deylem, Kudüs, Kayser, Roma ve Hindistan'ı fethedecektir. Ayrıca Mehdi, Türklere karşı da savaşarak onları etkisiz ve zararsız hale getirir. Hatta önemli bir kısmını esir olarak Şam'a getireceği, fakat daha sonra onları af-

fedeceği rivayet edilmektedir. Mehdi, iktidarını ortadan kaldırmak için bir ordu toplayarak kendisiyle mücadele eden Süfyani adlı bir zatla savaşır ve onu etkisiz hale getirir.[346]

Şiî kaynaklarda daha ziyade el-Kaim el-Mehdi adıyla geçen ve kaybolduktan sonra ortaya çıkacak olan kurtarıcı şahsa dair geniş bilgiler verilmektedir. Gelecek olan bu kurtarıcının aniden ortaya çıkarak yeryüzünü adaletle dolduracağı, dünyayı Deccal'den ve her türlü kötülükten temizleyeceği şeklinde rivayetler mevcuttur.[347] İmamiyye'ye göre onun ne zaman ortaya çıkacağı kesin olarak bilinmemektedir. Fakat tıpkı Sünni gelenekte olduğu gibi onun gelişini haber veren bir takım emarelerden söz edilmiştir. Emevi ve Abbasiler arasındaki ihtilafların ve saltanatlarının ortadan kalkması, peygamberlik iddiasında bulunan altmış yalancının ortaya çıkması, İmam'ı gördüklerini iddia eden oniki kişinin ortaya çıkması, depremlerin olması, ihtilafların, ayrılıkların, savaşların çoğalması, Türklerin Cezire'ye Rumların da Remle'ye inmesi, Kûfe'nin Süfyani tarafından kuşatılması, en-Nefsü'z-Zekiyye'nin öldürülmesi, Küfe ahalisinden yetmiş bin bakirenin esir edilmesi, Kûfe'den yüzbinkişinin Süfyani'ye karşı çıkması, Ashab-ı Kehf'in dirilmesi, güneşin renklenmesi, doğudan bir ateşin zuhuru, Kûfe mescidinin duvarlarının yıkılması, kuyruklu yıldızın ortaya çıkması, fakirliğin artması gibi onun gelişinin haber veren pek çok işaretten söz edilmiştir.[348] Bunların bir kısmı Sünnî kaynaklardakilerle aynı olmakla birlikte büyük çoğunluğu ilk dönem İslam dünyasının siyasal ve sosyal yapısını tasvir etmektedir.

Mehdinin ne zaman geleceği konusu tüm diğer dinsel geleneklere ait kurtarıcı mitoslarında olduğu gibi İslam geleneğindeki kurtarıcı inancında da sorun olmuştur. Rivayetler genellikle net bir rakam sunmazken, daha ziyade o vakte işaret eden bir kısım emarelerden söz etmektedir. Oysa bu emare-

346 Bkz. Selman Kuzu, *Hadislerde Mehdi ve Mehdi'nin Deccal ve Hz. İsa ile Olan Münasebeti*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 1991, ss.43-96.
347 Bkz. Öz, *Onikinci İmam ve Mehdî İnancı*, ss.36-37.
348 Bkz. Öz, *Onikinci İmam ve Mehdi İnancı*, ss.77-83.

ler kesin tarihi saptama noktasında oldukça yetersizdir. İşte bu noktada devreye Ebced hesapları girmektedir. Yahudi ve Hıristiyan dünyasında görülen tarih saptama çabalarının bir benzerinin İslam dünyasında da ortaya çıktığı görülmektedir. İbn Arabî, Hz. Peygamber'in ailesinden Fatıma evladı olan Mehdi'nin hicretten, (ح ف ج) "ha, fe, cim" geçtikten sonra ortaya çıkacağını söyler ve devamında ise bu harflerle kastettiği şeyin onların ebced hesabındaki karşılıkları olduğunu ifade eder. (ح) harfi 600'e, (ف) harfi 80'e, (ج) harfi 3'e tekabül etmektedir. Bu tarih ise yaklaşık olarak hicri 683 senesine tekabül etmektedir. Lakin, ne bu tarihte ne de bu tarihten sonrada beklenen mehdi bir türlü gelmez. Bu defa ise beklenti hakkında bazı düzeltmeler yapmak isteyen bazı mutasavvıflar, bu tarihin Mehdi'nin ortaya çıkışı değil, doğum tarihi olduğunu ileri sürerek onun hicri 710 senesinden sonraki bir tarihte ortaya çıkacağını öngörmüşlerdir. Böylelikle Mehdi'nin ortaya çıktığında kaç yaşında olduğu da hesaplanmış olur; h. 683'de doğan Mehdi h. 710'da Mehdi'liğini ilan ettiğinde sadece 26 yaşında olacaktır. İbn Ebi Vâtıl, sufilere göre, Mehdi'nin gelişinin, "Muhammedî günün başlangıcından itibaren, bu günün yarısı olan h. 500 tarihine kadar durmadan onun zuhuru müjdelenmiş ve artık h. 500. yıl geçildiği için onun zuhur dönemi gelip çatmıştır; yani artık vakit çok yaklaşmıştır".[349] Bu ve benzeri bir çok rivayet, tahmin ve hesap bulmak mümkündür. Fakat hicri sekizinci yüzyıl çoktan geçmiş olmasına rağmen Mehdi hâlâ gelmemiştir. Nitekim, daha önce benzer hesaplamalar yapan Yahudi ve Hıristiyan Mesihçi hareketlerinin de aynı sonuçla karşılaştıklarını ve hayal kırıklığına uğradıklarını ifade etmiştik.

İmamiyye'ye göre ise Mehdi'nin ortaya çıkacağı zamanı tespit etmek kesin olarak yasaklanmış olup onun hakimiyet süresi yetmiş yıl olacaktır. Mehdi, geldiğinde yeryüzü aydınlığa kavuşacak hatta güneş ışığına bile gerek kalmayacaktır. Yeryüzü hazineleri ortaya çıkarılacak ve bunlar in-

349 İbn Haldun, *Mukaddime*, s.255.

sanlara sunulacaktır. Fakirlik ortadan kalkacak, zekat verilecek kimse bulunamayacaktır. O, insanları yeniden İslam'a davet edecek ve Mescid-i Haram'ı yıkarak yeniden asıl temelleri üzerinde inşa edecektir. Ayrıca İstanbul, Çin ve Deylem fethedilerek, dünya yeni ve adil bir düzene kavuşturulacaktır.[350]

Mehdi tasavvurunun İslam'da nasıl ortaya çıktığı ve Mehdi'nin geleceğine inanıp inanmamak tartışmalı konuların başında gelmektedir. Mehdi tasavvurunun Kur'an'da yer almaması, ilk dönemdeki bir çok insanın buna iltifat etmemesi, Buhari ve Müslim gibi önemli hadis literatürlerinde yer almaması, Mehdi beklentisinin sonradan gelişen bir düşünce olduğu tezini güçlü kılmaktadır. İbn Haldun'a göre mehdi ile ilgili hadislerin hiçbiri Hz. Peygamber'in zamanı ile ilgili değildir. Bu hadislerde Emeviler ve Abbasiler dönemindeki ictimai, siyasi ve askeri faaliyetler tasvir edilmiş, sonrada bu tür hadisler Hz. Peygamber'in dili ile tavsif edilmiştir. Siyah bayraklardan bahsedilmesi bunun en açık delilidir.[351] Mehdi figürünün gelişmesinde özellikle Şia'daki şekliyle ölmüş ya da kaybolmuş bir imamın gökyüzünde kıyametten önce yeryüzüne döneceği beklemesi şeklinde tezahür eden inanç tamamıyla Yahudi ve Hıristiyanlığın tesiri altında gelişmiştir. Kurtarıcı mitosunun İslam'daki yansımasında İslam toplumunda Hz. Peygamber'den sonra zuhur eden siyasi kavga ve çekişmelerin, iktidar mücadelelerinin de etkisi oldukça fazladır.[352]

Tasavvuf ehli her iki ekoldeki Mehdi anlayışını bir anlamda birleştirmiştir. Özellikle Afrika'daki tasavvufî hareketlerde Mehdi inancının diğerlerine oranla daha güçlü olduğu bilinmektedir. Bu tarikatlar bünyesinde Mehdi olduğu iddiasında bulunan bir çok kişi çıkmıştır.[353]

---

350 Bkz. Öz, *Onikinci İmam ve Mehdî İnancı*, ss.83-86.
351 Bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, ss.245-259.
352 Bkz. İlhan, *Mehdilik*, ss.45-52;

Genel olarak eskatolojik bir mehdi beklemek Şia inanç esasları arasında yer alan önemli bir prensip[354] olmasına rağmen Ehli Sünnete göre mehdilik inanç esasları arasında yer almamıştır. Ebu Hanife, Eş'arî, ve Maturidî gibi sünnî kelam alimleri bu konuya değinmemişler ve eserlerinde yer vermemişlerdir. Ama buna rağmen İslam dünyasında Kurtarıcı mitosunun özellikle hicri 2. asırdan itibaren giderek yaygınlaştığı görülmektedir. Bunun bir sonucu olarak da tarihte bir çok Mehdi ortaya çıkmıştır. Onlardan bir kısmı sadece psikolojik olarak rahatsız olan insanlar grubuna dahil edilebilecek türde bireysel vakalarken, bir kısmı ise oldukça ciddi girişimlerde bulunarak siyasi iktidarları ele geçirmeye uğraşmışlardır. Bu yönüyle içi dinsel materyallerle doldurulmuş kurtarıcı bekleme mitosu daha ziyade iktidar mücadelesi içerisinde olan insanların arzularına hizmet etmiştir diyebiliriz. Nitekim Yahudi geleneğinde de Mesih'in öncelikle milli, daha sonra da evrensel kral olarak idealize edilmesi de bu düşüncenin siyasi hareketler için uygun bir veri tabanı oluşturduğunu göstermektedir. Mevcut iktidara karşı mücadele edenlerin kullandığı gibi iktidarını güçlendirmek isteyenler ya da onların yandaşları tarafından kullanılmıştır.[355]

Bu yönüyle İslam'daki kurtarıcı motifi, diğer Ortadoğu dinlerinde olan kurtarıcı mitoslarının bir uzantısıdır. İslam'ın bölge kültürleriyle diyaloğa geçtiği Hicri birinci asırdan itibaren literatüre girmesi de bunun en önemli göstergesidir. Fakat İslam geleneğindeki mehdi inancının diğer kurtarıcı mitoslarının bire bir aynısı olduğunu söylemek de oldukça zordur. Bu mitosa, bir çok İslamî unsurla birleştirilerek bir anlamda İslamî bir kimlik kazandırılmıştır. Örneğin Davud soyundan gelecek olan kurtarıcının yerini Fatıma evlatlarından gelecek olan kurtarıcı almıştır. Gökte eskatolojik krallığını kuracağı zamanın gelmesini bekleyen İsa, burada Mehdi'nin önünde giden ona yardımcı olan, onun kurtarıcılığını tasdik-

353 Bkz. İlhan, *Mehdilik*, ss.151-161.

354 Bkz. Halife Keskin, *Şia İnanç Esasları*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2000, ss.146-152.

leyen bir ara unsura dönüşmüştür. Şia'da ise İsa'nın şahsı yerine onun özellikleri kopyalanarak kaybolduğuna inanılan İmamların eskatolojik kurtarıcı olarak gökte bekledikleri yerden yere inecekleri ifade edilmiştir. Böylelikle İsa da Mehdi de İmam'ın şahsında birleştirilmiştir.[356]

Görüldüğü gibi pek çok dinde ve dinsel gelenekte görülen kurtarıcı (mesih) inancı, temelde inanılan dinin değerlerin yeryüzüne tam olarak hakim olması ve bu hakimiyetin ancak dünyanın sona ermesi ile biteceğine olan inançtan kaynaklanmaktadır. Bu özlemi besleyen en önemli hadise ise her din mensubunun kendi inanç değerlerini uygulamada karşılaştığı zorluklardır. Karşılaşılan baskı ve zulümler, inanılan değerlerin pratiğe bir türlü aktarılamamış olması, insanların özlemleri, kurtuluş beklentilerini daha fazla güçlendirmiştir. Yani bir anlamda kendilerinin başaramadıkları zaferi tanrıdan ve onun seçip özel olarak gönderdiği olağanüstü güçlerle donatılmış, tanrının inananlarına yardım edecek, onların düşmanlarını ortadan kaldıracak, hatta bir çok gelenekte olduğu gibi kötü kavramını ve kötü olan her şeyi ortadan kaldıracak olan bir "süpermen"den beklenilmektedir. Dolayısıyla kurtarıcı beklentisinde insanın kendi gücünü aşan, gücünün yetmediği bir dünya inancı esas alınır ve kurtuluş için insana benzeyen, ama sıradan bir insan olmayan bu varlık, insanın güç yetiremediği dünyanın kötülüklerini tek başına dize getirir ve o insanların başaramadıkları değerlerin hayata uygulanması prensibini gerçekleştirirler.

Bunların yanı sıra kurtarıcı beklentilerinde öne çıkan bir diğer tema ise adalet, barış, refah ve toplumsal düzen beklentisidir. Yeryüzündeki hayat mevcut haliyle görüldüğü üzere pek çok insanı mutlu etmekten uzaktır. Dolayısıyla da insanlar yeryüzündeki bu mutsuzluğun, adaletsizliğin nedenini

---

355 Bkz. İlhan, *Mehdilik*, ss.177-182.

356 Yahudi ve Hıristiyan Mesih inancının İslamî geleneği nasıl etkilediği hakkında bkz. Hüseyin Atay, "Mesih Hakkında Bazı Düşünceler", *Ehl-i Sünnet Tetkikleri*, Eksen Yayıncılık, İstanbul, 1989, ss.311-325. Atay'a göre Mehdi inancı, Yahudilikten Hıristiyanlığa oradan Şia'ya ve onlardan da Sünniliğe

kötü güçler olarak adlandırdıkları gerek insan ve gerekse insan dışındaki şeytan vb. kötü varlıklara atfetmektedirler. Bu varlıkların ortadan kaldırılmasıyla ya da etkisiz hale getirilmeleriyle hayat düzene girecek ve insanlar mutlu olacaklardır. Bu umut, dünya hayatının en son döneminde beklenilmiştir. Yapılan haksızlıklar, zulümler, baskılar, adaletin olmaması gibi durumlar bu beklentinin ivme kazanmasına neden olmuşlardır. Bütün dinlerde bu beklentinin en yoğun olduğu dönem, o din mensuplarının en fazla acı çektikleri ve zulüm gördükleri dönemlerdir. Öyle anlaşılmaktadır ki bu beklenti yaşanılan hayatla doğrudan ilgilidir.

II. BÖLÜM

Sonsuz Krallık Beklentisi: Tanrı'nın Krallığı

Eskatolojik olarak "Tanrı'nın Krallığı" mitosu yeryüzündeki yaşamın sonunda tanrının yeryüzüne müdahale ederek mevcut siyasal sistemlerin egemenliklerine son vermesi, kötülüğün ortadan kaldırılması, iyiliğin, adaletin ve barışın egemen olması gibi beklentileri kapsamaktadır. Tasavvur edilen bu krallık geçici bir krallık olmayıp sonsuza kadar sürecek olan bir krallıktır. Çünkü yeryüzünde egemen güçler olarak bulunan kötülük güçleri tamamen ortadan kaldırılacaklardır. Dolayısıyla bir daha yeryüzünde kötülük olmayacaktır.

Temelde bu beklentide mevcut siyasal iktidarların dünyadaki dengesizliğin, kaosun kaynağı olarak görülmeleri vardır. Her ne kadar birçok dinsel geleneğe göre dünya tanrı ya da tanrılar tarafından yaratılmış ve yine bu tanrılar tarafından kontrol altında tutuluyor olsa da yaşanılan hayat kötü/çekilmez bir hayattır. Bunun nedeni olarak ise egemenliği kontrollerinde bulunduran güçler yani şeytan ve benzeri varlıklar gösterilmektedir. Dolayısıyla yeryüzü tam anlamıyla tanrının kontrolünde değildir. Kaos güçleri olarak kabul edilen bu etkenler, yeryüzünde tanrıya rağmen bir egemenlik kurmayı başarmışlardır. Nihai noktada

tanrı onların egemenliklerine son verecek ve kendi krallığını tesis edecektir.

Tanrıların başlangıçta yeryüzünün yöneticileri olduğu inancı bir çok Ortadoğu dinsel geleneğinde mevcuttur. Bu anlayışa göre tanrı ya da tanrılar ellerindeki bu hakları bir şekilde ya insana devretmişler ya da kaos güçlerinin egemenlik alanlarının genişlemesi karşısında hakimiyetlerini yitirmişlerdir. Ama bu mücadelenin son noktasında tanrı, egemenliği bir daha kaybetmemek üzere ele geçirecektir.

Bu anlayışta aynı zamanda yeryüzündeki siyasal güçlerin adil olmadıkları, insanlara zulmettikleri, barış ve huzurun ortadan kalkarak kaos ortamının oluşmasına neden oldukları inancı da vardır. En adil, en merhametli, en hoşgörülü olarak tanrı görülür ve egemenlik tanrıda olduğunda huzur ve mutluluğun olacağına inanılır.

Bu bölümde öncelikle Kral-Tanrı ve Tanrı-Kral figürleri ele alınarak bunların eskatolojik Tanrı'nın Krallığı mitosunun oluşmasındaki rolleri irdelenecektir. Ayrıca aynı zamanda bir inanç esası olan Tanrı'nın Krallığı'nın Yahudilik ve Hıristiyanlıktaki farklı algılanma şekillerine temas edilerek bunların kutsal metinlerde nasıl ifade edildiğine bakılacaktır.

1. Kral – Tanrı Kültü

Tarih boyu diğer bir çok toplumda olduğu gibi Ortadoğu toplumlarında da yönetici sınıfının/kraliyet ailesinin tanrıyla ya da tanrılarla irtibatlandırıldığı görülmektedir. Kral için tanrı meşruiyet sağlamakta kullanılan bir araç durumundadır. Böylelikle kralın halk üzerinde daha etkin konum elde etmesi sağlanırken aynı zamanda ona insanüstü bir kısım özellikler de yüklenerek isyan edilmemesi, öldürülmemeleri ya da öldürülmek durumunda kalınırsa kutsal oldukları için kanlarının akıtılmadan öldürülmeleri gerektiği ısrarla işlenir. Kutsal olan yalnızca kral değil, aynı zamanda kraliyet hanedanıdır. Kral ve yöneticilerin kutsanmasına Kızılderili kabile-

lerden Yeni Zelenda yerlilerine, Romalılardan Türklere, Afrika halklarından Ortadoğu ve Asya'daki bir çok topluluğa kadar hemen hemen tüm geçmiş toplumlarda rastlanılmaktadır. Hatta kutsal kabul edilen kralı öldürmek bir çok toplumda uğursuzluk sebebi sayılır. Şayet kralın mutlaka öldürülmesi gerekiyorsa, bu durumda kanının yere akmamasına ya da hiç kan akıtılmadan farklı bir yöntemle –boğmak gibi- öldürülmesine özen gösterilir. Kralların kutsanması onlara yüklenen basit bir fazilet olmaktan öte anlamlar ifade etmektedir. Zira bu toplumlarda kralların doğaüstü güçlerle donatıldığına ya da bir tanrının bedenleşmiş şekli olduğuna inanılmaktadır. Bunun bir sonucu olarak da doğadaki düzenlemelerin krallar tarafından yapıldığına inanılmakta olup kötü havadan, ürünün iyi olmamasından, deprem, sel felaketi ve benzeri afetlerden krallar sorumlu tutulmaktadırlar.[357]

Sümerli şairler, Ur kralı Ur-Nammu ile başlayıp Babil Kralı Hammurabi'ye kadar pek çok kral için onları yücelten, insanüstü vasıflarla nitelendiren ilahiler yazmışlardır. Kralların doğumu, insan ve tanrı olarak iki farklı düzeyde tasarlanır. İnsan olan bir anne ve babadan doğmalarına rağmen bir çok kral tanrılarla nesep açısından irtibatlandırılmıştır. Örneğin Üçüncü Ur Hanedanlığının krallarının babalarının tanrı Lugalbanda annelerinin ise tanrıça Nitsun olduğu iddia edilmiştir. Yine Hammurabi, babasının ünlü Babil tanrısı Marduk olduğunu ileri sürmüştür. Aynı zamanda ideal insan tipleri olduklarına inanılan Sümer kralları, tanrı oğlu olma gibi doğuştan gelen vasıflarına rağmen tahta oturduktan sonra da tanrılar tarafından kutsanmaları bir zorunluluk olarak addedilmiştir. Kutsama işini ise tanrıların bizzat kendileri yapmaktadır. Krallar ise ayrıca kendilerini kutsayan tanrının adını anmak suretiyle de övünmektedirler.[358] Hammurabi'nin tarihe "Hammurabi Kanunları" olarak geçen ve ilk yasa olarak kabul edilen kuralların kendisine güneş tanrısı Şamaş tarafından verildiği rivayet

---

geçmiş bir cereyandır.

357 Kralların kutsanması, onlara yüklenen işlevler ve kral tabuları için bkz. Frazer, *Altın Dal*, ss.111-120, 147-209.

edilmektedir. Nitekim bir kabartmada Hammurabi, güneş tanrısı Şamaş'tan kanunları alırken tasvir edilmektedir.[359] Hammurabi kanunlarının ilk bölümünde bu kralla tanrılar arasındaki diyalog şöyle ifade edilmektedir:

> Vaktaki, üstün Anum, Anunnakilerin efendisi, göğün ve yerin efendisi Enlil. Memleketin kaderini tayin eden Ea'nın büyük oğlu Marduk için, bütün insanlık üzerine Enlil'liğini (hükümdarlığını) onun için tayin etti (ve) İgigi'ler içinden (arasından) onu büyüttü. Babil şehrini üstün adıyla andı; onu cihanda üstün yaptı. O (orada) temelleri gök ve yer gibi sağlam olan ebedi krallık sağladı. O günde övülmüş ve methedilmiş prens, tanrı korkusu olan ben Hammurabi'yi memlekette adaleti tecelli ettirmem için, şikayet ve kötülüğü yok etmem için, kuvvetlinin zayıfı yok etmemesi için, güneş gibi kara başların (insanların) üzerine yükselmem için, memleketi aydınlatmam için, insanların bedenini baş etmek için (onların refahını artırmak için) Anum ve Enlil adımı andılar. Enlil'in çağırdığı çoban Hammurabi'yim ben.[360]

Yine Sümerli ilahi yazarlarına göre Sümer kralı, ideal bir insan, fiziksel olarak kuvvetli ve mükemmel görünüşlü, entelektüel açıdan eşsiz, ruhani olarak dindarlık ve doğruluk timsalidir. Tanrısal doğumla ana dölyatağında kutsanmış, haşmet, ihsan ve yiğitlik özelliklerine sahip bir kişidir. O, daha ana karnında iken savaşçıdır, doğduğu günden itibaren Sümer'in düşmanlarını yok edendir; ambarları dolduran bir çiftçi, ahırları ve ağılları zenginleştiren bir çoban, gölgesinde güven duyan halkının babasıdır. O aynı zamanda tanrının oğludur, sıradan bir insan değildir. Nitekim yu-

358 Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, ss.331-339.

359 C.J.Mullo Weir, "Letters From Tell el-Amarna", D. Winton Thomas, (ed.) *Documents from Old Testament Times*, Harper Torchbooks, New York, 1961, s.39; John Gray, *Near Eastern Mythology*, The Hamlyn Publishing, London, 1969, s.53. Kralların tanrılarla diyaloğunu gösteren Hammurabi'nin Şamaş'tan kanunlarını almasını tasvir eden kabartma için bkz. Ekler, resim 1.

360 Mecbure Tosun – Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduga Fermanı*, T.T.K.Y., Ankara, 1989, s.182.

karıdaki özelliklere sıradan bir insanın sahip olması pek mümkün görülmemektedir.[361]

Mezopotamya'nın en eski medeniyetlerinden biri olan Akkad'ların ilk kralı olan Sargon (Şarrukîn) (MÖ 2242-2186), kendisinin Enitum'un oğlu olduğunu iddia eder. Tanrılara adanmış bir kadın olan Enitum, tanrının gelinidir ve kutsal evliliğin verimlilik ritüellerinde merkezi rol üstlenir. Buna rağmen Enitum'un din adamı olmayan erkeklerle cinsel ilişkiye girmesi yasaklanır. Bu ise Sargon'un gizli ve olağanüstü doğum serüvenini başlatır:

> Bir Enitum olan benim annem, bana hamile kaldı, o bunu gizlerken üzülmekte, canı sıkılmaktaydı. O, çabucak beni bir sepetin içine koydu. Onun etrafına ve kapağına yersakızı sürerek sırladı. Daha sonra o beni ırmağa bıraktı. Ve ırmak beni alıp suyun çekicisi Akki'ye taşıdı. Suyun çekicisi Akki, beni aldı ve kovaya daldırıp çıkarır gibi beni kaldırdı. Suyun çekicisi Akki, beni sanki onun oğluymuşum gibi tuttu ve beni yetiştirdi, büyüttü. Suyun çekicisi Akki, beni bahçıvanı olarak atadı. Ve ben bir bahçıvanken İştar (Ishtar), bana sevgisini verdi, bahşetti. Yıllar geçti ve ben krallık alıştırmaları yaptım (eğitimi aldım). Siyah başlı insanları yönettim...[362]

Mezopotamya Kral mitoslarından birisi de "Etana Mitosu"dur. Antik dönem Sümer kral listelerinde adı geçen ve tufandan sonra işbaşına gelen Kiş hanedanının onüçüncü kralı olan Etana, kutsal bir kraldır ve ona krallık gökten gelmiştir. Nitekim bir Sümer tabletinde onun krallığından önce tanrıların yeryüzünde insanlar için hiçbir plan, program ya da önerilerinin olmadığı sonra onun için krallığın tesis edildiği ve ona krallığın gökten verildiği ifade edilir.

---

361 Samuel Noah Kramer ve John Mairer, *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki*, çev. Hamide Koyukan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000, s.329.

362 Gray, *Near Eastern Mythology*, s.55; Öykünün muhtemel zamanının MÖ 2242-2186 olduğu düşünülmektedir ve Gray'a göre bu hikaye aynı zamanda Musa'nın doğumunu hatırlatmaktadır..

"Etana ile Kartal" mitosunda öncelikle tufandan sonra insanlığın bir kralın rehberliğinden ve çobanlığından yoksun olarak yaşamak zorunda kalması ve bunun doğurduğu sıkıntılar anlatılır. Krallık alametleri olan asa, taç ve çengelli çoban sopası gökte Anu'nun önüne getirilir. Daha sonra yazgıya karar veren tanrılar topluluğu olan büyük Anunnaki krallığın gökten yere indirilmesine karar verir. Kral olarak çoban Etana'nın atanmasına karar verilir fakat krallığın sürekli olması gerekir. Oysa Etana'nın çocuğu olmamaktadır. Etana, Şamaş'a her gün kurban sunarak ondan bir oğlu olması için yardım istemektedir: "Ey Tanrı, bana doğum otunu bağışla, bana doğum otunu göster, üzerimdeki yükü kaldır ve benim için bir ad yap." Sonunda dualara karşılık veren Şamaş, dağı aşmasını ve orada bir çukurda yaralı olarak yatmakta olan kartalı kurtarmasını ister. Kartalı kurtarırsa kartal Etana'yı doğum otuna götürecektir. Kartal'ın orada neden çukurda ve yaralı olduğu ise mitosun diğer bir temasıdır ve bu iki tema bu noktadan itibaren birleşir. Yılanla kartal çok sadık iki dostturlar ve bir dostluk andı içerler. Yılan ağacın dibinde yavruları ile yaşarken kartal da yavrusu ile birlikte ağacın tepesindedir. Sadık iki dost olarak anlatılan bu iki hayvanın arası bir gün bozulur. Kartal andını bozarak yılanın yavrusunu yer. Oysa onu koruyacağına dair söz vermiştir. Yuvasına geri dönen yılan yavrusunu göremeyince öfkelenir. Kartalın yaptığının altında kalmak istemez ve o da kartaldan bunun hesabını sormak için harekete geçer. Yılan, Şamaş'dan aldığı tavsiyeler doğrultusunda kartalı tuzağa düşürerek kanatlarını kırar ve onu yaralı olarak bir çukura atar. Bu defa da kartal Şamaş'dan yardım ister, ona dua eder. Bu esnada devreye Şamaş'ın gönderdiği Etana girer ve kartalı çukurdan çıkararak uçmasını sağlar. Kartal bir minnet borcu olarak Etana'yı göğe taşır. Anu, Enlil ve Ea'nın huzuruna çıkan Etana, doğum otuna kavuşur ve böylelikle krallığı kesin olarak onanmış olur. Nitekim tabletlere göre ondan sonra oğlunun kral olduğu görülmektedir. Sonuç olarak Etana, göklerde olan krallığı tanrıların istekleri doğrultusunda yeryüzüne indirmiş olur. Fakat, o hâlâ tanrıların vekili mesa-

besindedir. Bir tanrı değildir, ama tanrılarla oldukça yakın ilişki içerisinde olan birisidir.[363]

İranlıların ünlü kralı Darius (MÖ 522-486) da kendisini *"en büyük tanrı"* ve *"tanrıların en büyüğü"* olarak adlandırdığı Ahura Mazda'nın yeryüzündeki vekili olarak nitelendiriyordu. Bu iddianın bir çok yansımasını İran mitolojisine ait anlatımlarda ve krallarla tanrıları resmeden tablo, kabartma ve heykellerde görmek mümkündür. Zira Darius, bir tanrı gibi tasvir edilirken onun kötü güçlerle nasıl savaştığı ve onları nasıl yok ettiği anlatılır. Darius, kanatlı, boynuzlu aslana benzer şekilde oldukça güçlü bir yapıda tasvir edilen kötülük canavarını tek başına sadece elini ve kılıcını kullanarak alt eder. Tüm bu tasvirlerde Ahura Mazda kartal kanatları arasında tasvir edilirken Darius da kanat görünümü veren kıyafetler giymiş olarak gösterilir.[364]

Babil'de hüküm süren İran krallarından olan Cyrus, kendisinin dünyanın kralı olduğunu, onu bu göreve Babil'in tanrısı Marduk'un atadığını ve Babil'de oturmasını Marduk'un istediğini iddia ettiği rivayet edilmektedir. Oldukça başarılı bir yönetici olan Cyrus döneminde bir çok savaşlar yapılmış ve hepsinden zaferle çıkılmıştır. Bu ise Cyrus'un iddialarını güçlendirerek halkın onun ayaklarına kapanmasına ve onu tazim etmesine neden olmuştur. Bir kısım metinlerde onun kullandığı Ansham'ın kralı, dünyanın kralı, Cambyses'in oğlu gibi adların Marduk tarafından ona verildiği ve onun Marduk'un seçtiği bir lider olduğu belirtilmekle birlikte bir kısım metinlerde onu görevlendiren ve ona zaferler sunanın Ur'un ünlü ay tanrısı Sin olduğu iddia edilmektedir. Yine Eski Ahit'e göre de o, Yahve tarafından seçilmiş bir kişi, hatta Yahve'nin Mesihi'dir.[365] Oysa tüm bunla-

363 Bkz. Hooke, *Middle Eastern Mythology*, ss.59-60; Gray, *Near Eastern Mythology*, ss.52-53.

364 Clément Huart, "The Mythology of Persia" *Asiatic Mythology*, J. Hackin (ed.), George G. Harrap & Co. Ltd. London, 1963, s.37; Cohn, "How Time Acquired a Comsummation", s.31.

365 İşaya, 45:1.

ra karşın Cyrus, yeri, göğü ve insanları yarattığını kabul ettiği Ahura-Mazda'ya inanmaktadır.[366] Görüldüğü gibi bir çok askerî ve siyasî başarıya imza atan bir yöneticiyi her topluluk kendi tanrısı ile irtibatlandırarak, onun bu gücü ve yetkiyi kendi inandıkları tanrıdan aldığını iddia etmektedirler. Bu ise kralın ya da yöneticilerin kutsallığı yönündeki inancın Ortadoğu'da oldukça güçlü olduğunu göstermektedir. Yine Babil krallarından olan Nabukadnezzar, Bel'in oğlu unvanını taşımaktadır.[367]

Eski Mısır'da da krallar (firavunlar) ilahi, kutsal varlıklar olarak kabul edilmişlerdir. Aynı inancın bizzat firavunlar tarafından savunulduğu ve kendilerinin tanrı ya da tanrı oğlu olduklarına inandıkları görülmektedir. Firavunların önceleri kendilerini Ra ya da Amon'la irtibatlandıkları, fakat daha sonraları bizzat kendilerini "İyi Tanrı" olarak takdim ettikleri ve büyük tanrı tarafından yeryüzüne yerleştirilmiş olan yönetici tanrılar olduklarını iddia ettikleri görülmektedir. Bu yüzden de Mısır kralları insanlardan kendilerine ibadet etmelerini istemişlerdir.[368]

Mısır'da farklı dönemlerde bu tasavvurların bazı ufak değişiklikler geçirdiği bilinmekle birlikte, her dönemde krallar ya tanrı ya da tanrıyla oğul olma şeklinde çok yakın akrabalık ilişkisine sahip birisi olarak algılanmıştır. Kralların ilahi bir otoriteye sahip olduklarına inanılmaktaydı. Firavunlar kendilerinin tanrılarla insanlar arasında aracı olduklarını ve kendileri olmaksızın ilahi bağışların/hayırların ülkenin tüm yerleşim alanlarına düzenli olarak yayılamayacağını iddia ediyorlardı.[369] Bu iddianın çok daha ötesine geçilerek kralların kendilerini tanrının temsilcisi değil, bizzat tanrı olarak algıladıkları ve onlara tabi olan insanlarca da öyle kabul edildikleri görülmektedir. Firavunlar yaşarken tanrı Horus, öl-

366 T. Fish, "The Cyrus Cylinder" *D.O.T.T.*, ss.92-94.
367 D.J.Wiseman, "Historical Records of Assyria and Babylonia" *D.O.T.T.*, s.79.
368 C.J.Mullo Weir, "Letters From Tell el-Amarna" *D.O.T.T.*, s.44; Paul Hamlyn, *Egyptian Mythology*, Hamlyn House, Verona, 1968, s.16.
369 P. Hamlyn, *Egyptian Mythology*, s.16.

dükten sonra da Osiris olmaktadırlar.[370] Böylelikle firavunlar hem yeryüzünün hem de ölüler aleminin tanrısı olurlar. Mısır krallarının kraliyet sembolü Horus'u simgeleyen şahindir. Hooke, güneş-tanrı geleneğine göre Mısır'ın ilk kralı olan Ra'nın aynı zamanda "Atum" adıyla yaratıcı tanrı olarak da bilindiğini ifade eder. Dolayısıyla da kendilerini Horus'la özdeşleştiren ve tanrı oldukları iddiasında bulunan firavunlar bu iddialarıyla bir anlamda da Ra'nın oğlu olduklarını ifade etmektedirler. [371]

Bratton, firavunların hem tanrı hem kral olarak nitelendirilmelerinin Mısır kültürünün genel bir özelliği olduğunu ve firavunun tanrı-kral olarak hem gökyüzü hem de devletin tecessüm etmiş şekli olarak algılandığını belirtir. Horus'la özdeşleştirilen kral/firavunun şahsında cennetin, yeryüzünün ve kutsal şehrin krallığının birleştirilerek bir tür teslis oluşturulduğunu iddia eder. [372]

J. Gray'ın öyküsünü aktardığı, Kenan topraklarının eski krallarından Krt, kendisinin tanrı El ile çok yakın bir ilişkide olduğu iddiasında bulunmuş ve o da "El'in oğlu" olduğunu söylemiş ve kendisi için El'in hizmetçisi unvanını kullanmıştır. Hem "tanrının hizmetçisi" hem de "tanrının oğlu" unvanlarının Eski Ahit'te özellikle Davud için Yeni Ahit'te ise İsa için kullanıldığı bilinmektedir. Yine Gray'ın öyküsünü aktardığı bir diğer Kenan kralı Danel (Dn'il, Daniel)'dir. O da tıpkı Krt gibi kendisini El ve Baal'le irtibatlandırır.[373] Danel'in oğlu yoktur bu nedenle de saltanatının tehlikeye düşmesi ihtimali vardır. Danel, tanrıları toplayarak bir ziyafet verir ve onlardan bir oğlu olması için yardım ister. Baal, Danel için aracılık yapar ve El, Danel'e bir oğlan çocuk verir. Öykü Danel'in oğlunun olması, tanrı Kothar'ın ona bir yay hediye etmesi, bu yayı almak isteyen tanrıça Anat'a Danel'in oğlu Agat'ın bunu vermemesi ve sonunda tanrıça Anat'ın El'in de

370 Hooke, *Middle Eastern Mythology*, s.66; P. Hamlyn, *Egyptian Mythology*, s.16.
371 Hooke, *Middle Eastern Mythology*, s.70.
372 Bratton, *Yakın Doğu Mitolojisi*, s.66.
373 Gray, *Near Eastern Mythology*, ss.91-93.

iznini alarak Agat'ı öldürmesiyle devam eder. Danel intikam almak için yemin eder. Ona yine bazı tanrılar yardım ederler. Mitosun sonunda ise Agat tekrar dirilir.[374]

Genel olarak kral-tanrı kültünde bir şekilde krallarla tanrılar arasında bir nesep bağı kurulur. Bu nesep bağının zorunlu bir sonucu olarak da tanrı kendi oğlu ya da panteona ait bir tanrı olan kralı kutsar, tazim eder. Yüce tanrının kralı kutsaması onun krallığının tanrıların yüce meclisinde onaylandığını gösterir. Böylelikle de o kral insanlar arasına daha güçlü olarak çıkar. Bu tanrısal gücü kullanarak da insanları diledikleri yöne rahatlıkla yönlendirebilmektedirler. Yani bu inanç, krallara insanları rahat bir şekilde kontrol etme imkanı sunmaktadır.

2. Tanrı – Kral Kültü

Babil'in ünlü tanrısı Marduk Babil Yaratılış Destanı'nda (Enuma Eliş) anlatılan öyküye göre, tuzlu suların tanrısı Tiamat'ı öldürür ve onun bedeninden yeryüzü ve gökyüzünü yaratır. Bu hikaye her yıl baharda düzenlenen yeni yıl festivalinde ezberden okunurdu. Okunan bu mitosa göre "Marduk bir kraldır"[375] ve o aynı zamanda tanrılar panteonunun da başıdır. Marduk, başlangıçta sadece Babil şehrinin tanrısı iken daha sonradan tüm Babil'in en önemli tanrısı olur. Şüphesiz bunda siyasi faktörler de oldukça etkilidir. Babil'in kralı, yerin ve göğün ve bütün tanrıların kralı[376] unvanlarını alan, tanrılara hükmettiği gibi insanı da yaratarak onu tanrılara hizmetçi kılan Marduk, aynı zamanda Babil için bir övünç kaynağı, bir zenginliktir. Babil Marduk'un şehri olarak anılacak ve bu unvan ona Ortadoğu şehirleri arasında özel bir yer bahşedecekti. Marduk'un kral tahtına oturma süreci Ortadoğu'nun siyasal çekişmeleri ile hemen hemen birebir özdeştir. Zira o da tıpkı tahta

374 Hooke, *Middle Eastern Mythology*, ss.89-92.
375 Enuma Eliş, 4:28; J.V.Kinnier Wilson, "The Epic of Creation" *D.O.T.T.*, s.9; A. Heidel, *Enûma Eliş*, s.59.
376 Enuma Eliş, 6:28; K. Wilson, *agm.*, s.12; A. Heidel, *Enûma Eliş*, s.71.

oturmak için birbirini devre dışı bırakan Ortadoğu kralları gibi diğer tanrılar arasında üst bir konuma mücadele ederek, savaşarak gelmektedir. Bu ise o dönemin siyasal yapısına hakim olan güç unsurunun ön plana çıkarıldığını göstermektedir.[377]

Suriye'nin kuzeyindeki antik Ugarit şehrinin kalıntıları arasından çıkarılan ve yaklaşık olarak MÖ 1400'lere ait olan Ras Shamra metinlerinde tanrı Baal bir kral olarak tanımlanır. Metinlerde "bizim kralımız, yargıcımız" şeklinde tanımlanan Baal, doğaya hükmetmekte olan oldukça güçlü bir tanrıdır. O, tanrılığını tıpkı Marduk gibi bizzat mücadele ederek kazanmıştır. Onun krallığı kazanması ile ilgili mitos her yıl kutlanan sonbahar yeni yıl festivalinde okunmaktaydı. Bir diğer mitosa göre de Baal, bitkilerin verimlilik tanrısıdır. Fakat bu mitostaki farklı anlatımın daha ziyade mevsimlerin değişimi esnasında Baal'ın etkisini ifade ettiği düşünülmektedir. J. Gray'a göre İbraniler arasında yaygın olan Tanrı'nın Krallığı temasını büyük oranda bu Kenan mitosu etkilemiştir.[378] Nitekim Zekerya, Rabbin gününde olacakları anlatırken Kudüs'e karşı yürümüş, mücadele etmiş olanlardan geriye kalan herkesin yıldan yıla orduların Rabbi Krala tapınmak ve çardaklar bayramını (sonbahar yeni yıl festivali) kutlamak için toplanacaklarını ifade etmektedir.[379] Baal için kutlanan bir festival ve ona layık olan unvanın aynen Yahve için kullanılması ilginçtir.

İran kültüründe Zürvanizmin oğul tanrısı, Mecusiliğin yüce tanrısı olan Ahura-Mazda hemen hemen tüm tarihsel tasvirlerde kral kostümleri içerisinde gösterilmiştir. Birçok kabartmada Ahura-Mazda ile kral figürlerini, örneğin Darius'unkini, birbirinden ayırt etmek oldukça güçtür. Ahura-Mazda kral kostümü içerisinde başında tacı ile kartal kanatları arasında tasvir edilir.[380]

---

377 K. Wilson, *agm.*, ss.3-16; A. Heidel, *Enûma Eliş*, ss.9-27; Rosenberg, *Dünya Mitolojisi*, ss.223-236.

378 John Gray, "Texts From Ras Shamra" *D.O.T.T.*, ss.128-133.

379 Zek., 14:16.

380 Bkz. Huart, "The Mythology of Persia", ss.35-38. Ahuramazda'nın kral-tanrı şeklindeki tasvirleri için bkz. Ekler, Resim, 2.

Sümerlilerin ünlü iki tanrısı Enlil ve Enki de kral olarak nitelendirilmişlerdir. Enlil, "Tüm Tanrıların Babası", "Gökyüzü ve Yeryüzünün Efendisi" ve "Tüm Ülkelerin Kralı" gibi unvanlarla isimlendirilmiştir. Enlil her şeyi yöneten, her şeyi araştıran, derinden saygı duyulan bir tanrıdır. Mekanını/tahtını, en soylu ve en ruhani değerlerin bekçisi, kutsal kenti Nippur'daki "Gökyüzü ve Yeryüzünün Kemiği" adı verilen tapınakta kurmuştur. "Dağ Evi" olarak bilinen, kraliyet tahtının merkezi olan tapınağa efendiler, prensler kurbanlar sunarlar, duacıları getirirler ve tüm yabancı ülkeler ağır vergiler öderler. Onsuz uygar yaşam düşünülemez, o olmazsa ahırlar, krallar, rahipler, balık ve kuşlar, yağmur ve bitkiler, insanın ve hayvanın üremesi de olmazdı. O, aynı zamanda eylemleri derin sırlarla örtülü, lütufkar ve insanlığa bolluk ve refah getiren/veren bir tanrıdır.[381] Enki ise tanrıların çok akıllı, her şeyi bilen önderi, bilge bir danışman, değerli bir dost ve insanlığın cömert velinimetidir. Enki aynı zamanda güzel sanatların değerli bir ustasıdır. Bir belagat üstadı olan Enki, yaratılan her şeyin adını bildirir. O, Abzu'nun (deniz) kralı, yazgıları belirleyendir. Değerli me'lerin (değiştirilemez evrensel yasa ve kuralların) idarecisi ve dağıtıcısı, ırmakların neşesi ve dehşeti, ülkenin efendisi ve bütün ülkelerin babası, tanrıların ağabeyidir. O, emirleri sorgulanmayan yüce bir tanrıdır. *En*, "yeryüzü" ya da yalnızca "yer" anlamına gelen *ki*'nin efendisi, kralı ve sahibi demektir.[382] Sümer mitolojisinde Enlil ve Enki'nin yanısıra gökyüzünün, göklerin tanrısı olarak kabul edilen "An" da bir kral olarak nitelendirilmekte ve An'ın bir kürsüde oturduğu ve buradan işlerini idare ettiği ifade edilir.[383]

Mısır mitolojisinde Tanrı Horus, baş tanrı olarak kabul edilmeye başlandığından itibaren daha sonraları Mısır kraliyet sembolü olarak da kullanılan bir şahin sembolüyle ifade edilerek onun kral olduğu ve firavunların meşruiyet kaynağı olduğu kabul edildi. Horus, güneş kültünde bir kraldır. Yal-

381 Kramer, *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki*, ss.325-326.
382 Kramer, *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki*, ss.9, 84-85, 103, 375.
383 Kramer, *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki*, s.101.

nız o daha sonraları yerini güneş-tanrı Ra'ya bırakır. Bu görev değişimi Mısır geleneğinde alışık olunan bir durumdur. Bu değişiklik esnasında Horus ise Ra'nın oğlu olur.[384]

Tıpkı Sümer ve Babil örneğinde olduğu gibi Mısır için de tek bir mitostan söz etmek oldukça güçtür. Birbirleri ile ortak özellikler sergilemelerine rağmen mitoslar arasında bazı farklılıklar dikkat çekmektedir. En önemli fark tanrıların konumları ile ilgilidir. Zaman zaman tanrıların karşılıklı yer değiştirmelerine şahit olunmaktadır. Mısırlılara göre tanrılar ideal krallardır onlar hem insana siyaseti öğretirler hem de iyi bir örneklik teşkil ederler. Mahalli ve yerel tanrılar bile o sitenin kralı kabul edilir.[385]

Görüldüğü üzere tanrı-kral kültünde öncelikle siyaseti, idareciliği en iyi yapanın tanrılar olduğuna inanılmaktadır. Hemen hemen bütün Ortadoğu toplumlarında bir ya da birkaç tanrı ideal kral olarak kabul edilmişlerdir. Çoğu zaman yeryüzünde başlangıçta krallık işinin bizzat tanrılarca yürütüldüğüne, ama daha sonraları bu görevi kendilerinin seçtikleri ve tayin ettikleri insan ya da yarı insan yarı tanrı özelliğine sahip varlıklara devrettiklerine inanılmaktadır.

A. Eski Ahitte Tanrı (Yahve) ve Tanrı'nın Krallığı

Eski Ahitte tasvir edilen Tanrı Yahve yaratıcı, koruyucu, her şeye hakim olan bir tanrı olmakla birlikte özel olarak İsrailoğullarının tanrısıdır. Milli bir tanrı olan Yahve, İsrailoğullarının koruyucusu, yöneticisi ve yönlendiricisidir. Bu nedenle de Eski Ahit'in özellikle ilk beş kitabında yer alan tanrı düşüncesi ile ilgili olarak monoteizmden ziyade henoteizmden söz etmek mümkündür.[386] İsrailoğullarının tanrılarına seçtikleri isim olan Yahve, Musa öncesi dönemde Kenan

384 P. Hamlyn, *Egyptian Mythology*, s.21.
385 Afet İnan, *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*, T.T.K.Y., Ankara, 1992, s.222.
386 Stanley A. Cook, *The Old Testament, A Reinterpretation*, W.Heffer and Sons Ltd. Cambridge, 1936, ss.143-145.

bölgesi kabilelerinden birisi olan Kenitlerin tanrılar panteonundaki bir uluhiyet ismi olarak bilinmektedir.[387] Bununla birlikte bazı araştırmacılar tarafından Yahve'nin karşılığı olarak onun yerine kullanılan El, El Şeddai, El Bethel, El Elyon, El Olam, El Roi[388] gibi tanrı isimlerinin eski Filistin bölgesine ait tanrı isimleri olabileceği ifade edilmiştir. El, Sami kavimlerin tanrılar panteonunda yer alan bir tanrıdır. MÖ 1400'lerden kalma Ras Şamra metinlerinde ise El, Ugarit panteonunda yer alan yüce tanrı olarak tanımlanır.[389] Bunun yanı sıra Yahve, antropomorfik ve antropopetik bir varlık olarak tanımlanır. İnsan görünümüne sahip ve insan niteliklerini taşıyan bir kral olarak ifade edilir. O, insan şeklinde ortaya çıkan, yorulan merdiven başında ayakta dinlenen, koklayan, yiyip içen, ayaklarını yıkayan, kaprisli, insanları kıskanan, öğrenen, öfkelenen, nefret eden, intikam alan pişman olan, güreş yapan bir figür olarak görülür.[390] Torah'da bir klan tanrısı[391] olarak karşımıza çıkan Yahve'yle ilgili olarak sonraki dönem metinlerde kısmen de olsa düalizmi çağrıştıran ifadelerin de kullanıldığı görülmektedir. Nitekim eskatolojik anlatımlarda Yahve'nin karşısında daima kötülük güçleri, şeytan ve benzeri varlıklar hatta Ortadoğu dinlerinde genel olarak yer alan tatlı ve tuzlu su canavarları, yılanlar bulunmaktadır. Örneğin Yahve kaos denizlerinin kralı/tanrısı Rahabı ya da Levyatan'ı öldüren tanrı olarak ifade edilmektedir.[392] Yahve, bu anlatımlarda bazen karşımıza tanrılar panteonunda tahta otur-

387 Bkz. H.H.Rowley, *Worship in Ancient Israel: Its Form and Meaning*, London, 1967, ss.42-44.

388 *El*: Tekvin, 35:1, 49:25; *El Şeddai*, Tekvin, 17:1, 28:3, 35:11, 43:14, 48:3; Çıkış, 6:3; *El Bethel*: Tekvin, 31:13, 35:7; *El Elyon*: Tekvin, 14:18-20,22; *El Olam*: Tekvin, 21:33; *El Roi*: Tekvin, 16:13; Ayrıca müstakil olarak *Şeddai*: Tekvin, 49:25; Sayılar, 24:4, 16; *Elyon*, Sayılar, 24:16, Tesniye, 32:8.

389 Bkz. J.Gray, "Text From Ras Shamra" *D.O.T.T.*, s.130.

390 Bkz. Tekvin, 3:8, 2:2-3, 11:1-9, 17: 22, 6:5-7, 18:3-8, 32:24-30, 33:10; Çıkış, 3:8; İnsan şeklinde ve niteliğinde ortaya çıkan Yahve'yle ilgili daha geniş bilgi için bkz. Şinasi Gündüz, "Kur'an Kıssalarının Kaynağı Eski Ahit mi? Yapı, Muhteva ve Kaynak Açısından Torah Kıssaları" *O.M.Ü.İ.F.D.*, Sayı 10, Samsun, 1998, ss.75-76.

391 Örneğin bkz. Çıkış, 7:16.

392 Mez., 89:10; 74:13-14.

mak için mücadele eden bir Marduk gibi bazen de Kral Etana'nın saltanatını ebedi kılmak için ona yardım eden bir Şamaş gibi çıkıyor: "Çünkü Rab büyük tanrıdır ve bütün tanrıların/ilahların üstünde büyük Kraldır."[393] Bu tanımlama Ortadoğu'nun ötesinde aynı zamanda Yunan mitolojisinde Zeus için kullanılan "bütün tanrıların üzerindeki büyük kral" söylemi ile de benzerlikler taşımaktadır.[394] Bütün bunlarla birlikte Cook'a göre Eski Ahit'teki tanrı inancı tamamıyla monoteist bir inançtır. Yahve, tek, en büyük yaratıcı ve kurtarıcı tanrıdır. Ayrıca Yahve'nin varlığı ile birlikte diğer tanrıların varlığı reddedilir. Dolayısıyla sadece Yahve vardır ve ondan başka tanrı yoktur. Fakat Cook, Eski Ahit'in monoteist anlayışını saf bir şekilde korumanın her zaman pek mümkün olamadığını ve bazen farkında olmadan kaymalar yaşanabildiğini de belirtir. Ona göre bunun en önemli nedeni diğer toplumlarla, dinlerle olan ilişkilerdir. İnançtaki bu dalgalanmada ekonomik, kültürel ve askeri ilişkiler önemli rol oynamaktadırlar.[395]

Eskatolojik anlamda "Tanrı'nın Krallığı" (Kingdom of God) ibaresi Eski Ahit'in erken döneme ait metinlerinde yer almamaktadır. Kavramın bu şekliyle ve özellikle eskatolojik anlamda kullanımı daha geç dönem Eski Ahit metinlerine ve Süleyman'ın Mezmurları (Psalms of Solomon) gibi apokrif metinlere aittir.[396] Eski Ahitte, İbranice hükümranlık, krallık anlamlarına gelen "malkût" kelimesi kullanılmıştır. Malkut, hüküm sürmek, hükümran olmak anlamlarında kullanılan "malak" fiilinden türetilmiştir. Eski Ahitte bu kelime hem dünyevi kralları ifade etmek için hem de tanrının hükümran olması, yönetmesi anlamında kullanılmaktadır. Tanrı'nın Krallığı kavramının İbranice karşılığı "malkût šâmayim",

---

393 Mez., 95:3.

394 Bkz. John Pairman Brown, "Kingdom of God" *E.R.*, c.8, s.305.

395 Cook, *The Old Testament, A Reinterpretation*, ss. 142-143.

396 Bkz. I. Tarihler, 28:5; Mezmurlar, 103:19; 145:11; Sül. Mez., 17:1-51 (Süleyman'ın Mezmurlarından ilgili metinler R.H. Charles, *The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament in English* Clarendon Press, Oxford, 1913, c.2, ss.631-652'den alınmıştır.)

Aramice karşılığı ise "malkûta dišmayya"dir.[397] Bazı araştırmacılar, Yahudilikte krallık beklentisinin oldukça etkin olmasına ve hatta dindar Yahudilerin günde üç kez yaptıkları duada krallığının gelmesi için tanrıya yalvarmalarına rağmen Eski Ahit'te bu kavramın *"Göklerin Krallığı"* gibi farklı kavramlarla ifade edilmesini Yahve'nin isminin kullanılmaması yönündeki tabuya bağlamaktadırlar.[398] Nitekim yukarıda ifade ettiğimiz Yahve'nin adının yerine daha ziyade El, Elohim ve Adonai gibi isimlerin kullanılması dikkat çekmektedir.

Bu mitosun Eski Ahit'te hangi bağlamda yer aldığını daha iyi anlamak için Yahve ile onun "İsrail" olarak adlandırdığı kendi seçilmiş halkı arasındaki ilişkiye bakmak gerekir. Yahve ile İsrailoğulları arasında bir baba-oğul ilişkisi bulunmasının yanında aynı zamanda bir kral-teba ilişkisi de mevcuttur. Nitekim Manson'a göre Tanrı'nın Krallığı, yeryüzünde kral olduğu halkın (İsrailoğullarının) varlığında ilan edilmektedir ve Yahve, İsrailoğullarının kralıdır. İbrani dini geleneğinde çok eskilere dayanan bu düşüncenin Musa'nın Sina dağında tanrıyla yaptığı ahitle bir anlamda resmileştiğini iddia ediyor. Ona göre Musa ile birlikte İsrailoğulları bu ahidle Tanrı'nın Krallığını, hükümranlığını kabul etmiş olmaktadırlar;

> Ve şimdi eğer gerçekten sözümü dinleyecek ve ahdime sadık kalacaksınız, bana bütün kavimlerden has kavim olacaksınız; çünkü bütün dünya benimdir. Ve sonra siz bana rahipler/din adamları (priest) krallığı/melekutu ve mukaddes millet olacaksınız.[399]

Manson, devamla her kralın bir tebasının olmasının zorunlu olduğunu İsrailoğullarının da tanrının/Yahve'nin yeryüzündeki tebaları olduğunu söyleyerek tanrının kendisinin

---

397 Brevard S. Childs, *Biblical Theology of The Old and New Testaments*, Fortress Press, Minneapolis, 1993, s.631; J.P. Brown, "Kingdom of God" *E.R.*, c.8, s.305.

398 Joel Carmichael, *The Death of Jesus*, Victor Gollancz Ltd., London, 1963, ss.82-83.

399 Çıkış, 19:5-6.

İsrailoğullarının kralı olduğunu ifade ettiğini ve İsrailoğullarının da bunu kabul ettiklerini belirtmektedir[400]:

> Ve İsrail'in bütün kabileleri birlikte olarak, kavmin başları toplandığı zaman, Yahve, Yeşurunda (Jeshurun) kral oldu.[401]

> Yakub da fesat/kötülük görmedi ve İsrail de haksızlık görmedi, Tanrıları Rab/Lord onunladır. Ve aralarında krala mahsus ses/alkış (shout) vardır.[402]

Eski Ahit'te Yahve'nin İsrailoğullarının kralı olduğu yönündeki ifadelerin çoğunlukla Mezmurlarda ve benzeri metinlerde bulunması, bu düşüncenin oldukça geç dönemlerde ortaya çıkmış olabileceği kuşkusunu uyandırmıştır. Fakat yukarıda örneklerine temas ettiğimiz gibi Eski Ahit'in ilk kitaplarının bir çoğunda bu düşünceye zemin hazırlayan ifadeler yer almaktadır. Nitekim İşaya, Tanrı'yı yüce ve yüksek bir taht üzerinde oturuyorken gördüğünü ve onun eteklerinin mabedi doldurmakta olduğunu belirterek gözlerinin "kralı, orduların Rabbini" gördüğünü söylemektedir.[403] Yine Kral Samuel'in krallığının halk tarafından kabul edilmemesi üzerine Yahve'nin "reddettikleri sen değilsin ancak üzerlerine krallık etmeyeyim diye beni reddettiler"[404] diyerek Samuel'i teskin etmeye çalıştığı ve kendi krallığı düşüncesine vurgu yaptığı görülmektedir. Eski Ahit'e göre Baal'in mezbahını yerle bir ederek halkın öfkesini fakat tanrının övgüsünü kazanan ve bunun üzerine Yerubbaal adını alan ve Midyanilerin elinden İsrailoğullarını kurtaran Gideon'dan kendilerine kral olmasını isterler. Gideon'un bu teklife verdiği yanıt oldukça dikkat çekicidir. Zira o, halka kendisinin krallık yapmayacağını, hükümran olmayacağını hatta oğlunun da onlara saltanat etmeyeceğini söyledikten sonra onlara ancak Rab-

400 T.W. Manson, *The Teaching of Jesus*, Cambridge University Press, Cambridge, 1939, s.169.
401 Tesniye, 33:5.
402 Sayılar, 23:21.
403 İşaya, 6:1, 5.
404 I. Sam., 8:7.

bin (Yahve'nin) krallık yapacağını belirtir.[405] Genel anlamı itibariyle Eski Ahit'te bulunan Yahve'nin kral olduğu düşüncesi parçalar halinde diğer metinlerde de bulunmaktadır. Ama ona nihai noktanın Mezmurlar benzeri ilahilerde ve apokaliptik metinlerde konulduğu açıktır. Bir Mezmur ibaresinde de Yahve'nin kral olarak tahta oldukça erken dönemde oturduğuna, ama bir daha kalkmayarak orada ebedi oturacağına işaret vardır: "Rab tufanda tahtına oturdu; ve Rab kral olarak ebediyyen oturur."[406]

Eski Ahitte pek çok yerde Eskatolojik Krallığın gelişine işaretler bulunmaktadır. Mezmurlarda Tanrı'nın saltanat sürdüğünü, dünyanın sarsılmaz bir şekilde onun saltanatı için pekiştirildiği, onun kavimlere doğrulukla, adaletle hükmettiği ifade edilerek. Göklerin, yerin sevinmesi gerekmektedir zira artık kaos bitmek üzeredir; Tanrı Yahve yere hükmetmek üzere gelmektedir.[407] Yine başka bir ibarede Sion'un tanrısının devirden devre saltanat sürdüğü ifade edilirken[408] Tanrı'nın en büyük kral olduğu, yeryüzünün kralı olduğu ve tüm milletlere krallık edeceğine vurgu vardır.[409] Tanrı Yahve, artık yumruğunu sıkacak ve olanca gücüyle, dehşetiyle krallık edecektir.[410]

Görüldüğü gibi bir kral olarak takdim edilen Yahve, İsrailoğulları tarafından Ortadoğu Tanrı-Krallarına has törenlerle, festivallerle anılmış ve bunda da bir beis görülmemiştir. Eski Ahit'te Çıkış, 23:14-17 ve 34:21-24'de İsrailoğullarına Yahve'nin kutlanmasını -özellikle erkeklere- zorunlu kıldığı üç bayramdan söz edilir; Yahudi takvimine göre yılın ilk ayı olan Tişri ayının 15. günü kutlanan ve İsrailoğullarının Mısır'dan çıkışlarının anısına kutlanan Tabernacle (Sukot) Bayramı aynı zamanda sonbaharda kutlanan bir yeni yıl festiva-

405 Hak., 8:23.
406 Mez., 29:10.
407 Mez., 96:10-13.
408 Mez., 146:10.
409 Mez., 47:6-8.
410 Hez., 20:33; Ayrıca benzer ifadeler için bkz. İşaya, 24:23; Mika, 4:7; İşaya, 52:7-10.

li özelliğindedir. Baharda Nisan ayının 15'inde kutlanan Passover/Pesah Bayramı da Mısırdan çıkış anısına kutlanan bir bayramdır. Fakat Tabernacle'in aksine baharda kutlanır. Baharda kutlanan ve bir çeşit bahar festivali olan bu bayram da Ortadoğu'da değişik örnekleriyle karşılaşılan yeni yıl festivallerini çağrıştırmaktadır. Bir diğer bayram da Passover bayramından sonraki ellinci günde kutlanan Pentekost bayramı (Haftalar Bayramı)dır.

Tabernacle festivali İsrailoğulları tarafından Mısır esaretinden kurtulmalarının anısına kutlanmakta ve bu bayramın diğer iki bayramla birlikte kutlanması gerektiği Eski Ahit'te bildirilmektedir. Fakat aynı zamanda Kenan'da kutlanan bir tarım ve hasat bayramı olan ve sonbaharda kutlanan Yeni Yıl Festivalini çağrıştırmaktadır. Kenan'da kutlanan bu festivalin ana teması Tanrı'nın Krallığı'dır. Zira tanrı, yer altı güçlerine, ölüme, su, deniz ve okyanus canavarlarına, yılanlara ve diğer kaos güçlerine karşı verdiği mücadeleden zaferle çıkmıştır. Festival bu zaferin anısına, Tanrının kral olmasını kutlamak için düzenlenmektedir. Kenan'daki yeni yıl festivalinin ana tanrısı genelde Baal'dir. Baal büyük mücadeleler sonunda krallığını kazanır. Gray'e göre Kenan ve Mezopotomya'da kutlanmakta olan yeni yıl festivali ve onun ana teması olan Tanrı'nın Krallığı İsrailoğulları tarafından kendi inançlarına adapte edilmiş ve bu tema Mısır'dan çıkış kutlamaları ile birleştirilmiştir.[411] Aşağıdaki metinlere dikkatlice bakılacak olursa Ortadoğu kültüründe varolan deniz canavarlarıyla savaş motifinin aynen kullanıldığı ve bunun Mısır'dan çıkışla birleştirildiği görülecektir:

> Fakat, Tanrı eski zamanlardan beri Kralımdır; yeryüzünde kurtuluşlar yapan odur. Sen kudretin ile denizi böldün; Deniz canavarlarının başlarını sular içinde kırdın...[412]

> Ey Rabbin kolu uyan, uyan, kudret giy, geçmiş günlerde en eski nesillerde olduğu gibi uyan Rahabı

411 Gray, *Near Eastern Mythology*, ss.115-117.
412 Mez., 74:12-13.

> parçalayan, canavarı yaralayan sen değil misin? Denizi, büyük enginin sularını kurutan, fidye ile kurtulanlar geçsin diye denizin derin yerlerini yol yapan sen değil misin?[413]

S. Mowinckel, Tabernacle bayramı kutlamalarının Yahve'nin krallığının kutlaması olduğunu ifade ederken, bazı İskandinav ve İngiliz araştırmacılar, Yahve'nin kaosu ve diğer milletleri yenerek yönetime gelmesi ile ilgili bir kutlama olduğunu iddia etmişlerdir.[414] Nitekim Yahve'nin krallığı kazanma aşamalarında yaptığı mücadelelerden bahsedilirken, onun, deniz canavarı Levyatan'ı öldürdüğü anlatılmaktadır. Yahve'nin öldürdüğü söylenilen Levyatan ile Baal'in öldürdüğü canavar Lotan arasındaki benzerlik oldukça dikkat çekicidir. Baal yukarıda da kısmen ifade ettiğimiz gibi kaos güçlerini ve sularda yaşayan yedi başlı canavarı öldürür. Bu mitos, Eski Ahit'te geçmişle bağlantılı olarak ele alınmasının yanı sıra aynı zamanda gelecekle ilgili bir olay olarak da ifade edilir. Yahve ile Levyatan öyküsüne aynı zamanda eskatolojik bir form kazandırılmıştır. İşaya, bu hadiseyi hem olmuş bir öykü olarak hem de olacak bir hadise olarak aktarır: "O gün Rab Levyatanı, tez kaçan o yılanı ve Levyatanı, dolambaç giden o yılanı çetin ve iri ve zorlu kılıcı ile yoklayacak ve denizde olan canavarı öldürecek"[415] İktidar mücadelesiyle ilgili benzer bir öykünün Marduk'un tuzlu sular canavarı/tanrısı Tiamat'ı öldürmesinde anlatıldığı görülmektedir. Nitekim Marduk da krallık tahtına bu mücadeleden galip olarak çıkması sonucunda oturur. Bunların yanı sıra birazdan üzerinde duracağımız gibi Mezmurlarda anlatılanlara göre de Tanrı Yahve, tıpkı Marduk, Baal ve diğerleri gibi bir mücadele sonucunda krallık tahtına oturmuştur. Onun tahtı da Sion dağı üzerindedir.

---

413 İşaya, 51:9-10.

414 Sigmund Mowinckel, *Psalmenstudien* Oslo, 1921-1924'den aktaran J. P. Brown, *agm.*, s.305.

415 İşaya, 27:1; Geçmişteki bir hadise olarak anlatılmasıyla ilgili olarak ise bkz. İşaya 51:9-10.

a. Tanrı'nın Krallığı'nın Motifinin Yoğun Olduğu Metinler

İdeal bir kral olan Yahve yukarıdaki özelliklerinin yanı sıra tüm zamanların etkin gücüdür. O, içinde bulunulan çağı etkilediği gibi, gelecek çağı da etkileyen bir güçtür.[416] Yahve, İsrail topraklarına barışı getiren ve Kudüs'ü kirlerinden arındırarak orada temiz, arınmış yeni bir krallık tesis edecek olandır.[417] O, halkıyla geçmişte bir ahid yapmış fakat halkı o ahde sadık kalmamıştır. Artık kendi kavmiyle yeni bir ahid yapma zamanı gelmektedir ve Yahve tekrar kavmiyle ahid yapacak ve onların tekrar tanrısı olacaktır.[418] Ahdi unutturan, kararmış olan kalplerini alacak, yerine onlara yeni bir kalp verecek[419] ve içlerine yeni bir ruh koyacaktır.[420] Bütün bunlarla birlikte öncelikle İsrailoğullarının yargılayıcısı olan Yahve, aynı zamanda bütün milletlerin de yargıcı olacaktır.[421] Yabancılar da onun mabedinin önünde toplanacaklar ve ona tazimlerini sunacaklardır.[422] İdeal gelecek, ancak Yahve'nin halkı üzerinde Sion'da kral olarak oturduğu vakittir.[423] Yahve ile İsrailoğullarının ideal geleceği arasındaki bu ilişkinin köklerinin geçmişte olduğu görülmektedir. Bütün bunlarsa "ideal krallığın" anlamının İsrailoğullarının geçmişlerindeki büyük işlerinin idealize edilmesi olduğunu göstermektedir.

Tüm bu tasvirler bütün Eski Ahit metinleri arasına serpiştirilmiş olarak bulunmakla birlikte Tanrı'nın Krallığı kavramı çoğunlukla apokaliptik metinlerde, Mezmurlarda ve dualarda karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle de Tanrı'nın Krallığı'nın genel karakteristiklerini görmek için krallıkla ilgili an-

---

416 Amos, 9:14; Hoşea, 11:10, İşaya, 11:11; Mika, 2:12; Yer., 3:14; Hez., 11:17,19.
417 Hoşea, 14:5; Yer., 30:19, Hez., 34:25; İşaya, 27:2-6, 66:12; Yer., 3:14; Mez., 69:35; İşaya, 4:2-6.
418 Yer., 31:31-34.
419 Hez., 36:26.
420 İşaya, 59:21.
421 Amos, 1:2.
422 İşaya, 2:3, 5:55.
423 İşaya, 24:33; Mika, 4:7.

latımların ve mitolojik tasvirlerin en yoğun olduğu metinleri inceleyerek konuyu işlemeyi uygun bulduk.

i) Mezmurlar'da (Psalms) Tanrı'nın Krallığı

Eski Ahit içerisinde yer alan ve toplam 150 ilahiden oluşan bu metin tek bir yazarın değil birden fazla yazarın ürünüdür. Oldukça uzun süren bir dönemde yazılmıştır. Beş ana bölüme ayrılan bu metnin özellikle ilk bölümünün (1-41. ilahiler) Davud'a ait olduğuna ve onun tarafından yazıldığına inanılmaktadır. Diğer bölümlerde ise ikinci bölümde 18, üçüncü bölümde bir, dördüncü bölümde 2, beşinci bölümde 15 ilahinin Davud'a ait olduğu iddia edilmekle birlikte bir çok araştırmacıya göre bu metinler Davud'a ait değillerdir. Sadece ilk bölümün ona ait olma ihtimali yüksektir. Ezra ve Nehemya'dan daha önceki döneme gitmeyen bu ilahilerin uzun bir zaman diliminde oluşturulmuş bir külliyat olduğu kabul edilmektedir.[424]

Genel olarak Mezmurlarda Yahve, İsrailoğullarının kralı olarak takdim edilir. Yahve, haşmetini kuşanmış olarak sarsılmaz tahtında saltanat sürmektedir. Saltanatının merkezi ya da mahalli kabul edilen dünya ise sağlamlaştırılmıştır; o kral olduğu sürece sarsılmaz. Onun tahtı çok eski devirlerde kurulmuştur ve tahtına ulaşmak için sular, seller seslerini yükseltmişlerdir ama onun yüce katına ulaşmağa muktedir olamamışlardır.[425] Burada tanrının karşısında adeta onun krallığına muhalif bir varlıkmış gibi denizlerden, sellerden söz edilmesi ilginçtir. Sel olayı daha ziyade Osiris kültü ile ilgili iken deniz Babil, Sümer ve Ugarit kökenli tanrılarla ilgilidir. Nitekim Nil'de baharda meydana gelen sel felaketlerinin Osiris'le ilgili olduğu düşünülür. Tiamat ve Lotan gibi canavarlar (tanrılar) denizlerde yaşamaktadırlar. Burada onun ayrı

424 M.G. Easton, *Easton's 1897 Bible Dictionary* World Wide Web Version, http://www.ccel/e/ easton/edb/edb/t0003000.htm#t0003013 (the Christian Classics Ethereal Library at Calvin College, last modified January 02, 1998).
425 Mez. 93:1-4, 96:10-13.

bir güçmüş gibi ifade edilmesi bu canavarların ya da tanrıların mücadele etmek için ortaya çıkmaları temasının bir yansıması görünümünü vermektedir.

Yahve saltanat sürmektedir. Bu öyle bir saltanattır ki yer ve göğün sevinmesi gerekir. Onun tahtının temeli adalet ve barıştır. Burada, onun sadece insanlar üzerine krallığı değil, aynı zamanda diğer ilahlar/tanrılar üzerine de krallığı ilan edilmektedir: "ey bütün ilahlar/tanrılar ona secde kılın".[426] Böylelikle onun hem tüm yeryüzünde yüceliği hem de tüm diğer tanrılar üzerinde yüceliği ortaya konmuş olur. Şimşekleri ile hasımlarını yakan, öldüren bu tanrı adeta tanrılar panteonunun başına oturmaya çalışan bir tanrı-kral formundan başka bir şey değildir. Daha önce Marduk'un önünde secde eden tanrılar şimdi de Yahve'nin önünde secde etmektedirler. "Çünkü Rab büyük tanrıdır ve bütün ilahların üstünde büyük Kraldır."[427] Büyük kral olmasının yanı sıra o, güçlü bir tanrıdır. Ağzından alevler çıkarır, Lübnan dağlarını parçalar, sesiyle Kadeş çölünü sarsar ve ormanların elbisesini soyar, korkularından geyiklerin doğurmalarına neden olur. O, tahtına tufanda oturmuştur ve ebede kadar da bir daha kalkmayacaktır.[428]

Her ne kadar onun tahta tufanda oturduğu ifade edilse de bütün kurgu gelecekle ilgilidir. Yahve adaletle hükmetmek üzere gelecektir ve onun gelişi kaçınılmazdır. O geldiğinde de adaletsizlik ve zulüm sona erecektir. Onun gelişine sadece insanlar değil canlı ve cansız tüm varlıklar sevineceklerdir. "Çünkü o yeryüzüne hükmetmeğe geliyor".[429]

Yahve'nin kraliyet merkezi olarak Kudüs, tahtın bulunduğu yer olarak da Sion tepesine işaret edilmektedir. Yahve Sion'da saltanat sürecektir ve onun önünde tüm kavimler titreyeceklerdir. [430] Zira o adil olduğu kadar da insanların kork-

426 Mez., 97:1-10.
427 Mez. 95:3; Ayrıca bkz. Mez., 95, 96, 97, 47'nci bölümlerin tamamı.
428 Mez., 29, 97, 99.
429 Mez., 98:1-9.
430 Mez., 99:1-2.

malarına neden olan ürkütücü bir kraldır.[431] Ama yine de o, insanların kurtuluşunu sağlayacak olan tek kraldır. İnsanların yanı sıra bütün varlıkların kurtuluşu, esenliği ve barışı ona bağlıdır.[432] Yönetimi sadece İsrailoğullarıyla sınırlı kalmayacak tüm yeryüzünü kaplayacaktır.[433]

Kral Yahve'nin tahtına oturmak için geleceği kapılardan onun haşmetine uygun olarak yükselmeleri istenir:

> Ey kapılar, başlarınızı yükseltin: ve yükselin, ey ebedi kapılar, ve izzet kralı girecek. Kimdir o izzet kralı? Kudretli ve cebbar olan Rab. Cenkte cebbar olan Rabdir.[434]

ii) Süleyman'ın Mezmurları'nda (Psalms of Solomon) Tanrı'nın Krallığı

Milattan önce birinci yüzyılın ortalarında uzun bir süreçte ortaya çıkan bu koleksiyon yaklaşık olarak MÖ 80-40 yılları arasında oluşturulmuş bir literatürdür. Süleyman'ın sözleri olduğu iddia edilmekle birlikte doğrudan Süleyman'la bir ilgisi olmadığı gibi bu metinlerin tek bir yazarı da yoktur.[435] Daha çok Ferisilere yakın bir çevre tarafından sözü edilen zaman dilimleri arasında yazıldığı iddia edilmektedir.[436] Sanders gibi bazı araştırmacılar bu literatürü, sadece Ferisilere maletmenin doğru olmadığını onların oldukça geniş tabanlı bir dinsel hareketten geldiklerini iddia etmektedir.[437] Bultmann da bu metinlerin Yahudilikte tanrının milleti esaret bağlarından kurtaracağı ve ilk dönemlerindeki görkem ve ihtişamı yeniden inşa edeceğine dair oldukça geniş olarak varolan umudun bir yansıması olduğu görüşündedir. Ona göre peygamberlerin kurtuluş

---

431 Mez., 47, 93, 97.
432 Bkz. Mez., 24, 29, 37, 74, 95, 96, 98.
433 Mez. 47:7.
434 Mez., 24:7-8.
435 E.P.Sanders, *Paul and Palestinian Judaism*, SCM Press Ltd., London, 1977, ss.387-388.
436 George W.E. Nickelsburg, *Jewish Literature Between the Bible and the Mishnah*, SCM Press Ltd., London, 1981, ss.203.
437 Sanders, *Paul and Palestinian Judaism*, s.388.

konusundaki öğretilerinde ilmek ilmek işlenen bu umut, dualarla Süleyman'ın Mezmurları gibi ilahilerde yaşamıştır. Dolayısıyla da bu metin klasik ifadeleri, duyguları ve inançları yansıtmaktadır. Zaten bir çok geleneksel umut ve beklentiler daima apokaliptik metinlerde ifadesini bulmuştur. Bu metinlerde yoğunluklu olarak işlenen eskatolojik tanrı krallığının genel Yahudi düşüncesinin bir parçası olduğunun en güzel örneği de onların günlük dualarında yer alan şu ifadedir:

> "O krallığını sizin hayatınızda ve sizin günlerinizde ve bütün İsrail'in evlerinin yaşamı boyunca, yakın bir zamanda ve hızlı olarak kurmasını dileriz."[438]

Bu kitabın isminin metnin oluştuğu zamandan daha sonraki bir tarihte konulma ihtimali oldukça yüksektir. İkinci mezmurun son bölümü Süleyman'ın günlerinden söz etmekte ve yüzeysel bir ilişki ile Süleyman'la irtibatlandırılarak Davudsal krallığa duyulan özlem dile getirilir. Bu metni kanonik olan diğer benzerlerinden ayıran en önemli özelliği, didaktik bir karakter taşımasıdır. Mezmur yazarı sadece Tanrıya yalvarmakla ona dua etmekle kalmaz, aynı zamanda Tanrının günahkarları nasıl cezalandıracağını ve kötülüğü nasıl ortadan kaldıracağını da işler. Mezmur yazarlarına (Psalmistlere) göre Tanrının ana fonksiyonu, adaleti sağlamak ve İsrailoğullarından ya da gentilelerden günah işleyenleri cezalandırmaktır.

Süleyman'ın Mezmurları, genel olarak İsrailoğullarının eskatolojik umutlarının şiirsel bir tarzda ifade edilmiş halidir. Davudi krallığın kurulması, dağılan, sürgün hayatı yaşayan İsrailoğullarının tekrar kutsal topraklarda bir araya toplanmasını ve tüm bu umutların gerçekleşmesi için tanrının radikal bir müdahalede bulunarak krallığı ele geçirmesini konu edinmektedirler.[439]

Metne göre İsrailoğulları, Tanrıyla yaptıkları ahde sadık kalmamışlar ve günah işlemişlerdir. Ahde vefasızlığın bir so-

438 Rudolf Bultmann, *Primitive Chiristianity in its Contemporary Setting*, Thames and Hudson, London, 1983, ss.80-82

439 Nickelsburg, *Jewish Literature*, ss.203-204.

nucu olarak da kutsal toprakların dışında sürgün hayatı yaşamaktadırlar. Şimdi Romalılar onlara saldırmakta ve eziyet etmektedir. Fakat bunun nedeni İsrailoğullarının işledikleri günahlardır. Fakat tanrı adaletiyle gelecek, onları tekrar affedecektir. Tanrıya kurtuluş için dua edilir ve tanrı bir tür deniz canavarı olan Pompey'i cezalandırır, onu öldürür. Benzer deniz canavarları ile ilgili motifler daha önce geçmişti. Babil'in ve Ortadoğunun en güçlü motiflerinden birisi olan kaos denizlerinin ejderinin adalet kralı, tanrıyla savaşması ve onun tarafından öldürülmesi motifi burada bir kez daha karşımıza çıkıyor. Bu motif daha sonraları Yeni Ahit içinde yer alan Vahiy kitabını da etkiler.[440]

17. Mezmur tamamıyla Tanrı'nın Krallığı temasını vurgulamaktadır. Tanrı İsrailoğullarının kralıdır ve onun krallığı Gentileleri de kuşatacaktır.[441] O, Davud'u kendisine insan yardımcısı olarak seçmiştir. Davud ilahi krallığın kurulmasında ön hazırlıkları yapan bir ara unsurdur. Davud oğlunun krallığı nihai krallık değil, nihai krallık olan Tanrı'nın Krallığına gidişi sağlayacak, ön hazırlıkları yapacaktır. Tanrı onu kendisine yardımcı olarak seçmiştir.[442] Dolayısıyla aslında Mesih olarak beklenilen Davud oğlunun krallığı eskatolojik umudun tamamı değil bir parçasıdır. Asıl beklenilen tanrının Sion'da tahtına oturması ve yönetime el koymasıdır.[443] Davud oğlu Mesih, günah kiriyle ve diğer toplumlarla münasebet sonucu inancındaki bozulmalar nedeniyle tanrıdan uzaklaşan ve tanrının gazabını hak eden, bu nedenle de bozguna uğrayan topluluğu temizleyecek, arındıracak ve krallığa hazır hale getirecektir.[444]

Görüldüğü üzere bu Mezmurun yoğunluklu konusu Tanrı'nın krallığıdır. Bütün konular ana merkezde olan tanrının kral olması etrafında dönmektedir. Burada sözü edilen Yah-

440 Sül. Mez., 1, 2, 8.
441 Sül. Mez., 17:1-4.
442 Sül. Mez., 17:5.
443 Bkz. Bultmann, *Primitive Christianity*, ss.80-82
444 Sül. Mez., 17:6-23.

ve'nin genel anlamda krallığı olmakla birlikte özelde gelecekte beklenilen eskatolojik krallığıdır. Bunun ilk aşaması olarak da Davud'un mirasçılarının ortaya çıkmasına ve yabancı egemenlikleri ortadan kaldırmalarına izin verilecektir. Çünkü daima İsrail'in kralı olan yüce Tanrı öyle istemektedir.[445] İsrailoğulları zillet altında Hasmonean ya da Roma egemenliği altında yaşamaktadırlar. Bu yönetimler kötü olarak nitelendirilmektedir. Fakat bu zilletin, tanrının onlara günahlarına karşılık olarak verdiği bir ceza olduğu düşünülmektedir.[446]

Bütün bu anlatılardan sonra Tanrıya Mesihini göndermesi, Davud'un krallığının restore edilmesi için dua ettiklerini görüyoruz. Davud'un krallığının restoresi onların kurtuluşunu, zorlukların, sürgünlerin, acıların diyasporanın bitmesini ifade etmektedir. Mesihin dönemi esenlik, kurtuluş mutluluk dönemidir.[447] Fakat Davud oğlu olan Mesih, bir insandır. Olağanüstü bir şahıs, bir tanrı ya da tanrısal bir varlık değildir. O sadece Tanrı'nın krallığını hazırlayan bir ara unsurdur. Mesihin zamanları ideal bir dönemdir ve bu dönemde İsrailoğulları günahlarından temizlenirler.[448]

"Bizim kralımız bizzat tanrının kendisidir" şeklinde ifade edilen Yahve'nin krallığı beklentisinde çok önemli bir motif olarak tıpkı Mesih beklentisinde olduğu gibi dağınık İsrail boylarının bir araya toplanması konu edilmektedir.[449] Tanrı Yahve tarafından yeni, görkemli ve günahsız bir İsrail yaratılacaktır. Bu noktada eskatolojik kurtuluş ise sadece dindar olan, Yahve'nin ahdine vefa gösterenlerin kurtuluşunu sağlamaktan çok daha fazlasını ifade eder. Çünkü kurtuluş halkasına günahkar da olsalar İsrailoğlu olan herkes dahil edilmiş olur.[450] Kısacası Süleyman'ın Mezmurları'nda siyasi terimlerle ifade edilen, Yahudi halkının kaybettiği iktidarını bulma

445 Sül. Mez., 17:23,51.
446 Sül. Mez., 17:6,17-22.
447 Sül. Mez., 17:23.
448 Sül. Mez., 17:24-50.
449 Sül. Mez., 17:50.
450 Sül. Mez., 17:21.

umutları, beklentileridir. Bu umut ise kralları olan Yahve ile gerçekleşecektir.[451]

iii) Daniel'in Kitabı'nda (The Book of Daniel) Tanrı'nın Krallığı

Diğer pek çok apokaliptik kitapla ortak özellik göstermesine rağmen kanonik kabul edilerek Eski Ahit'e dahil edilen bir metindir. Eski Ahit'e göre bir peygamber olan Daniel, aynı zamanda bir bilge ve usta bir rüya yorumcusudur. Daniel'in kitabı 1:1-2:4a ile 8-12 bölümleri İbranice, 2:4b-7 bölümleri Aramice olmak üzere iki farklı dilde bugüne ulaşmıştır.[452]

Kitapta geçen olaylar Babil krallığının son dönemleri ile Pers İmparatorluğunun ilk günlerini anlatır. Bu kitap yabancı devletler tarafından esir edilen, köle olarak kullanılan, özgürlükleri elinden alınan bir halkın duygularını, umutlarını beklentilerini yansıtmaktadır. Tüm bunların ötesinde o toplumun geleceğe doğru umutla bakmasını, pesimistik duygulardan uzaklaşmasını sağlamakta ve onların kendi inançlarına sıkı bir şekilde sarılmalarına neden olmaktadır. Kitabın bu özelliğine vurgu yapan Smith-Christopher, Daniel'in kitabının en tartışmalı ve en alışılmadık İbrani kutsal metinleri arasında yer aldığını, onun kötü şöhrete sahip bir çok bölümünün metinsel ve literal problemlere neden olduğunu iddia eder. Bugün kendisi gibi bir çok modern araştırmacının Daniel'in kitabını kötü bir şöhrete sahip, zararlı, anlatılan olay ve hadiselerle bir çok spekülasyon ve toplumsal olaylara, kargaşalara neden olan oldukça tehlikeli bir kitap olarak nitelendirdiklerini de ileri sürmektedir. Bu nedenle de Daniel'in kitabını iyi bir şekilde değerlendirebilmek için literal, tarihsel, sosyolojik ve siyasi bağlamı iyi bilmeye ihtiyaç vardır.[453]

---

451 Bkz. Sanders, *Paul and Palestinian Judaism.*, s.406.

452 Daniel L.Smith-Christopher, "The Book of Daniel" *The New Interpreter's Bible*, Leander E. Keck (ed.), Abingdon Press, Nashville, 1996, c.7, s.19.

453 Smith-Christopher, *agm.*, s 19.

Geleceğe dönük beklentilerin yoğun olarak işlendiği bu kitapta mitolojik malzemenin de bolca kullanılması dikkat çekmektedir. Bu kitapta Babil Kralı Nebukadnezzar'ın Kudüs'ü işgal etmesi (MÖ 587) ve İsrailoğullarının esir etmesiyle başlayan bir dizi tarihi olay da anlatılır. Fakat bu tarihsel hadiseler[454] ve Babillilerin İsrailoğullarına yaptığı baskıları yansıtan toplumsal olaylar mitolojik anlatımla iç içedir. Salt tarihi gerçeklik olarak bu olayları bulmak pek mümkün olmamaktadır. Tıpkı Hammurabi'nin tanrılarla sürekli istişare içinde olması gibi esaret altında olan bu toplumun fertleri de garip bir şekilde Yahve'nin gözetimi altındadırlar ve onunla değişik şekilde görüşürler.

Hadiseler Daniel (Belteşatsar)[455] adlı gencin etrafında geçmektedir. O önce işe kral Nebukadnezzar'ın rüyasını yorumlayarak başlar. Daha sonra da İran kralları Darius ve Cyrus'la devam eder. Tüm kral rüyaları yorumunda üzerinde durduğu ana tema, onların krallıklarının yıkılacağı ve Tanrı'nın Krallığı'nın çok yaklaşmış olduğudur. Daniel, Babil'de esaret altında yaşayan Yahudilerin bir gün Davud'un Krallığını yeniden kuracakları inancını taşıyordu. Ayrıca İsrail/Davud Krallığı ile Tanrı'nın Krallığı bir çok açıdan örtüşmekteydi. Zira onlar Tanrı'nın seçkin kulları idiler ve Tanrı onları asla terketmemişti, terketmeyecektir. Nitekim onları unutmadığının önemli bir kanıtı olarak gelecekle ilgili işaretlerini, bir anlamda vaadlerini onları esir eden, onlara zulmeden bir kral aracılığı ile göndermektedir.

---

454 Daniel'in anlattığı öykünün satır aralarındaki tarihi bilgiler gerçeği tam olarak yansıtmaz. Kudüs'ü işgal eden Babil kralı Nebukadnezzar' (ö. MÖ 562)dır . Fakat Daniel kitabında Babil devletinin son kralı olarak takdim edilen Belşatsar (Balthazar) (ö. MÖ.538), hiç tahta çıkamamıştır. Zira Babil devleti 539'da İranlılar tarafından yıkılmıştır. Nebukadnezzar da 538'de öldürülür. (Bkz. Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, Kültür Bakanlığı Ankara, 1990, c.3, ss.45, 74.) Daniel, Pers imparatoru Koreşin'in (Cyrus=Kiros) (öl.MÖ. 530) ve yine bir Pers imparatoru olan Darius'un (Derios) (öl. MÖ.486) rüyalarını yorumlar ve benzer kehanetlerde bulunur. Onun kehanetleri MÖ 587'de esir alınmasından -Darius'un ölümünü de gördüğünü farzedersek- MÖ 486'ya kadar yaklaşık olarak 100 yıl süren bir dönemi kapsamaktadır. Bu da yaklaşık olarak 115-120 yaşlarında olduğunu gösterir.

455 Babil'e esir olarak götürülen Daniel ve üç arkadaşının ismi değiştirilir. Burada Daniel'e Belteşatsar ismi uygun görülür (Bkz. Daniel, 1:7).

Daniel, kimsenin yorumlayamadığı kralın rüyasını yorumlayarak kehanetlerini ortaya koyar. Göklerin tanrısının, krallığı, kuvveti ve kudreti kendisine (Nebukadnezzar) verdiğini, hatta bunun insanların oturduğu her yeri (tüm yeryüzü) vahşi hayvanları, göklerin kuşlarını bile kapsadığını söyler. Ondan sonra başka bir krallığın ortaya çıkacağını ve tüm dünyada saltanat süreceğini, daha sonra da üçüncü ve dördüncü krallıkların geleceğini bildirir.[456] Lakin bu krallık bölünmüş bir krallıktır, zira rüyadaki heykelin ayakları demir ve balçıktandır. Bu ise krallığın bir kısmının güçlü diğer kısmının zayıf olacağının işaretidir. Demir ve balçık gibi, insan zürriyetiyle karışmalarına karşın demirle balçığın birbirine yapışmaması gibi yapışmayacaklar bir bileşik meydana getirmeyeceklerdir. Rüyayı yorumlamaya devam eden Daniel asıl önemli mesajını bundan sonra vermeye başlar. O mesaj "Tanrının Krallığı"dır; o son krallığın günlerinde göklerin Tanrısı ebediyyen harap olmayacak bir krallık kuracak ve onun hakimiyetini başka bir kavme bırakmayacaktır. Ayrıca o, daha önce zikri geçen ve o anda yeryüzünde egemen olan tüm krallıkları ortadan kaldıracak ve kendisi de ebediyyen tahtında oturacaktır.[457]

Daniel, Yüce olanın insanlar üzerinde saltanat sürdüğünü ve krallığı dilediğine verdiğini söyler. Yapılan bütün işler onun kontrolü altındadır ve bunun bilinmesi gerekmektedir.[458] Bu Babil panteonundaki tanrı-kralların saltanat yetkisini ellerinde bulundurmalarını ve zaman zaman bunu insanlar arasından seçtikleri kişilere vermesini çağrıştırmaktadır. Zira Hammurabi'nin krallığı meselesi tanrıların yüce meclisinde konuşulmuş ve sonra da onun kral olmasını istemişlerdir. Daniel'in bir diğer önemli ifadesi "Göklerin Krallığı"dır. Yahve'den göklerin kralı olarak söz edilmesi dikkat çekicidir. Zira Hammurabi, Etana ve benzeri krallar da krallık yetkilerini "Göklerin Kralı" olarak adlandırılan tanrılardan almaktadırlar.[459]

456 Daniel, 2:40.
457 Daniel, 2:44.
458 Daniel, 4:10-18.
459 Bkz. Daniel, 4:20-26, 37.

Daniel de daha önce örneğini gördüğümüz denizden çıkan canavarlardan bahseder. Bunlar genellikle yılan olarak sunulan önceki kaos ejderlerinden şekil olarak farklıdırlar. Dört rüzgarın büyük denize saldırması sonucunda denizden birbirinden farklı dört büyük canavar çıkar. Birincisi aslana benzemektedir. Lakin kartal gibi kanatları vardır. Ona bir insan yüreği verilmiştir. İkincisi ayıya benzemektedir. Ağzında üç kaburga kemiği vardır. Üçüncüsü, kaplana benzemektedir ve bunun da dört kuş kanadı ile dört başı vardır. Aynı zamanda ona saltanat verilmiştir. Dördüncüsünün büyük demir dişleri vardır. Diğerlerinden oldukça farklı olan bu canavarın 10 boynuzu vardır. Boynuzların arasından bir küçük boynuz çıkar ve diğer boynuzlarından üçü ölür, yerlerinden insan gözleri gibi gözler ve büyük şeyler söyleyen göz çıkar.

Daha sonra yeryüzü normale dönmeye başlar. Tahtlar kurulur ve kurulan tahtlar ateş alevidir. Bu ateşten tahtın önünden bir ateş ırmağı akmakta olup binlercesi ona hizmet etmekle meşguldür. Ve aynı zamanda on binlercesi ayakta duruyorlardı çünkü mahkeme kurulmuş ve kitaplar açılmıştır. Canavar öldürülünceye kadar Daniel, boynuzun söylediklerini dinler ve olanları izler. Öteki canavarlar iktidar olurlar ama bir müddet daha yaşamalarına müsaade edilir. Bu karmaşa ortamında gökten insanoğluna benzer bir varlık gelir (bir tür mesih ya da kurtarıcı). Bütün kavimlerin ona kulluk etmesi talep edilen bu kişiye saltanat, izzet ve krallık verilir. Onun saltanatı ebedi ve yıkılmazdır.[460] Her ne kadar "İnsanoğlu"nun saltanatının ebedi olduğunu söylese de sonraki anlatılanlardan asıl krallığın o olmadığı anlaşılıyor. Zira kaos güçleri hâlâ faaliyetlerine devam etmektedirler. Kaos güçleri ile göklerin kralının güçleri arasındaki savaş azizler krallığı/egemenliği elde edene kadar devam eder ve sonunda "Yüce Olan" savaşı kazanır. Ama hâlâ bir krallık yaşamaya devam etmektedir. Buradan türeyen krallardan birisi mukaddeslere hakaret eder ve şeriatı ortadan kaldırmaya çalışır. Ni-

460 Daniel, 7:1-15

hayetinde onun saltanatına da son verilir ve bütün krallıklar Yüce Olan'da / Göklerin Kralı'nda toplanır.[461]

Daniel'in sürekli esaretten kurtulmak ve Tanrı'nın Krallığına kavuşmak için dua ettiğini görüyoruz. Bu musibetler ona göre önceden işledikleri günahlardan ve ahde gösterdikleri vefasızlıktan kaynaklanmaktaydı.[462] Ancak artık acıların sona ereceği zaman yaklaşmıştır. O Kudüs'ün yeniden inşa edileceği, esaretin biteceği ve krallığın kurulacağı zamanı Yeremya'nın sözlerinden hareketle hesapladığını ve bunun yetmiş yıl olduğunu söyler.[463]

Smith-Christopher'e göre Daniel'in kitabı insanları güçlü yönetimlere karşı itaatsizliğe çağırmakta ve bunu yaparken de itaatsizliği ve vatan hainliğini Tanrı'nın Krallığı'na/yönetimine bağlılıkla temellendirmektedir. Ona göre, bugün, Daniel'in kitabını okutan, öğreten ve buradan vaazlar yapan papazların bu işi durdurmaları gerekmektedir. Çünkü papazların bu hareketi iktidardakileri devirmeye uğraşan terörist girişimlere güç vermekte ve onları cesaretlendirmektedir. Daniel'in kitabında kolayca elde edilmiş bir vatandaşlık, "iyi yurttaş" ya da sadece kişisel iman, ferdi bir dindarlık anlayışı –imanı kişinin sadece kendi iç dünyasına hapseden seküler bir anlayış- yoktur. Bütün bunlarla birlikte Smith-Christopher, Daniel'in kitabının politik bir bakış açısıyla okunmadığı takdirde bir sorun olmadığını, ama bu kitabın daima politik bağlamın içerisinde okunduğunu ifade eder.[464]

Daniel'in kitabının zararlı ve siyasi bağımsızlık hareketlerine destek verici etkilerini dile getiren Smith-Christopher, geçmişteki bir çok hareketin yanısıra günümüz dünyasındaki yansımaları ile ilgili çarpıcı örnekler vermektedir. İngiliz İç Savaşlarının[465] sancıları sırasında ortaya çıkan ve liderliğini

461 Daniel, 7:21-28.
462 Daniel, 9: 3-10, 18-19.
463 Daniel, 9:2.
464 Smith-Christopher, *agm.*, s.34.
465 İngiliz İç Savaşları, kraliyet yanlılarıyla parlamento yanlıları arasında 1642-1651 yılları arasında yapılan üç savaşı kapsamaktadır.

George Fox'un yaptığı Quakerism[466] hareketinin baş kitabı Daniel'in kitabıdır. Onlar kralın otoritesinin ortadan kaldırılması gerektiği ve bunun için ona karşı mücadele etmek, savaşmak gerektiğine inanmaktaydılar. Smith-Christopher ayrıca, Cezayir bağımsızlık hareketini destekleyen ve batı dünyasını "Yeryüzünün Lanetlileri" (1961) olarak nitelendiren Frantz Fanon ve Tunuslu bir Yahudi olan, sömürge karşıtı, bağımsızlık hareketlerini destekleyen ve "Emperyalistler ve Sömürülenler" (1957) adlı çalışmanın yazarı Albert Memmi'nin de Daniel'in kitabından etkilenen kişiler olduğunu iddia etmektedir.[467]

Smith-Christopher'e göre Daniel'in kitabının bazı durumlarda okunması rahatsız edici bir çok sorunun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bir kitabın politik olarak alt tabakaya mensup, ikinci sınıf halkların imanını egemen/baskın kültürlere --örneğin Avrupalılar, Amerikalılar, Kanadalılar ya da Avusturyalılar'a- karşı cesaretlendirmesinin nedenini bulamaz. Bunun nedeni ise günümüz batı dünyasının sömürenler konumunda olmasıdır. Bunu da şu soruyu sorarak ifade etmeye çalışır: "Kısaca biz, Daniel'in kitabını modern Babilliler, Persliler ya da Yunanlar olarak mı yoksa onların tutsak halkları olarak mı okumalıyız?".[468] Yine de o Daniel'in kitabına konu olan İsrailoğullarının Tanrı'nın Krallığında değil Babil egemenliği altında yaşadıklarını, esaretlerinin devam ettiğini ve bu beklentilerinin gerçekleşmediğini belirtir. Ona göre Tanrı'nın Krallığına kavuşmak ancak Hıristiyan teolojisine sıkı sıkıya sarılmakla mümkün olabilir. Bu kültüre karşı çık-

466 Quakerlar 17. yy. ortalarında İngiltere ve Amerikan kolonilerinde ortaya çıkan ve kilise tarafından belirlenen amentü formülasyonuna (kredo), din adamlarına ya da başka kilise kurumlarına gerek olmaksızın Tanrıyı doğrudan içsel bir deneyimle kavramayı vurgulayan Hıristiyan bir gruptur. Quakerler, sömürgeciliğe ve köleliğe karşı çıkmışlar, insan haklarını savunmuşlardır. Aynı zamanda savaş karşıtı olan bu hareket üyeleri öldürmenin hiçbir gerekçesi olamayacağını düşünürler ve askerlik yapmazlar. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Ana Britannica*, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1989, c.18, s.234; Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara, 1997, s.321-322.

467 Smith-Christopher, *agm* , s.33.

468 Smith-Christopher, *agm.*, s.34.

makla değil. Bu kültür de zaten askeri ve ekonomik başarılarla desteklenmiştir.[469]

iv) Diğer Metinlerde Tanrı'nın Krallığı

Jubileler kitabında ise hem sonsuz, nihai kurtuluş hem de İsrailoğullarının topraklarının egemenliğini tekrar ele geçirmeleri ile gerçekleşen geçici bir kurtuluş konu edilmektedir. Fakat her iki durumda da kurtuluşun ana konusu İsrailoğullarıdır. Tanrı onları kurtaracak ve tekrar eski güzel günlerine geri döndürecektir. Tanrı, çok öncelerden ahid verdiği gibi kavmini terketmeyecek ve onları yalnız bırakmayacaktır.[470] Musa'ya verdiği bu ahit geçmişte söylenmiş güzel bir söz olarak kalmayacak, bilakis onlar, zamanı geldiğinde birer birer gerçekleşeceklerdir.[471] İsrailoğulları tanrının sayesinde tekrar topraklarında güven içinde yaşayacaklardır.[472]

Yaratılışın başlangıcından kutsal mabedime kadar bütün sonsuzluğun onların arasında olduğu Musa için yazıldı. Ve Rab, bütün herkesin gözleri önünde ortaya çıkar ve herkes benim İsrail'in tanrısı ve Yakub'un bütün çocuklarının babası ve sonsuza kadar Sion dağındaki Kral olduğumu bilecektir.[473]

Jubileler kitabı'nın asıl amacının Torah'ın özel inanç sistemini açıklamak olduğu ifade edilmektedir. Aynı zamanda bu kitap vaad ve yargılamayı bir arada ele almakta ve ikisi arasındaki kaçınılmaz ilişkiyi vurgulamaktadır. Bu kitabın, genel özelliklerini açıklamaya çabaladığı Torah, sadece Musa'ya vahyedildiğine inanılan Torah değil, aynı zamanda Musa öncesi patriarkların pratik uygulamalarını da kapsayan bir metindir. Tanrı'nın eskatolojik vaadinin ve nihai yargılamasının nasıl gerçekleşeceğini içeren bu kitap halka hitaben

469 Smith-Christopher, *agm.*, s.34.
470 Jubileler, 1:5, 1:18; (Jubileler kitabından özetle alınan metinler Gene L. Davenport, *The Eschatology of the Book of Jubilees*, Leiden, E.J. Brill, 1971, ss.88-102'den alınmıştır.)
471 Jubileler, 1:6.
472 Jubileler, 50:5.
473 Jubileler, 1:27; Ayrıca bkz.. Sanders, *Paul and Palestinian Judaism*, s.367.

yazılmasından ötürü mitolojik ve yerel bir çok unsuru kutsal metinlerin içine taşımıştır.[474]

Apokaliptiker II. İşaya, tanrının yeni işlerini bekler. O, nitelik olarak şu andan farklı bir gelecek beklemektedir. Doğanın şekilleri, kalıpları, su sistemleri ve bitki yetişme düzenleri yaratıcı tanrının topografik düzen vermesi ile yeniden şekillenecektir. Onun kullandığı mitosla tarihi geçmişten nitelik olarak gelecek çok yakın bir zamanı ve bütün tarih ve doğa üzerine egemen olan evrensel Tanrı Krallığını tasvir etmektedir. Onun için Tanrı'nın Krallığı çok yakında gerçekleşecektir.[475] Kim olduğu tam olarak bilinmeyen II. İşaya, "İsrailoğullarını tanrısı Yahve ve Yahve'nin halkı İsrailoğulları"nı yeniden yorumlar. Peygamber Amos'la Yeremya arasındaki bir dönemde yaşadığı tahmin edilen II. İşaya'nın mesajında Yahve, yaratıcı, yargılayıcı ve kurtarıcı bir tanrıdır.[476]

İşaya, kavmini teselli ederek işe başlar. O Yahve'nin halkına gönderdiği mesajını iletmektedir ve Yahve ondan Kudüs'ün yüreğine artık savaş zamanının bittiğini söylemesini ister. Kudüs'ün ve dolayısıyla da tüm İsrailoğullarının günahları, suçları artık bağışlanmıştır. Ama artık Yahve'nin geliş zamanı yaklaşmıştır ve davetçiler onun yolunun hazırlanması gerektiğini haber vermektedirler. Bütün dereler yükseltilecek, dağlar, tepeler alçaltılacak ve yer üzerinde tek bir çıkıntı ve alçak nokta kalmayacak çünkü bütün kavimlerin Yahve'yi rahat görmeleri gerekmektedir. Yahve, İşaya'dan korkmadan cesaretle Yahuda şehirlerine gitmesini ve kendisinin yiğit bir savaşçı gibi geleceğini, aralarında koluyla/gücüyle hükmedeceğini, saltanat süreceğini onlara bildirmesini ister. Sürüsünü bir çoban gibi toplayacak ve koluyla kuzularını toplayıp bağrına basacaktır.[477] İşaya da tıpkı Süleyman'ın Mezmurlarında olduğu gibi Yahve'nin, Mesih'i milletlere, kendi önünde baş eğdirmek, onların krallarının bellerini gev-

474 Davenport, *The Eschatology of the Book of Jubilees*, ss.10-12.
475 Nickelsburg, *Jewish Literature*, s.13.
476 Loew, *Myth, Sacred History and Philosophy*, ss.171-172.
477 İşaya, 40:1-11.

şetmek ve kapılarının açılmasını sağlamak için gönderdiğini ve ona yardım ettiğini söylüyor.[478]

b. İsrailoğullarının Eskatolojik Beklentisi: Tanrı'nın Krallığı

Tanrı-Kral ya da Kral-Tanrı kültü Ortadoğu toplumlarının hemen hepsinde oldukça yaygın olan bir inanış olarak görülse de İsrailoğulları bu toplumlardan bir noktada ayrılırlar. Diğer toplumlar şöyle ya da böyle iddia ettikleri bu tanrısal krallıkların egemenlikleri altında yaşamışlardır. Yahve'yi yüce tanrıları ve kralları olarak gören İsrailoğulları ise kalplerinde onun krallığını yaşatmalarına rağmen dış dünyada onun fiilen kral olduğunu görememişlerdir. Yahudi tarihinde bunun istisnai bir örneği –Davud ve Süleyman devirleri gibi- bulunmakla birlikte bunlar onların özlemlerini artırmaktan ve geleceğe daha sıkı sarılmaları için motive edici bir rol üstlenmekten öte bir anlam ifade etmemektedir. Toplumların büyük hedeflerine ulaşamadıkları zaman onlardan vaz geçmek yerine onları idealize ederek gelecekteki bir vakte ertelemeleri tarihte görülen bir durumdur. Geleceğe bırakılan hedefler bu defa toplumun umutları olarak yaşamaya varolmaya devam etmektedir. İsrailoğulları için siyasi egemenlik/bağımsızlık en önemli amaçtır. Fakat bir türlü gerçekleşmeyen bu ideal tarihin sonuna yakın bir zamana ertelenmiştir. İdeal bir kral olan Yahve, dünyanın sonuna yakın bir zamanda yeryüzüne radikal bir müdahalede bulunacak ve alışılmış olan her şeyi değiştirmekle kalmayıp yeni bir düzen inşa edecek ve sevgili, seçkin kullarını, çocuklarını zulümden kurtaracak ve onları esareti altında inledikleri toplumların başına geçirecektir.[479] Böylelikle bir mitos gerçekleşmiş ve "Tanrı'nın Krallığı" kurulmuş olacaktır. Tanrı'nın Krallığı Eski Ahit'e

---

478 İşaya, 45:1-2.

479 Mehmet Paçacı, "Allah'ın Krallığı Sendromu ve Günümüz Müslümanları", *İslami Araştırmalar*, c. 7, sayı: 2, Bahar Dönemi, 1994, ss.184-185.

göre tarihin en üst, en mükemmel noktası, apokaliptiklere göre ise tarihin amacı, gayesidir.[480]

Yahudilikte tanrının milleti esaret bağlarından kurtaracağı ve ilk dönemlerindeki görkem ve ihtişamı yeniden inşa edeceğine dair beklentinin, peygamber metinlerinde, apokaliptik eserlerde, ilahilerde (mezmurlar) ve gündelik yapılan dualarda sürekli canlı tutulduğunu yukarıda ifade ettik. Yine Yahudiler günlük olarak yapılan Shemoneh Esre duasında tanrıdan şu isteklerde bulunuyorlar:

> Özgürlüğümüz için büyük boruyu çal. Esirlerimizi bir araya toplamak için (özgürlük) bayrağı(nı) yükselt. İlk başlangıçta olduğu gibi bizim hükmümüzü restore et (yeniden düzenle). Ve başlangıçtaki gibi bizim savunucumuz, koruyucumuz ol. Ve orada iftiracılara, bozgunculara umut verme. Ve Kudüs'e (Jerusalem'e), kendi şehrine merhamet et. Ve vaat ettiğin gibi oraya yerleş, orada otur. Bizim günlerimizde ezelde (geçmişte/başlangıçta) olduğu gibi onu yeniden inşa et. Ve o yerde Davud'un Krallığı'nı yeniden ikame et.[481]

İsrail'in geleneksel formlar içindeki umudu ulusalcı bir karakter taşımaktadır. Davud'un krallığı "Mesih" olan Davudi bir kral tarafından yeniden inşa edilecektir. Bir savaşçı, kahraman ve kurtarıcı olan Mesih, Davud krallığını yeniden kurmasının yanında dağınık İsrailoğullarını da bir araya toplayacaktır. Son tahlilde Mesih gerçek bir ana figürandan başka bir şey değildir. Gerçek kral Tanrı'nın bizzat kendisi olmalıdır. Mesih'in krallığı da nihai krallık değil nihai krallık olan Tanrı'nın Krallığı'na geçişi sağlayan bir basamaktır.[482]

Özellikle diyaspora dönemlerinde Babil ve İran gelenekleriyle etkileşim içinde olan İsrailoğulları'nın onların mitolojilerinde var olan düalizmi kısmen de olsa kendi inançlarına taşıdıkları dikkat çekmektedir. Bu dünya tıpkı onlar gibi acı ve perişanlık, ıstırap ve mutsuzluk, hastalık ve ölüm, kötü-

480 Russell, *The Method and Message of Jewish Apocalyptic*, s.285.
481 Bultmann, *Primitive Christianity*, s.80.
482 Bultmann, *Primitive Christianity*, ss.81-82.

lük ve afetlerle dolu, başlarında Şeytan'ın olduğu kötülük güçlerinin kontrolündedir. Dolayısıyla da bu dünya Tanrı'nın yönetimine terstir/zıttır. İran dini geleneğinde de şu anki devletlerin/durumun sona ereceği ve Tanrı'nın Krallık yönetimini tesis edeceği belirtilmektedir; bütün yaratıklar üzerinde onun krallığı ortaya çıkacak, şeytan daha fazla var olamayacak ve acı, keder, üzüntü onunla birlikte ortadan kalkacaktır.[483] Dikkat edilirse Tanrı'nın Krallığı ile ilgili metinlerde ısrarla şu anki dünyanın değişime uğrayacağını ve bugünden farklı olacağını ifade etmişlerdir. Tanrı'nın dünyasının ilk çağına sahip olmadığı ama gelecek olan ikinci çağa sahip olacağı ifade edilir.[484] Apokaliptikerlerin kurguları çok yakın da olan ikinci çağın etrafında döner. Dünya tarihi şiirsel imajlar ve mitolojik alegoriler ile tasvir edilir. Nebukadnezzar'ın rüyasında dünya imparatorlarını farklı metaller içinde bir form olarak görülür. Sonunda ise "Mutlak Yüceliğin (Tanrının) azizleri" olarak İsrail'in yönetimi, egemenliği başarıya ulaşır.[485]

Tanrı, sevgili kullarını dünyanın sonunda kendi krallığında toplayacak ve onlara kaybettikleri her şeyi geri verecektir. Vaad edilen topraklara dönecekler, mabedi yeniden inşa edecekler ve önceden ölen İsrailoğulları dirilecek. Tanrının Krallığı, tam bir adalet, tam bir iyilik ve tam bir mutluluktur. Tanrı krallığı gerçekleştirdiğinde çöl ve kurak yerler mesrur olur, bozkırlar sevinir, her taraf çiçeklerle kaplanır, körlerin gözleri açılır, sağırların kulakları açılır, topallar geyikler gibi koşmaya zıplamaya başlar, dilsizler konuşur, çölde sular fışkırır, kızgın kumlar havuza dönüşür, susuz topraklar su kaynağı olur. Çakalların yattığı yerler sazlık olur[486] ve tüm bunlar Tanrının bizzat kendisinin gelmesi ve insanları kurtarması ile gerçekleşecektir. Artık İsrailoğullarının muallimleri gizlen-

483 Bultmann, *Primitive Christianity*, ss.82-83.
484 "En yüce (Ulu Varlık) bir çağa sahip değildir. Fakat o ikiye sahiptir." (IV Ezra, 7:50).
485 Bkz., Daniel, 2,7; Bultmann, *Primitive Christianity*, s.83.
486 İşaya 35:1-7.

mek zorunda kalmayacaklar,[487] kurtla kuzu bir arada duracak, kaplan oğlakla birlikte yatacak ve buzağı genç aslanla bir arada olacak ve bunların hepsini küçük bir çocuk güdecek. Emzikteki çocuk kara yılanın deliğinin üzerinde oynayacak ve sütten kesilmiş çocuk elini engerek kovuğu üzerine koyacaktır.[488]

Yahudilere göre "evrensel tarihin" yegane hedefi Tanrı'nın Krallığı'nı kurmaktır. Ahir zamanda insanlık adaleti icra etmeyi başaracak, böylece Tanrı'yı tanıma evrenselleşecektir. Artık o zaman şiddet kalmayacaktır.[489] Bunun neticesinde de insanlar kılıçlarını saban demirlerine, mızraklarını ise bağcı bıçaklarına dönüştüreceklerdir. Millet, millete karşı kılıç kaldırmayacak ve artık savaşa karşı çıkılacaktır.[490]

"Tanrının Krallığı" mitosu, özellikle Yahudilerin yurtsuzluk devirlerinde yavaş yavaş gerçek bir devlet beklemekten çok, bütün dünyada hüküm sürecek bir "Altın Çağ" bekleyişi haline gelmiştir. Bu ise Tanrı'nın bizzat tarihe müdahale etmesiyle bir anlamda tarihselleşmesiyle mümkün olabilirdi. Yukarda özetlerini verdiğimiz konuyla ilgili tüm mitolojik yaklaşımlar, tanrı ile insanın ve onun yaşadığı dünyayı bir noktada birleştirme çabasının bir ürünü olarak kabul edilmelidir. Bu çok yücelerde olan Tanrı'nın aşkınlığına zarar vermeden onu dünyaya getirme çabası olarak ifade edilebilir.

Din adamlarınca Eski Ahit, apokrif ve apokaliptik metinlerdeki Tanrı'nın Krallığı ifadelerinin mecazi olduğu ve gerçek bir krallık kastedilmediği iddia edilmektedir. Din adamlarının bu iddia ve yorumlarına karşı çıkan filozof ve siyaset kuramcı Thomas Hobbes, Tanrı'nın Krallığı'nın din adamları tarafından mecazi olarak alındığını fakat Kutsal Kitapların bu kavramı gerçek anlamıyla kullandıklarını ileri sürer:

---

487 İşaya 30: 10.
488 İşaya, 11: 6-8.
489 F. Kaufman, J. Eisenberg, "Yahudi Kaynaklarına göre Yahudilik" çev. Mehmet Aydın, *Din Fenomeni*, Konya, 1995, s.97.
490 İşaya 2: 1-5.

Tanrı'nın Krallığı, din adamların tarafından mecazi olarak alınır, fakat Kutsal Kitaplar'da gerçek anlamıyla. Tanrı'nın Krallığı, din adamlarının yazılarında ve özellikle vaazlarda ve risalelerde, genellikle, bu hayattan sonra en yüksek cennetteki ebedi mutluluk olarak anlaşılır ve bu nedenle *saadet diyarı* olarak da adlandırılır; ve bazen de, *lutuf alemi* dedikleri, o en büyük mutluluk, takdis olarak anlaşılır; fakat asla monarşi, yani krallık kelimesinin asıl anlamı olan, Tanrı'nın uyrukların kendi rızasıyla onlar üzerinde sahip olduğu egemenlik olarak anlaşılmaz.

Bense, aksine, *Tanrı'nın Krallığı* ifadesinin, Kutsal Kitab'ın pek çok yerinde, özel olarak İsrail kavminin oylarıyla kurulmuş *tam anlamıyla bir krallık* anlamında kullanıldığını düşünüyorum; İsrail kavmi, Tanrı'nın onlara Kenan ülkesini verme vaadi üzerine, onunla yaptıkları ahitle Tanrı'yı kralları olarak seçmiştir; ve bu ifadenin pek nadiren mecazi olarak kullanıldığı kanısındayım; ve mecazi olarak kullanıldığı zaman da *günah üzerinde hakimiyet* anlamında kullanılır; (ve sadece Yeni Ahit'te)[491] ...

B. Yeni Ahit'te ve Hıristiyanlıkta Tanrı'nın Krallığı

Tanrı'nın Krallığı mitosunun Yahudilikte ve diğer Ortadoğu dinsel geleneklerinde eskatolojik olarak gelmesi ümit edilen ideal bir krallık olarak algılandığını ve bu mitosun tanrı-kral ve kral-tanrı kültleriyle yakından ilgili olduğunu yukarıda izah ettik. Tanrı'nın Krallığı kavramı bazı değişikliklerle birlikte Yeni Ahit'te de kullanılmaktadır.

Tanrı'nın Krallığının Hıristiyanlarca nasıl anlaşıldığını irdeleyebilmek için öncelikle İsa'nın bu kavramdan ne anladığı ve kavramı hangi boyutlarıyla kullandığı üzerinde durmamız gerekmektedir. İkinci olarak ise kavramın Kristosentrik teolojide nasıl anlaşıldığına bakmamız gerekmektedir.

491 Thomas Hobbes, *Leviathan*, çev.Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s.286.

a. İsa'da Tanrı'nın Krallığı Beklentisi

İsa, eldeki mevcut bilgilere göre eskatolojik ve apokaliptik beklentilerin en yoğun olduğu bir dönemde mücadelesine başlamıştır. Yahudi apokaliptik beklentilerinin en yoğun olduğu dönem MÖ 2. yüzyıl ile MS 1. yüzyıl arasındaki dönemdir. İsa'nın çok yakın ilişki içerisinde olduğu Yahya da mesajında eskatolojik beklentilere önemli yer veren bir peygamberdir. Döneminin özelliklerine uygun olarak İsa'nın da mesajının özünü yaklaşan Tanrı'nın Krallığına katılmaya, onun için hazırlık yapmaya davet, nihai son ve yargı konusunda onları uyarmak oluşturmaktaydı.

İsa'nın yaşadığı dönemde Tanrı'nın Krallığı, yeni bir düzen olarak, Kadiri Mutlak Tanrı'nın gücüyle yeryüzünde kurulması beklenilmektedir. Tamamıyla eskatolojik bir beklenti olan bu umut, bütün dünyanın tam bir değişimini kapsamaktadır. Yukarıda da açıkladığımız gibi bu beklenti gerçekleştiğinde yeryüzüne adalet hakim olacak, mazluma zulmedilmeyecek ve herkes tanrının buyruklarına uygun olarak yaşayacaktır. Yeni bir yaşama ev sahipliği yapacak olan dünya, geçmişin bütün kirlerinden arındırılır. Bu dünyada acı çekerek, zulüm görerek ölenler de diriltilmek suretiyle yeni yaşama iştirak etmeleri sağlanır. Bu dönemdeki genel düşünceye göre Tanrı'nın Krallığı, Tanrı'nın seçtiği bir zamanda Tanrı'nın güçleri tarafından gerçekleştirilir. Tanrı, dünyaya radikal bir müdahalede bulunarak o zamana kadar devam etmesine müsaade ettiği düzene son verir ve artık yönetime tam anlamıyla el koyar. Böylelikle o, yalnızca metafizik alemin tanrısı olmaktan çıkarak aynı zamanda yeryüzünün de kralı olur. Dolayısıyla o dönemdeki Yahudi geleneğinde ve apokaliptiklerde ortaya konan beklenti ve değişim bireysel değil tamamıyla toplumsal, siyasi ve aynı zamanda kozmolojikdir. Bireysel olarak ruhlarda tamamlanan ilahi bir iş, bir değişim ya da ruhsal bir reformasyon değil, bireyselliğin dışındaki faktörlerce ortaya konan ve dünyanın dönüşümünü ifade eden bir hadisedir.[492]

---

492 Carmichael, *The Death of Jesus*, s.83.

İsa ile aynı dönemde yaşayan ve İsa'yı Ürdün nehrinde vaftiz eden Yahya'ya göre Tanrı'nın Krallığı eskatolojik bir hadise olmakla birlikte, kişinin bireysel yaşamında da bir şeyleri değiştirmesi gereken, durup beklenilecek bir hadise olmayıp hazırlık yapılması gereken bir şeydir. Nitekim İncillerde onun Ürdün nehri kenarındaki vaazlarında ilk olarak insanları tevbe etmeye davet ettiği ve onlara Göklerin Krallığının yaklaşmış olduğunu[493] söylediği bildirilmektedir. Yahya'nın çağrısı genel özellikleri itibariyle diğer Yahudi peygamberlerinin ve apokaliptikerlerin beklentileriyle benzerlikler taşımakla birlikte tam bir uyum içinde olduğu söylenemez. Diğer metinlerde İsrailoğullarının ahde vefasızlık göstermelerinin sonucu olarak belalarla, acılarla karşı karşıya kaldıkları vurgulanmakla birlikte İsrailoğullarının tamamının kurtulacağı ifade edilmektedir. Pişmanlık vurgusu ağır basmakta, ama yine de geçmişte ölen günahkar İsrailoğulları da tekrar diriltilmek suretiyle o mutlu günlere iştirakleri sağlanmaktadır. Oysa Yahya'nın davetinde günahtan kaçınma, münzevi bir hayat yaşama, şehrin pisliğinden çöle sığınma gibi unsurların bulunduğu ve tüm bu yaptıklarını da Tanrı'nın Krallığı'nın/egemenliğinin yaklaşmış olmasına bağladığı görülmektedir. Onun ifadelerinden Krallık günlerinin genel anlayışta olduğunun aksine bir "yargı günü", "hesap sorma zamanı" olarak algılandığı dikkat çekmektedir. Eğer Yahya'nın öğretisi geleneksel Yahudi düşüncesiyle tam bir uyum içerisinde olsaydı öncelikle kendi halkı tarafından dışlanmazdı.

İsa'nın ilk sözü, "Tanrı'nın Krallığı'nın yakın olduğu, zamanın sonunun geldiği ve artık günahlarından vazgeçmeleri gerektiği"dir.[494] Bu davet salt eskatolojik ahlaki bir öğreti değildi kuşkusuz. Çünkü aynı öğretiyle yola çıkan Yahya, şeh-

493 Bkz. Mat., 3:2; Luka, 3:3-8; Markus'da aynı sahne biraz farklı anlatılmaktadır: Markus da Yahya'nın halkı tevbe edip, tanrıdan af dilemeye çağırdığını belirtmekte, fakat Tanrı'nın Krallığı'nın yaklaştığını haber vermek yerine onun kendisinden sonra gelecek olan bir Mesih'ten söz ettiğini ve onun da İsa olduğunu ifade etmektedir. (Mark., 1:1-8).

494 Mark., 1:14-15.

ri bile terkederek çölde yaşam sürmesine rağmen bu mesajıyla mevcut iktidarları rahatsız etmiştir. Aynı mesajı devralan İsa ile aynı kaderi paylaşmaları da bir hayli dikkat çekicidir. İkisi de benzer mesajlar sunarlar ve aynı akıbetle karşılaşarak hem kendi halklarının hem de egemen güçlerin tepkisini çekip ölüme mahkum edilirler.

Tarihsel İsa, Sinoptik İncillerde ve hipotetik Q ya da Thomas İncili gibi apokrif İncillerde benzer ifadeler kullanarak "Tanrı'nın Krallığı"ndan sözetmiştir. Hatta bu metinlerde onun mesajının tamamen bu kurgu etrafında döndüğü söylenebilir. Sadece zaman zaman tıpkı Eski Ahit geleneğinde olduğu gibi Tanrı'nın Krallığı tabiri yerine "Göklerin Krallığı" kavramını kullanmıştır. Örneğin Matta, diğer İncillerde aynı sahneleri kapsayan anlatımlarında "Göklerin Krallığı" tabirini kullanmayı uygun görmektedir. Bu farklılık ise önemli bir nüans sayılamaz. Zira İsa, genel olarak zamanın dolduğunu, sonun yaklaştığını, tanrının ya da göklerin krallığının/egemenliğinin gerçekleşmesinin an meselesi olduğunu söyleyerek insanları kendilerini oyalayan gündelik meşguliyetlerini bir kenara bırakarak krallık için hazırlık yapmaya ve günahlardan tövbe etmeye çağırmaktadır.

Klausner'e göre İsa, kanonik İncillerde krallığın kapsamını tam olarak bütün boyutlarıyla açıklamamıştır. O, sadece krallığın doğasından ve gelmesinin oldukça yakın olduğundan söz etmiştir. Göklerin ya da Tanrı'nın Krallığı, iyiliğin yönetimidir; kötülüğün, günahın egemen olduğu bir dünyaya Tanrı'nın egemen olmasıdır. Zira burada yani dünyada "Tanrı'dan başka iyi olan hiçbir şey yoktur".[495] İsa'yı ve onun davetini Yahudiler kabul etmemişlerdir; fakat o bir Yahudi'dir ve o, asla ne tanrı olduğunu ve ne de kurban olarak insanlığı kurtaran bir kurtarıcı olduğunu ifade etmiştir. Geleneksel Yahudi düşüncesindeki krallık beklentisi ile İsa'nın krallık vurgusunun farklı olduğunu ifade eden Klausner, onun sadece diğer insanlara zamanın az kaldığı uyarısını gö-

495 Mark., 10:18; Mat.,19:17; Luka, 18:19.

türerek bundan sonrası için iyi şeyler yapmalarına küçük bir fırsat sunduğunu ve İsa'ya göre Tanrı'nın Krallığı'nın içinde bulunulan anda yaşanan bir gerçeklik olduğunu ifade etmektedir. Oysa Yahudiliğe göre krallık dünyanın sonundaki zamanlarda gerçekleşecek olan bir hadisedir.[496]

Manson'a göre ise İsa'nın öğretisi Eski Ahit peygamberlerinin öğretisine oldukça benzerdir. Yalnız İsa'nın ibretli kıssalar ve metaforlarla açıklamaya çalıştığı Tanrı'nın Krallığı, genel bir yönetim umudu değildir. Fakat İsa'nın ifadeleri bu kıssalarla metaforlarla öylesine kuşatılmıştır ki herkes onu farklı yorumlayabilir. Nitekim herkes, onun idealize etmeye çalıştığı mükemmel bir yönetim modeli olan Tanrı'nın Krallığı'nda kendine uygun bir yer bulabilir. Manson, İsa'nın, Krallık hakkındaki öğretisinin iki şekilde yorumlandığını söyler: i) Krallık sosyal ve ahlaki bir değişimi ifade etmektedir. Dolayısıyla Tanrı'nın Krallığı düşüncesi ahlaki bir öğretidir. ii) Dünyanın sonunda Tanrı'nın dünyayı tam bir değişime uğratarak yeni bir düzen oluşturmasıdır. Birinci düşünceyi savunanlar Matta'nın 5 ile 8. bölümleri arasında yer alan pasajları hareket noktası olarak almaktadırlar. Burada Tanrı'nın Krallığı'nı hak eden insanların genel özelliklerini sıralayarak, yoksulları, kimsesizleri, iyi huylu, zulüm gören insanları övücü ifadeler kullanmaktadır. Ahlakı ön plana çıkaran İsa, şiddetin kol gezdiği bir toplumda intikam da dahil her türlü şiddet içeren davranıştan uzak durmayı öğütleyerek sadece iyiliğin hakim olduğu ideal bir toplum oluşturmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla burada Krallık ideal bir yönetimden ziyade ideal bir toplum projesi olarak karşımıza çıkmaktadır. 24. bölümde ise ifadeler tamamen eskatolojik bir dönüşümü anlatmaktadır. Zamanın sonu gelmiştir, artık yapacak bir şey kalmamıştır. O zamana kadar kurulu olan tüm düzenler yerle bir olur, savaşlar çıkar, kötülük had safhaya varır, nefret yaygınlaşır ama sonunda Tanrısal krallık kuru-

496 Joseph Klausner, *Jesus of Nazareth. His Life, Times, and Teaching*, George Allen & Unwin Ltd., London, 1925, ss.398-406.

lur ve her şey nihai sona erer. İsa'nın burada tasvirini sunduğu sahne kıyamet sahnesidir ve onun zamanını İsa da dahil tanrıdan başka hiç kimse bilmemektedir. Manson, tartışmaların krallığın şimdi mi yoksa gelecekte mi olduğu, nasıl ve ne zaman ortaya çıkacağı üzerine yoğunlaşmış olmasından rahatsızlık duyar. Ona göre bu tartışmalar asıl soruyu kamufle etmektedir. Esas hayati soru ise Krallığın ne olduğudur ve o öylece ortada cevaplanmayı beklemektedir.[497]

Diğer taraftan Yoel Carmichael, İsa'nın Tanrı'nın Krallığı kavramını çok yoğun olarak kullanmasına rağmen onun mahiyetini tam olarak açıklamadığını düşünmektedir. Carmichael "bunun anlamı, yorumu bize bırakılmıştır" diyerek onu Hıristiyanlar tarafından yorumlanması gereken bir gerçeklik olarak kabul ettiğini ifade etmektedir. Hıristiyan teologların İsa'nın dinsel anlayışında ana tema olan Krallık öğretisinin ne olduğunu anlamak için yaptığı tartışmaları üç nokta üzerinde toplar: i) Krallık gelecekte, çok yakında yer alacak olan gerçek bir şeydir. ii) Krallık şu anda/halihazırda olan manevi, ahlaki bir gerçekliktir. Bu görüşe göre İsa, Tanrı'nın Krallığının habercisi değil, aktüel olarak kendisinde onu gerçekleştirendir. Bu krallık, reel bir devlet olarak değil, akıldaki bir devlet olarak düşünülmelidir. iii) Üçüncü görüş ilk iki görüşü birleştirir. Böylelikle Krallık esas olarak geleceğin bir gerçekliği olurken, aynı zamanda İnciller onu beklemenin, umut etmenin/gerçekleşeceğini önceden haber veren kehanetin bir türü olurlar. Krallığın başlangıcı İsa'nın sözlerinin bir sonucu olarak tasarlanmıştır ve sonuç olarak ardarda tekrarlanmaktadır.[498]

Carmichael'e göre bu üç farklı yorum da aslında direkt olarak İsa'nın görüşünü yansıtmaz. Bütün bunlar, gözleri İsa'nın haça gerilmesi ve yeniden dirilmesi noktasına sabitleşmiş olan İsa sonrası neslin bakış açılarıdır. Bu üç temel görüşü savunanlar İncillerden kendilerini haklı gösterecek ve diğerlerini yanlışlayacak pek çok delil bulabilirler. Apolojetik

497 Manson, *The Teaching of Jesus*, ss.116-117.
498 Carmichael, *The Death of Jesus*, ss.84-85.

temelli olan bu görüşlerin gerçek amacı kiliseyi savunmaktır. Dolayısıyla da İsa sonrası kilisenin dinsel istek ve talepleriyle tam bir uyum içinde olan bu yorumların İsa'nın kendi görüşleri olarak gösterilmesi imkansızdır. İsa'nın kendi görüşleri, bu yorumlardan ve sonraki dönemlerde oluşan gelenekten bağımsız/soyutlanmış olarak İncillere bakıldığında ortaya çıkar.[499] İsa İncillerde Tanrı'nın Krallığı'nın Habercisi olarak öne çıkmaktadır. Yalnız o, krallıkla ilgili detaylara girmez ve bu konuda zamanındaki Yahudi halkın beklentisinde olduğu kadar net değildir. Onun beklediği krallık Tanrı'nın müdahalesi sonucunda dünyanın yeniden düzenlenmesidir. O asla krallığı kendisinin kurduğunu düşünmemiştir; ama belki insanları ona girmeleri için uygun ortam hazırladığını düşündüğü kabul edilebilir.[500]

İsa'nın muhafazakar bir Yahudi olduğunu düşünen ve onun başlangıçta Yahudilerin tanrısı Yahve'ye inandığını, fakat zamanla yavaş yavaş Sinagog'dan uzaklaştığını iddia eden Volkmar, özünde siyasi içerik bulunan Mesihçi hareketlerin ve benzerlerinin İsa tarafından savunulmasının mümkün olmadığı görüşündedir. Ona göre İsa'nın asıl amacı, insanların kalbinde manevi kurtuluşu gerçekleştirecek bir reform meydana getirmektir. İsa, halkın beklediği Tanrı'nın Krallığı'nı yeryüzünde realize etmeyi ve Tanrı'nın egemenliğini, yönetimini tüm insanlar arasında yaymayı amaçlamaktaydı. Volkmar'a göre Tanrı'nın Krallığı, her şeye kadir olan Tanrı'nın yardımıyla zaferi elde etmek, üstün konuma gelmektir. Yani İsa'nın öğretisinin egemen olmasıdır. Nitekim İsa, tohum eken adam öyküsüyle bunu açıklamıştır. Dolayısıyla İsa, öğretisini açıklamakla tohumu ekmiştir. Ona göre ahlaki bir içeriğe sahip olan krallık öğretisi eskatolojik bir unsuru içinde barındırmamaktadır.[501]

499 Carmichael, *The Death of Jesus*, s.85.

500 Carmichael, *The Death of Jesus*, s.98.

501 Gustov Volkmar, *Jesus the Nazarene and the Beginning of Christianity*, Zurich, 1882'den nakleden Albert Schweitzer, *The Quest of the Historical Jesus*, A&C Black Ltd. London, 1926, ss.226-227.

Schweitzer'e göre İsa'nın öğretisinin merkezinde yer alan Tanrı'nın Krallığı düşüncesi doğru olarak ilk kez J. Weiss tarafından kavranmıştır. Weiss'e göre İsa'nın vaftizci Yahya'dan bir farkı yoktur. Aynı içeriğe sahip bir mesajla ortaya çıkmıştır ve Tanrı'nın Krallığı'nın öncelikle kişinin vicdanında kurulması ve gelişmesi gerektiğini düşünmektedir. Yeryüzünde sadece bir insan, bir peygamber olan İsa, insanlara "Tanrı'nın Krallığı"nı özel bir ahlak olarak öğretmektedir. Fakat bu ahlak öğretisi cezayı kapsamayan, sadece halkı Tanrı'nın Krallığı'na girmek için kötü hasletlerinden arındırmayı amaçlayan bir ahlaktır. Bu, bir anlamda müeyyide içermeyen negatif bir ahlak öğretisidir. Weiss, krallığın tamamen eskatolojik bir beklenti olduğunu ve İsa'nın insanları buna hazırladığını düşünür. Hıristiyan toplum tarafından inanıldığı gibi Tanrı'nın Krallığı, gerçekleşmiş bir hadise değildir. İsa, onun gelişini, yaklaşmış olduğunu haber veren bir habercidir. O da diğer insanlar gibi Tanrı'nın doğaüstü anlamıyla krallığını indirmesini bekler. Nitekim İsa da bunun ne zaman gerçekleşeceğinin bilgisine sahip değildir. Weiss bu yönüyle krallığın kurulmasının aynı zamanda "Yargı Günü"nü de kapsadığını ifade eder.[502]

Hıristiyan ilahiyatçılarından R. Bultmann da Schweitzer gibi Weiss'in krallık konusundaki saptamalarının bugüne kadar yapılmış en doğru saptama olduğunu düşünür. Ona göre İsa'nın krallık öğretisi tamamıyla eskatolojik bir beklentidir. Tanrı aniden dünyanın ve tarihin sonunda duruma el koyarak müdahalede bulunur. Ve o yeni bir dünya, yeni bir alem var eder. Bu yeni dünya aynı zamanda ebedi ve kutlu bir dünyadır. Bultmann, Tanrı'nın Krallığı kavramının ilk kez İsa tarafından kullanılan bir kavram olmadığı üzerinde ısrarla durur. İsa, yeni bir düşünce ortaya çıkaran değil geleneksel olarak varolan bir takım düşünceleri alıp yeniden formüle ederek kullanandır. Bultmann, Tanrı'nın Krallığı'nın ilk kez Weiss tarafından eskatolojik olarak yorumlandığını, onun bu teorisini

502 Schweitzer, *Historical Jesus*, ss.238-239.

temel alan Schweitzer'in de daha ileri götürdüğünü ve kendi zamanındaki özellikle Avrupalı teologlar ve Amerikalı Yeni Ahit araştırmacılarının bu tespit üzerinde ittifak ettiklerini ileri sürmektedir. Fakat yine de Hıristiyan dünyanın bu düşünceyi tam olarak kabul ettiği söylenemez. Nitekim Bultmann, J. Kaftan'ın itirazını örnek olarak sunmaktadır. Kaftan: "Şayet Weiss, doğru söylüyorsa ve Tanrı'nın Krallığı eskatolojik bir şeyse, o takdirde bu kavramı dogmalarda kullanmak imkansız olurdu" diyerek karşı çıkar. Fakat sonunda Kaftan'ın da aralarında bulunduğu teologlar Weiss'in tespitlerinin doğru olduğunu kabul ederler.[503]

Tanrı'nın Krallığı beklentisini eskatolojik bir drama olarak adlandıran Bultmann, İsa'nın onun çok yakında gerçekleşeceğini umduğunu ifade etmektedir. İnsanoğlu bulutlar arasından gelecek, ölüler dirilecek ve hesap günü başlayacaktır. İsa, şeytanı ve kötü ruhları kovmak suretiyle yakında vuku bulacak Tanrı'nın Krallığı'nın kendi üzerinde gerçekleştiğini düşünüyordu. Bultmann, ilk topluluğun Tanrı'nın Krallığı konusunda İsa'yla paralel düşündüklerini ve onların da çok yakın bir gelecekte bu sonun gerçekleşeceğini beklediklerini belirtir. Nitekim İsa "burada bulunanlar arasında Tanrı'nın Krallığı'nın güçlü bir şekilde gerçekleştiğini görmeden ölümü tatmayacak olanlar var"[504] ifadesiyle daha orada bulunanlar hayatta iken bunun gerçekleşeceğini müjdelemektedir. Oysa bu hayal ne ilk cemaatin hayatında ne de ondan sonrakilerde gerçekleşmemiştir. İsa öldü ve hâlâ krallığın gerçekleşmesi umut edilmektedir. Bultmann, Markus İncili'indeki bu ifadenin yeterince açık olduğu kanaatindedir. Fakat ona göre bu söz İsa'ya ait değildir sadece ilk cemaat bu sözü İsa'ya atfetmişler ve kendi oluşturdukları dogma için delil olarak kullanmışlardır.[505] Bultmann, tartışmalara kendince nokta koymaya çalışır; ona göre krallığın ne olduğu sorusunun cevabı basitçe insanlığın kurtuluşudur. Fakat bu

503 Bultmann, *Jesus Christ and Mythology*, ss.12-13.
504 Mark., 9:1
505 Bultmann, *Jesus Christ and Mythology*, s.14.

yeryüzünde her şeyin son bulmasıyla gerçekleşecek olan bir kurtuluştur. Şayet Tanrı'nın Krallığı başlamışsa o takdirde şeytanın ve şeytani güçlerin egemenliğinin son bulması gerekirdi. Oysa onlar hâlâ etkin güç olarak mevcutturlar. Dolayısıyla Tanrı'nın Krallığı gerçekleşmemiş ama gerçekleşecek olan bir hadisedir.[506] Ayrıca Bultmann, İsa'nın Yahudi geleneğini kullandığını, fakat ondan evrensel olma noktasında ayrıldığını ileri sürüyor. Zira İsrailoğulları'nda krallık beklentisi ulusal bir karakter taşımaktadır.

Krallıkla ilgili söylemi farklı gruplara ayırmak elbette mümkündür; fakat burada biz özellikle zaman açısından iki ana gruba ayırarak ele almayı yeğledik. Zira eskatolojik olduğu ya da olmadığını bu açıdan değerlendirmek mümkündür. İsa'nın sözlerini: i) Tanrı'nın Krallığı'nın kendi zamanında başladığını ifade eden sözleri ve ii) Tanrı'nın Krallığı'nın dünyanın sonunda gerçekleşecek olan eskatolojik bir beklenti olarak sunan sözleri şeklinde iki gruba ayırabiliriz.

i) İlk olarak Celile'de "tövbe edin göklerin krallığı yaklaşmıştır"[507] ifadesiyle ortaya çıkan İsa, Celile bölgesinde göksel krallığın müjdesini duyurmakla meşguldür. Etrafında toplanan insanlara onun mahiyetini açıklamaya çalışır. Tanrı'nın Krallığı, yoksulların, yaşlıların, yumuşak huyluların, merhametlilerin, temiz kalplilerin, barış ve huzurdan yana olanların ve doğruluk uğruna eziyet görenlerindir.[508] Bundan sonra İsa, ahlaki bir takım ilkeler koymaya, insanları bunlara uymaya çağırır. İnsanları adam öldürmekten, zinadan uzak durmaya çağırır ve onlara günaha girmektense günaha girmelerine neden olan davranışlarından vazgeçmeyi önerir:

> Eğer sağ gözün seni günaha sokarsa onu çıkar at. Çünkü vücudunun bir üyesinin yok olması, tüm vücudunun cehenneme atılmasından iyidir. Eğer sağ

506 Bultmann, *Jesus and the Word*, ss.28-34.
507 Mat., 4:17.
508 Mat., 5:1-10.

> elin seni günaha sokarsa, onu kes at. Çünkü vücudunun bir üyesinin yok olması, tüm vücudunun cehenneme girmesinden iyidir.[509]
>
> Eğer gözün seni günaha sokarsa onu çıkarıp at. Tanrı'nın Krallığı'na tek gözle girmen iki göz sahibi olarak cehenneme atılmandan daha iyidir.[510]

Yine İsa'nın yoksullara yardımı, intikamdan vazgeçmeyi ve düşmanları dahi sevmeyi öğütlediğini görüyoruz.[511] Bunun yanı sıra insanların Tanrı'ya samimi olarak dua edip egemenliğini kendi üzerlerinde gerçekleştirmesini istemektedir. Tanrı'nın Krallığı'na girmek isteyen, Tanrı'nın egemenliği altında yaşamak isteyen insanların samimi olmalarını ve tanrının değerlerinden başka bir değer kabul etmemelerini ısrarla vurgular. Dünyaya ve mala bağımlılık insanı Tanrı'nın Krallığı'ndan uzaklaştıran en önemli etkenlerdendir. Zira:

> ..."hiç kimse iki efendiye kulluk edemez. Ya birinden nefret edip öbürünü sever, ya da birine bağlanıp öbürünü hor görür. Siz hem Tanrı'ya hem de paraya kulluk edemezsiniz."[512]

Görüldüğü üzere İsa, halkı toplumsal kirlerden arındırarak iyiye, doğruya ve güzele ulaştırmak istemektedir. Bunu yaparken de ısrarla insanların yalnızca Tanrı'ya kulluk etmelerini, onun emirlerine, ilkelerine itaat etmelerini bu uğurda alabildiğine büyük fedakarlıklar göstermelerini istemektedir. İnsanları günaha sürükleyen bir unsur, egemen güç olarak şeytanı gösterdiği görülmektedir. Şeytan insanın içindeki kötüye, çirkine meyyal yöne hitap ederek onu bitmek bilmeyen arzular peşinde koşturur. İsa, bu anlamıyla insan üzerinde egemenlik kurmuş olan şeytanla mücadele etmektedir. Fakat bu mücadele fiziki bir mücadele değildir. İnsanların içindeki kötülük duygusunun yerine iyilik duygusunu ön plana çıkararak verilen bir savaştır. Metinlerden

509 Mat. 5:29-30.
510 Mark., 9:47; Mat., 18:9.
511 Mat., 5-6.
512 Mat., 6:24.

anlaşıldığı kadarıyla İsa'ya göre her şey insanın içinde başlıyor ve orada bitiyor.[513] İnsanın içi iyi olursa ondan iyi şeyler çıkar, içi kötü olursa ondan ancak kötü şeyler sadır olur: "Her ağaç meyvesinden tanınır"[514]. İsa, kötü bir ağacın iyi meyve vermeyeceğini şöyle izah ediyor:

> Sizi engerekler soyu! Kötü olan sizler nasıl iyi sözler söyleyebilirsiniz? Çünkü ağız yürekten taşanı söyler. İyi insan, içindeki iyilik hazinesinden iyilik, kötü insanda içindeki kötülük hazinesinden kötülük çıkarır.[515]

Tanrı'nın Krallığı'nın İsa tarafından oldukça bol kullanılan mesellerle anlatılmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu örneklerden birinde Göklerin Krallığını, bir adamın tarlasına attığı hardala benzetir. Tohumların en küçüğü olan hardal öylesine gelişir ki bir ağaç olur. Bir diğer örnekte ise bir kadının hamuru kabartmak için una kattığı mayaya benzetir.[516] Dolayısıyla tanrısal egemenlik Tanrı'nın iyilik tohumlarının insanların kalplerine atılmasıdır. Her insanın kalbine ekilen iyilik tohumları tıpkı bir hardal gibi büyüyecek kalbi kaplayacak ve diğerlerine yer bırakmayacaktır ya da mayanın yaptığı gibi hamuru kendi istediği forma sokacaktır. Fakat İsa'ya göre şeytan böylesi bir hareketi egemenlik alanına bir müdahale olarak kabul edecek ve iyilik tohumlarının arasına kötülük tohumlarını atarak onların gelişmesini engellemeye çalışacaktır. İsa bunu buğdayların arasına atılan delice tohumlarıyla açıklar.[517] Burada Tanrının Krallığı yeryüzüne atılan iyilik tohumlarıdır.

İsa için iyiliğin en saf, en temiz halini çocuk ifade etmektedir: Krallık çocuklarındır. Bu nedenle İsa, çocukların engellenmesini istemez.[518] Kirlenmemiş bir kalbe saf ve temiz duygulara sahip olmak kurtuluş için, Tanrı'nın Krallığı'na girmek için gerekli olan en temel şeylerdir. Bu ise ancak Tanrı'nın

513 Mat., 12:22-37.
514 Mat., 12:33.
515 Mat., 12:34-35.
516 Mat., 13:31-33; Mark., 4:30-32; Luka, 13:18-19; QS 46.
517 Mat., 13:36-40; Mark., 4:13-20.
518 Mat., 19:13-15.

buyruklarına sadık kalarak mümkün olabilmektedir. Nitekim kendisine gerçek iyiliğin ne olduğu sorulduğunda verdiği cevap iyi olan tek bir şeyin olduğudur. Eğer insan sonsuz yaşama kavuşmak isterse ya da Tanrı'nın Krallığı'nın nimetlerinden yararlanmak isterse yapması gereken, Tanrı'nın buyruklarını yerine getirmesidir. İsa'ya bu buyrukların ne olduğu sorulduğunda verdiği cevap: "Adam öldürme, zina etme, hırsızlık yapma, yalan yere tanıklık etme, annene babana saygı göster ve komşunu kendin gibi sev"[519] olur. Bu buyrukların hepsini yerine getirdiğini söyleyen kimseden ise İsa, mallarını satmasını ve parasını fakirlere dağıtmasını ister.[520] Tanrı'nın Krallığı'na girmek için fedakarlık yapmak gerekmektedir. Aslında İsa burada bir anlamda toplumsal adaletsizliği ortadan kaldırmak için ısrarla zenginlerin mallarını infak etmeleri üzerine vurgu yapıyor. Böylelikle onlar, hem Tanrı'nın bir buyruğunu yerine getirmiş olacaklar hem de bu iyi hasletleri sayesinde Tanrı'nın Krallığı'na girmeye hak kazanacaklardır. Bu arada fakirler de ihtiyaçlarını karşılamış olacaklardır. Ama İsa, sonraki ifadelerinde bu zengin adamın çağrıyı kabullenmekte zorlandığını ve zenginlerin Tanrı'nın Krallığı'na girmelerinin devenin iğne deliğinden geçmesinden daha zor olduğunu vurgular.[521]

İsa başka bir yerde Tanrı'nın Krallığı'nın ne zaman geleceğini soran Ferisililere: "Tanrı'nın Krallığı, göze görünür bir şekilde gelmez. İnsanlar da 'işte burada' ya da 'işte şurada' demeyecekler. Çünkü Tanrı'nın Krallığı, içinizdedir"[522] cevabını verir. Yine Tomas İncilinde de aynı soruyu soran öğrencilerine şu cevabı verir: "O beklemekle gelmeyecektir; 'işte şurada' ya da 'işte burada' denilecek bir husus olmayacaktır. Aksine Babanın egemenliği yeryüzüne yayılmıştır ve insanlar onu görmemektedirler."[523] Görüldüğü üzere İsa bir kez

519 Mat., 19:16-19.
520 Mat., 19:20-21.
521 Mark., 10:24-25; Mat., 20:23-24; Luka, 18:24-25.
522 Luka, 17:20-21.
523 Tomas 113.

daha insanın benliğine işaret ederek Tanrı'nın Egemenliğinin burada gerçekleşen bir şey olduğunu; yani bu anlamıyla insanın iç dünyasında başka arzulara değil Tanrı'nın isteklerine boyun eğmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Bütün bunlardan çıkan sonuç ise İsa'nın Tanrı'nın Krallığı'nın şimdiki zamanda olduğu yolundaki ifadeleriyle kastettiği şey insanın tanrısal iradeye boyun eğerek doğru inanç ve doğru tavırlar sergilemesi ya da bir başka ifadeyle tanrısal mesajı kabul etmesi olduğu anlaşılmaktadır.[524] İsa'nın bir tanrı olmadığını, tanrılık, tanrı oğulluğu iddiasında bulunmadığını ve teosentrik, monoteist bir tanrı anlayışına sahip olduğunu savunan Klausner gibi araştırmacılar da bu doğrultuda düşünmektedirler.[525]

ii) İsa'nın yukarıda ifade ettiğimiz krallığın insanın Tanrı'nın buyruklarını kabul etmesi şeklinde yorumlanabilecek ifadelerinin dışında özellikle krallığın o anda var olmadığı ve gelecekte gerçekleşecek bir hadise olarak ifade eden sözleri bulunmaktadır. Bu sözlerin gerçekte ne kadar İsa'ya ait olduğu tartışmalı olmakla birlikte en azından eldeki mevcut kaynaklar o sözleri İsa'ya atfetmektedirler. Dolayısıyla İsa'nın bu sözlerle kastettiğinin eskiden beri peygamberlerin ve apokaliptikerlerin bahsettikleri yaklaşan son ya da hesap günü, bir başka ifadeyle "tarihsel dünyanın sonu"dur.[526]

O'na göre "Tanrı'nın Krallığı yakındadır"[527] Hatta bu yakınlık orada bulunan insanların yaşam süreleriyle sınırlı bir yakınlıktır: "Burada bulunanlar arasında Tanrı'nın Krallığı'nı tatmadan/görmeden ölümü tatmayacak olanlar var"[528] İsa'nın krallığı çok yakın bir zaman diliminde tasavvur etmesinden dolayı Smart, onun daima çok yakın bir geleceği işaret ettiğini ve krallıkla kastettiğinin onun yeni yasası ve kardeşlik

524 Gündüz, *Pavlus*, s.192.
525 Bkz. Klausner, *Jesus of Nazareth*, ss.377-379.
526 Bkz. Mircae Eliade, *A History of Religious Ideas*, tr. W.R. Trask, Chicago: The University of Chicago Press 1982, c.2, s.339.
527 Mark., 1:15; Mat., 4:17.
528 Mark., 9:1; Mat., 16:28; Luka, 9:27.

sevgisinin bağları içerisinde onu takip edenlerin oluşturduğu birlik olduğunu söyler. Smart, bu çıkarımı yapmakla birlikte İsa'nın krallıkla ilgili ifadelerinin yeterince açık olmadığını ama onun siyasi bir devrim hedeflemediğini ve asla çok uzak bir geleceğe de işaret etmediğini özellikle vurgular.[529]

Ayrıca İsa, öğrencilerinden tebliğ için gittikleri her yerde "Tanrı'nın Krallığı'nın yaklaşmakta olduğunu" anlatmalarını ister.[530] Tebliğe kulak asmayan bölgelerin halklarının Sodom ve Gomora kentlerinin akibetlerine uğrayacağını belirterek öğrencilerinden gelmesi an meselesi olan Tanrı'nın Krallığı gününde karşılaşacakları hazin sona dikkat çekmelerini istemektedir.

İsa, öğrencileriyle birlikte tapınaktan çıkarken tapınağın sütunlarının muhteşemliğini hatırlatan öğrencilerine "burada taş üstünde taş kalmayacak" ifadesiyle konuşmaya başlar ve dünyanın sonunda gerçekleşecek olan olayları anlatır. Kötülüklerin artmasını, savaşların, kıtlıkların doğal afetlerin olmasını "doğum sancıları" olarak nitelendirir. Bütün bu olaylar gelmekte olan Tanrı'nın Krallığı'nın belirtisidirler. Sona yaklaştıkça artan acılar, belalar, sıkıntılar ve artan zulüm aynı zamanda inananların inandıklarında samimi olup olmadıklarının test edilmesini ifade etmektedir. Bu sıkıntılara sonuna kadar dayananlar imtihanı geçecekler ve "Tanrı'nın Krallığı"na ulaşacaklardır. Ayrıca İsa, burada Daniel'in işaret ettiği "İnsanoğlu"nun gelişini anlatır. İnsanoğlu, gökteki bulutların üzerinde, şimşekler çıkararak gelir. Onun gelişi dünyanın her yerindeki insanlar tarafından görülecektir. Bir kıyamet, nihai son sahnesi olarak anlatılan bu ifadelerde İsa, "bütün bunlar olmadan bu kuşak ortadan kalkmayacak" demektedir.[531] Görüldüğü gibi, onun beklentisi oldukça yakın bir zamanı kapsamaktadır. Fakat bu ifadelerle yetinmeyip kendisinden Tanrı'nın Krallığı'nın kesin zamanını bildirme-

529 Ninian Smart, *The Religious Experience of Mankind*, Collins, Fount Paperbacks, Glasgow, 1977, ss.408-409.
530 Mat., 10:7; Luk., 9:2; 10:9-11.
531 Mat., 24: 1-35; Mark., 13:1-31; Luka, 21:5-33.

sini isteyen öğrencilerine "o günü ve saati ne gökteki melekler ne de Oğul bilir; Babadan başka kimse bilmez"[532] demektedir. Sadece onun ortaya çıkış zamanının Nuh tufanının gelişi gibi ansızın ve hiç kimsenin beklemediği bir an olduğunu söyler.[533]

İsa'nın bütün bu ifadelerinden onun krallıkla kastettiğinin yeryüzünde kurulacak reel bir krallıktan ziyade, nihai bir son yani kıyamet olduğu anlaşılmaktadır. Yahudi apokaliptiklerinde görülen bir çok beklenti ve ifade tarzı İsa'da görülmekle birlikte onun Snoptik İncillerdeki ifadelerinden bir yeryüzü krallığı beklediğini anlamak oldukça zordur. Görüldüğü üzere İsa da apokaliptikerler gibi insanları yaklaşan bir son konusunda uyarmaktadır. Fakat apokaliptikerlerden farkı -en azından mevcut metinlerden anlaşıldığı kadarıyla- bu nihai sondan önce gerek "Mesih krallığı" gerekse "Tanrı'nın Krallığı" gibi bir beklentiyi koymamasıdır. Bir çok apokaliptik metinde yukarıda işaret ettiğimiz gibi Tanrı'nın bir tahtta oturduğu ve krallar gibi yeryüzünü yönettiklerinden söz edilmektedir. Oysa İsa'nın böyle bir ifadesine rastlamak mümkün değildir.

İsa'nın Tanrı'nın Krallığı'na ulaşmak için fedakarlık yapmak gerektiğini bildiren ifadelerinde kastının bir tür öte dünya hayatı olduğu görülmektedir. Krallığa ulaştıklarında feda ettiklerinin kat kat fazlasını elde edeceklerini söylemekte ve herkesin nihai kurtuluşa, ebedi mutluluğa ermesi ve sonsuz yaşama kavuşmasının Tanrı'nın Krallığı'na girmekle mümkün olacağını ifade ederek bireysel kurtuluş/mutlulukla dünyanın değişimini aynı noktada birleştirmektedir. Bu ise beklentisinin bir yönünün öte dünyayla ilgili olduğuna işaret etmektedir. Ona göre son, kaçınılmaz olarak hızla yaklaşmaktadır. O halde bunun için hazırlık yapmak gerekmektedir. Bu ise Tanrı'nın buyruklarına riayet etmekle mümkündür. İsa, Tanrı'nın buyruklarına özen gösterenlerin Tanrı'nın

532 Mat., 24:36; Mark., 13:32.
533 Mat., 24:37-44.

Krallığı'nda büyük sayılacaklarını, buyrukları yerine getirmeyip çiğneyenlerin, başkalarının öğrenmesine engel olanların ise alçalacaklarını vurgulamaktadır.[534] Öte dünyayı kastettiğini düşündüğümüz bu ifadelerinde İsa, yeryüzünün garibanlarına, ezilmişlerine özel bir yer sunar. Ona göre bu nimet sofrasından öncelikle mazlumlar yararlanacaktır. Zalimlerin ise yeryüzünde sahip oldukları güç ve iktidar ellerinden alınacaktır.[535] Bu krallıkta İsrailoğulları da dışlanacaklar; fakat İsa'nın mesajını kabullenen dünyanın çeşitli bölgelerindeki inanan kimseler İbrahim, İshak ve Yakub gibi peygamberlerle birlikte olacaklardır.[536] Bu ifadelere dikkat edilirse, burada yüzyıllarca önce ölmüş olan peygamberlerle beraber olmaktan söz edilmektedir ki bu da öte dünyayla ilgili bir beklentidir.[537] İsa, eskatolojik olarak gelmesini umduğu bu krallığın/egemenliğin bir an önce gerçekleşmesi için halktan Tanrı'ya dua etmelerini ister.[538]

Görüldüğü üzere tarihsel İsa'nın mesajında –şayet eldeki materyal doğruysa- Yahudi düşüncesinde olduğu gibi eskatolojik siyasi bir yönetim, bir devlet beklentisi yoktur. Daha ziyade onda yukarıda ifade ettiğimiz eskatolojik olarak Tanrı'nın dünyaya müdahale etmesi ve insanı hesaba çekmesi, yargılaması beklentisi vardır. Bu yönüyle Yahudi geleneğiyle örtüşmekle birlikte siyasi bir beklenti olmaması yönünden ayrılır.

Bunun yanı sıra Sinoptik İncillerde yukarıda ele aldıklarımızdan farklı olarak "İnsan oğlu" vasfıyla İsa'nın beklenen eskatolojik krallıkta meleklerle birlikte gelerek görkemli bir tahta oturacağı ve oniki tahta oturan Havarilerinin İsrailoğullarını oluşturan oniki boyu yargılayacağı gibi ifadelere rastlanmaktadır.[539] Bunlar, İsa'nın tanrısal egemenliğe ilişkin yu-

534 Mat., 5: 19.
535 Bkz. Mat., 19:30; Mark.,10:31; Luka, 13:27-28, 30.
536 Mark., 8:11-12; Luk., 13:28-30.
537 Bkz. Gündüz, *Pavlus*, ss.192-193; Schweitzer, *Historical Jesus*, s.239.
538 Mat., 6:9-13; Luka, 11:2-4.
539 Bkn. Mat. 19:28; Luk. 22:30. "İnsanoğlu kendi görkemi içinde bütün melekleriyle birlikte gelince, görkemli tahtına oturacak. Ulusların hepsi onun önünde toplanacak ..." Mat. 25:31-32. Ayrıca bkn. Mat. 16:27-28.

karıda incelediğimiz anlayışıyla karşılaştırıldığında, İsa'dan ya da tarihsel İsa'dan ziyade -aşağıda ele alacağımız bölümde de görüleceği üzere- ilk dönem Hıristiyanlığının düşüncesini yansıtmaktadır.[540] Nitekim Carmichael, ısrarla bunların İsa'ya ait olmasının imkansız olduğunu vurgular ve onların İsa sonrası kilisenin beklentilerini, arzularını yansıttığını söyler.[541] Ayrıca Chilton da Hıristiyanlığın ilkel bir şeklini temsil eden Sinoptik geleneğin zuhuru zamanında, İsa'nın ilahi vahyin merkezi olarak görüldüğünü ve egemenliğin tamamıyla onunla özdeşleştirildiğini ifade etmektedir.[542] Dolayısıyla İsa'nın mesajına böyle bir katkının olması, İncillerin yazıldığı dönem göz önünde bulundurulduğunda normal hale gelmektedir. Kısacası kristolojik Mesih ve Tanrı Oğlu unvanlarına kişisel olarak inanan İncil yazarları, Hıristiyanlığın merkezi bir dogması olan Mesih İsa'nın beklenen Mesih-Kral olduğu ve zamanın sonunda gelerek krallığını kuracağı şeklindeki ifadeleri İncil metinlerine yansıtmışlardır.[543]

Hıristiyan teologların farklı bakış açılarına rağmen tarihsel İsa'nın mesajının ana vurgusu olan Tanrı'nın Krallığı ile ilgili saptamaları şöyle toparlayabiliriz:

İsa, geleneksel Yahudi öğretisine anahatlarıyla bağlı bir Yahudi ve peygamberdir. O, asla Tanrı, Tanrıoğlu ya da Mesih olduğu iddialarında bulunmamıştır. O, Tanrı'nın Krallığı'nı bir taraftan iman, ahlak ve iyi yaşam yoluyla insanlara tanrısal iradenin egemen olması şeklindeki bir anlayışı diğer taraftan ise eskatolojik bir yargı günü olarak sunmaktadır. Onun Tanrı'nın Krallığı'na bu denli vurgu yapmasının nedeni insanlarda ahlaki ve toplumsal değişimler meydana getirebilmektir. Yahudi geleneğinde ve apokaliptiklerde olduğu gibi doğrudan bir siyasi yönetimi refere etmese de çağrısı aynı zamanda siyasi içerikli bir çağrıdır. Zira öncelikle mevcut ik-

540 Gündüz, *Pavlus*, s.193.
541 Carmichael, *The Death of Jesus*, s.85.
542 Bkz. B. Chilton, *Pure Kingdom, Jesus' Vision of God*, W.B.Eerdmans Publishing Company, Michigan, 1996, s.143.
543 Gündüz, *Pavlus*, s.193.

tidarının meşruluğunu reddetmeye dönük bir içeriğe sahiptir. İsa krallığı/sonu çok yakın bir zaman diliminde beklemektedir. Son olarak farklı bakış açıları olmakla birlikte o krallığı gerçekleştiren değil onu haber veren onun hakkında insanları uyaran bir uyarıcı bir davetçi olarak kabul edilmekte olduğu söylenilebilir.

b. Kristosentrik Teolojide Tanrı'nın Krallığı

Tanrı'nın Krallığı kavramına, Sinoptik İncillerin dışındaki Yeni Ahit metinleri ve Kilise geleneği bağlamında baktığımızda büyük oranda faklılık görürüz. Bu çerçevede İsa artık bir peygamber ya da bir eskatolojik davetçi değildir. "Zaman doldu, Tanrı'nın Krallığı yaklaştı. Tövbe edin müjdeye inanın"[544] diyen İsa'nın yerini "benim krallığım bu dünyada değildir"[545] diyen İsa Mesih alır. Şüphesiz bu farklılık ilk cemaatle sonraki Hıristiyan toplumu arasındaki farktan kaynaklanmaktadır. Hıristiyanlığa inananların imanının ve umudunun merkezinde "bedenleşen Tanrı" vardır. Mesih İsa'nın (Christ), öldüğüne, tekrar dirildiğine ve göğe yükseldiğine inanılmaktadır. İsa Mesih'in ölümü, yeniden dirilmesi, gizemliliği mitolojik bir kavramın terimleri ile yeniden yorumlanmıştır.[546] Bu tasavvurun ölüp dirilen Ortadoğu tanrılarıyla ilgisine önceki bölümde değindiğimiz için burada tekrar açıklamaya ihtiyaç duymadık.

Artık onun, çok kısa bir zaman içinde adaletiyle geri dönmesi umut edilmektedir. J. Orr'a göre öğretinin Yahudilerden Gentilelere geçmesi sırasında bir değişim meydana gelmiştir Tanrı'nın tarihe girişi, müdahalesi olarak ifade edilen Tanrı'nın Krallığı, bir tür evrim geçirerek yeni umutlara, isteklere adapte edilmiştir. Ona göre Krallığın yerine şimdi Mesih'in kendisi öğretinin merkezi olmuştur.[547] Bu doğrultuda

544 Mark., 1:15.
545 Yuh., 18:36.
546 Dodd, *The Apostolic Preaching*, s.85.
547 J. Orr, "Kingdom of God" *D.B.*, c.3, s.855.

Kristosentrik teolojiye göre İsa, Daniel peygamberin geleceğini müjdelediği eskatolojik bir kurtarıcı olan "İnsanoğlu" olur. Matta 4:17'deki İsa'nın Tanrı'nın Krallığı'nın yaklaştığı yönündeki mesajı ile "işte Tanrı'nın Krallığı aranızdadır"[548] ifadeleri krallığın gelişi olarak yorumlanır ve İsa'nın kendi şahsında bunu gerçekleştirdiği kabul edilir.[549] Oysa yukarıda da izah edildiği gibi İsa'nın krallığı gerçekleştirme gibi bir iddiası olmamıştır. İsa'nın çok sık kullandığı terimlerden biri olan "İnsanoğlu"nu Daniel'de ortaya çıkan eskatolojik kurtarıcı anlamında "İnsanoğlu" anlamında değil, kendi insani tabiatına vurgu yapmak için kullanmıştır. Nitekim bununla İsa'nın kendisinin insan cinsine ait olduğunu gösteren bir ifade olduğu açıktır.[550]

Küng'e göre Tanrı'nın Krallığı kristolojik yorum çerçevesinde diğer kitaplardan önce Matta ve Luka'da Mesih'in yönetimi, krallığı ya da İnsanoğlu'nun krallığı ile birleştirilmiştir. Bu düşünce ise tekrar ve daha gelişmiş olarak yine Luka tarafından Elçilerin İşlerinde aynı tarzda işlenmektedir. Küng'e göre Elçilerin İşlerinde anlatılan bu tasvirler de Pavlus kaynaklıdır.[551]

Kristosentrik teolojide İsa Mesih'in hareketi, mesajı ve dolayısıyla Tanrı'nın Krallığı polemiksel bir tarzda yani karşıt güçler, onlarla mücadele, onların ortadan kaldırılmasıyla izah edilmiştir. Zira şeytanın ortadan kalkması, insanlara zarar veremez hale gelmesi insanların Tanrı'nın Krallığına girmelerini kolaylaştıracaktır.

> "Eğer ben cinleri Tanrı'nın eliyle kovuyorsam Tanrı'nın Krallığı üzerinize gelmiş demektir."[552]

İsa Mesih'in Krallığı tesis etmiş olduğunun ispatı olarak cinlerin, karanlık güçlerin etkisiz hale getirmiş olmasını ör-

548 Luka, 17:21.
549 Ethelbert Stauffer, *New Testament Theology*, SCM Press Ltd., London, 1955, s.124.
550 Gündüz, *Pavlus*, ss.168-169; Wenham, *Paul*, ss.110, 112.
551 Hans Küng, *The Church*, Search Books, London, 1978, ss.88-89.
552 Luka, 11:20.

nek olarak sunması, onun krallığı karşıt güçlerin egemenliklerinin ortadan kalkması ile açıklamaya çalışması olarak yorumlanmaktadır. Tanrı'nın Krallığı onların egemenliğinin ortadan kalkması demektir.[553]

İsa-Mesih şeytanın krallığını yıkmak ve Tanrı'nın Krallığı'nı kurmak için gelmektedir. İsa-Mesih'in karşısına ikincil bir güç, egemen bir unsur olarak şeytan ve onun krallığı çıkarılır. Şeytan, İsa-Mesih'le ve Tanrıyla mücadele eden bir "eski ejderha", en eski düşmandır.[554] Dolayısıyla da işe onunla mücadele ederek başlar.[555] İsa-Mesih'in gelişi şeytan için sonun geldiğini göstermektedir. Ayrıca şeytan İsa- Mesih'in kendi saltanatını yok edeceğini, Tanrı'nın Krallığını tesis etmek amacıyla geleceğini bilmektedir. Tüm bunların farkında olan Şeytan –bu anlayışa göre- İsa-Mesih'in doğmasını önlemeye çalışmış ve Hirodes'e iki yaşın altındaki tüm erkek çocukları öldürtmüş fakat buna muvaffak olamamıştır.[556] Yine onu yok etmek için taşladıkları iddia edilmektedir.[557] Bu teoriye göre Mesih İsa'nın gelişini engellemek için şeytani güçler her yolu denemekten kaçınmamışlardır.[558] Şeytan ve yardımcıları başarıya ulaşamazlar; İsa-Mesih psikolojik, fiziksel tüm hastaları tedavi etmek suretiyle insanlara yardım ederek onları şeytanın etkisinden kurtarır.[559] Zira bu dünya şimdi yargılanmaktadır ve bu dünyanın egemeni olan şeytan (ejderha) dışarı atılacaktır.[560] Şeytanın bir ejderha olarak kabul edilmesi ve bunun Levyatan ve benzeri mitoslarla ilgisine Mesih karşıtıyla ilgili bölümde değinilecektir. Tarihin sonunda, İsa Mesih, Tanrı'nın tahtında yükseldiğinde "eski ejderha" göklerden yere atılır ve günlerin sonun-

553 Stauffer, *New Testament Theology*, s.124.
554 Vah., 12:3.
555 Vah., 12:9.
556 Mat., 2:16; Bu hadise Musa kıssasının İsa-Mesih'e uyarlanmasından başka bir şey değildir.
557 Yuh., 8:59, 10:31.
558 Stauffer, *New Testament Theology*, s.124.
559 Stauffer, *New Testament Theology*, ss.124-125.
560 Yuh., 12:31.

da cehennemin içine gönderilir.[561] "İsa onlara şöyle dedi: 'Şeytan'ın gökten yıldırım gibi düştüğünü gördüm.'"[562]

Manson'a göre Tanrı'nın Krallığı'na karşı savaşan kötü ruhların/şeytanın krallığı fikri, ilk dönem Hıristiyanlığının sonunda doğmaya başlamıştır. Bir tarafta Tanrı ve onun melekleri diğer tarafta da şeytan ve onun şeytani kötü ruhları yer almaktadır. Manson şeytanın krallığı doktrininin gelişmesinde bazı faktörler etkili olduğunu iddia eder. Bu faktörler: i) Eski Semitik mitoloji, ii) İran düalizmi ve iii) Eski Ahit'in yansımalarıdır.[563]

Krallık düşüncesinde farklı faktörlerin etkisi olmakla birlikte Yahudi geleneğinin oldukça etkin olduğu görülmektedir. Nitekim Yahudi geleneğinde Mesih'in krallığının nihai krallık olarak değil Tanrı'nın Krallığı'nın bir ön aşaması olarak kabul edildiğini ifade etmiştik. İsa-Mesih yeni teolojinin merkezinde olmasına rağmen, krallık nihai olarak ona değil "Baba"ya bırakılır. İsa-Mesih gerçek kral değil, gerçek krala hazırlık yapandır. Nihai noktada krallığı ona devreder. Mesih'in krallığının geçici olduğu düşüncesine temel olarak Kitab-ı Mukaddes'teki "Ve o krallığın (Mesih krallığının) günlerinde göklerin tanrısı ebediyyen harap olmayacak bir krallık kuracak..."[564] ile "Yakub'un evi üzerinde ebedi saltanat sürecek ve onun krallığına hiç son olmayacak"[565] ibareleri kullanılmaktadır. Bu, Yuhanna'da şöyle ifade edilmektedir:

> Artık sizinle uzun uzun konuşmayacağım. Çünkü bu dünyanın gerçek kralı geliyor. Onun benim üzerimde hiçbir yetkisi yoktur. Ama dünyanın Baba'yı sevdiğimi ve Baba'nın bana buyurduğu her şeyi yerine getirdiğimi anlamasını istiyorum. Haydi kalkın buradan gidelim.[566]

Pavlus da Mesih'in krallığının sonsuz olmadığını söyler:

---

561 Stauffer, *New Testament Theology*, s.126.
562 Luka, 10:18.
563 Manson, *The Teaching of Jesus*, s.152.
564 Daniel, 2:40.
565 Luka, 1:33.
566 Yuh., 14:30-31. İlgili yorumlar için bkz. Stauffer, *New Testament Theology*, s.124.

> Her biri sırası gelince dirilecek: İlk örnek olarak Mesih, sonrada Mesih'in gelişinde Mesih'e ait olanlar. Bundan sonra Mesih her yönetimi, her hükümranlığı ve gücü ortadan kaldırıp egemenliği Baba Tanrı'ya teslim ettiği zaman son gelmiş olacak.[567]

Nitekim Vahiy kitabında da Mesih'in krallığı için bir sınır konulur. Bu süre bin yıldır.[568]

Genel olarak Pavlus, Tanrı'nın Krallığı'nı eskatolojik bağlamdaki Mesih'in krallığı (parousia) olarak düşünür. Pavlus'a göre, Tanrı kendilerini karanlığın egemenliğinden kurtarıp Oğul'un egemenliğine aktarmıştır.[569] Nitekim Oğul da bu krallığı daha sonra Baba'ya geri devredecektir. Dolayısıyla onun beklediği krallık Rab İsa Mesih'in krallığıdır.[570] Pavlus'a göre, yeryüzüne ilk gelişinde çarmıhta kendisini feda ederek, dünyaya egemen olan, günah-ölüm kısırdöngüsüne ilişkin gerçekleri insanlara bildiren ve onlara bu kısırdöngüden kurtuluşun yollarını öğreten Rab İsa Mesih, ileride tekrar gelecektir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Mesih bu gelişinde her yönetimi, her hükümranlık ve gücü ortadan kaldırıp egemenliği Baba'ya teslim edecektir. Ayrıca bu dönemde, ölüm de dahil bütün düşmanları Mesih'in ayakları altına serilecektir.[571] Bu aşamada ölüler diriltilecek ve İsa Mesih tıpkı Daniel'deki "İnsanoğlu" gibi bulutların arasından inecektir. Sonra hep beraber göğe yükselerek bulutların arasında Rab ile birlikte olacaklardır.[572] Şüphesiz Pavlus'un bu krallık anlayışı sadece eskatolojik siyasi bir krallık beklentisi değildir. Bu beklenti umutların, ideallerin tarihin sonunda gerçekleşmesini kapsadığı gibi aynı zamanda kurtuluş düşüncesini de kapsamaktadır. Dolayısıyla da Pavlus'a göre Mesih, aynı zamanda soteriolojik

567 I. Kor. 15:23-24.
568 Bkz. Vah., 20:4.
569 Kol. 1:13.
570 II. Tim. 4:1, 18.
571 I. Kor. 15:24-25; Ayrıca bkz. Kol. 1:13; Efes.,5:5; II.Tim.,4:1, 18; İbr., 1:8; II.Pet 1:11; Küng, *The Church*, s.89.
572 I. Sel. 4:13-18.

bağlamda faaliyet gösterecek olan tanrısal bir kraldır.[573] Nitekim Pavlus'a göre hiç kimse kendisi için yaşamadığı gibi kendisi için de ölmez. Her insanın yaşaması ve ölümü Rab içindir ve o, hem yaşayanların hem de ölülerin rabbi olmak üzere ölüp dirilmiştir. Herkes Tanrı'nın yargı kürsüsü önünde diz çökecek ve onun Tanrı olduğunu açıkça söyleyecektir.[574]

Pavlus, krallığın gerçekleşmesini oldukça yakın bir dönemde/gelecekte beklemektedir. Ona göre Tanrı'nın Krallığı, henüz başlamamış fakat başlaması an meselesidir. Hatta Pavlus'un da bunu kendi yaşamı içerisinde beklemesi dikkat çekmektedir:

> Rabbin sözüne dayanarak size şunu bildiriyoruz: Biz yaşamakta olanlar, Rabbin gelişine dek diri kalacak olanlar, gözlerini yaşama kapamış olanların önüne asla geçmeyeceğiz. Rabbin kendisi bir emir bağırtısıyla, baş meleğin sesiyle ve Tanrının borazanıyla gökten inecek. Önce Mesih'e ait ölüler dirilecek. Ondan sonra biz yaşamakta olanlar, diri kalmış olanlar, onlarla birlikte Rabbi havada karşılamak üzere bulutlar içerisinde alınıp götürüleceğiz ...[575]

> Kardeşler, şunu demek istiyorum, et ve kan Tanrı'nın Krallığı'nı miras alamaz. Çürüyen de çürümezliği miras alamaz. İşte size bir sır açıklıyorum. Hepimiz ölmeyeceğiz; son borazan çalınınca hepimiz bir anda, göz açıp kapanana dek değiştirileceğiz.[576]

Yine benzer ifadeler kullanarak insanların oldukları şekilde kalmalarını öğütlemektedir. Mesih'in gelişi an meselesi olduğuna göre boş şeylerle uğraşmaya gerek yoktur.[577]

Tarihsel İsa ile Pavlus'un beklentileri bu noktada birbirine benzemekle birlikte muhteva açısından oldukça farklıdır. Zi-

573 Gündüz, *Pavlus*, s.211.
574 Rom., 14:7-11.
575 1. Sel. 4:15-17
576 I. Kor., 15:50-51.
577 I. Kor. 7:18-24, 26-27, 29-31.

ra İsa, Tanrı'nın otoritesinin insanların inanç, düşünce ve yaşamlarını yakında kuşatacağını ve insanların hep birlikte şeytanın egemenliğinden sıyrılarak kendilerini Tanrının otoritesine vereceklerini beklemekteydi. Bir başka ifadeyle İsa'da, muhatabı olan insanların, kendi öğretilerini kısa zamanda büyük çoğunlukla kabul edecekleri yönünde bir beklenti vardı. Dolayısıyla bu ifade -eskatolojik yönü olmakla birlikte- bu beklentinin dile getirilmesidir. Oysa Pavlus'un beklentisi ise gelecekte vuku bulacak ve kozmolojik düzlemde de etkili olan tanrısal varlık Mesih'in göklerden melekler eşliğinde yeryüzüne gelmesi düşüncesiyle ilgilidir. Dolayısıyla bu iki beklenti arasında şekilsel bir benzerlik bulunmakla birlikte, ciddi anlamda bir muhteva farklılığı söz konusudur.[578]

Pavlus, Parousia'nın ilk cemaatın hayatında gerçekleşeceğini ummaktaydı ve ona göre ilk cemaat aynı zamanda ilk ve son Mesih inanlıları olmaktadır. Fakat bunun gerçekleşmemesi, zamanın geçmesi onun bu düşüncesinde bir revizyona gitmesini zorunlu kılmıştır. Nitekim Selaniklilere mektupta, savunduğu düşünceleri ve krallık konusundaki farklı ifadeleri, Pavlus'un Parousia düşüncesinde zamanla bir değişim ve gelişim meydana getirdiğini göstermektedir.[579]

> İşte size bir sır açıklıyorum. Hepimiz ölmeyeceğiz; son borazan çalınınca hepimiz bir anda, bir göz kırpmasında değiştirileceğiz. Evet, borazan çalınacak, ölüler çürümez olarak dirilecek ve biz de değiştirileceğiz.[580]

Pavlus'un Parousia düşüncesinde zamanla bir gelişimin/değişimin olduğu,[581] Selaniklilere mektubunda savunduğu hemen gerçekleşecek olan Parousia fikrini daha sonraki döneme ait olan Korintlilere mektubunda yumuşattığı ve bu konuda bir gecikmenin olabileceğini düşündüğü açıktır. O, etrafındaki ilk cemaatten en azından bir kısmının Parousia'yı gö-

578 Gündüz, *Pavlus*, s.212.
579 M. Bouttier, *Christianity According to Paul*, SCM Press, London, 1966, s.22; Gündüz, *Pavlus*, s.213.
580 I. Kor. 15:51-52.
581 Bouttier, *Christianity*, s.22.

receğine inanmaktadır; ancak bunlar arasında kendisinin olup olmayacağı konusunda ne düşündüğü ise tam olarak anlaşılmamaktadır. Ona göre, ölmeden Parousia'yı görecek olanlar, bu hadisede ölümlü yeryüzüne ait varlıklarını bırakacak ve ilahi alemin ölümsüzlük elbiselerine bürüneceklerdir.

> ...Rab İsa Mesih'i bekliyoruz. O ... bizim dünyevi elbisemizi kendi yüce bedeni gibi bir hale getirecektir.[582]

Bunlara ek olarak Pavlus, "Tanrı'nın Krallığı, lafta değil güçtedir"[583] diyerek krallık sorununun bir yiyecek ve içecek sorunu olmadığını, doğruluk, esenlik ve kutsal ruhta sevinç olduğunu ifade etmiştir.[584] Bu mutluluğa sevince erecek olanlar aynı zamanda ölümden sıyrılacaklar yani ölümsüzleşeceklerdir. Bunu gerçekleştirecek olan ise Rab İsa Mesih'dir.[585] Bu mükafaata herkes kavuşacak mı ya da diğer bir ifadeyle herkes kurtuluşa, krallığa erecek mi? Pavlus'a göre herkes kurtuluşa ermeyecektir. Bu ancak Rab İsa Mesih'i kabul edenler için mümkündür. Günahkarlar, cinsel ahlaksızlık yapanlar, paganistler, zina edenler, cinsel sapıklar, eşcinseller, hırsızlar, ayyaşlar gibi ahlaki çöküntü içinde olan insanlar Tanrı'nın Krallığı'na mirasçı olamayacaklardır. Dolayısıyla onların krallığa girmeleri mümkün değildir.[586] O halde yapılması gereken herkesin kendi yüceliği ve krallığına çağıran Tanrı'ya yaraşır biçimde yaşamaya çalışmasıdır.[587]

Pavlus'a göre Tanrı'nın Krallığı, kaçınılmaz bir sondur ve mutlaka gerçekleşecektir. Tanrı, geçmişte yapılan hataları, bilgisizlikleri görmezden gelmiştir; ama artık herkesin tövbe etmesini istemektedir. Bunun nedeni ise dünyaya atadığı İsa Mesih'tir. Çünkü onun aracılığıyla dünyayı yargılayacaktır ve yargılama günü tespit edilmiştir.[588]

---

582 Filip. 3:21.
583 I.Kor., 4:20.
584 Rom. 14:17.
585 Filip., 3:21.
586 I. Kor., 6:9-10.
587 I. Sel., 2:12.
588 Res. İş., 17:29-31.

c. Kilise ve Tanrı'nın Krallığı

İsa Mesih, Tanrı'nın tahtında yükseldiğinde, bu dünyanın egemeni olarak kabul edilen şeytanın, egemenlik alanı olan dünyanın dışına atılarak hakimiyetine son verileceği beklenilmektedir. Bununla birlikte Hıristiyan düşüncesinde İsa Mesih'in şeytanla mücadelesinin başladığı, onun egemenliğinin sonu anlamına gelen krallığını tesis ettiği de düşünülmektedir. Nitekim bu anlayışa göre İsa Mesih, Tanrı'nın Krallığı'nı tesis etmiştir. Fakat krallık henüz mükemmele ulaşmamıştır. Dolayısıyla da mükemmele ulaşması bir sürece bağlıdır. Şeytan ve onun yardımcıları, sopalanmış, dövülmüş fakat henüz tam olarak etkisiz hale getirilememişlerdir.[589]

İşte bu noktada kilise devreye girmektedir. Bu düşünceye göre kilise, ilan edilmiş fakat mükemmele ulaşmamış Tanrı'nın Krallığı'dır. Kilise, Tanrı'nın Krallığı ile özel ve önemli bir ilişki üzerinde oturmaktadır. Kilise, bağlılarına, barış ve mutluluk için mücadelelerini taşıyabilecekleri bir çatı sunar. Bu, onun tarihsel varoluş temelini oluşturmaktadır.[590]

Kilise babalarından Irenaeus (MS 130-200), Tanrı'nın Krallığı'nı kurtuluş tarihi ile ilişkili görürken, Clement (Alexandria), manevi ve ahlaki bir şey olarak kabul etmektedir. Origen ise "Tanrı'nın Krallığı içinizdedir" ibaresini esas alarak Tanrı'nın Krallığı'nı her ruhun bireysel kurtuluşu olarak ifade eder ve bunun yanı sıra kilisenin göksel krallığın yeryüzündeki sembolü olduğunu iddia eder.[591]

Kiliseyi krallıkla eşdeğer gören bu anlayışlara muhalif bir takım görüşler de savunulmuştur. İlk dönemlerde kilisenin "yeryüzündeki Tanrı'nın Krallığı" olmasına karşı çıkarak apokaliptik beklentileri vurgulayan bir çok kişinin ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu insanların varolan kiliseye rağmen Tanrı'nın Krallığı'nın bir an önce gelmesi için dua ettikleri bi-

589 Stauffer, *New Testament Theology*, s.126.

590 Philip J. Hefner, "The Church and the Kingdom of God", *Christian Dogmatics*, Carl E. Braaten, (ed.) Fortress Press, Philadelphia, 1984, c.1, s.243.

591 Küng, *The Church*, s.90.

linmektedir. Örneğin ilk dönem kilise babalarından oldukları kabul edilen Barnabas (ö. MS 61), Ignatius (MS 35-107) ve Tertullian apokaliptik ve Mesihsel umutlar taşımışlar ve eskatolojik olarak gerçekleşecek olan krallıktan söz etmişlerdir. Bu kilise babalarının beklentileri yoğun olarak binyılcı temayüller taşımasından dolayı ilerideki bölümlerde ele alınacaktır. Eskatolojik bir krallık düşüncesi doğal olarak imparatorluğun emrine girmiş bir kilise düşüncesine karşı idi.[592]

Kilise ile devlet arasındaki ilişkide temel olarak kullanılan "Tanrı'nın Şehri" teorisinin mimarı Augustin (MS 354-430), tanrının şehrini bazı zamanlarda kilise olarak tanımlamıştır. Mezmurlardaki "senin için izzet sözleri söylenir ey Tanrı'nın Şehri"[593] ve "bir ırmak var ki, onun cetvelleri Tanrı'nın Şehrini, Yüce Olanın mukaddeslerini sevindirir"[594] ifadelerine dayanarak Tanrı'nın Şehri teorisini geliştiren Augustin, Markus, 12:17'deki "Sezar'ın (kralın) hakkı Sezar'a Tanrı'nın hakkı Tanrı'ya" ifadesinden hareketle iki şehir, iki krallık tezini geliştirmiştir. Bu, devlet karşısında kilise için bir yaşam alanı oluşturmaktaydı. Kilise manevi bir otorite ve krallık olarak yaşayacak ama siyasi otoriteye müdahalede bulunmayacaktı. Tanrı'nın şehri kurtulmuş toplumu, yeryüzü şehri ise kötülük toplumunu ifade ediyordu. Augustine göre Mesih'in kilisesi, büyük Kralın şehri, Mesih'in Krallığı ve göklerin krallığıdır.[595] Tabi ki bu durumda krallık beklentisi eskatolojik bir umut olmaktan çıkarak, kilisenin şahsında gerçekleşmiş en azından ilk adımı atılmış olmaktadır.

Augustin'e göre Tanrı, insanların sorunlarıyla ilgilenerek onlara çare bulmuş ve kendi oğlu İsa Mesih'i de bu nedenle göndermiştir; oğlunun tanrı kalarak insan olmasını ve insanlarla Tanrı arasında aracı olmasını sağlamıştır. Bu Tanrı oğlu, insan İsa Mesih, kilisenin temelini atarak Petrus'un kişiliğinde kiliseye Göklerin Egemenliğini/Krallığını vermiştir. Bun-

592 Küng, *The Church*, s.93-94.
593 Mez.,87:3.
594 Mez., 46.5.
595 Bkz. Augustin, *The City of God*, xviii:3; xx:9.

dan da kasıt, Augustin'e göre, günahları bağlayıp çözme yani yargılama yetkisidir.[596] Yine Augustin, Mezmurlara yaptığı bir yorumunda o gün için gerçekleşmiş olan yani kilisenin ve Hıristiyanlığın dalga dalga yayılmasının daha önce kehanet olarak apokalipsilerde dile getirilen hakikatler olduğunu söyleyerek vaat edilenlerin artık gerçekleşmiş olduğunu söylüyor. Tanrı'dan gözlerini kaldırmasını ve mirasının dünyanın uçlarına kadar yayılmış olduğunu görmesini ister. "Gökyüzüne yüksel Tanrım, görkemin yeryüzüne hakim olsun" diyen Augustin, Tanrı'nın egemenliğinin, krallığının ifadesi olan kilisenin Tanrıya dayandığını ve Tanrı yıkılmayacağı için kilisenin de sonsuza kadar yaşayacağını ifade ediyor.[597]

Tanrı'nın Krallığı, Tanrı'nın yaratıkları üzerindeki son amacını ifade etmektedir. Bu son amaç kurumsallaşmış olarak kilisenin çatısı altında gerçekleşmiştir.[598] Kilise krallığın kurumlaşmış hali kabul edilmekle birlikte bu konuda genel olarak üç farklı düşünce mevcuttur. i) Krallığın yalnızca gelecekte olduğu düşüncesi, ii) şimdi ve burada tamamen, mükemmel bir şekilde gerçekleşmiş olduğu düşüncesi iii) şimdinin ve geleceğin diyalektik bir birleştirilmesi olduğu şeklinde üç farklı düşünce mevcuttur. Birinci düşünceye göre Tanrı'nın Krallığı halihazırda gerçekleşmemiş fakat ilerde gerçekleşecektir. İkinci düşünceye göre Tanrı'nın Krallığı, kilisenin kurumsal çatısı altında gerçekleşmiştir. Üçüncü düşünceye göre ise krallık salt geleceğe ya da şimdiye has bir olgu olmayıp hem geleceği hem de şimdiyi kapsar. Yani kilise krallığın başlangıcı, eskatolojik olarak tesis edilen krallık ise onun nihai noktasıdır. Ama bu başla son birbirinden ayrı ya da bağımsız değildir. Realitede Hıristiyanların büyük çoğunluğu üçüncü görüşü benimsemektedirler. Hıristiyanlar hâlâ Tan-

596 Augustin, *Tractates on John*, cxxiv:5, http://www.ccel.org/fathers2/NPNF1-07/npnf1-07-5.htm#P202_6621, (the Christian Classics Ethereal Library at Calvin College, Last updated on May 27, 1999).

597 Augustin, *On The Psalms*, xlvii:7, http://www.ccel.org/fathers2/ NPNF1-08/npnf1-08-7.htm#P242_19531 (the Christian Classics Ethereal Library at Calvin College, Last updated on May 27, 1999).

598 Hefner, "The Church and the Kingdom of God", c.2, s.243.

rı'nın Krallığını nihayete erdirmediğine ve krallığın mükemmelleşmiş olarak gerçekleşmediğine inanırlar.[599]

Kilisenin tam bir lütuf olmadığını fakat tanrının lütfunun yeryüzünde gerçekleşmesini sağlayan bir yer olduğunu kabul eden Hıristiyanlar, kendilerini lütuf toplumu olarak adlandırmakla birlikte gerçekte nihai krallığı (Tanrı'nın Krallığı'nı) beklemektedirler. Kilise, yeryüzünde bir işaret; aranılan, gelmesi beklenilen kurtuluşun, krallığın bir örneği ve sembolü, bir anlamda prototipidir. Kilise bu yönü itibariyle krallığın tanıtımı gibi ciddi bir misyon görevi de üstlenmiş bulunmaktadır. Bu misyon dahilinde kilise, krallığın tanıtımını yapmakla kalmaz; aynı zamanda onun tam olarak gerçekleşecek olduğu eskatolojik zaman dilimi için ön hazırlık yaparak Tanrı'nın yeryüzünü yeniden inşa etmesi ve düzenlemesi için insani katkıyı, yardımı sunar. Kısacası kilisenin, bekleyiş, işaret ve krallığın aktüel hazırlığı olarak kabul edildiğini söyleyebiliriz.[600]

Hıristiyanlara göre Krallık Tanrı'nın bütün dünyadaki geleceğini ifade eder; Kilise, bu yönü itibariyle eskatolojik bir toplumdur; "yeni insanlığın" bekleyişidir. Şu an olmakta olan durum, Tanrı'nın Krallığı'na ulaşmak için dünyanın tanrı tarafından hazırlanmasıdır. Kilise önemlidir, çünkü o "en dürüst kurum"dur. Tüm bunlarla birlikte kilise krallığa giriş için bir "davet" anlamı taşımaktadır.[601]

Küng'e göre kilise, krallığın başlangıcı değildir fakat Tanrının yönetiminin kesin olarak beklendiğinin bir işaretidir. Tanrı'nın Krallığı'nın gerçek bir işareti daima İsa Mesih'de varolmuştur. Çünkü kilise ile krallık arasındaki ilişki İsa Mesih'in öğretisine bağlıdır. Kilise İsa'nın krallık öğretisini "kiliseye ait bir zorunluluğa" dönüştürmüştür. [602]

---

599 Hefner, *agm.*, s.244.
600 Avery Dulles, *Models of the Church*, Gill & Mavmillan, Dublin, 1976, s.103; Hefner, *agm.*, c.2, s.244.
601 Hefner, *agm.*, s.245.
602 Hefner, *agm.*, s.245.

Yuhanna İncilinde yer alan bir ifadede İsa'nın bir kimsenin sudan ve ruhtan doğmadıkça Tanrı'nın Krallığı'na giremeyeceğini söylediği rivayet edilir.[603] Bu ifadedeki sudan ve ruhtan gerçekleşecek olan yeniden doğum hadisesi bir kısım Hıristiyan teologlarca vaftiz ve iman ile kiliseye katılma olarak yorumlanmaktadır; sudan doğma ile kasıt vaftiz olmadır. Her vaftiz olan kimse günahtan arınmış olup Tanrı'nın Krallığı'na girmek için ilk adımı atmış olur. Ruh'tan kasıt ise kilisenin kendisidir.[604]

Ayrıca Küng'e göre kilise Tanrı'nın Krallığı değildir; fakat Tanrı'nın Krallığı'na doğru ilerleyen, onu bekleyen olarak görülmelidir. Kilise kurtuluşun eskatolojik bir toplumu olarak yaşar ve onun mükemmele ermesini bekler.[605]

Son olarak bu konuda Katolik kilisesinin resmi görüşüne bakabiliriz. Hıristiyan Katolik Kilisesine göre, Tanrı'nın Krallığı şu an, halihazırda mevcut olan bir şeydir. "Tanrı'nın Krallığı şimdiden buradadır." Krallığın başlangıcı olarak İsa'nın çarmıhtan sonra ilk dirilişi gösterilir ve son akşam yemeğinden beri krallığın mevcut olduğu vurgulanır. Yine aynı söyleme ek olarak "Tanrı'nın Egemenliğinin her gün gelişini beklediğimiz ve yakarışlarımızla çağırdığımız Mesih'in kendisi de demek olabilir" şeklinde bir açıklama düşülür. Dolayısıyla Tanrı'nın Krallığı, Mesih'in kendisi de olabilir, zira onda dirilecek ve onda saltanat sürecektir.[606]

---

603 İsa ona şu karşılığı verdi: 'Sana doğrusunu söyleyeceğim, bir kimse yeniden doğmadıkça Tanrı'nın Krallığı'nı göremez'. Nikodim, 'Yaşlanmış olan bir adam nasıl doğabilir? Annesinin rahmine ikinci kez girip doğabilir mi?' diye sordu. İsa ona şöyle cevap verdi: 'Sana doğrusunu söyleyeyim, bir kimse sudan ve Ruh'tan doğmadıkça Tanrı'nın Krallığı'na giremez. Bedenden doğan bedendir, Ruh'tan doğan ruhtur. Sana yeniden doğmalısınız dediğime şaşma. Yel dilediği yerde eser; sesini işitirsin, ama nereden gelip nereye gittiğini bilmezsin. Ruh'tan doğan her adam da böyledir'." Yuhanna, 3 1-8.

604 Bkz. Robin Keeley (ed.), *The Lion Handbook of Christian Belief*, Lion Publishing, Herts, England, 1982, s.319; Vaftiz olmanın yeniden dirilişi ifade etmesi ile ilgili olarak bkz. Ralph E. Knudsen, *Christian Beliefs*, The Judson Press, Philadelphia, 1955, ss.101-102.

605 Küng, *The Church*, s.95.

606 *Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri*, çev. Dominik Pamir, İstanbul, 2000, ss.638-639.

Egemenlik aynı zamanda dünyanın sonunda gerçekleşecek olan adalet ve yargıdır. Bunun hızlanması, bir an önce gerçekleşmesi için de dua etmek gerektiği tavsiye edilmektedir. Tanrı'nın Egemenliği Mesih'in nihai dönüşüyle tamamlanmıştır. Fakat bu krallığın gelişi için yeryüzündeki görevini sürdüren kutsallaştırma işini yapan Rabbin ruhunun bir eseridir ve kilisenin fonksiyonuna, misyonuna zarar vermez, onu daha da güçlendirir. Aynı zamanda Tanrı'nın Krallığı adalet, esenlik ve kutsal ruhta sevinçtir.[607]

Bununla birlikte katolisizm, krallığı beklemenin insanları pasifize etmemesi için şu uyarıyı yapmayı da zorunlu görür;

> Hıristiyanlar Tanrı'nın Krallığı/Egemenliği'nin gelmesiyle içinde bulundukları toplum ve kültürün gelişmesini birbirinden ayırt etmelidirler. Bu ayrım bir ayrılma değildir. İnsanın ebedi yaşamı için yaratılmış olması Yaratan'dan aldığı enerji ve yeteneklerini bu dünyada barış ve adalete hizmet için kullanma görevini geçersiz kılmaz, daha da güçlendirir.[608]

Protestanlara göre ise Tanrı'nın Krallığı, manevi bir krallık olup kalpteki Tanrı'nın bilgisidir. Bu yönüyle de seküler krallıklardan ayrılır;[609] çünkü Tanrı'nın Krallığı sadece manevi bir otoritedir. Kilise onlara göre inananların oluşturduğu bir birliktir ya da öyle olması gerekir. Fakat mevcut kilise açısından bir sorun vardır. Mesih'in Krallığı olan kilisenin şeytanın krallığından ayrılması gerekir. Fakat mevcut düzlemde bu ayrılma gerçekleşmemiştir.[610]

Ortodokslara göre kilise Tanrı'nın Krallığı'dır. Yuhanna'nın "sudan ve ruhtan doğmadıkça bir kişinin Tanrı'nın

---

607 *Age.*, ss.638-639.

608 *Age.*, ss.638-639.

609 Concord, 210:176; 222:2; 325:31 (Theodore G. Tappert [tr., ed.], *The Book of Concord, Th. Confession of Evangelical Lutheran Church*, Fortress Press, Philadelphia, 1959).

610 Concord, 170:16. Benzer düşünceler serdeden Kant'a göre de Tanrı'nın Krallığı tarihin dışındaki bir refah devleti değil yeryüzündeki bir ahlak topluluğudur. Bkz. Rudolf Bultmann, *History and Eschatology, The Presence of Eternity*, Harper Torchbooks, New York, 1962, s.67.

Krallığı'na giremeyeceği"[611] yönündeki ifadelerini tıpkı Katolikler gibi kendilerine referans olarak alırlar ve vaftiz olmanın yeniden doğma (sudan doğma) anlamına geldiğini dolayısıyla kiliseye iştirak eden kişinin krallığa girmiş olduğunu kabul ederler. Bununla birlikte İsa Mesih'in tekrar geri geleceğine, babanın tahtının sağında oturarak ölü ve dirileri yargılayacağına ve sonsuza kadar yıkılmayacak bir krallık kuracağına inanırlar.[612]

Görüldüğü gibi Tanrı'nın Krallığı mitosu tüm farklı anlayışlarıyla birlikte tarihin sonunu ifade etmektedir. İşte bu yönüyle bu beklenti, P. Tillich'in de yerinde ifadesiyle, her ne kadar tarih üstü bir olgu olarak görülse de aynı zamanda tarih içidir. Çünkü reel tarihin sonunu ifade etmektedir. "Son" kelimesinin tahlilini yapan Tillich, bunun hem bir şeyin bitmesini hem de bir şeyin amacını ifade ettiğini söyler. Dolayısıyla tarih, Tanrı'nın Krallığı için, yani bir anlamda sonsuz yaşam için yaşanılan bir şeydir.[613]

Genel olarak katı bir dualizmden söz edilmese de dualizmi çağrıştıran ifadelerin yer aldığı bu inançta dünya, şeytanın ve kötü güçlerin egemenlik alanı olarak görülür ve bu dünya kötü bir dünya olarak görülür. Bu nedenle de bu dünyanın temizlenmesi arınması gerekmektedir. Bu ise gerçekleşecek bir yıkımla mümkündür. İçinde yaşadığımız dünya tamamen yok edilecek, dağlar yıkılacak, denizler kabaracak, tüm kötü insanlar öldürülecek sonuçta ise sadece İsa Mesih'e inanan insanların kaldığı hiçbir kötünün, zalimin ve kavramsal olarak kötülüğün olmadığı bir dünya gerçekleşecektir. Yuhanna Vahiy'in de yeni bir gök ve yeni bir yeryüzü gördüğünü: çünkü ilk (önceki) gök ve yeryüzünün ortadan kalktığını söylemektedir.[614]

---

611 Yuh., 3:5.

612 *Ortodox Catechism, "The Church Building"* http://www.ocf.org/ OrtodoxPage/reading/catechism.html

613 Paul Tillich, *Systematic Theology*, The University of Chicago Press, Chicago, 1967, s.394.

614 Vah., 21:1.

İsa Mesih böyle bir dünya üzerinde krallığını kurarak temiz bir başlangıç yapacaktır. Bir anlamda dünya başlangıca, kozmolojinin ilk anına dönmüş olacaktır. Fakat Dünyanın ilk varoluşundan beri devam eden çizgisel, ilerlemeci tarih anlayışı burada son bulmaktadır. Artık gelişme/değişim sona ermiştir. Bundan böyle tek bir tarih vardır, o da Tanrı'nın değişmeyen tarihidir. Zaman bir daha geriye asla gitmeyecek ve bozulmayacaktır. Tekrar kötüler dünyaya hakim olamayacaklardır. Zira şeytan kontrol altına alınmış, kötülükleri dünyaya zarar vermesi engellenmiş[615] ve bir anlamda Hıristiyanlar için ahiret başlamıştır. Bu, yeniden inşa edilen arınmış bir dünyada oluşturulan bir dünya cennetidir. Tarihin sona erip evrenin yerine yeni bir evrenin varolması hakkındaki mitosların benzerlerini Babillilerden Kuzey Amerika yerlilerine kadar bir çok dinsel gelenekte görmek mümkündür.[616]

Genel olarak Hıristiyan geleneğinde Tanrı'nın Krallığı mitosu eskatolojik bir beklentidir. Fakat özelde bu krallığın İsa-Mesih'n dirilişi ile başladığı kabul edilmektedir. Başlayan ve devam eden bu krallık şu an kilisenin manevi şahsında sürdürülmektedir. Onun mükemmele ermesi ise Oğul Tanrı Rab İsa Mesih'in gökten bulutların arasında gelmesiyle mümkün olacaktır. Oğul, krallığı tesis etmeden önce yeryüzünde şeytanın egemenliğine son vererek onu ortadan kaldıracak, bin yıl süreyle adalet ve barışla dolu bir saltanat sürecektir. Sonunda ise krallığı Baba'ya devredecektir.[617]

---

615 Bultmann, *Jesus and The Word*, s.28.

616 Bkz. Mircae Eliade, *Ebedi Dönüş Mitosu*, çev. Ümit Altuğ, İmge Yayınları, Ankara, 1994, ss.70-78.

617 "Sonra her riyaset ve her hakimiyet ve kudreti iptal edip krallığı/egemenliği Tanrı'ya, Baba'ya teslim ettiği zaman son olacaktır." (I. Kor., 15:24)

III. BÖLÜM

Altın Çağ/Binyılcılık

Altın çağ mitosu, barış, huzur, refah ve sonsuz mutluluğun olduğu, zulmün, acının, yokluğun, adaletsizliğin olmadığı, tanrılarla insanların iyi bir diyalog içerisinde yaşadıkları bir zaman dilimini ifade etmektedir. Bu mitos hem kozmogonik hem de eskatolojik yönü olan çift eksenli bir mitostur. Altın çağla hem uzak geçmişteki başlangıçtaki, hem de uzak gelecekteki, dünyanın sonundaki mutluluk çağı ifade edilmektedir. Kozmogonik altın çağ mitosu başlangıçtaki geçici bir mutluluğu ifade etmektedir. Sürekli olmayan bu mutluluk çağı, yerini gittikçe kötüleşen bir dünyada kaos ortamına bırakmaktadır. Oysa eskatolojik altın çağ mitosu nihai bir mutluluktur. Daha doğrusu o zaman diliminden sonra insanlar bir daha mutsuzluk, acı, yokluk, zulüm, adaletsizlik ve en önemlisi kötülük görmeyeceklerdir. Bu zaman diliminin sonunda yeryüzündeki hayat son bulacak bir anlamda tarih sona erecek ve farklı bir düzlemde –ahirette- dirilişle birlikte yeni bir hayat başlayacaktır. Hinduizm gibi dinsel geleneklerde ise bu bitiş tam anlamıyla başa dönüşü ifade etmektedir. Gittikçe kötüleşen dünya hayatı sonla birlikte arınmış, temizlenmiş ve yenilenmiş olarak yeniden başlar. Dolayısıyla döngü devam eder.

Bu yönüyle altın çağ mitosunun kozmogoniyle eskatolojiyi birleştirdiği söylenebilir. Nitekim Eliade, kozmogonik mitoslarla eskatolojik mitosların birbirinden çok net çizgilerle ayrılamayacağını ifade eder. Ona göre her eskatolojik mitos ya da son aynı zamanda bir kozmogoni yani yeni bir başlangıçtır. Biri biterken bir diğeri başlar ve her eskatolojik mitos aynı zamanda geriye, başlangıca dönüşü içinde barındırır.[618] Dolayısıyla bütün son mitosları doğrudan başlangıç mitosları ile bağlantılıdır.

Aynı zamanda her toplumun kendi dinsel inançlarının en üst düzeyde hakim olduğu dönemi ifade eden Altın Çağ ya da Binyılcı beklentiler, o toplumların "zaman" anlayışları ile de yakından ilintilidir. Çünkü bu geleneklerde zaman değişik çağlara bölünmektedir. Bu bölümleme işlemi ise "yaratılış" ya da diğer bir ifadeyle "başlangıç" algılarına göre şekillenmektedir.

Sadece Ortadoğu'da değil hemen hemen dünyanın tüm toplumlarında –farklı özellikleri olmakla birlikte- zamanın başlangıcında "Altın Çağ" bulunduğu inancı mevcuttur. Bu inanca göre insanlığın ilk ataları sükun, huzur ve barış içinde yaşamışlardır. Aynı zamanda bir çok dinsel geleneğe göre ilk insan mükemmel ve iyi bir varlık olarak tanımlanır ve onun mutluluk ortamında yaşadığı ifade edilir.[619]

Altın çağ beklentisine göre genel olarak yeryüzü yaşamı çeşitli dönemlere ayrılarak kategorize edilir. Bir çok dinsel gelenekde tarihin çeşitli dönemlere ayrılması doğal olarak bazı dönemlerin iyi, bazılarının kötü, bazılarının da mükemmel addedilmesi sonucunu doğurmuştur. Dolayısıyla altın çağ ya da binyıl beklentisi bu bölümlemenin bir yansımasıdır. Genellikle yukarıda da ifade ettiğimiz gibi ilk dönem ya da yeryüzü hayatının ilk yılları iyi kabul edilirken, arada geçen asırlar kötü, son dönem ise mükemmel olarak kabul edilir. Bu nedenden ötürü altın çağ ve bin yıl mitosunu ele alırken öncelikle tarihi dönemlere ayırma geleneğini Ortadoğu

618 Bkz. Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, ss.75-76.
619 Smart, *The Religious Experience*, ss.76-78.

dinleri bağlamında ele alacağız. Daha sonra ise ağırlıklı olarak Yahudilikteki Altın çağ mitosuyla Hıristiyanlıktaki binyılcılık mitosunu inceleyeceğiz.

1. Tarihin Dönemleri

Babilliler çağları yıldızlara göre düzenlemişler ve her bir dönemi bir yıldızın ya da gezegenin adıyla ifade etmişlerdir. Genel olarak dünyanın çağlarını tufan öncesi ve tufan sonrası olmak üzere ikiye ayırdıkları da bilinmekle birlikte onların üç aşamalı bir zaman anlayışına sahip oldukları görülmektedir:

i) *Başlangıçtaki mükemmel zaman* (ya da başlangıcın mükemmelliği): Bu zaman dilimi her şeyin mükemmel olduğu, kötülüğün olmadığı zamanı ifade etmektedir. Üç döneme ayırdıkları bu ilk zaman dilimini de yıldızlarla; güneş, ay ve İştar'la irtibatlandırmışlardır. Simgesel olarak ise bu dönemleri altın, gümüş ve bakır madenleri ile ifade eden Babillilerin giderek mükemmelden mükemmel olmayana doğru bir yol izledikleri söylenebilir. Çünkü sıralama "altın, gümüş ve bakır"dır.

ii) *Giderek Kötüleşen Zaman*: Bu dönem yıldızlar şemasındaki (Zodiak) dördüncü çağı ifade etmektedir. Bu çağ, altın, gümüş ve bakır çağının ardından gelen "demir çağı"dır. Görüldüğü üzere giderek metallerin kalitesi/değeri düşmektedir. Bu da dünyanın giderek başlangıçtaki mükemmelikten uzaklaştığını yani kötüleşmeye başladığını ifade etmektedir. Bu çağın sonunda dünya tam bir yıkıma maruz kalmakta ve her şey yerle bir olmaktadır. Lanetli bir zamanı ifade eden bu dönem yer altı aleminin güçlerince idare edilmektedir. Tüm dünyaya onlar hakimdir ve onlar kötülüğün yaygınlaşmasını sağlamaktadırlar.

iii) *Başlangıçtaki mükemmel zamana dönüş*: Kutsanmış bir zaman dilimi olan bu dönemde her şey felaketten sonra başlangıçtaki mükemmelliğine döner. Başlangıçtaki "Altın Çağ" yeniden tekerrür eder ve insanlar tekrar mutlu, huzurlu, kötü-

lüğün olmadığı, adalet ve barışın hakim olduğu bir zamanda yaşarlar. Bu zamanı tasvir eden Babil metinlerinin onu iyi kralların yönetimi ile kıyasladıkları ve örnekleri onların dönemlerinden seçtikleri görülür.[620]

Yahudi ve Hıristiyan düşüncesini yakından etkilediği ileri sürülen İran mitolojisinde ise zaman üçer bin yıllık dönemlere ayrılmıştır. Birinci üç bin yıllık dönemde bir tanrı diğer tanrılar üzerinde söz sahibi olurken, ikinci üç bin yıllık dönemde iki tanrı egemenliği ele geçirmek için aralarında mücadele ederler. Son dönem ise yine tanrılardan birinin diğerini etkisiz hale getirdiği ve tek başına egemen olduğu "Altın Çağ"dır.[621]

İran mitolojisinde Ahura Mazda, önce tüm yaratıkların ruhlarını yaratır. Ahura Mazda tarafından oluşturulan bu ruhsal alemde varlıkların ruhları üç bin yıl kalırlar. Herhangi bir bedene sahip olmayan varlıklar bu alemde düşünmekten, akletmekten, duygudan, histen uzak bir hayat yaşarlar ve acının ya da mutluluğun farkına varamadıkları gibi ayrım da yapamazlar. Daha sonra Ahura Mazda ruhları toplar ve onlara artık yeni bir dönemin başladığını ve bu dönemin zıtlıklarla dolu mücadele içinde geçecek olan dokuz bin yıllık bir dönem olduğunu söyler. Bu dönemde kötülük ruhları serbest bırakılacaktır. İtaat etmeyen, hiçbir kural tanımayan bu kötü ruhlar devamlı kargaşa çıkaracak ve durmadan onlarla savaşılacaktır. İki insanın arasındaki bitmeyen kavga gibi, bu kavga da gün be gün artarak devam edecektir. Her şeyin bilgisine sahip olan Ahura Mazda, bu dokuz bin yıllık dönemin ilk üç bin yılında her şeyi aşama aşama ilerletir. Bu dönemde Ahura Mazda ile Angra-Mainyu (Ahreman, Ehrimen) bir tür ittifak halindedirler ve Angra Mainyu ve yardımcıları Ahura Mazda'ya itaat ederler. Bu dönemde varlıklara düşmanlık yapmaları, zarar vermeleri söz konusu değildir. Üçüncü bin yılda da kötü-

620 Bkz. Alfred Jeremias, "Ages of the World (Babylonian)" *E.R.E.*, c.1, ss.183-187.

621 Jonathan Z. Smith, "Ages of the World" *E.R.*, c.1, s.129.

lük güçlerinin etkisiz olma durumları devam eder. Sonra *Ahunavar* kötülük güçlerinin ortaya çıkmalarını sağlar. Bu aynı zamanda kötülük güçlerinin zafer kazanması anlamına gelmektedir. Üç bin yıl süreyle serbest kalan kötülük güçleri düzensizlik ve kargaşa çıkarırlar. Bu kötülük güçlerinin meydana getirdiği kaos döneminde Ahura Mazda "İyi Düşünce (Vohûman)"yi yaratır. Vohûman, beş ilkeye (ya da meleğe) sahiptir. Angra Mainyu bunlara karşılık olarak kötülük güçleriyle uyum halinde olan altıncıyı yaratır. Daha sonra Ahura Mazda dünyanın yaratılışında ilk olarak gökyüzünü (dünyanın ışığını), ikinci olarak suyu, üçüncü olarak yeryüzünü, dördüncü olarak gezegenleri/yıldızları, beşinci olarak hayvanları ve altıncı olarak da insanları yaratır. İkinci üç bin yıllık dönemde **Gayomart** yaratılır. Daha sonra yedinci bin yıl ya da üçüncü üç bin yıllık dönem başlar. Artık bu dönemde aşama aşama tekrar Ahura Mazda duruma el koyarak kötülük güçlerini etkisiz hale getirir ve her şey başlangıçtaki iyi haline döner.[622]

İran mitolojisindeki bu mitolojik kurgunun sonraki dönemlerde bazı değişikliklere uğradığı görülmektedir. Zurvanizm'in senkretik bir teoloji olarak ortaya çıktığı Sasaniler döneminde (MS 226-635 yılları arasında) bazı tablet metinlerine göre hâlâ 9000 yıllık üçlü bölümleme yapılmakla birlikte genel olarak üçer bin yıllık toplam 12000 yıl olan dört dönemin olduğuna inanılmıştır. Bu ifadeler hem Zerdüştçü (Zorastrian) hem de Zurvanist metinlerde yer almaktadır. İran'da çok eski zamanlardan beri zaman ve kader tanrısı kabul edilen Zurvan, hem Ahura Mazda'yı hem de Angra Mainyu'yu kuşatan bir anlamda onların babası olan bir tanrıdır. O aynı zamanda "limitsiz zaman" anlamına gelmekte olup dünya devirlerinin onun aktüel kişiliği ile ilişkili olarak yorumlandığı görülmektedir.[623] Dörtlü bölümlemeye göre;

---

622 Bkz. Nathan Söderblom, "Ages of the World (Zoraastrian)" *E.R.E.* c.1, s.205.

623 Eliade, *A History of Religious Ideas*, c.2, ss.313-315; Shaul Shaked, "The Myth of Zurvan: Cosmogony and Eschatolgy", *Messiah and Christos: Studies in the Jewish Origins of Christianity Presented to David Flusser*, Ithamar Gruenwald, Shaul Shaked. (ed.), J.C.B. Mohr, Tübingen, 1992, ss.129-220.

i) İlk üç bin yıllık dönemde; Zurvan'dan oluşan Ahura Mazda ve Angra Mainyu bir arada ve barış içinde yaşamaktadırlar. Ahura Mazda varlıkların (iyi) ruhlarını yaratır. İlk üç bininci yılın sonunda Angra Mainyu Ahura Mazda'yı hükümsüz kılmaya çalışır ve onun önüne geçer. Ahura Mazda barış teklif eder, fakat bu teklif Angra Mainyu tarafından kabul edilmez. Sonra da kader gereği olarak zafer Ahura Mazda'nın olur. Angra Mainyu mecbur kalarak sonunda barışı kabul eder. Ahura Mazda onun barış teklifini kabul etmesinden sonra yeni bir savaş sahnesi oluşturmaya başlar: "Ahura Vairya". Angra Mainyu, içinde üç bin yıl kalacağı karanlıklara düşer.

ii) İkinci üç bin yıllık dönemde; Ahura Mazda Angra Mainyu'yla nispi bir ilişkiye girerek yeni bir varlık yaratır. Yaratık ruhsal ve maddi olmak üzere iki formdan müteşekkildir: Gav-aévô-dâta ve Gayô-maretan (Gayomart/ilk insan). İkinci üç bin yılın sonunda Angra Mainyu tekrar saldırıya geçerek mağlubiyetinin intikamını almak ister. Fakat başarılı olamaz.

iii) Üçüncü üç bin yıllık dönemde; Angra Mainyu, Gayô-Maretan ve Gav-aévô-dâta'yı öldürür. Angra Mainyu'nun kötü varlıklar olarak yarattığı cinler ve devler dünyayı doldururlar. Böylelikle dünyada kaos ortamı başlamış olur. Angra Mainyu dünya egemenliğini tam olarak ele geçirememiş olsa da o düzeni ortadan kaldırıp kargaşa doğurmakla ve kötülüğün yayılmasını sağlamakla büyük bir başarı elde etmiş olur.

iv) Dördüncü üç bin yıllık dönemde; Ahura Mazda dünyanın kurtuluşu için hazırladığı planın ilk aşamasını devreye sokar. İkinci dönemin başında ruhunu yarattığı Zerdüşt'ü dünyaya gönderir. Zerdüşt insanları kurtuluşa, iyiliğe çağıran, Angra Mainyu'nun kötülüğünden, egemenliğinden uzaklaştırmaya çalışan bir davetçidir. İnsanları etkilemeyi başarmasına rağmen etkisi yaklaşık on asır sonra kaybolmaya başlar ve tekrar insanlık çöküşe doğru hızla ilerler. İkinci bin yıl (10000-11000) boyunca devam eden kaos üçüncü bin yılın başında gelecek olan Saoşyant'la son bulur. Bir kurtarıcı, Mesih figürü olan Saoşyant, tıpkı İsa Mesih gibi son bir

yargılama gerçekleştirir ve bin yıl süreyle hüküm sürer. Saoşyant'la birlikte artık dünya ve insanlar kurtulmuş, kaos sona ermiş olur. Fakat bu dönemin sonunda aynı zamanda dünya da yıkılır ve yaşam sona erer.[624]

İran mitolojisindeki bu beklentilerin Yahudiliği etkilediği düşünülmektedir. Zira Yahudilik açısından da tarihsel bir şahsiyet olarak tarihin bir döneminde gelmiş olan ve zamanı, tarih boyunca yaşanan en mutlu dönem olan Davud'un soyundan olan bir kurtarıcı, Mesih gelecek ve onun yıkılan krallığını yeniden canlandıracaktır. Onun bu krallığı ise kıyamete kadar yeryüzünde hüküm sürecektir. Bunun yanı sıra Yahudi geleneğinde dünya devirleriyle ilgili tasavvurların da komşu kültürlerden fazlasıyla etkilendiği görülmektedir. Fakat bu etkiler Tekvin'de yer alan kozmolojik öğretilerle yoğrulmuş ve İsraili bir form kazanmıştır.[625] Tekvin'in birinci bölümünde Tanrı'nın dünyayı nasıl yarattığı anlatılır. Bu yaratma işlemini altı günde tamamlayan, bütün işleri nihayete erdiren Tanrı, yedinci günde istirahata çekilir. Ayrıca yedinci günü mübarek kılarak onu takdis eder.[626] Bu öğretinin Daniel tarafından dünyanın çağları hakkındaki öğretiyle birleştirildiği görülmektedir. Şabat (Sabbath) gününün kutsallığı üzerine bina ettiği öğretisinin ana kurgusunu genel olarak yedi rakamı etrafında oluşturmuştur. Dünyanın sonunun vakti hakkında kehanetlerde bulunan Daniel, Babil sürgününden sonra dünyanın yetmiş haftalık ömrü kaldığını ifade eder:

> Günahı bitirmek suçları sona erdirmek ve fesat için kefaret etmek ve ebedi salahı içeri getirmek, peygamberliği mühürlemek ve mukaddesler mukaddesini meshetmek için kendi kavmin üzerine ve senin mukaddes şehrin üzerine yetmiş hafta hükmolundu.[627]

---

624 Smith, *agm.*, ss.129-130; Ayrıca bakınız Sarıkçıoğlu, *Dinlerde Mehdi Tasavvurları*, s.20.
625 Smith, *agm.*, s.130
626 Tek., 2:1-3.
627 Daniel, 9:24.

Benzer bölümlemeler biraz daha sistematik hale getirilerek MÖ 2. yüzyıl ile MS 2. yüzyıl arasında sürdürülmüştür. Bu defa dünyanın çağları hafta ya da günle değil biner yıllık periyotlarla ifade edilmiştir. Bir kısım apokrif metinlerde dünyanın devirleri yedi bin yıl olarak[628] ifade edilirken, diğer bir kısmında ise yine biner yıllık periyotlardan oluşan sekiz çağa bölünür.[629] Tanrı, Enoch'a dünyanın çağlarının ya da o ana kadar geçen süresinin yedi bin yıl olduğunu gösterir. Burada tanrı kendi işlerinden sonra ilk olarak "sekizinci gün"ü yarattığını söyler. Diğer "ilk yedi" ise yedi bin yılı ifade etmekte olduğunu belirttikten sonra artık "sekizinci bin yıl"ın başladığını belirtir. Sekizinci bin yıl son bin yıldır ve artık "son" gelmiştir.

Bir başka apokaliptik metin olan Enoch'un birinci kitabında (Book of Enoch) dünyanın ömrü bu defa on haftayla ifade edilir. İlk hafta bir mutluluk dönemi, altın çağdır. İnsanın hayatı ilk haftanın yedinci gününde başlar ve bu ilk hafta boyunca adalet, doğruluk, huzur ve mutluluk kesintisiz olarak devam eder. İkinci haftada ise "büyük kötülük" ortaya çıkar ve adaletsizlik, düzensizlik, kargaşa ortamı başlar. Her taraf günah ve günahkarlarla dolar. Üçüncü hafta adalet ve doğruluk düşüncesini yaymak için bir adam seçilir. Erdem mesajını insanlara ileten bu seçilmiş kişinin nesli de sonsuza kadar doğruluk, erdem ve dürüstlük üzerine olacakdır. Dördüncü haftada da dürüstlük ve erdemin farklı görünümleri tezahür eder ve varolmaya devam eder. Ayrıca yasa/şeriat insanlar için ortaya çıkar. Beşinci hafta zaferin ve egemenliğin bir göstergesi olan kutsal ev inşa edilir. Altıncı hafta bütün yaşayanlar kör olacaklar ve onların kulakları tanrısızlık sözleriyle dolacaktır. Bir adam ortaya çı-

628 Testament of Abraham, 19, (Testament of Abraham'ın metinleri http://wesley.nnu.edu/noncanon/ ot/pseudo/testabe.htm ve http://www.csn.net/advent/fathers/fathers.htm sitelerinden alınmıştır.)

629 2. Enoch 33:1-2, (The Book of the Secrets of Enoch (Slavonic Enoch ya da 2 Enoch) ile ilgili kullanılan metinler http://www.reluctan-messenger.com/2enoch01-68.htm adresinden alınmıştır.)

kacak ve kutsal evin egemenliğine onu yakmak suretiyle son verecektir. Yedinci haftada ise artık dinsiz bir nesil ortaya çıkar ve kötülük, zulüm, adaletsizlik had safhaya ulaşır. Bir anlamda iyilikle kötülük ya da erdemle erdemsizlik arasındaki mücadelenin ibresi erdemsizlikten yana döner. Sekizinci haftadan itibaren tanrısal temizlik planı uygulanmaya başlanır. Doğruluk ve adalet bir kılıç gibi zalimlerin üzerinde durur ve onları bunaltır. Günahkarlar tek tek tutularak hesaba çekilirler. "Büyük Kral" için kutsal ev yeniden inşa edilir. Bu esnada bütün insanlar doğruluk yolunu gözlemektedirler. Dokuzuncu haftada adalet ve erdem tüm dünyaya alabildiğine yayılır. Tanrısızlık, dinsizlik bütün yeryüzünden silinir ve dünya yıkıma hazırlanır. Artık kaosa, adaletsizliğe, erdemsizliğe son vermek için yeryüzüne son darbe indirilir ve her şey yerle bir olur. Onuncu ve son hafta ise evrensel büyük bir adalet gelişecek ve bir tür yeryüzü cenneti oluşacaktır. Bu son mutluluk döneminde tıpkı başlangıçta olduğu gibi zulüm, adaletsizlik, günah ve günahkarlar, dinsizler ve erdemsizler olmayacaktır.[630]

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi dünya devirlerinin sayısı konusunda farklı rakamları içeren ifadeler bulunmakla birlikte genel tema yedi sayısı üzerine kuruludur. Bazen bir hafta, bazen bir günle ifade ediliyor olsa da İran mitolojisindeki biner yıllık bölümlemenin etkisi görülmektedir. Son dönem gelecek çağ, adalet, erdem, mutluluk çağı olarak ifade edilen "Altın Çağ"dır ve süresinin bin yıl olarak ifade edildiği söylenebilir.[631] Mezmurlarda yer alan bir ifade, Tanrı'nın gözünde insanların bin yılının bir gece ve bir gündüz kadar olduğunu belirtir.[632] Dolayısıyla bir gün bin yılı ifade etmek için kullanılmıştır. Fakat tüm bunlarla

630 1 Enoch, 93:1-11; 91: 12-17, (Robert Henry Charles, *The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament*, Oxford: Clarendon Press, 1913'den aktaran Joshua Williams, Northwest Nazarene College, 1995 http://www.ccel.org/c/charles/pseudepigrapha/enoch/exhort.htm).

631 Smith, *agm.*, s.130.

632 Bkz. Mez., 90:4.

birlikte Yahudi düşüncesinde dünyanın devirleri, çağlar konusunda tek bir görüşün olduğunu söylemek oldukça zordur. Zira farklı zamanlarda ve farklı gruplar arasında konuyla ilgili değişik yorumlara rastlamak mümkündür. Fakat genel olarak dünyanın ömrünün yedi bin yılla sınırlandığı söylenebilir.[633]

Hıristiyan geleneğinde ise dünyanın süresi ve onun çağlarıyla ilgili olarak ilk dönem metinlerinde genellikle düalist bir ifade tarzı kullanıldığı görülür. Yani tarihi kabaca "bu çağ" ve "gelecek çağ" ya da "beklenen çağ" olarak ikiye ayırdıkları dikkat çeker.[634] Fakat özellikle MS ikinci ve üçüncü yüzyıllarda Yahudi düşüncesinde varolan dünyanın ömrünün her biri bin yıl olan yedi gün olduğu ve son günün yani yedinci bin yılın mutluluk çağı olduğu inancının Hıristiyan yazarlarca savunulduğu görülmektedir. Bazı araştırmacılar Hıristiyanlıktaki bu inancın genel olarak Mezmurlardaki bazı ifadelere[635] dayandığını ileri sürmektedirler.[636]

İsa'nın izleyicilerinden Barnabas'a atfedilen mektuplarda, hatalı, kötü günlerden ve gerçek "Şabat (Sabbath)"tan söz edilir. Tanrı altı günde tüm işleri yapmış, yaratılışı tamamlamış ve yedinci günde istirahate çekilmiştir. Dolayısıyla kozmogonide yeryüzündeki hayatın başlangıcını ifade eden yedinci gün (sabbath) eskatolojide dünyanın sonunu ifade etmektedir. Yani yapılacak her şey, bütün işler, çalışma altı günde tamamlanıp yedinci günde nokta konulacaktır. Barnabas, yaratılışla ilişkilendirdiği bu devirlerin biner yıllık dönemler olduğunu belirtir. Yedinci günde Tanrı, oğlunu gönderecek, kötülüğü ortadan kaldıracak, zalimleri yargılayacak ve bu dönem Altın Çağ ya da Hıristiyanlıktaki adıyla Millenium olacaktır. Barnabas, bu yedi günlük kurguya sekizinci

633 Bkz. Sarıkçıoğlu, *Dinlerde Mehdi Tasavvurları*, s.21; Eliade, *Ebedi Dönüş Mitosu*, s.124.
634 Bkz. Matta, 12:32; Efes. 1:21; I.Kor., 10:11.
635 Örneğin Mez., 90:4-5, 10.
636 Smith, *agm.*, ss.130-131.

günü de ekler. Yalnız ona göre sekizinci gün bu dünyaya ait değildir. O gün hayat tamamıyla sona ermiş ve artık ahiret hayatı başlamıştır.[637]

Dünyanın çağlarını yaratılışla ilişkilendirerek yedi üzerine bina eden bir diğer ilk dönem kilise babası da Irenaeus'dur. Normal olarak dünyanın ömrü altı bin yıldır ve yedinci bin yıl hem dünyanın sonunun geldiğini hem de mutluluk devrinin başladığını ifade eder.[638] Benzer düşünceler üçüncü yüzyılda Methodius tarafından da savunulmuştur. O da ısrarla yedi rakamına vurgu yaparak yaratma ile dünyanın işleyişi ve son bulması arsında ilişki kurmuştur.[639]

Kilise babalarından Lactantius (MS 240-320), yaratılışın altı günde olmasından hareketle dünya tarihinin altı bin yıl olduğunu söyleyerek yedinci bin yılı İsa-Mesih'in krallığı için ayırır.[640] Kozmogoniyle eskatolojiyi bir bütün olarak algılamanın bir diğer örneğini de dördüncü yüzyıl kilise babalarından olan Victorinus'un "Dünya'nın Yaratılışı Üzerine" (On the Creation of the World) adlı çalışmasında görüyoruz. Victorinus burada Tekvin'den hareketle dünyanın yaratılış aşamalarını açıklarken bir taraftan da yaratılışın altı günü ile insanlığın sonraki dönemlerdeki yaşamı arasındaki ilişkiyi irdeler ve bunları kurguladığı yedi dönemlik dünya tarihi üzerine bina eder. Altı gün altı bin yıldır ve insanlık onun son döneminde yaşamaktadır. Yedinci gün dünyanın son çağıdır ve bu, bin yıllık bir dönemi kapsamaktadır. Victorinus, açıklamalarına devam ederek, adeta kozmosdaki her şeyin yedi rakamı üzerine bina edildiğini söylemeye çalışır. Yedi sayısı kutsaldır; zira Kuzu'nun yedi boynuzu, Tanrı'nın yedi gözü, yedi başlı altın şamdan, Tanrı'nın tahtının etrafında yanan

637 Barnabas, *The Epistle of Barnabas*, xv, http://www.ccel.org/fathers2/ANF-01/anf01-41.htm#P3130_520749, (the Christian Classics Ethereal Library at Calvin College, Last updated on May 27, 1999).

638 Irenaeus, *Against Heresies*, xxviii:3.

639 Methodius, *The Banquet of the Ten Virgins*, ix:1, http://www.ccel.org/fathers2/ANF-06/anf06-109.htm#P4821_1453791 (the Christian Classics Ethereal Library at Calvin College, Last updated on May 27, 1999).

640 Lactantius, *The Divine Institutes*, (Of a Happy Life) VII: 24.

yedi meşale, yedi melek, yedi zafer, yedi mühürlü kitap ve benzeri pek çok şey vardır.[641]

Augustin de düşüncelerini Şabat kavramı üzerine bina eder. Ona göre de günler çağları ifade etmektedir ve kutsal metinlerde bu yedi dönem açıklanmıştır. Augustine, diğer kilise babalarından farklı olarak bu dönemleri peygamberlerin gelişiyle açıklar. İlk çağ ya da ilk gün Adem'den tufana kadardır. İkinci çağ, tufandan İbrahim'e kadardır ve ilk iki çağın süreleri birbirine eşittir. Sadece o dönemlerde yaşayan insanların sayılarında ve varlıklarda farklılıklar vardır. İbrahim'den İsa-Mesih'in geldiği zamana kadar üç dönem bulunmaktadır; üçüncü çağ İbrahim'den Davud'a kadar, dördüncü çağ Davud'dan büyük sürgüne kadar ve beşinci çağ da büyük sürgünden (diyaspora) İsa-Mesih'e kadar olan zamandır. Böylelikle İsa-Mesih'e kadar beş çağ geçmiş olmaktadır. İçinde bulunulan çağ altıncı çağdır ve onun kaç nesli kapsadığı hesaplanamaz. Bu çağa da Tanrı yedinci günde son verecektir. Yedinci gün (Şabat) artık insanlar için dinlenme vaktidir; fakat o bir boşluk ya da bir ara dönem değildir. Augustin'in ifadelerinden anladığımız kadarıyla onun kastettiği Şabat, dünyanın son günü yani kıyamettir. Bu uzun bir dönemi kapsamamaktadır. Sadece başlamış bir işin bitirildiği saattir. Dolayısıyla Şabat altıdan sekize geçmeyi sağlayan bir ara unsurdur. İçinde altın çağın bulunduğu bir dönem değildir. Ona göre asıl mutluluk ebedi mutluluktur. Bu da ancak sekizinci günün başlamasıyla mümkün olur. Sekizinci gün ya da dönem yeni bir dünya, yeni bir başlangıç yani ahirettir.[642] Burada asıl vurgu diğerlerinde olduğu gibi yedinci güne yani dünyanın sonunda geçirilecek belli bir saadet dönemine değil sekizinci günedir.

Augustin'in peygamberlerin dönemleriyle izah ettiği dünyanın yedi devri ile ilgili açıklamalar, sonraki dönemlerdeki

641 Victorinus, *On the Creation of the World*, http://www.newadvent.org/fathers/0711.htm, (Copyright © 2000 by Kevin Knight).
642 Augustin, *The City of God*, xxii:30.

Hıristiyan düşünürlerce de kullanılmıştır. Bunlardan birisi olan J.B.Bossuet (MS 1627-1704), "Evrensel Tarih Üzerine Konuşmalar" (1681) adlı eserinde Augustin'in düşüncesini temel alır; fakat bazı değişiklikler yapar. Birinci çağ, Adem'den Nuh'a, ikinci çağ Nuh'tan İbrahim'e üçüncü çağ İbrahim'den Musa'ya kadar olan dönemdir. Bu dönem aynı zamanda Eski Ahit öğretisinin başlangıç dönemidir. Dördüncü çağ, Musa'dan Süleyman tarafından Kudüs'te inşa edilen mabede kadar sürer. Beşinci çağ, Süleyman'dan Babil esaretinin sona ermesine kadar sürer. Altıncı çağ, Cyrus'tan İsa'ya kadar devam etmiştir. Yedinci ve son çağ İsa'nın çarmıhtan sonra dirilmesiyle başlar ve bizim zamanımıza kadar zenginleşerek gelir. Bossuet, diğer altı çağı aynı, tek olarak alır ve onların karşısına İsa'nın geleceği zamanı koyar.[643] Bossuet'in düşüncesi aslında Augustin'in binyılcılık hakkındaki diğer düşünceleriyle uyum sağlamaktadır. Bossuet de tıpkı Augustin gibi, Mesih'in krallığı olarak kabul edilebilecek olan dönemi, onun gelip kilisesini kurduğu andan kıyamete kadar olan zaman dilimi olarak alır.

A. Altın Çağ (Golden Age)

Altın Çağ beklentisinin ilk olarak tarihte hangi toplum ve din tarafından çıkarıldığını saptamak oldukça güçtür. Yukarıda örneklerini verdiğimiz Ortadoğu dinsel geleneklerinin hemen hepsinde tarihin sonlu olduğu düşüncesi hakimdir. Bu toplumların hemen hiçbirinde ebedi bir tarih algısı yoktur. Tarih ya da dünya hayatı bir noktada başlar ve yine bir noktada son bulur. "Ebediyet" zamana galip gelerek onu ortadan kaldıracaktır.[644] Tarihin dönemlere ayrılmasında görüldüğü gibi genellikle başlangıçla son mutluluk devirleri, problemin, kargaşanın, kaosun, zulmün, adaletsizliğin olmadığı dönemler olarak algılanmışlardır.

643 Gaston Bonet-Maury, "Ages of the World (Christian)" *E.R.E.*, c.1, s.191.
644 Bkz. Eliade, *Ebedi Dönüş Mitosu*, s.125.

Tarihin sonundaki belli bir zaman diliminde insanların mutlu olacakları bir yeryüzü cenneti olarak tasavvur edilen bu mitosun Yahudi geleneğindeki yansımalarına baktığımızda öncelikle bu mitosun Adem ve Havva'nın konulduğu cennet bahçesine (Garden of Eden) geri dönmeyi ifade ettiğinin düşünüldüğü görülmektedir.[645] Zira bu bahçe dünyanın yaratılışının tamamlanmasından sonra Tanrı tarafından yeryüzünün en güzel, en verimli köşelerinden birine inşa edilir. Aden (Eden) bahçesi ismi verilen bu bahçeden bir ırmak çıkar ve dört kola bölünür. Bu dört ırmak ise Pişon, Gihon, Hiddekel (Dicle) ve Euphrates (Fırat)'tir. Bu bahçe sadece ağaçlarla, yeşilliklerle dolu bir yer değildir aynı zamanda altın ve diğer değerli taşların da bol olduğu bir yerdir (Tekvin, 2:8-17) Bahçe ile ilgili tasvirlerden anlaşıldığı gibi bu "Eden Bahçesi" Mezopotamya'daki bir yerdir. Bahçedeki yaşam iyilik ve kötülüğün olmadığı, zulmün, adaletsizliğin, haksızlığın, aşırılığın olmadığı bir yaşamdır.

Bu bahçenin bir benzeri İsrailoğullarından daha önce Sümer mitolojisinde de görülmektedir. Sümer mitolojisinde "Dilmun" adı verilen bu ülke ya da bahçe saf, temiz ve parlak bir yerdir. Hastalık ve ölümün bilinmediği, acının, felaketin olmadığı bir mutluluk ülkesidir. Fakat bu ülkede tatlı su yoktur ve büyük su tanrısı Enki, güneş tanrısı Utu'ya yerden su çıkarmasını ve toprağı sulamasını emreder. Böylece Dilmun, yeşil, meyve yüklü bahçeler ve çayırlarla dolu, tanrısal bir bahçe haline gelir. Bu tanrısal bahçe ya da Sümer mitolojisindeki adıyla Dilmun ülkesi saf, temiz bir yer olmasının yanı sıra Enki'nin karısıyla yattığı aydınlık bir yerdir. Orada kuzgunlar, çaylaklar seslerini çıkaramazlar, kurt kuzuyu kapmaz, köpekler oğlakları boğazlamaz, yabani domuzlar tahıl yemez, baş ağrısı, göz ağrısı gibi hiçbir ağrı ve sızı yoktur, acı yoktur, yas tutulmaz ve ağıt yakılmaz. Sümer mitolojisinde olağanüstü güzellikleriyle anlatılan bu ülke Basra körfezinin doğusunda, İran'nın güneybatısında

645 Smart, *The Religious Experience*, s.77; Carpenter, *The Origins of Pagan*, ss.137-138

yer almaktadır. Tekvin'deki Eden bahçesi de Fırat ve Dicle'nin de içinde yer aldığı bu bölgedir.[646]

Görüldüğü üzere başlangıçta ilk insanların yeryüzünde yaşadığı dönem bir altın çağdır. Hayatın gayesi bir anlamda oraya geri dönmek, mutluluğu yakalamaktır. Torah'ın ilk kitabı olan Tekvin'de bu öykünün hemen ardından İbrahim'le yapılan bir ahitten söz edilir. Bu ahde göre tanrı "Mısır ırmağından büyük ırmağa, Fırat nehrine kadar" olan diyarı onun zürriyetine vermiştir.[647] Diğer bir ifadeyle vereceğini vaat etmiştir. Dikkat edilirse vaat edilen yer ile ilk insanların yaşadığı mutluluk ülkesi, "Eden Bahçesi" aynı yerdir. Vaat edilmiş topraklara dönmek bir anlamda Eden Bahçesi'ne, cennete dönmekle eşdeğerdir. Vaat edilmiş topraklara, kutsal ülkeye ve mutluluk dönemine geri dönmek düşüncesinin özellikle yirminci yüzyıldaki Yahudi Siyonist hareketlere esin kaynağı olduğunu ve gaipten bir Mesih'in gelmesini beklemek yerine, bunu gerçekleştirmek için bizzat kendilerinin harekete geçtiklerini görmekteyiz.[648]

Tekvin'deki Eden bahçesini inceleyen Weber, Yahudilik için kozmogonik ve antropogonik mitosların ikinci derecede önem arz ettiğini, asıl önemli olanın eskatolojik mitoslar olduğunu ifade eder ve Eden Bahçesini eskatolojik olarak yorumlar. Ona göre, peygamberler tarafından geliştirilen bütün eskatolojik umutlar, barış, huzur, adalet dolu, hayvanlarla insanlar arasında hatta vahşi hayvanların kendi aralarında kavganın, çekişmenin yaşanmadığı ortam ve düzen beklentisi doğrudan "Eden Bahçesi" mitosuyla ilişkilidir.[649]

Başlangıçtaki "Altın Çağ" ile ilgili benzer motiflerin eski Yunan'da şair Hesiod tarafından yaklaşık olarak MÖ sekizin-

---

646 Samuel Noah Kramer, *Sümer Mitolojisi*, çev. Hamide Koyukan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1999, ss.106-110; Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, ss.178-181.

647 Tek., 15:18.

648 Siyonistlerin bu mitosları siyasi idealleri uğrunda nasıl kullandıklarıyla ilgili olarak bkz. Roger Garaudy, *İsrail, Mitler ve Terör*, çev. Cemal Aydın, Pınar Yayınları, İstanbul, 1999, ss.27-37, 157-176.

649 Max Weber, *Ancient Judaism*, The Free Press, Clencoe, Illinois, 1952, ss.227-231.

ci yüzyılda yazdığı eserlerde kullanıldığı da görülmektedir. Hatta bundan dolayı bazı araştırmacılarca, onun anlattığı öyküler, altın çağ mitosunun ilk örnekleri olarak kabul edilmiştir. Hesiod'dan yaklaşık üç yüz yıl sonra bir başka Yunanlı, Pindar, suçun, günahın, olmadığı salt iyiliğin ve iyinin mevcut olduğu "kutsal ada" kavramını geliştirmiştir. Plato tarafından masalsı, ütopik kayıp "Atlantis" adası geliştirilmiş ve mutluluk beklentileri orayla ilişkilendirilmiştir. Bunun yanı sıra Mısırlıların tanrı Ra'nın kontrolü altında bir altın çağ bekledikleri ve İranlıların da benzer bir "Eden bahçesi" inancına sahip oldukları ve dünyanın sonundaki bin yılı saadet dönemi olarak gördükleri de bilinmektedir.[650]

Bütün bunlarla birlikte İsrailoğulları için asıl dönülecek "Altın Çağ" zamanın en başından ziyade Davud dönemidir. Genelde başlangıçtaki mutlu zamana dönme ideali hep olmakla birlikte özelde iktidarın, gücün olduğu, diğer toplumların Yahudilerin önünde diz çöktüğü ve en önemlisi bağımsız bir devlete ve ideal bir krala sahip oldukları döneme dönmektir. Zira bazı dönemlerde başlangıçla çok fazla ilgilenmediklerini görüyoruz. Greenstone'nin dediği gibi onların altın çağı Davud dönemidir. Zira onlar, "erdem fazilet ve mutluluğu geçmişteki bir "Altın Çağ"da aramazlar. Fakat onlar bilge bir kurtarıcının önderliğinde onu gelecekte "günlerin sonunda" ararlar".[651] Bu anlamı itibarıyla Yahudilerin Altın Çağı beklenen "Mesih" dönemidir. Tıpkı Zerdüşt'ün soyundan gelen Saoşyant gibi, Davud'un soyundan gelmesi beklenilen eskatolojik kurtarıcının da kuracağı krallık döneminin süresinin, yine tıpkı Saoşyant'ın iktidar süresi gibi bin yıl mı olacağı çok net değildir. Fakat dünyanın çağları konusunda bazı Yahudi din adamlarının binerli hesaplamalar yapmaları ve yedinci bin yılı Şabat günüyle eşleştirerek mutluluk dönemi olarak adlandırmalarından bu döneminin süresinin bin yıl olduğunu düşünebiliriz. Fakat yine de bazı

650 Bkz. Carpenter, *The Origins of Pagan*, s.188; Jonathan Z. Smith, "Golden Age" *E.R.*, c.6, s.69.

651 Greenstone, *The Messiah Idea in Jewish History*, ss.22-23.

din adamlarının dünyanın çağlarının bu şekilde hesaplanmasına karşı çıktıkları[652] vaki olmakla birlikte bu süreyi 400, 40 ve 70 yıl olarak ifade ettikleri de görülmektedir.[653] Ayrıca Talmud dönemi Rabbinik gelenekte yer alan bir hesaplamaya göre dünyanın ömrü yaratılış teorisine uygun olarak yedi bin yıldır. Fakat daha önce örneklerini sunduğumuz benzer anlayışlardan farklı olarak yedinci bin yılı boş bırakırlar. Onlara göre Tanrı dünyayı altı günde yaratmış yani altı gün boyunca çalışmış fakat yedinci gün hiçbir şey yapmamış, dinlenmiştir. Dolayısıyla da Mesih dönemi ya da altın çağ yedinci bin yıl değildir. Onlara göre dünyanın ilk iki bin yılı vahiysiz olarak boş geçmiştir. İkinci iki bin yılı yasayla (Torah'la) yani vahiyli olarak geçmiştir. Üçüncü iki bin yıl yani beşinci ve altıncı bin yıllar Mesih dönemi, altın çağdır.[654] Dolayısıyla erdem ve mutlulukla dolu olan ideal dönem iki bin yıl sürecektir. Son yedinci bin yıl tanrıya ait olan yıldır, orada Şabat'taki gibi bir iş yapılmaz.

Süre konusunda farklı anlayışlar olmakla birlikte Yahudiler için bu dönem dünyanın son dönemidir. Bu bir yeryüzü cenneti olmakla birlikte ahireti ifade etmemektedir. Ahiret öncesi, dünyada kötülük olmadan yaşanılan bir zaman dilimidir. Bu nedenle de Talmud'da bugünün dünyası ile geleceğin dünyası şeklinde ikili bir kıyaslama yapıldığı görülmektedir. Geleceğin dünyasında yalnızca "iyi" olacaktır. Zıttı olarak bile "kötü" asla yer almayacaktır. Bu dünya kutsanmış, mükemmel bir dünya olacaktır.[655]

Altınçağ doktrinel bir düşünce olarak Binyılcılık şeklinde Eski Ahit'te yer almamaktadır. Ama bu beklentinin Mesih dönemi olduğu yönündeki Eski Ahit metinlerinin[656] yanı sıra bu dönemin Yahve'nin bizzat kendisinin gelmesiyle kurulacak olan Tanrı'nın Krallığı dönemi olduğu yönünde bazı ifa-

652 Eliade, *Ebedi Dönüş Mitosu*, s.124.
653 Sarıkçıoğlu, *Dinlerde Mehdi Tasavvurları*, s.34.
654 Greenstone, *The Messiah Idea in Jewish History*, ss.103-104.
655 Bkz. Pesahim 50a; Pesahim 68a; Sanhedrin, 90a *B.T.*
656 Bkz. İşaya, 9:6; Zekerya, 9:9-10.

deler de[657] bulunmaktadır. Binyılcılık kavramının kullanımı öncekilere nazaran milattan sonraki Yahudiler arasında görülmektedir. Bundan hareketle milattan sonraki Yahudilerin, Hıristiyan Millenarianist hareketlerden etkilenmiş olduğu iddia edilmektedir.[658]

B. Hıristiyan Altın Çağı: Binyılcılık

Millenarianizm ya da millennializm bu dünyanın yakında son bulacağı ve kutsanmış, nimetlerle dolu, tükenmez yiyeceklerin ve her türlü mutluluğun bulunduğu yeni bir dünyanın ortaya çıkacağı inancıdır.[659] Bu "yeni dünya", öte dünya ya da ahiret değildir. Sadece dünyanın diğer devirlerinden farklılık arzettiği için kullanılan bir ifadedir. Yeryüzü aynı yeryüzüdür. Fakat sadece bu yeryüzündeki hayatın şekli, algılanışı ve insanı etkilemesi farklılaşmaktadır. Bu yeni dünya bir çok Hıristiyan yazara göre Mesih (Christ) tarafından kurulacaktır. Mesih, dünyanın son döneminde dünyaya geri dönerek krallığını kuracak, dünyaya yeni bir şekil vererek düzenlemeler yapacak ve insanların bin yıl süreyle mutluluk içinde yaşamalarını sağlayacaktır.[660]

Millenarianizm'le aynı anlama gelen ve ilk dönemlerde kullanılan diğer bir kavram da "Kliazm" dır (Chiliasm). Bugün bu kavramın karşılığı olarak ilk dönem millenarianist düşünceyi ifade etmek için "premillennalizm" kelimesi kullanılmaktadır.[661]

Bugün Hıristiyan dünyasında en iyi bilinen eskatolojik mitoslardan biri olan millennarianizmin en önemli dayanağı

657 Bkz. İşaya, 40:9-11; 52:7-12.

658 W. Adams Brown, "Millennium" *D.B.*, c.III, s.370.

659 Hillel Schwartz, "Millenarianism" *E.R.*, c.9, s.521.

660 Bkz. J. P. Kirsch, "Millennium and Millenarianism", *The Catholic Encyclopedia*, Robert Appleton Com-pany, 1911, c.10 (http:/www.newadvent.org/cathen/10307a.htm).

661 Charles E. Hill, "Why the Early Church Finally Rejected Premillennialism" *Modern Reformation*, c.8, sayı: 1, January-February 1999. Derginin elektronik versiyonu için bkz. http://www.alliancenet.org/rub/mr/mr99/mr9901.toc.html (Copyright ©1999, 2000 Alliance of Confessing Evangelicals).

Yeni Ahit'in son kitabı olan "Vahiy"dir. Yuhanna'nın Vahyinin 20:2, 3, 4, 5, 6 ve 7'inci cümlelerinde geçen "binyıl"lık kesintisiz krallık ve krallık altında havariler ve azizlerle birlikte geçirilecek olan bin yıl, bir çok Hıristiyan Millenarianist/Kliast için esin kaynağı olmuştur. Bu nedenle öncelikle Yuhanna'nın anlattığı mitolojik öyküyü inceleyelim.

Yuhanna, yazıldığı dönemin bütün apokaliptik ve mitolojik malzemelerini kullanarak insanlara, yaklaşmakta olan dünyanın sonunu haber vermektedir. Millenarianizme temel teşkil eden yirminci bölümde de bir vizyonunu anlatmaktadır. Yuhanna, elinde dipsiz derinliklerin anahtarı ve büyük bir zincir olan bir meleğin gökten indiğini görür. Gökten inen bu melek ejderhayı, yani İblis ya da şeytan denen o eski yılanı tutup *bin yıl* için bağlar. Bin yıl tamamlanıncaya dek ulusları bir daha saptırmasın diye de onu dipsiz derinliklere atar ve oraya kapayıp girişi mühürler. *Bin yıl* geçtikten sonra kısa bir süre serbest bırakılması gerekir.[662] Bu nedenle de İblis öldürülmez, sadece etkisiz hale getirilir. Bu bir anlamda kötülük ya da kötülüğün kaynağının tam olarak yok edilmesi değil sadece özel olarak tasarlanan belli bir dönem için etkisiz hale getirilmesidir.

Öyküyü anlatmaya devam eden Yuhanna, bazı tahtlar ve bunların üzerinde oturanları gördüğünü, onlara yargılama yetkisi verilmiş olduğunu söyler. İsa'ya tanıklık ve Tanrı sözü uğruna başı kesilmiş olanların canlarını da görür. Bunlar, canavara (İblis'e) ve onun putuna tapmamış, alınları ve elleri üzerine onun işaretini almamış olanlardır. Hepsi dirilip Mesih'le birlikte *bin yıl egemenlik* sürerler. Yuhanna, bu hadiseyi "ilk diriliş" olarak adlandırır. Bu dirilenler bir anlamda masum olan ve İsa-Mesih'e inananlardır. Çünkü yeryüzünde bu mutluluğu onlar hak etmişlerdir ve hak ettikleri bu mutluluğa böylelikle ulaşmış olmaktadırlar. Ölülerin geri kalanı, yani Canavar'a (İblis'e) ve onun putuna tapanlar, İsa-Mesih'e inanmayanlar bin yıl tamamlanmadan dirilmezler. Onlar, bu süre bittikten sonra yargıla-

662 Vah., 20:1-3.

ma için diriltilirler. Dolayısıyla da bu Altın Çağ'dan pay alamazlar. İlk dirilişe dahil olanlar mutlu ve kutsaldırlar ve ikinci ölümün bunların üzerinde hiçbir yetkisi yoktur. Tanrı'nın ve Mesih'in kahinleri olacaklar ve O'nunla birlikte *bin yıl egemenlik* süreceklerdir.[663]

Bin yıl tamamlanınca şeytan, atıldığı zindandan serbest bırakılır. Yeryüzünün dört bir bucağındaki ulusları –Gog ve Mogog'u- saptırmak ve onları savaş için bir araya toplamak üzere ortaya çıkar. Toplananların sayısı denizdeki kum taneleri kadar çok olacaktır. Şeytana nihai darbenin indirilmesi için gerçekleşecek olan büyük savaşın hazırlık safhasını anlatan Yuhanna, hazırlıklarını tamamlayan bu ordunun yeryüzünü bir uçtan öbür uca geçerek kutsalların ordugahını ve sevilen kenti kuşattıklarını söyler. Ama gökten üzerlerine ateş yağar ve yanıp kül olurlar. Onları saptıran İblis ise, canavarla sahte peygamberin de içinde bulunduğu ateş ve kükürt gölüne atılır. Orada onlar gece gündüz, sonsuza dek işkence göreceklerdir.[664] Böylelikle şeytan sonsuza kadar etkisiz hale getirilmiş olur.

Mesih/Christ, büyük beyaz bir taht üzerinde oturmaktadır. Yer ve gök onun önünden kaçarlar ve yok olup giderler. Bütün ölüler tahtın önünde toplanırlar ve orada beklerler. Sonra bazı kitaplar açılır. "Yaşam Kitabı" denen başka bir kitap daha açılır ve ölüler, kitaplarda yazılanlara bakılarak yaptıklarına göre yargılanırlar. Deniz, kendisinde olan ölüleri, ölüm ve ölüler diyarı da kendilerinde bulunan ölüleri teslim ederler. Anlatılan bir yargılama sahnesidir ve burada herkes, yaptıklarına göre yargılanmaktadır:

> Ölüm ve ölüler diyarı, ateş gölüne atıldı. İşte bu ateş gölü ikinci ölümdür. Adları yaşam kitabında yazılmamış olanların hepsi, ateş gölüne atıldı.[665]

Millenarianist düşüncelerin temelini oluşturan bu metin,

663 Vah., 20:4-6.
664 Vah., 20:7-10.
665 Vah., 20:11-15.

Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarındaki bir çok düşünür üzerinde etkili olmuştur. Barnabas, Justin Martyr (MS 100-165), Irenaeus, Lactantius ve Tertullian gibi bir çok ilk dönem din adamının sonraki dönemlerde kilise otoritelerince soğuk bakılan bu eskatolojik mitosu benimsedikleri görülmektedir.

İnsanları kendilerini ışığa adayanlar ve böylelikle iman yoluyla tanrıyla birleştirmiş olanlar ve ışıktan kaçan, uzaklaşan böylelikle de tanrıdan kendilerini uzaklaştıranlar olmak üzere ikiye ayıran Irenaeus, "Tanrı'nın Kelimesi"nin her iki grup içinde bir yaşam alanı, barınak inşa etmek üzere geleceğini ifade ederek Mesih'in gelişinin Yuhanna tarafından oldukça iyi açıklandığını düşünür. Bu dünyada bir çok günler gelip geçmiş bir çok bin yıl bitmiştir. İsa'nın yeryüzüne altıncı bin yılın sonunda geleceğini ve bin yıl süreyle hüküm süreceğini iddia ederek bu teorisini kutsal metinlerin dünyanın tanrı tarafından altı günde yaratılıp yedinci günde işlerin nihayete erdirilmesi şeklindeki ifadelerine dayandırır.[666]

Justin Martyr'in Tyrpho ile diyalogundaki ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla –bu metinde– yeniden dirilme ve İsa Mesih'in bin yıllık iktidarı hakkında sert tartışmalar yaşanmaktadır. Justin, her şeye rağmen "ben ve diğerleri yani bu noktalar üzerinde akılları ile savaşan, mücadele eden Hıristiyanlar, ölümden sonra dirilme ve Hezekiel, İşaya ve diğer peygamberlerin bildirdiği doğrultuda yeniden inşa edilmiş ve genişletilmiş bir Kudüs'de bin yıllık krallık olacağı noktasında (insanları) inandırmaya (onlara) güven vermeye çalıştık" diyerek verdikleri mücadeleyi anlatmaktadır.[667] Yaklaşık olarak MS 110 ile 165 yılları arasında yaşayan Justin, Rabbin günlerinin bin yıl olacağını ve Kudüs'te bu süre zarfında muhteşem bir saltanat süreceğini savunarak tüm bunların

666 Irenaeus, *Against Heresies*, xviii:1-3.

667 Justin Martyr, *Dialogue of Justin*, LXXX. http://www.messiahskingdom.com/hpremill/writers/ justin.html ve http://www.ccel.org/fahhers2/anf01 /anf0148.HTM#P4767_1027095 (the Christian Classics Ethereal Library at Calvin College, Last updated on May 27, 1999).

Yuhanna tarafından Apokalipsinde mükemmel bir tarzda ifade edilmiş olduğunu belirtir. Bu süre zarfında, ona göre yeniden dirilen Tanrının çocuklarının meleklerden farkı kalmayacak, onlarla eşit hale geleceklerdir. Bu dönem artık Rabbin önceden bildiklerinin gerçekleşme zamanıdır.[668]

Barnabas, yedinci bin yılı Mesih'in tekrar geri geleceği zaman olarak nitelendirir ve Tanrı'nın oğlu geldiğinde kötü insanların zamanı ortadan kalkacaktır, der. Ona göre tanrısız, inançsız hakimlerin otoritesi kalkacak ve güneş, ay ve yıldızlar değişime uğrayacak, yedinci günde oldukları şekle –yani başlangıca- geri döneceklerdir. O güne ulaşan insanlar saf bir el ve saf bir kalp tarafından kutsanacaklardır. Bin yıl süresince yaşanan her gün bizzat tanrı tarafından kutsanmaktadır. Her şeyin yenileceği orijinal haline döneceği bu zaman diliminde insanların tüm işleri de yine Tanrı tarafından kutsanır. Bu sürenin bitiminde ise her şey tam anlamıyla sona erer. Artık sekizinci günün/bin yılın başlama zamanı gelmiştir ve buradan sonra öte dünya hayatı başlar. Bu yeni bir dünya olmakla birlikte millenium içerisinde yenilenen dünya ya da yeryüzü değildir.[669]

Tanrı'nın vaadini gerçekleştirmesini umduğunu söyleyen Tertullian, Tanrı'nın cennetten önce yeryüzünde bir krallık kuracağına inandığını ifade eder. Bu bir yeryüzü krallığı olmakla birlikte, insanlar şu anki hallerinden farklı bir formda oraya gireceklerdir. Bu da ilk dirilişten sonra olacak olan bir hadisedir. Yeniden diriliş hadisesi ise en son bin yılda, Tanrı'nın yaratacağı/inşa edeceği bir şehirde, Pavlus'un "Göksel Kudüs özgürdür, bizim annemiz odur"[670] diyerek tanımladığı gibi cennetten gönderilen/indirilen bir Kudüs'te olacaktır. Bu şehir gökyüzünde tamamen tanrı tarafından dizayn edilerek yere indirilecektir.[671] O, kendisini aynı zamanda göklerin

668 Justin Martyr, *Dialogue of Justin*, LXXXI. "Gelecek çağa ve ölülerin dirilişine layık görülenler ne evlenir ne de evlendirilir" (Luka, 20:35).
669 Barnabas, *The Epistle of Barnabas*, XV.
670 Gal., 4:26.
671 Vah., 21:2.

vatandaşı olarak kabul eder: "oysa bizim vatanımız göklerdedir. Ve oradan kurtarıcı olan Rab İsa-Mesih'i bekliyoruz."[672] O, genel olarak şehrin ilk diriliş sırasında Tanrı tarafından dizayn edileceğine inandığını ifade etmektedir. Bu şehir bütün iyi şeylerle dolu olacaktır. Ayrıca burada Tanrı'ya yakışır ve doğru bir şekilde hizmet edilecek ve herkes bu şehirde mutlu olacak, sevinecektir. Bu, aynı zamanda krallığın amacıdır: o, son bin yılda olacaktır. Bu dönemde peygamberler, havariler ve azizler öncelikle dirilecek ve güzelliklerle dolu bu yaşama katkıda bulunacaklardır. Bu bin yıllık dönem yokluğun, acıların, hastalığın ve ölümün olmadığı bir dönem olmakla birlikte ebedi değil sonludur. Bu dönemde çöller yeşillenir, insanların bütün ihtiyaçları karşılanır. Azizlerin dirilişi tamamlandığında dünya yıkılacak ve yangın çıkarak her şeyi yakacaktır. İnsanlar ise bir dakikada hemen meleksel varlıklara dönüşüvereceklerdir: "Biz de değiştirileceğiz"[673] ve böylelikle insan formundan çıkarak bir anlamda melek formuna transfer olan insanlar ise göksel krallığa yükseleceklerdir. Tertullian, bu düşünceleri bir çok Eski Ahit metninin yanı sıra Yeni Ahit'te yer alan metinlerle ve özellikle Yuhanna'nın Vahyiyle ilişkilendirir.[674]

İsa'nın kendisini "Şabat'ın Rabbi" olarak adlandırdığını iddia eden Victorinus da Şabat teorisi çerçevesinde İsa Mesih'in dünyanın yedinci bin yılında geleceğinden ve kuracağı bin yıllık muhteşem krallıktan söz etmektedir.[675]

Methodius'a göre Rab İsa eski metinlerde bildirildiği şekilde yedinci günde gelecektir. Onun gelişi bir Şabat'tır ve onun hüküm süreceği bin yıl süresince her gün yeni bir Şabat olacaktır. Methodius, klasik Yahudi kaynaklarda yer alan eskatolojik işaretleri Mesih'in gelişi ve onun bin yıllık saltanatı

672 Filip., 3:20.
673 I. Kor., 15:52.
674 Tertullian, *The Five Books Against Marcion*, III:xxv, http://www.newadvent.org/fathers/0312.htm (Electronic version copyright © 1997 by New Advent, Inc.).
675 Victorinus, *On the Creation of the World*,

doğrultusunda yorumlayarak düşüncesinin eski temellerini göstermeye çabalar. Levililer, 23:39-42'de İsrailoğullarının Mısır'dan çıkışlarının anısına kutlamaları istenen yedi günlük bayramı da eskatolojik beklentileri doğrultusunda kullanır. Ona göre, geleceğin bazı şemalarının geçmişte bulunması, bunun aranması yanlış bir şey olamaz ve yaptığı şey de yalnızca bu işaretleri ortaya çıkarmak ve Kliazm'ı temellendirebilmektir.[676]

Lactantius, en güçlü ve en yüce olan Tanrı'nın Oğlu'nun yargılama için geleceğini söyleyerek, bunun, o dönemin en meşhur apokalıptikleri arasında sayılan Sibyllinlerde detaylı şekilde açıklandığını düşünür. Buna göre bütün ölümlüler diriltilecek ve bin yıl süreyle daima ilk günlerinde olduğu gibi mutluluk içinde yaşayacaklardır. Bu esnada şimdiki dünyada karşılaştıkları bir takım olaylara ya da değişimlere maruz kalmayacaklar yani hastalanmayacaklar, sakatlanmayacaklar, yaralanmayacaklar ve yaşlanmayacaklardır. En önemlisi de tekrar dirilerek kavuştukları bedenlerinden bir daha ayrılmayacaklardır. Yalnız tüm bunlar bin yıl süresince geçerli olan olaylardır.[677]

Lactantius'a göre Tanrı'nın bizzat kendisinin inşa ettiği şehirden ve tüm dünyanın üzerinden karanlık/gece kaldırılacaktır, gökyüzü bir daha asla kararmayacaktır. Bu, ona göre, ya ayın güneşin ışıklarını almasıyla ya da kendi ışığının azaltılmasıyla olacaktır. Bir anlamda ay daha parlak hale getirilerek ya da işlevi azaltılarak güneş ön plana çıkarılacaktır. Nitekim Lactantius, güneşin ışıklarının şu ankinden yedi kat daha fazla parlak olacağını düşünür. Böylelikle dünyanın üzerinden karanlık uzaklaşmış olacaktır. Zira gece insanlar için kötülüğü çağrıştıran ya da bir şekilde kötülükle ilintili olan bir şeydir. Bu nedenle de gece ve karanlık kötülüğü simgeleyen en önemli imge olarak görülür. Dolayısıyla gecenin ortadan kalkması kötülüğün yok olmasını ifade eder. Bunun

676 Bkz. Methodius, *The Banquet of the Ten Virgins*, ix:1.
677 Lactantius, *The Divine Institutes*, VII, xxiv.

yanı sıra yeryüzünün meyveleri çoğalacak, her taraf balla dolacak, ırmaklardan su yerine süt akacak, dünyanın bizzat kendisi mutlu sevinçli olacak ve tüm tabiat mutlulukla dolacaktır. Bu dönemde tam anlamıyla barış hakim olacaktır. Bu barış yalnızca insanlar arasında değil insanlarla vahşi hayvanlar ve hayvanların kendi aralarında da olacaktır. Nitekim aslanla buzağı, kurtla kuzu bir arda oturacaklar ve av köpekleri artık avlanmayacaklar, atmaca ve kartallar diğer küçük hayvanlara zarar vermeyeceklerdir. Böylelikle bu döneme tamamıyla Tanrı hakim olmuş olacak ve onun isteğinin dışında hiçbir şey gerçekleşmeyecektir. Sonuçta dünya Tanrı'nın bir "kul"u haline gelecektir.[678]

Yukarıdaki ilk dönem kilise babalarının düşüncelerinden de anlaşılacağı üzere millenarianizm, Hıristiyan geleneğinde yaklaşık olarak üç yüz yıl boyunca benimsenmiş ve savunulmuştur. Hatta Hıristiyanlığın en önemli din adamlarının ve düşünürlerinin bu ideale sahip oldukları söylenebilir. Eliade, bu dönem boyunca, yani Hıristiyanlığın Roma İmparatorluğunun resmi dini haline gelmesinden önce kilise babaları tarafından savunulmasının da ötesinde öğretiminin verildiğini ifade etmektedir.[679] İlk dönemlerde bu denli etkili olan bin yılcı düşüncenin bir kısım apokaliptik hareketlere de zemin hazırladığı görülmektedir. İlk dönem binyılcı hareketlerin en önemlisi kuşkusuz ki Montanizm hareketidir.

Daha önce de hakkında bilgi verdiğimiz Montanizm bağlıları genelde İsa Mesih'in ikinci kez geleceğine ve geri geldiğinde tüm yeryüzünü kaplayan bir krallık kuracağına inanmaktaydılar. Montanistler yukarıda görüşlerini aktardığımız bir çok ilk dönem kilise babasının da inandığı gibi Mesih'in krallığının bin yıl sürecek bir krallık olduğuna inanıyorlardı. Bu yüzden de öğretileri Mesih ve Mesih'in bin yıllık krallığı üzerine odaklanmıştır. Bin yıllık krallığın başlamasının çok yakın olduğuna inanmaktaydılar. Ayrıca

678 Lactantius, *The Divine Institutes*, VII, xxiv
679 Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, s.66.

bu bin yıllık krallığın merkezi olarak kabul ettikleri Kudüs'ün, yeryüzünde değil gökte inşa edilmiş olduğuna ve o Yeni Kudüs'ün Frigya üzerine ineceğine inanmaktaydılar. Bu nedenle de bütün Hıristiyanları Frigya'ya İsa-Mesih'in ikinci gelişini ve Kudüs'ün inişini dua ederek beklemek üzere çağırmaktaydılar.[680]

Milattan sonra ikinci yüzyılda Montanizm, Roma İmparatorluğunda uygun ortam bularak hızla yayılır. Cohn'a göre bunda Roma'nın Hıristiyanlara uyguladığı baskıların etkisi vardır. Montanizm Roma'nın yanı sıra Asya ve Afrika'nın bir çok bölgelerine yayılır. Hareketin beklentisi çok yakın bir zaman dilimini ifade etmesine rağmen beklenen hadise gerçekleşmez. Bu kısmi bir hayal kırıklığına neden olmakla birlikte onları tam olarak etkilemez.[681]

Hareketin üyeleri arasında bazı ünlü kilise babaları da yer almaktadır. Daha önce de değindiğimiz gibi Tertullian, bunlardan birisidir ve o, beklentinin gerçekleşmemesi karşısındaki hayal kırıklığını sona erdirmek için kendisinin gördüğünü söylediği bir mucizeyi aktarır:

> Judea'da bir şehrin duvarları dört gündür her sabah gökyüzünde görülmektedir; ve bu Göksel Kudüs'ün inmesi hakkında doğru bir işarettir.[682]

Tertullian'ın bir vizyon olarak sunduğu Kudüs'ün hiçbir insan tarafından yeryüzünde inşa edilmeyeceği ve onun bir gelin gibi süslenmiş olarak gökten ineceği inancı ilk dönem Hıristiyanlığında oldukça yaygın düşüncelerden biri olarak kabul edilmektedir.[683]

---

680 Cohn, *The Pursuit of the Millennium*, ss.8-9; Michael Grasso, *The Millennium Myth, Love and Death at the End of Time*, Quest Books, Wheaton and London, 1995, s.6; Philip Schaff, *History of the Christian Church*, Charles Scribner's Sons, 1910, (Bölüm X, Montanism).

681 Cohn, *The Pursuit*, s.9.

682 Cohn, *The Pursuit*, s.9; P. Schaff, *History of the Christian Church*, (Bölüm X, Montanism),

683 Edwyn Bevan, *Hellenism and Christianity*, George H. Doran Company, New York, 1922, s.208.

Montanistlerin, kaynağının ilahi olduğuna inandıkları bir çok vizyona sahip olduklarını iddia ettikleri görülmektedir. Bu vizyonlarla "Üçüncü Ahit" (the Third Testament) adını verdikleri bir külliyat meydana getirirler. Fakat Mesih'in ikinci gelişi ve binyılcılıkla ilgili vizyonların yalnızca onlara ait olduğunu söylemek yanlış olur. Zira aynı dönemlerde bu şekilde görüldüğü, yaşandığı iddia edilen bir çok vizyon rivayeti bulunmaktadır.[684]

Montanistler merkezi kiliseyle dünyanın sonu hakkındaki düşünceleri dolayısıyla ciddi bir çatışma içersine girerler. Fakat bu çatışmalarının bedelini hem kendileri hem de montanist olmayan ama binyılcılığı savunanlar ağır bir şekilde öderler. Yaklaşık dört yüzyıl boyunca gelişen ve yayılan binyılcılık düşüncesi MS 431 yılında toplanan Efes Konsilinde alınan bir kararla dışlanır ve bu düşünceyi benimseyenler heretik kabul edilirler. Ireaneus'un ortodoksinin zorunlu bir bölümü olarak kabul ettiği bu inanç, tehlikeli bir inanç olarak görülmeye başlanılır. Bunun nedeni ise kilisenin otoritesine zarar vermesidir. Zira bu doktrin, İsa Mesih'in birinci gelişiyle krallığının başladığı ve devam ettiği yolundaki Hıristiyan düşüncesiyle çelişmektedir. Kurtuluşla eşdeğer kabul edilen krallık şayet gerçekleşmemişse, o takdirde kilisenin insanlar üzerinde bir yaptırımı olamazdı. Ayrıca bu durumda Roma kralı da meşru bir kral değil, adeta Mesih'in krallığını gasp eden kişi konumundadır. Bu ise Montanistlerin baskıya maruz kalmalarına ve inançlarını gizlemelerine neden olmuştur. Nitekim Ireaneus, yapılan baskılar nedeniyle "Heretiklere Karşı" adlı kitabında -bir kısmını yukarıda açıkladığımız- binyılcılıkla ilgili görüşlerini gizlemek zorunda kalmıştır. Kitabın orijinal nüshaları ancak 1575 yılında bulunduğunda onun gerçek görüşleri anlaşılabilmiştir.[685]

Aslında binyılcı düşünceye asıl darbeyi kilise bu kararı almadan önce, Origen, Clement ve Augustin gibi patristik ya-

684 Cohn, *The Pursuit of the Millennium*, s.9.
685 Cohn, *The Pursuit*, s.14; Ayrıca bkz. Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, s.66.

zarlarla vurmuştur. Onlar bir anlamda toplumun mutluluğu sürekli gelecekte aramaması, ayaklarının yere sağlam basması için özellikle binyılcı düşünceye ve mesih/redeemer beklentisine temel teşkil eden Yuhanna'nın anlattıklarının tamamen alegorik hikayeler olduğunu ileri sürdüler.[686]

Origen (MS 185-254), Mesih'in krallığının zamanda ya da mekanda gerçekleşen bir şey olmadığını fakat onun yalnızca insanların ruhlarında gerçekleşen bir hadise olduğunu ileri sürdü. Böylelikle Origen binyılcı eskatolojinin yerine kişilerin bireysel eskatolojilerini öne çıkarmaktadır. [687] Dolasıyla da dünyanın sonunda gerçekleşmesi beklenilen binyıllık altın çağ yoktur. Bu çağ zaten başlamıştır ve devam etmektedir. Ona göre Roma İmparatoru Konstantin'in liderliğinde oluşturulan barış ortamı bu başlamış olan binyılın önemli bir göstergesi sayılmalıdır. Origen, binyılcı düşünürler ve Montanistlerin kullandıkları "kliazm" isminin kötü bir isim olduğunu da söyler.[688]

Augustin de Yuhanna'nın Vahiy kitabının tamamıyla manevi bir alegori olduğunu ileri sürmüştür. Bunun yanı sıra o binyılcı teorinin en önemli unsurlarından olan birinci ve ikinci dirilme tezlerine de karşı çıkar. Ona göre İsa Mesih'in davetiyle birinci diriliş başlamıştır. Bu ilk diriliş ruhlarda gerçekleşen bir diriliştir. Zira İsa öncelikle insanların ruhlarına hitap etmiştir. Ölümden dirilmek günahkar kişinin günahlarından arınması ve Rab'bin yoluna girmesidir. Augustin buna Yuhanna İncilinden bir delil sunar:

> Size doğrusunu söyleyeyim sözümü işitip beni gönderene iman edenin sonsuz yaşamı vardır. Böyle biri yargılanmaz, ölümden yaşama geçmiştir. Size doğrusunu söyleyeyim ölülerin Tanrı oğlunun sesini işitecekleri ve işitenlerin yaşayacağı saat geliyor, geldi bile. Çünkü Baba kendisinde yaşam olduğu gibi Oğul'a da kendisinde yaşam olma hakkını vermiştir.[689]

686 Hill, *agm.*
687 Cohn, *The Pursuit*, s.13.
688 Hill, *agm.*
689 Yuh., 5:24-26.

Yine İsa'nın bir başka sözünü kullanır: "Ölüleri bırak, kendi ölülerini gömsünler"[690] Ayrıca Pavlus'un bir ifadesinden hareketle yargılamaya karşı çıkar. Zira insanlığın gerçek yargısı bir kişinin herkesin uğruna ölmesidir. Mesih herkesin uğruna ölmüş ve yeniden dirilmiştir. Öyleyse herkesin onun uğruna yaşaması gerekir.[691] Dolayısıyla bir daha yargı olmayacaktır. Dirilme ise Mesih'de gerçekleşecektir. Bu da fiziki değil ruhsal ve manevidir. Yargının yerine sadece ölümden hayata geçmek vardır.[692]

Daha önce genel olarak Şabat teorisi doğrultusunda dünyayı değişik çağlara ayırdığını ve geleneksel ayrımlara katkı yaparak peygamberlerden hareketle bir bölümleme yapma yoluna gittiğini söylediğimiz Augustin, Yuhanna'nın birinci ve ikinci diriliş ve bunlarla bağlantılı olan bin yıllık altın çağ konusundaki ifadelerinin Hıristiyan halk tarafından anlaşılmakta ve kabullenilmekte zorlanıldığını söylemektedir. Öncelikle Yuhanna'nın ifadelerini açıklayan Augustin, daha sonra "bin yıl" ifadesinin açılımını yapar. Ona göre bu ifadede semboliktir. Zira Rabbin yanında geçirilen bir gün bin yıl ve bin yıl da bir gün gibidir.[693] Dolayısıyla Şabatla kastedilen ruhsaldır. Hatta bundan hareketle bin yılın on rakamının küpü olduğunu, on kere onun yüz ve 100 x10'unda bin yaptığını ifade eder ve bu rakamların bir çokluk ifadesi olarak algılanmasını ister. Nitekim ona göre İsa da:

"Benim adım uğruna evlerini kardeşlerini, anne ya da babasını, çocuklarını ya da topraklarını bırakmış olan herkes bunların yüz katını elde edecek ve sonsuz yaşamı miras almış olacak"[694] ifadesiyle bu çokluğa vurgu yapmıştır.[695]

Augustin, Yuhanna'nın bin yıl geldiğinde kötülüklerin azalacağı ve ortadan kalkacağı yolundaki ifadelerini ise bun-

690 Mat., 8:22.
691 II. Kor., 5:14-15.
692 Augustin, *The City of God*, xx:6.
693 II.Pet., 3:8.
694 Mat., 19:29.
695 Augustin, *The City of God*, xx:7.

ların içinde bulunulan zaman diliminde zaten gerçekleşmiş olduğunu söyleyerek yorumlar. Kilisenin yazgısı dünya kurulmadan çok önce belirlenmiştir. Kilisenin kurulmasıyla birlikte yeryüzünde şeytan ve kötü ruhların etkisi azalmaya başlamıştır. Şeytan ve kötü güçlerin bin yıl süreyle insanlara zarar veremeyecek olmaları ancak farklı milletlere mensup insanların kilisenin çatısı altında birleşmeleri ile gerçekleşecektir. Dışarıda kalanlar şeytan ya da kötü ruhların etkisinde olmaya devam edeceklerdir. Şeytan şimdi kilisenin bölge bölge, kasaba kasaba yayılması, genişlemesi ve kurumsallaşması ile bağlanmıştır. O, şimdi bağlı olduğu gibi dünyanın sonuna kadar da bağlılığı devam edecektir.[696] Augustin, ısrarla krallığın ve bin yıllık saltanatın Kilisenin manevi şahsında gerçekleşmiş olduğu üzerine vurgu yapar. Ona göre, bunun dışında başka bir beklenti içine girmek yanlıştır. İsa, gelmiş ve krallığını hem diriler hem de ölüler için kurmuştur. Bu krallık ise kilisenin kendisidir.[697]

Augustin bu yorumlarıyla kuşkusuz apokaliptik beklentilerin önünü keserken aynı zamanda kilisenin otoritesinin güçlenmesini ve insanlar üzerinde etkisinin artmasını sağlamıştır. Böylelikle Hıristiyanlığın Roma İmparatorluğu'nun resmi dini olmasıyla zaten kan kaybetmeye başlayan, Efes konsiliyle ciddi bir yara alan binyılcılık etkisini iyice yitirmeye başlamıştır. Artık insanlar eskiye göre daha rahat bir konumda yaşamaktadırlar ve iyi, adil bir yönetim bekleme umutlarını dünyanın sonuna bırakmak istememektedirler.[698] Bununla birlikte resmi otoritelerce dışlanan bu düşüncenin yine de gayrı resmi düzlemde varolmaya ve savunulmaya devam edildiği görülmektedir. Fakat Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde olduğu kadar güçlü savunulmamıştır. Yaklaşık olarak 16. yüzyıla kadar vasat bir seviyede devam ettiği söylenebilir.[699]

---

696 Augustin, *The City of God*, xx:7-8.
697 Augustin, *The City of God*, xx:8-9.
698 Cohn, *The Pursuit of the Millennium*, s.14.
699 Bkz. Hill, *agm.*

Sorulması gereken en önemli soru kilisenin neden binyılcı düşünceyi reddettiğidir? Zira binyılcı düşüncenin en önemli ve tek resmi dayanağı olan Yuhanna'nın Vahyi, Yeni Ahit içerisinde yer almakta ve kilise tarafından kabul görmesine, tasvip edilmesine rağmen, neden oradan hareketle geliştirilen beklentiler reddedildi? Hill, bunun sosyal, hermenötik ve teolojik bir çok sebebi olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte o, öncelikle ilk dönemlerde bu hareketin ateşli savunucuları olan Montanistlerin ve onların insanlar üzerinde bıraktıkları olumsuz etkilerin önemli rol oynadığını söyler.[700] Zira katı bir asketik yaşam öngören Montanistler, halkı dünyadan el etek çekerek muhteşem krallığın gelmesini beklemeye davet etmekteydiler. Bu ise gerek kilisenin otoritesine ve gerekse Hıristiyanlığı resmi din olarak kabul etmiş Konstantin yönetimindeki devletin otoritesine zarar verici olarak görülmüştür.

Önemli bir diğer nokta da binyılcı düşüncenin içinde Yahudi apokaliptik beklentilerine ait pek çok noktanın bulunmasıdır. Binyılcılık, Yahudi apokaliptik beklentilerin en yoğun olduğu dönemde bu beklentilerin Hıristiyan bazı unsurlarla birleştirilerek oluşturulmuş senkretik bir düşünce olarak görüldü. Nitekim kilisenin bu beklentiyi tam bir Hıristiyan fenomeni olarak görmediğini ve yargılamanın da bu çerçevede yapıldığı söylenilebilir.[701] Yahudi ve Hıristiyan apokaliptik metinleri arasındaki benzerlikler de bu iddiayı doğrular niteliktedir. Örneğin, Helenistik Yahudiliğin bazı apokaliptik metinleri Roma'da *Sibylline* kitaplarına aktarılmıştır. Bu metinlerde yer alan düşüncelerin, temaların sadece Yahudi unsurlar içermedikleri bunun yanı sıra paganizm ve diğer dinsel geleneklere ait unsurları da içerdiği dikkat çekmektedir. Bu yeni apokaliptik literatüre göre yalnızca bir eskatolojik kurtarıcı vardı. Bu ise Yuhanna'nın Vahiy kitabında ortaya çıkan *Savaşçı Mesih* figürüdür. Yalnız Hıristiyan Sibylline

700 Hill, *agm.*
701 Hill, *agm.*

kitaplarında daha önceki Montanist gelenekten oldukça farklı olarak şaşırtıcı bir şekilde İmparator Konstantin Mesihsel bir kral olarak takdim edilmektedir. Bu durum Montanistlerin ve diğer binyılcı hareketlerin eskatolojik kral beklentileri ile çelişmektedir. Fakat bu, Roma'nın kendi otoritesine zarar verici şekilde gelişen apokaliptik geleneğin mecrasını değiştirerek lehte bir konuma getirmeye çalışması olarak yorumlanmalıdır. Bunun yanı sıra daha önceleri Yahudilerin kendilerini Babil esaretinden kurtaran Cyrus'u Mesih olarak addettikleri bilinmektedir. Dolayısıyla Hıristiyanlığı resmi din olarak kabul ederek himayesi altına alan, güçlenmesine ve gelişmesine katkıda bulunan bir kralın Mesih olarak görülmesi de bu açıdan doğaldır. Fakat Konstantin beklentilerin aksine ölür. Bunun üzerine diğer Sibylline kitaplarının, onu, bu defa da eskatolojik ve apokaliptik beklentileri için bir işaret olarak kabul ettikleri görülmektedir.[702]

Binyılcılığın resmi kilise tarafından kabul görmemesinin diğer bir sebebi de gerek Yuhanna Vahyin'deki binyılcılıkta gerekse diğer binyılcı düşüncelerde ya da metinlerde yoğun olarak Yahudi apokaliptik ve eskatolojik malzemesinin bulunuyor olmasıdır. Hatta çoğu zaman Kudüs'ün yeniden inşası ya da gökyüzünden inişi, Mesih'in bulutların arasından yere inişi, Tanrı'nın Krallığı'ndan önce gelerek yeryüzünde uzun süre –ya da genel olarak bin yıl- hükmetmesi gibi pek çok unsurla bunların anlatımında kullanılan üsluplar, büyük oranda Yahudi apokaliptiğini çağrıştırmaktadır. Bu ise kaçınılmaz olarak bazı sorunlar doğurmuştur. Zira beklenilenin bir Hıristiyan imparatorluğu mu yoksa Yahudiliğin bir zaferi mi olduğunu ayırt etmek oldukça güçtür. Bu ise binyılcılığın tam bir Hıristiyan fenomeni olarak algılanmasını engellemiştir.[703]

Binyılcılığın sadece Yahudiliğe has bir unsur olduğunu ve Hıristiyan binyılcılığının tamamen onun kopyası olduğunu söylemek zordur. Bunun Yahudiliğin yanı sıra Babil, İran ve

702 Cohn, *The Pursuit of the Millennium*, s.15.
703 Bkz. Hill, *agm.*; Cohn, *The Pursuit of the Millenium*, ss.14-15.

Yunan mitolojisinden de etkilenmiş olabileceği söylenebilir. Zira bir çok Ortadoğu dininin karşılıklı olarak birbirini etkilediği bir vakıadır. Nitekim Yuhanna'nın Vahyin'dekine benzer bir altınçağ mitosu Sabii kutsal metinlerinde de yer almaktadır. Bu mitosa göre dünyanın sonunda Karanlık Kralı güçlü olacak ve büyük dünya savaşları olacaktır. Bütün dünya havadan ve sudan fışkıran ölümle mahvolacaktır. İnsanlar dünyayı mahveden bu havayı teneffüs edecekler, suyu içecekler ve sonunda ölecekler. Sonra yedi kral büyük bir yerde toplanıp biri diğerine savaşın niçin uzamak zorunda olduğunu, neden bütün insanların ölmesi gerektiğini sorar. Bunun üzerine de her biri diğeriyle kutsallık ve bütün bilgileri toplamak üzere bir barış antlaşması imzalarlar.

Onlar toplantı için birlikte oldukları bir zamanda onların birine inen bir ruh onunla konuşur. Konuşan kimse, ruhu göremez fakat diğerleri ona bakacak ve onu algılayacaklar. Daha sonra kendisine ruh inen kişiye: "Ruh sana ne söyledi?" diye soracaklar. O, "Burada kimse yok! Ben kimseyle konuşmadım." diye cevap verecek. Onlar; "Ruhun ne söylediğini bize anlat, yoksa sen ölürsün" diyecekler. O, "Burada ruh yok. Ben kimseyi görmedim ve konuşmadım." diyecek. Sonra onlar onu öldürecekler. Bundan sonra Ruh onlardan bir diğerine gelecek ve o da onunla konuştuğunu ve onu gördüğünü inkar edecek (Onlar ona inanmamalarına rağmen konuşma doğru olacak). Sonunda o da diğerleri tarafından öldürülecek. Bu şekilde 6 kişi öldürülecek ve sadece birisi kalacak. O, Şamiş'ten aldığı kutsal bilgilerle bilge olacak ve her yere rahatlıkla hükmedecek. Bütün dünyada bir tek din olacak ve herkes mutluluk ve ahenk içinde yaşayacak.

Ginza Rba 18. kitapta yer alan bir kehanette Daht Misaq'da altın bir dağın kendi kendine yükseleceği ve 7 kralın da bunun üzerinde bir araya gelerek toplantı yapacakları haber verilir. Krallar, bir krallar kralı tespit edecek ve ona şöyle diyecekler: "Biz büyük kişilerin dahi kölelerden daha üstün olmayacağı bir durum söylemek için fikir alışverişinde bulunmak

istiyoruz." Bu anlaşma sonrası bir ruh iner ve krallar kralına fısıldarlar. Diğerlerinin onu görmelerine karşın o, onu göremez. Sonra onlar krallar kralına: "Semadan sana inen ve kulağına bir şeyler fısıldayan bu varlık neydi?" diye sorarlar. Sonra o, onlara "yalan söylüyorsunuz" der. Sonra da krallar kralına dönerek; "Bir araya toplanarak yaptığımız bu antlaşmada bir yalan" der. Ve krallar kralına; "Kalk, biz her birimiz diğeriyle yüz yüze gelmek istiyoruz." derler. Sonra savaş başlar.

Onlar savaşa başlarlar. Sonra atının üzerinde olduğu halde kral gelir. Kral barış ve refah zamanının habercisidir. Onun adı, Mzarz (Armed) dir. Son kralın yönetimi barış, huzur, saadet getirecek, adalet her yere egemen olacak ve onun zamanında hiç kış olmayacaktır.[704]

Dördüncü yüzyıldan sonraki binyılcılığı dışlayıcı yaklaşım ilerki dönemlerde de özellikle binyılcılığın tekrar canlandığı 16-18. yüzyıllarda bile değişmemiştir. Kilisenin dogmatik teolojisinde eskatolojik olarak sadece dört şey tam olarak kabul görmüştür: Ölüm, özel yargılama, cennet ve cehennemdir. Mesih'in yeryüzünde bütün her şeyin sona ermesinden önce bin yıl süreyle muhteşem bir saltanat süreceği görüşünün Hıristiyan vahyinde yeri olmadığı, küçük bir temele dahi sahip olmadığı düşünülmüştür. Binyılcılığın ılımlı bir formunun bile dayanaksız ve çürük bir inanç olarak reddedildiği ifade edilmektedir.[705] Bununla birlikte bir başka kaynakta ise binyılcılık ikiye ayrılarak değerlendirilir:

i) Binyılcılığın heretik formu: Bu tarz binyılcılığın daha ziyade Yahudi Mesih umutlarının etkisi altında gelişmiş olabileceği düşünülmektedir. Bu grupta yer alanlar, bin yılı kontrolsüz, sınırsız zevklerin olduğu bir dönem olarak algılarlar.

704 E. S. Drower, *The Mandaens of Iraq and Iran, Their Cults, Customs, Magic, Legend and Folklore*, Brill, 1962, ss.308-309. Diğer bazı Sâbii kaynaklarında ise bu kurtarıcı şahsiyetin adı Praşai Siva olarak geçer. Bkz, Şinasi Gündüz, *Sâbiîler, Son Gnostikler*, Vadi Yayınları, Ankara, 1995, ss.128-129.

705 J. Pohle, "Dogmatic Theology" *The Catholic Encyclopedia*, http://www.newadvent.org/cathen/ 14580a.htm (Copyright © 1911 by Robert Appleton Company Online Edition Copyright © 1999 by Kevin Knight).

Bu şekilde bir anlayış eski Ebionitler, Apollinarianistler ve günümüz de Mormonlar ve Irvingciler arasında yaygındır.

ii) Ilımlı binyılcılık: Patristik yazarların bir çoğu arasında vardır ve onlar tarafından savunulmuştur. Özellikle, Papias, Ireaneus, Tertullian, Nepos, Commodian, Pettaulu Victorinus ve Lactantius gibi.[706] Bu kilise babaları bedenlerin dirilmesini Mesih'in mucizevi yönetiminin takip edeceğine ve bin yıl süreyle yeryüzünün bolluk içinde yüzeceğine inanmışlardır. Bu zevk ve hazlar bununla birlikte manevi/ruhsal olmalıdır.[707] Pohle, kilise babalarının anlayışını merkezin dışına atmamak için çaba sarfederek, onların nihai noktada binyıllık sınırsız zevklerle kastettiklerinin manevi, ruhsal hazlar olduğunu söylemeye çalışmaktadır. Oysa Augustin ve Origen gibi sonraki dönem kilise babaları hariç ilk dönem kilise babalarının hemen hepsi binyıllık süreci dünyanın sonunda gerçekleşecek reel bir olgu olarak anlıyorlardı. Ayrıca oradaki sınırsız hazların ise tamamıyla maddi olduğu kanaatine sahiptiler. Yukarıda bizzat kendi ifadelerinden bunu ortaya koymuştuk.

Bütün bunlarla birlikte Pohle de bin yılcılığın her iki formunun da kabul edilemez olduğunu ifade edenler arasındadır. Fakat ona göre binyılcılığı tam olarak reddetmek de bazı sorunlara yol açmaktadır. Öncelikle Heretik binyılcılık ahlaki bir takım temelleri içinde barındırmaktadır. Göklerin krallığını beklemek insanlar arasında erdem ve fazilete sahip olmanın yanı sıra ahlaklı olma ve nefse hakim olma duygusunu yayar. Ayrıca kilise babalarının çok büyük bir kısmı bu düşünceleri desteklemişlerdir. Reddedilmesinde sorun teşkil eden bir diğer nokta ise Yuhanna'nın Vahyinde yer alan yeniden dirilme, yargılama ve krallık gibi beklentilerin Yeni Ahit metinleri arasında da yer alıyor olmasıdır. Örneğin Yuhanna'da "Beni gönderenin isteği şudur: Bana verdiklerin-

706 Bu kilise babalarının binyılcılığa nasıl yaklaştıklarını yukarıda açıklamıştık.
707 J. Pohle, *Eschatology or The Catholic Doktrine of the Last Things, a Dogmatic Treatise*, Greenwood Press, Publishers, Westport, Connecticut, 1971, ss.155-156.

den hiçbirini yitirmeyeyim, ama son günde hepsini dirilteyim."[708] ifadesi yer almaktadır.[709] Ortaya çıkan durumun zıtlıklarla dolu olduğunu ve bir çok çelişkiyi içinde barındırdığını kabul eden Pohle, her şeye rağmen binyılcılığın gelenekte tam olarak yerleşememesini teselli olarak kabul etmektedir.[710] Vatikan'ın resmi görüşü ise hafifletilmiş şekliyle bile olsa, binyılcılık ve özellikle özünde sapkınlık bulunan siyasi ve laikleştirilmiş bir Mesihçiliği reddetmek yönündedir.[711]

Aslında bizce tartışmalı olan bu düşüncenin rahatça reddedilmeyip üzerinde spekülasyonlar yapılan ve Augustin'in yaptığı gibi bir takım teviller yapılmasını zorunlu kılan nedenlerden en önemlisi; Yuhanna'nın vahyinin Yeni Ahit metinleri içerisinde yer alıyor olması ve onun yazarının havari Yuhanna olduğunun düşünülmesidir.[712]

Yeni Ahit içerisinde yer almakla birlikte Doğu Hıristiyan toplumları bazı bölgelerde yüzyıllarca bu kitabı kabullenmek noktasında tereddüt göstermişlerdir. Vahiy kitabı, Yeni Ahit'e dahil edilmeden önce ilk kez Antakyalılar arasında kullanılmıştır. Beşinci yüzyılda Süryani kilisesi onu kanonik olarak kabul etmiyordu. Süryani Yeni Ahit'inin içerisinde 22 kitap

---

708 Yuh., 6:39.

709 Pohle, *Eschatology*, ss.157-158.

710 Pohle, *Eschatology*, s.158.

711 *Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri*, madde 676, s.177.

712 Yeni Ahit içerisinde Yuhanna'ya ait olduğu söylenen beş metin bulunmaktadır; Yuhanna İncili, Yuhanna'nın üç mektubu ve Vahiy kitabı. Bu metinler incelendiğinde Yuhanna İncili ile mektupların aynı şahıs tarafından yazılmış olduğu düşünülebilir. Çünkü bu metinler birbirlerine oldukça benzerken Vahiy kitabı ile İncil birbirinden üslup ve içerik açısından oldukça farklıdır. Papias, Vahiy kitabının da yine bir havari tarafından yazıldığını fakat onun İncil yazarı Yuhanna değil yaşlı Yuhanna olarak tanınan kişi olduğunu söyler. Glasson ise onun Ege denizindeki Patmos adasına sürgüne gönderilen Yuhanna isimli bir Hıristiyan olduğu kanaatini iletir. Bkz. T.F. Glasson, *The Revelation of John*, Cambridge at the University Press, 1965, ss.3-4. N.Cohn'a göre Vahiy kitabının yazarı muhtemelen bir Yahudi-Hıristiyandır. Ayrıca Cohn kitabın kendilerinin hala Yahudi olduklarını hissetmeye devam eden Hıristiyanlar için yazıldığını iddia etmekte olup kitabın yaklaşık olarak MS 95-96 yıllarında yazılmış olabileceğini belirtir. Normon Cohn, *Cosmos, Chaos and the World to Come, The Ancient Roots of Apocalyptic Faith*, Yale University Press, New Haven and London, 1993, ss.212-213.

vardı ve bunların arasında Yuhanna'nın Vahyi bulunmuyordu. Fakat altıncı ve yedinci yüzyıldaki Süryani Yeni Ahit'inde yer almıştır.[713] Binyılcı düşünce hakkındaki tartışmalarla birlikte onun konumu sürekli tartışılıyordu. Nitekim on birinci yüzyılın sonlarına kadar kutsal bir metin olarak onun konumu sürekli tartışılmıştır. Reformasyon döneminde de onun konumu batıda tekrar tehlikeli kabul edildi ve tartışıldı. Luther, ilk başta bu kitabı kutsal bir kitap olarak kabul etmez. Böylelikle o diğer küçük Yeni Ahit metinleriyle birlikte ek olarak ikinci derecede otorite kabul edilen Kitabı Mukaddes kitaplarına eklenir. Calvin, Kitabı Mukaddes'in açıklamalarını yazdığı eserinde Vahiy'i tıpkı Luther gibi Kitabı Mukaddes'in dışında bırakır. Yine bir başka reformcu İsveçli Zwingli'de onun bir Kitabı Mukaddes metni olmadığını söyler.[714]

C. İslam Geleneğinde Altın Çağ Tasavvuru

İslam geleneğinde binyılcılık ya da bir altın çağ telakkisi genel olarak bulunmamaktadır. Geleneksel düşüncede Mehdi'nin egemenlik süresi 40 günle sınırlandırılmaktadır. Kur'an'da yeryüzü hayatının son günlerindeki bir mutluluk döneminden söz edilmemektedir. Mutluluk daha ziyade öteki dünya hayatına bırakılmaktadır. Bununla birlikte bir çok Müslümanın zihninde altın çağ mitosunun yansıması olarak kabul edilebilecek bir tasavvur bulunmaktadır. Peygamberin yaşadığı dönem ve ilk İslam toplumu aşırı yüceltmenin bir sonucu olarak "asr-ı saadet"[715] olarak telakki edilmiş olup onlardan sonraki hiçbir toplumun o seviyeye çıkamayacağı iddia edilmiştir. Yine bu iddialara göre en mükemmel İslam, o dönemde yaşanmış olup, din en iyi şekliyle o dönemde anlaşılmıştır. Dolayısıyla da onlardan sonraki herhangi bir dönemde onlar-

713 Raymond F. Collins, "Biblical Literature: New Testament" *E.R.*, c.2, s.195; T.F. Glasson, *The Revelation of John*, ss.5-6.

714 Glasson, *The Revelation of John*, ss.5-6.

715 Asr-ı saadet, "mutluluk dönemi, insanların en mutlu, bahtiyar oldukları çağ" anlamlarına gelmektedir. Geniş bilgi için bkz. Abdülkerim Özaydın, "Asr-ı Saadet" *T.D.V.İ.A.*, c.3, ss.501-502.

dan daha mükemmel bir yaşam mümkün değildir. Bu yüzden hep o döneme özlem dile getirilmiş olup, tıpkı Yahudilerin Davud dönemine olan özlemleri gibi Peygamberin asrına hasret duyulmuştur. Peygamberin dönemi zirve olarak kabul edilip sonraki dönemler aşama aşama bu zirvenin daha alt tabakalarına yerleştirilmiştir. Mehdi gerek siyasal gerekse sosyal anlamda kaybolan iktidarı geri getirecektir. Böylelikle de tekrar peygamber dönemine eşdeğer ya da en azından yakın bir İslami dönem yaşanacaktır. Tıpkı Davud'un krallığının onun soyundan gelen bir Mesih aracılığıyla eskatolojik düzlemde yeniden tekrarlanması/yaşanması gibi.

Bu tasavvurun haricinde İslam geleneğinde Yahudi ve Hıristiyan binyılcılığıyla oldukça yakın bir anlayış İsmaililer arasında görülmektedir. Tarihin dönemlere ayrılmasını, peygamberleri esas alarak yapan İsmaililer, Adem'den Muhammed'e kadar altı dönemin geçtiğini kabul ederler. Peygamberlerle ilişkilendirilen bu dönemler şunlardır: Adem'den Nuh'a kadar birinci dönem, Nuh'tan İbrahim'e kadar ikinci dönem, İbrahim'den Musa'ya kadar üçüncü dönem, Musa'dan İsa'ya kadar dördüncü dönem, İsa'dan Muhammed'e kadar beşinci dönemdir. Muhammed'le başlayan altıncı dönem Mehdi el-Kâim ile biter. Mehdi/Mesih dönemi onlara göre bir tür yeryüzü cennetidir. Bu dönemde şeriat olmayacak ve "hakikat" ortaya çıkacaktır. Yani bilgi keşf yoluyla verilecek ve aynı zamanda kötülük de olmayacaktır. Diğer altı dönemden farklı olan bu dönem adaletin hakim olduğu sonsuz mutlulukların yaşandığı bir devirdir. Yalnız bu dönem daha önceki altı dönem gibi sona ermeyecektir. Sicistani, ilk altı peygamber dönemini bir insan fetusu olarak nitelendirir. Yaşanan bu altı dönem doğum öncesinde, fetusun rahimdeki gelişimidir. Şeriat getiren altı peygamber insanlığın sosyal gelişmesi için zemin hazırlamışlardır. Hamile bir kadına benzetilen dünya, bu altı dönem boyunca sürekli doğuma yaklaşmıştır. Artık doğum çok yakındır. Görüldüğü üzere İsmaililer her ne kadar tarihi yedi döneme ayırsalar da ilk altı dönemi yedinci dönemin hamilelik devri olarak kabul etmeleri

nedeniyle Mehdi öncesi ve sonrası olmak üzere iki dönem kabul ettikleri düşünülebilir.[716]

2. Binyılcı Hareketler

İlk dönemlerdeki Montanistlerden sonra binyılcı düşüncenin sessizliğe gömüldüğünü, ama tam anlamıyla yok olmadığını ve zaman zaman farklı görünümlerle ortaya çıktığını söylemiştik. 16. yüzyılda ilk fanatik Protestantlar, özellikle Anabaptistler, binyılcılığı savunmuşlardır. Onlar Papa'nın ve seküler krallıkların egemenliklerinden sonra Mesih'in hükümdarlık asasının altında yeni bir altın çağ yaşayacaklarına inanmışlardır. 1534'de Anabaptistler Münster'de (Westphalia) yeni Zion krallığını kurmuşlardır.[717] Bu aslında Yeni bir Kudüs'tür.[718] Komünal bir yaşamı öngören bu kişiler, malların ve kadınların ortak olarak paylaşılmasını savunmakta olup, kendi krallıklarının Mesih'in krallığına bir hazırlık olduğunu düşünüyorlardı.[719] Ayrıca Luther de binyılcı olmamakla birlikte apokaliptik literatürü çok yoğun ve etkili bir biçimde kullanılmıştır. Örneğin Papa'nın Antikrist (Mesih Karşıtı) olduğunu ileri sürmüştür.[720] Luther'de binyılcılık olmamasına rağmen, anabaptistler gibi reformistlerin binyılcılığı savunmaları bir çelişki doğurmaktadır.

Norman Cohn "The Pursuit of the Millennium" adlı çalışmasında incelediği Hıristiyan dünyasında etkili olan binyılcı hareketler dikkate alındığında bu hareketlerin hepsinde adalet arayışı, mutluluğun peşinde koşma, yeryüzü cennetine ya da Eden bahçesine ulaşma ideali olduğu görülecektir. Hemen

716 Bkz. Paul E. Walker, "Eternal Cosmos and the Womb of History: Time in Early Ismaili Thought" *International Journal of Middle East Studies*, 9, Cambridge, 1978, ss.355-366.

717 J.P.Kirsch, "Millennium and Millenarianism" *The Catholic Encyclopedia*, http:/www.newadvent. org/cathen/10307a.htm (Copyright © 1911 by Robert Appleton Company Online Edition Copyright © 1999 by Kevin Knight).

718 Cohn, *The Pursuit of the Millennium*, s.283.

719 Kirsch, *agm.*; Ayrıca Bkz. Cohn, *The Pursuit*, ss.272-306.

720 Cohn, *The Pursuit*, s.16.

hemen bütün bu hareketler, içinde yaşadıkları toplumdan ve siyasi otoriteden rahatsızlık duymaktadırlar. Bu da insanları ister istemez bir arayışa sürüklemiştir. Bazen yukarıdaki örneklerde olduğu gibi, eskatolojik olarak bin yıllık bir krallık, bir altın çağ beklenilirken bazen de bu, o yeryüzünün bir yerlerinde olduğu düşünülen ve kutsal kitabın tarifini yaptığı yeryüzü cennetini aramaya dönüşmüştür. Bu arayışla yollara düşenlerden birinin de Kristof Kolomb olduğu iddia edilmektedir. Kolomb, yeryüzü cennetine yaklaştığını düşünüyordu. O, binyılcı fantezileri olan ve bu uğurda hayatını harcayan bir insan olarak tarif edilir.[721] Kolomb, Yuhanna'nın Vahiy kitabında anlattıklarını arıyordu. O kendisinin bu kehanetlerin gelişmesine katkıda bulunduğuna inanıyordu. İncil, dünyanın sona ermesinden önce tüm dünyaya yayılacaktır. Prens John'a yazdığı bir mektupta: "Tanrı beni Yuhanna'nın Vahyi'nde anlattığı yeni göğün ve yeni yeryüzünün elçisi yaptı. O, İşaya'nın ağzıyla konuştuktan sonra bana onun bulunduğu yeri gösterdi"[722]demektedir. Yine Kolomb'un İspanya kraliçesine yazdığı diğer bir mektupta da benzer ifadeler kullanarak aynı şeyleri iddia ettiği görülmektedir. Görüldüğü gibi Kolomb, kendisinin tanrı tarafından görevlendirildiğini düşünmekle kalmıyor tanrının kendisine oranın yerini gösterdiğini iddia ediyordu. Böylelikle tehlikeli, sakıncalı kabul edilen binyılcı bir mitos aslında farkında olmadan yeni bir dünyanın kapılarını insanlara açıyordu. Aranılanla elde edilen belki farklı şeyler ama her halükarda ortaya çıkan yeni bir dünyadır.[723]

Bunların dışında günümüzde etkin olan bazı binyılcı hareketlerden de söz edilebilir: Mormonlar, Adventistler ve Yehova Şahitleri gibi. Mormonlar adıyla bilinen hareket 19. yüzyılda Joseph Smith tarafından Amerika'da kurulmuştur. Smith, 1843'de "kutsal/göksel evlilik" doktrini ile ilgili bir vahiy dikte ettirmiştir. Bu doktrine göre "yeni ve ebedi ahit"

721 Eliade, *The Quest*, ss.90-91; Grasso, *The Millennium Myth*, ss.114-115.
722 Eliade, *The Quest*, s.91; Grasso, *The Millennium Myth*, s.114.
723 Grasso, *The Millennium Myth*, ss.115-117.

insanlara kutsanmış yeni bir yaşam sunmaktadır. Moroni adlı bir meleğin kendisine bir ahit/vahiy getirdiğini ve bir tepede bulunan ahitlerden kendisinin haberdar edildiğini ileri süren Smith, hareketin kutsal kabul ettiği mormon kitabını aldığını iddia ettiği bu vahiyler ve tabletlerden oluşturmuştur. Kendisini Baba tarafından görevlendirilen İsa'nın beklenen krallığını kuracak olan kişi olarak gören Smith, çok evliliği ilahi bir planın anlaşmasındaki bir adım olarak görür. Plan ise mutluluğun en üst seviyesine, zirvesine çıkmaktır. Ayrıca Mormonlarda içki ve tütün gibi maddelerin kullanımı da yasaktır. Hareketin kurucusu olan Joseph Smith fazla yaşamaz; 1844'de öldürülür ve hareketi ona inananlar sürdürürler.[724]

Adventinizm, Amerika'da W. Miller tarafından başlatılan bir harekettir. Miller'in 1831 yılından itibaren sürdürdüğü konferans ve çalışmaları neticesinde hareket hızla yayılır. Miller, genel olarak Daniel'in kitabında işaret ettiği apokaliptik haberleri ve Yuhanna'nın anlattıklarını kullanarak İsa Mesih'in gelişinin çok yakın olduğu ve onun gelişi için hazırlık yapmak gerektiği düşüncesini yaymıştır. Ona göre İsa, ruhani ya da sembolik olarak değil bizzat şahsıyla gelecektir. Miller, Daniel'den hareketle, Mesih'in geliş zamanını saptamaya da çalışır ve öncelikle onun 21 Mart 1843-21 Mart 1844 yılları arasında geleceğini söyler. Daha sonra ise halkın isteği doğrultusunda kesin tarihin 1843 olduğunu söyler. Ama Mesih 1843 yılında gelmeyince, bu kez 21 Mart 1844'de kesin geleceğini söyler. Ama Mesih bu tarihte de gelmez. Cemaat içindeki hayal kırıklığının önüne geçmek için Miller 22 Ekim 1844 tarihini verir. Bu kez de Mesih'in gelmemesi hem cemaatteki hayal kırıklığını artırır hem de hareketin hız kaybetmesine neden olur. Hareket bu aşamadan sonra yedi farklı gruba ayrılır ve Mesih beklentileri bir başka bahara kalmış olur.[725]

---

724 Grasso, *The Millennium Myth*, ss.144-148.

725 Ali Rafet Öskan, *Fundamentalist Hıristiyanlık, Yedinci Gün Adventinizmi*, Seba Yayınları, Ankara, 1998, ss.28-40.

Yakın tarihte ortaya çıkan ve günümüzde etkin olarak faaliyet gösteren bir diğer binyılcı hareket ise "Yehova Şahitleri"dir. İlk olarak 1872 yılında Charles Russel (1852-1916) tarafından kurulan bu hareket, 1931 yılında "Yehova Şahitleri" adını alır. Tanrı olarak Yahve'ye inanırlar ve Bible'nin bizzat Tanrı Yahve'nin sözleri olduğunu kabul ederler. Onlara göre İsa, kesinlikle tanrı değildir, ancak üstün nitelikler verilmiş bir kişidir. Tanrı'nın oğlu sıfatını taşımakla birlikte Tanrı'dan daha alt konumda yer alır.[726] Bütün tasavvurlarını yeryüzüyle ilgili olarak geliştiren Yehova Şahitleri tarihin dönemleri konusundaki yukarıda gösterdiğimiz gibi bir çok Yahudi ve Hıristiyan'ın benimsediği şabat teorisini benimserler. Onlara göre de dünyanın yedi bin yıllık ömrü vardır. Adem'le başlayan yeryüzündeki hayatın Tanrı'nın Krallığı kurulana kadarki süresi altı bin yıldır. Bu altı bin yıllık süre bitmek üzeredir. Sürenin sonunda başlayacak olan yedinci bin yıl Tanrı'nın görevlendirdiği İsa Mesih'in krallığı olacaktır. İsa Mesih Tanrı adına onun tahtına oturacak, yeryüzü krallarının iktidarlarına son verecek ve şeytanla da son savaşı yani Armagedon'u yaparak onu etkisiz hale getirecektir. Yehova Şahitleri yedinci bin yıllık dönemi bin yıllık krallık olarak ifade etmekle birlikte bu sürenin sonundaki bir öte dünyaya inanmazlar. Onlara göre cehennem yoktur ve cennet bu dünyadaki krallıktır. Yeryüzü sonlu bir mekan değildir. Sonsuza kadar varolmaya devam edecektir. Dolayısıyla da onlara göre kıyamet ya da dünyanın topyekün yok olması hadisesi yoktur. Cenneti yeryüzündeki bin yıllık krallık olarak nitelendiren Yehova Şahitleri, bu yeryüzü cennetine de yalnızca Tanrı'nın ruhani (maneviruhsal) oğulları olarak yeniden doğmuş 144.000 kişinin gireceğine inanırlar.[727] Bunu da Yuhanna'nın Vahyi'nde yer alan

726 Bkz. Hikmet Tanyu, *Yehova Şahitleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1984, s.22; Wesley Walters, Kurt Goedelman, "Yehova Şahitleri", http://www.incil.com/ doc/yehova.html (18.06.2001); "What Do They Believe?" http://www.watchtower.org/library/jt/index.htm (Copyright © 2001 Wtch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania).

727 "What Do They Believe?" http://www.watchtower.org/library/jt/index.htm

bir ifadeye dayandırırlar. Bu ifadeye göre yeryüzünü yıkmakla görevli dört melek görevini ifa etmek üzere yeryüzüne gelmektedir. Fakat bu esnada elinde Tanrı'nın mührünü taşıyan bir başka melek ortaya çıkar ve bu melek diğer meleklere kendileri Tanrı'nın kullarını alınlarından mühürleyene kadar karaya, denize ve ağaçlara zarar vermemelerini söyler. Bu, helak edilmemek üzere işaretlenerek/mühürlenerek ayrılan kişiler İsrailoğullarının değişik boylarına mensup 144.000 kişidir.[728]

Miller'in Adventist hareketinden fazlaca etkilenen Yahova Şahitleri altıncı bin yılın bitişi ve yedinci bin yılın başlangıcını saptamak için değişik hesaplamalara gitmişlerdir. İlk olarak C.T. Russell, krallığın başlangıç tarihinin 1914 yılı olduğunu iddia eder.[729] Bu tarih aynı zamanda krallığın başlaması öncesinde şeytanın egemenliğine son vermek için yapılacak Armagedon savaşının tarihidir. Daha sonra bu tarihe bir ihtimal daha eklenir ve 1914 ya da 1915'de gerçekleşeceği ifade edilir. Ama iki tarihte de beklenen gerçekleşmez. Bunun üzerine 1916'da Russell'e beklentisinin gerçekleşmemesinin kendisini hayal kırıklığına düşürüp düşürmediği sorulur. Russell, 1914'de beklediğinin yanlış olduğunu fakat bunun Tanrı'nın planını değiştirdiği anlamına gelmediğini söyler ve kendi çabasının sadece Tanrı'nın plan ve amacını anlamaya, kavramaya çalışmaktan ibaret olduğunu belirtir.[730]

Yehova Şahitleri'nin yedinci bin yıldaki krallığın başlama tarihi olarak gösterdikleri bir diğer tarih 1975'tir. Bunun için bir hesaplama yapma yoluna giden Yehova Şahitleri, Adem'den İsa'ya kadar 4026 yılın geçtiğini kabul ederler. Bu hesaplamayı şöyle göstermektedirler:

MÖ 4026'dan MÖ 1'e kadar	4025 yıl
MÖ 1'den MS 1'e kadar	1 yıl

728 Vah., 7:3-4.

729 *Zion's Watch Tower*, 15 Ocak 1892, ss.21-23. http://www. freeminds.org/bitmaps/wt11592.tif (last uptaded 07.04.2001).

730 *Jehovah's Witnesses, Proclaimers of God's Kingdom*, s.62. http:// www.exjws.net/ museum/ franz.htm (18.06.2001).

MS 1'den MS 1968'e kadar	1967 yıl
Sonbahar 1968'e kadar toplam	5993 yıl

5993 rakamı dünyanın 1968 yılına kadar geçen ömrünü göstermektedir. Altı bin yıllık insanlık tarihinin tamamlanması için 7 yıla ihtiyaç vardır ve bu sürenin dolduğu tarih (5993+7) 1975 yılı olacaktır.[731] Yehova Şahitleri, Şabat anlayışı doğrultusunda yedinci bin yıl bekleyişi içinde olmalarına ve binyıllık krallıktan söz etmelerine rağmen, onların yedinci bin yıldaki krallıkları bin yıllık bir zaman dilimiyle sınırlı değil, sonsuzdur ve yeryüzünde kurulan bu krallık asla yıkılmayacaktır.[732]

A. Binyılcılığın Genel Özellikleri

Hıristiyan binyılcılık mitosunun aşamalarını ya da genel özelliklerini şöyle sıralayabiliriz. Öncelikle dünyada dert, sıkıntı, keder ve zulümle dolu bir dönem olacaktır. Bu sıkıntı dönemi Matta'da şöyle ifade edilir:

> O günlerde öyle korkunç bir sıkıntı olacak ki, dünyanın başlangıcından bu yana böylesi olmamış, ondan sonra da olmayacaktır.[733]

Bu sıkıntı döneminin ardından İsa Mesih yeniden dönecektir (Parousia) ve onun dönüşüyle inananlar bedenen dirileceklerdir. Bu diriliş ilk diriliştir. Mesih İsa, bin yıl süreyle şeytanı bağlayacak ve onun Kudüs'te oturduğu tahtından bütün dünyayı yönetecektir. İsa, bütün yeryüzüne adalet, barış, refah, mutluluk ve huzur dağıtacaktır. Binyıllık sürecin sonunda şeytan serbest bırakılacak. Serbest kalan şeytan Mesih ve onun halkına karşı topyekün bir başkaldırıya geçecek-

731 Bu hesaplamaların yer aldığı ilgili yayınlarından bazıları: *Our Kingdom Ministry*, 3/1968, s.4 http://www.freeminds.org/ts3 /km368.tif (last uptaded 07.04.2001); *The Watchtower*, 1.5.1968, s.271, http://www.freeminds.org/ts3/wt5168.tif (last uptaded 07.04. 2001); *The Watchtower*, 15.8.1968, s.494; *Awake*, 8.10.1968, s.14, http://www.freeminds.org/ts3/oct868b.jpg (last uptaded 07.04.2001); *Life Everlasting In Freedom of the Sons of God*, 1966, s.29. http://www. exjws.net/museum/franz.htm (18.06.2001) http://www. freeminds.org/ts3/ts81.htm (last uptaded 07.04.2001).

732 "What Do They Believe?" http://watchtower.org/library/jt/article_03.htm

733 Mat., 24:21.

tir. Şeytan ve onun takipçileri ateş gölüne atılacaklardır. Daha sonra şeytanın son yenilgisi üzerinde ikinci diriliş gerçekleşir ve yargılama başlar. Daha sonra yeni bir yer ve yeni bir gök yaratılır. Bundan sonra ise babanın yanında Mesih İsa ve azizlerle birlikte ebedi yaşam başlar.

Bu beklentilerle ilgili olarak Hıristiyan dünyada zaman zaman sembolik anlatımlara başvurulmaktadır. Örneğin Hıristiyanlık açısından binyılcılığın temel kitabı olan Vahiy kitabında anlatılanlar eskatolojik bir takvim olarak şu şekilde bir tablo haline getirilmiştir:

Eskatolojik Kronoloji[734]

Gentilelerin Çağı/zamanı	Gentileler	Savaşlar, kıtlıklar, felaketler, depremler	Bugün
Büyük Sıkıntı/kaos Antikrist	2 delil, kanıt, şahit	Tanıkların 42 ay'ı (1260 gün) Kudüs ezildi, çiğnendi, Dört ayaklı hayvanların/hayvanımsı insanların izleri, Zulüm, Hayvanlar & Sahte Peygamberler	3.5 yıl
Parousia	Mesih İsa (Jesus the Messiah)	İnananların ilk dirilişi olarak seçilenlerin ilk toplantısı ve inananların yaşamının gerçekleşmesi, Şeytanın bin yıl için bağlanması	1000 yıl Saltanatının başlangıcı
Teokratik Krallık	Mesih İsa	1000 yıl, Mesih'in Kudüs'te Davud'un tahtındaki yönetimi, İsa ile inananların egemenliği /krallığı, Eden bahçesinin varolması	1000 yıl yönetimi
Son Karşılaşma, mücadele	Gog – Magog	Şeytan'ın serbest bırakılması, Gentilelerin aldatılması, Kudüs için savaş	1000 yıl Saltanatının sona ermesi

734 Bu "eskatolojik kronoloji" tablosu http://messiahkingdom.com/ hpremill/chrono/eschrono.html sitesinden alınmıştır.

İkinci Diriliş - Büyük Beyaz Yargı Tahtı	Mesih İsa	Ölümden tekrar diriliş, son yargı, şeytanın ve onu takipçilerinin ateş gölüne atılmaları	Son durum/ state
Yeni Gök - Yeni Yeryüzü	Trinity (baba, oğul ve kutsal ruhun birleşmesi)	Son krallık/ devlet; Cennet.	Son (Nihai Son)

Görüldüğü gibi Binyılcılık ya da Altın Çağ beklentisi tarih boyunca oldukça farklı kültür ve toplumlarda ortaya çıkmış bir inançtır. Genel olarak bu inanç içinde yaşanılan zaman diliminden hoşnut olmamayı ifade eder. Etik, siyasal ve dinsel, çeşitli nedenlerden ötürü içinde yaşanılan dünya acımasız, çekilmez, kötü, ahlaksız, despot ve benzeri niteliklere haiz bir ortam olarak görülür. Ama daima bu ortamdan bir çıkış, bir anlamda kaçış aranmıştır. Binyılcılık ya da Altın Çağ aslında bu kaçışın ya da umudun ifadesidir. Zira sıkıntıdan bunalan insanlar beklentilerini, umutlarını gelecekte olmasını dilediklerı güzel günlere bırakarak ya da o güzel günleri arayarak geçirmişlerdir. Dikkat edileceği üzere bu tarz düşüncelere kaynaklık eden kitaplar siyasal ve dinsel baskının en yoğun olduğu, ahlaki bozukluğun had safhada olduğu dönemlerde yazılmışlardır. Bu da göstermektedir ki bu tarz eserler ya da beklentiler içinde bulunulan ortamla yakından ilgilidir.

Genel olarak tüm Altın Çağ beklentilerinde dünyanın belli dönemlere ayrıldığı görülmektedir. Başlangıç mükemmel ve iyi kabul edilmekte, ondan sonra gittikçe aşama aşama dünyanın kötüleştiği ama bu arada iyi ve kötü arasında bir mücadelenin olduğu düşünülmekte, sona yaklaşıldığında ise kötülüğün, ahlaksızlığın, acımasızlığın had safhaya varacağına ve tam bir kaos ortamının oluşacağına inanılmaktadır. Sonunda ise tanrı dünyanın bu gidişine müdahale etmektedir. Fakat bu müdahale ilk aşamada direkt bir müdahaleden ziyade kurtarıcı olarak seçip gönderdiği bir kişi aracılığıyla olacaktır. Bu kişi ya daha önce yaşamış ve dinsel bir şahsiyet ya da önemli bir dinsel ve siyasi önderin soyundan gelen bir ki-

şi olarak beklenilmektedir. Olağanüstü özelliklerle donatılmış olan bu kişi yeryüzüne gelerek kötülüğün kaynağı olarak görülen şeytan ya da kötü ruhları etkisiz hale getirecek ve onu bin yıllığına bağlayacaktır. Onun bağlı olduğu süre mükemmel bir mutluluk dönemi olacaktır. Bu mutluluk dönemi, bazı toplumlarda ya geçmişte yaşanılan bir dönemle ya da dünyada yaşanılan ilk günlerle ilişkilendirilmiştir.

Altın Çağ mitoslarında dikkati çeken bir diğer nokta da bu mitosların içlerinde bir düalizm barındırıyor olmasıdır. Bu çağla gelecek çağ, Tanrıyla şeytan ya da iyilikle kötülük, Mesih'le Antikrist gibi temaların daima bu düalizm çerçevesinde yorumlandığı görülmektedir.

Bir diğer önemli nokta da geleceği beklenilen bu çağda dünyanın farklı olacağıdır. Dünya bir değişime uğrayacak, ama bu, kıyamet anlamında tam bir yıkım olmayacaktır. İnsanlar ve hayvanlar beden ya da nitelik değiştirerek bu çağa iştirak edeceklerdir. İnsanlar, içinde kötülük duygusu barındırmayan melekler gibi olurken bu çağda hayvanlar evcilleşecekler ve evcilleşmenin de ötesinde şu an sahip olmuş oldukları niteliklerden uzaklaşacaklardır. Yani kurt kuzuya zarar vermeyecektir. Topyekün bir kozmolojik değişim yaşanacak ve Sâbiîlerin ifadesiyle "hiç kış yaşanmayacaktır".

IV. BÖLÜM

Karşıt Güçler ve Onlarla Mücadele

Ortadoğu dinleri, eskatolojik beklentileri çerçevesinde, yeryüzüne iyiliği, adaleti, barışı ve huzuru getireceğine inanılan kurtarıcının/mesihin gelmesinden önce yeryüzünde kaos ortamının egemen olacağı düşüncesine yer verirler. Dinsel metinlerde başlangıçtan beri kaos güçlerinin başı yeryüzündeki günahın kaynağı ya da yönlendiricisi olarak kabul edilen şeytandan/iblisten söz edilir. Bazen etkin bir güçken, bazen de sadece insanlara kötü fiilleri işletmek için uğraşan bir kötülük nasihatçisine dönüşür. Bir çok dinsel metinde zamanın sonunda kaosun artmasına katkıda bulunacak ve kaos güçlerine liderlik yapacak şeytan dışında başka bir varlıktan daha söz edilir. Bu sözü edilen varlık, hemen her dinsel gelenekte eskatolojik kurtarıcının karşıtı/muhalifi olarak ortaya çıkar. Bundan dolayı da genellikle adı "Mesih Karşıtı" olarak ifade edilir.

Yahudilikte Mesih Karşıtı için Belial (Beliar) ve Canavar (Beast) gibi çok farklı isimler kullanılırken Hıristiyanlıkta Antikrist İslam'da ise Deccal ya da "Mesih Deccal" isimleri kullanılır. İsimler farklı olmakla birlikte hemen hemen bütün dinsel geleneklerde kurtarıcı figürü gibi Mesih Karşıtı figürü

de benzer fonksiyonlara sahiptir. Mesih Karşıtı başlangıçtan beri kaos güçlerinin lideri olarak kabul edildiğini söylediğimiz şeytanın emrindeki bir varlıktır. Dolayısıyla da onun en önemli görevi yeryüzünün egemenliğini, adına mücadele ettiği efendisi şeytana kazandırmaktır. Bu bir anlamda şeytanın son çırpınışları ya da son hamleleridir.

Dinsel geleneklerde kötülük güçlerinin ya da şeytanın safında mücadele edecek varlık olarak yalnızca Mesih Karşıtından söz edilmez. Mesih Karşıtı'nın dışında onun yardımcısı olarak bir topluluktan da söz edilir. Yahudilik ve Hıristiyanlıkta bu topluluğun adı "Gog-Magog"ken İslam'da "Yec'üc-Mec'üc"tür. Ayrıca İblis, Mesih Karşıtı ve Gog-Magog'la yapılacak olan son bir savaştan "Armagedon" savaşından da söz edilmektedir. Sonucunun yeryüzündeki kötülüğün tamamen ortadan kaldırılması olarak anlatıldığı bu savaş, bazı metinlere göre mesihle mesih karşıtı, bazılarına göre Mesih'le İblis, ya da Mesih'le Gog-Magog, bazı metinlere göre de her üç güçle Mesih arasında gerçekleşecektir.

Tüm bunlardan ötürü bu bölümde eskatolojik kurtarıcının etkisini ortadan kaldırmak ya da onun Tanrı adına kuracağı egemenliği ortadan kaldırmak için gelecek olan karşıt güçlerden ve onlarla iyilik güçlerinin yapacakları mücadeleden söz edeceğiz. Öncelikle Mesih karşıtının Yahudilik ve Hıristiyanlıktaki tasavvurlarına değinerek İslam'daki Deccal motifine kısaca değineceğiz. Daha sonra ise genellikle adları Mesih Karşıtıyla beraber anılan Gog Magog topluluğunu ve Armagedon savaşını kısaca inceleyeceğiz.

1. Mesih Karşıtı

Mesih Karşıtı, Mesih'in geleceği kaos döneminde ortaya çıkarak yeryüzünde kargaşa çıkaracağına, insanları savaşa zorlayacağına, tanrıya ve onun kutsallarına karşı çıkacağına, Mesih'e karşı durarak onun etkisini ortadan kaldırmaya uğraşacağına inanılan insanî bir varlıktır. Bununla birlikte Me-

sih Karşıtı'yla ilgili tüm anlatımlarda ona bir çok insan üstü özelliklerin yüklenmesi ve hayvani bir görünümle tarif edilmesi de dikkat çekmektedir. Mesihin muhalifi olması dolayısıyla da temel özellikleri itibarıyla eskatolojik bir varlık olarak karşımıza çıkar. Ne var ki dinsel metinlere baktığımızda Mesih Karşıtı'nın sadece eskatolojik boyutta kullanılmadığını görüyoruz. Kavram, temel özellikleri korunmakla birlikte çeşitli tarihsel şahsiyetler, kurumlar, mezhepler ya da dinleri ifade etmek için kullanılmıştır. Bu ise kavramın çok yönlülüğünü göstermektedir. Siyasetten sanata kadar bir çok alanın konusu olmuş bir kavramdır.

"Mesih Karşıtı" eskatolojik kurtarıcı olan Mesih'in muhalifi olarak geliştirilen bir mitostur ve Mesih'in zıddını ya da muhalifini ifade eder. Bununla birlikte "iyiliğin son karşıtı"[735], olarak tanımlandığı gibi "karşıt/anti" kelimesinin aynı zamanda bir şeye işaret etmek, göstermek ve benzerliğini ortaya koymak gibi anlamlarından hareketle "Mesih'in bir benzerini"[736] ifade ettiği de söylenilmektedir. Ama bu benzerlik onunla aynı özelliklere sahip olmasından ziyade onun sahteliğine işaret etmek içindir. Mesih Karşıtı, aynı zamanda sahte Mesih ve sahte kurtarıcıdır. İnsanları, Tanrı'nın ve onun mesihinin adını kullanarak saptırmaya uğraşır.

Genel olarak Mesih Karşıtı, dünyanın sonunda ortaya çıkıp göstereceği olağanüstü olaylarla insanları sapkınlığa sürükleyeceğine inanılan ve gerçek Mesih'in gelmesiyle iktidarına son verilecek olan eskatolojik varlığı ifade eder. İslam literatüründe bu varlığın adı "Deccal"dir. Kutsal metinlerde Mesih Karşıtı siyasal ve dinsel olarak gelecekte Tanrı'nın ve Tanrı'nın mesihinin ya da kilisenin karşısına çıkacak kişi olarak tanımlanmakla birlikte "Antikrist" lafzı sadece Yuhanna'nın mektuplarında yer almaktadır. Onun dışında yer alan kutsal metinlerde ise yılandan ejderhaya, sahte peygamber-

735 Bernard McGinn, "Antichrist" *E.R.*, c.1, s.321.

736 A.J. Maas, "Antichrist" *The Catholic Encylopedia*, http://www.new advent.org/cathen/14580a. htm (Copyright © 1911 by Robert Appleton Company Online Edition Copyright © 1999 by Kevin Knight).

den sahte mesihe, şeytanın oğlundan kötülüğün oğluna kadar oldukça farklı pek çok isim kullanılmıştır.[737]

Mesih karşıtı, dünyanın sonunda iyiliği, düzeni, adaleti tesis etmek için gelecek olan kurtarıcının muhalifidir. Ama kavramın tarihsel kullanımlarına bakıldığında onun zorba, zalim ve diktatör yöneticilerle dinsiz, din düşmanı ve heretikleri ifade etmekte kullanıldığı görülmektedir. Kavramın varolan durumu ifade etmekte kullanılması onun eskatolojik anlamını ortadan kaldırmamış bilakis güçlendirmiştir. Zira zalim ve zorba olarak görülen yöneticilerin bir tür ölümsüzlüğüne inanılarak onların Mesih Karşıtı olarak dünyanın sonunda tekrar geleceği düşünülmüştür. Bundan hareketle bu kavramın tarihsel bazı olay ya da kişiler temel alınmak suretiyle eskatolojik düşüncelerle birleştirilmiştir. Böylelikle bir Mesih Karşıtı modeli olarak bazen Neron, bazen Caligula[738], bazen de Hitler karşımıza çıkmaktadır.

A. Yahudi Geleneğinde Mesih Karşıtı

Yahudi dini literatüründe Mesih karşıtlığını ifade etmek için tarihsel süreç içerisinde farklı dönemlerde farklı isimler kullanıldığı görülmektedir. Genel olarak Yahudi dini literatüründe son günlerde Tanrı'ya karşı gelecek olan güçlü bir varlıktan MÖ II yüzyıldan itibaren söz edildiği ve bunun ilk kez Daniel'in kitabında kullanıldığı kabul edilmektedir. Bu nedenle de öncelikle Daniel'in kullanımını ele alacağız. Daniel, geleceğe matuf söyleminde Mesih karşıtlığını sembolik anlatımlar kullanarak ifade etmektedir. Mesih karşıtını simgelemek üzere seçtiği isim sonraki yüzyıllarda onun ayrıl-

737 Bkz. Barry Griters, *The Antichrist*, http://www.prca.org/pamplets/ pamplet_3.html#anti1 (Last modified, 16-Jul-2000).

738 *Caligula:* Galius Ceasar Augustus Germanicus (MS 12-41) MS 37-41 yılları arasındaki Roma İmparatorudur. Bu lakap kendisine ayaklarına giydiği Caliga adlı ayakkabıdan dolayı verilmiştir. Ülkeyi zorbalıkla yönettiği ve kendisini tanrılaştırmaya çalıştığından söz edilmektedir. Caligula'nın Yahudilere zulmettiği rivayet edilmektedir. Onun Yahudi halkına zorba davranışlarına karşılık Yahudiler de onu Mesih Karşıtı (antichrist) olarak nitelendirirler. Bkz. W. Bousset, "Antichrist" *E.R.E.*, c.1, s.579.

maz bir parçası haline gelecek olan ve hemen her kültüre sirayet eden "boynuz" kelimesidir.

Daniel, gece rüyasında gördüğü bir olayı aktarır. Öncelikle denizden çıkan dört büyük canavar gördüğünü söyler. Daniel'in canavarların mekanı olarak denizi işaret etmesi dikkat çekmektedir. Zira diğer Ortadoğu mitolojilerinde de deniz ya da su canavarlarından söz edilmektedir. Örneğin bu canavarlardan biri olan tanrı Tiamat Babil'in ünlü tanrısı Marduk'un en önemli düşmanıdır. Canavarların birincisi aslana benzemekte olup kartal kanatlarına sahiptir. Bu canavarın kanatları koparılır ve ona insan kalbi takılır. İkinci canavar ayıya benzemektedir. Bu canavar çok et yemektedir. Üçüncü canavar kaplana benzemekte ve sırtında dört kuş kanadı vardır ve ona saltanat verilir. Dördüncü büyük canavarın ağzında demir dişleri vardır. Bu dişleri ile her şeyi parçalamakta ve yutmaktadır. Geriye kalanları ise ayaklarıyla çiğner. Bu canavar diğerlerinden farklıdır ve onun on boynuzu bulunmaktadır. Boynuzlar arasından bir "küçük boynuz" ortaya çıkar ve onun önündeki üç boynuz yerinden sökülür. Bu "küçük boynuz"da insan gözleri gibi gözler ve büyük sözler söyleyen bir ağız bulunmaktadır. Daniel bu tasvirlerden sonra günlerin sonunda olacakları anlatmaya başlar. Mahkeme kurulur, kitaplar açılır, canavarlara ateş ırmağına atılır. Fakat içlerinden bazılarına belli bir süre daha yaşamaları için izin verilir. Daha sonra ise bulutlar üzerinde "İnsanoğlu" gelir. Bu, küçük boynuzun saltanatının sonudur. Fakat İnsanoğlu'nun saltanatı ebedi bir saltanat olacaktır.[739]

Bu ifadelerde yer alan "küçük boynuz" tabiri bazı araştırmacılara göre Mesih Karşıtı/Antikrist kavramının ortaya çıkmasında anahtar bir rol üstlenmektedir.[740] "Küçük boynuz" sembolüyle kastedilenin Seleusid (Seleukos'lar) Devletinin (MÖ 312-64) sekizinci kralı olan IV. Antiochus Epip-

739 Daniel, 7:1-14.

740 Bkz. Barry Griters, *The Antichrist*, http://www.prca.org/pamplets/ pamplet_3.html#anti1, (Last modified, 16-Jul-2000).

hanes (ö. MÖ 163) olduğu düşünülmektedir. Tarihsel bir şahsiyet olan IV. Antiochus, Yahudilere zulüm ve eziyetler yapan zalim bir hükümdar olarak bilinmektedir. Daniel, sembolik imgelem yöntemini kullanarak kralı dinsel anlamda nitelendirilebilecek en kötü sıfatla nitelendirmiş olmaktadır. Böylelikle o karşıt safa yani şeytanın safına yerleştirilmiştir. O, şeytanın kontrolü altında olan, onun tarafından yönlendirilen bir kral olarak kabul edilir. Bir süre hüküm sürecek, muhaliflerini ortadan kaldıracak ama nihai noktada Yahve, halkının daha fazla acı çekmesine göz yummayarak bu zalimi yol göstericisi (şeytan) ile birlikte layık olduğu cehennem çukuruna gönderecektir. Bu inanç esaret altında yaşayan bir halk için çok ciddi bir moral motivasyonu sağlamıştır. Ayrıca onların zulme dayanma noktasındaki sabırlarını artırmıştır. Zira her şey hâlâ Yahve'nin kontrolündedir. O durumu gözetlemektedir ve zamanı geldiğinde müdahale edecektir. O anda olması gerekenler olmaktadır. Dolayısıyla onların yapması gereken tek şey sabır göstermek ve beklemektir.

Sembolik bir anlatım tekniğinin kullanıldığı Daniel kitabında anlatılan öykülerin bir kısmı IV. Antiochus'un yaptığı zulümlerle ilgilidir. Bu ise Daniel kitabında bir rüya olarak anlatılan hadiselerin gerçek vakıalar olduğu sonucunu doğurmaktadır. Fakat kitabın yedinci bölümüne bakıldığında anlatılanların gelecekte olacak olan olaylar şeklinde aktarıldığı görülecektir. Bu ise İsrailoğullarının yaşadıkları acıların bir sonucu olarak bazı beklentilerini gelecekle ilişkilendirmiş olduklarını düşündürmektedir. Her ne kadar Mesih Karşıtı tipi olarak Epiphanes tarihsel bir kişilik olsa da anlatılan hadiseler eskatolojik düzlemde gerçekleşeceğine inanılan olaylardır. Anlaşıldığı kadarıyla Daniel, dünyanın sonunun oldukça yaklaşmış olduğunu düşünmekte idi ve bu doğrultuda kendisine göre tarihin en zalimi olan kişiyi aynı zamanda tarihin son zalimi yani "Mesih Karşıtı" olarak nitelendirir. Fakat onun canavarların bazılarını cehenneme gönderirken geriye bıraktığı birkaç canavarın ise "ömürlerinin bir vakte kadar

uzatıldığını"[741] ifade etmesinden ve olayları olmuş bitmiş hadiseler değil de gelecekte ortaya çıkacak olaylar gibi anlatmasından, onun, ilgili şahsı aynı zamanda eskatolojik bir varlık olarak düşündüğü sonucunu da çıkarabiliriz. Zira onun tarihsel bir şahsı nitelendirmesi bu kavramının eskatolojik yönünü tamamen ortadan kaldırmaz. Nitekim sonraki "Mesih Karşıtı" kavramının kullanımlarında da görüleceği üzere, bir çok Mesih Karşıtı figürü tarihsel şahsiyetlerden oluşmaktadır. Ayrıca Daniel, onun gelecekte yapacağı işlerden söz eder ki bu işler sonraki dönemlerde geliştirilen Mesih Karşıtı figürlerin yapacağı düşünülen işlerin aynısıdır. Onun gelecekte Yüce Olana karşı sözler söyleyeceğini, Yüce Olanın mukaddeslerini hırpalayacağını, zamanları ve şeriatı değiştirmeyi tasarlayacağını ifade etmektedir. Ayrıca onun bu arzularını gerçekleştirmesi için kendisine belli bir süre tanınacağını fakat sonunda dünyanın süresinin bittiğini ifade eden mahkemenin kurulacağını, onun saltanatına son verileceği ve krallığın Tanrı'nın seçkin kavmine bahşedileceğini bildirmektedir. Zalimin elinden alınan krallık seçkin kavme verilecek ve bir daha da onların elinden geri alınmayacaktır.[742] Yine Daniel'de yer alan başka bir ifadede şöyle denilmektedir:

> Ve sonun vaktinde güney kralı onunla çarpışacak ve ona karşı kuzey kralı cenk arabaları ve atlılarla ve çok sayıda gemiyle kasırga gibi gelecek ve memleketlere girecek ve basıp gidecek.[743]

Dikkat edilirse burada da Mesih Karşıtı'yla yapılacak olan savaştan söz edilmektedir ve burada da işaret geleceğedir. Fakat şunu tekrar hatırlatmak gerekir ki, Daniel'e göre gelecek ya da dünyanın sonu yakın bir zamanı ifade ediyor olabilir.

Böylelikle Daniel kitabı, büyük canavarın (şeytanın) dışında karşıt bir güç olarak ikincil bir eskatolojik varlığın oluşma-

741 Daniel, 7:12.
742 Daniel, 7:25-27.
743 Daniel, 11:40.

sını sağlamış oldu ya da diğer bir ifadeyle karşıt güç motifini insani düzlemde sistematik hale getirdi. Fakat Daniel'in bu sembolizmine temel oluşturan düşüncenin kökleri çok daha derinlerdedir. W. Bousset, Mesih Karşıtı düşüncesinin temelinin Tanrı'yla kaos ejderi olarak adlandırılan şeytan arasındaki ilk savaşa kadar gittiğini ileri sürmektedir.[744] Aslında Daniel'in kitabında bu kavramı kullanımı daha önceki metinlerdeki kullanımından ayıran yönü de onun kavramı hem tarihsel içeriğiyle hem de eskatolojik yönüyle kullanmış olmasıdır. Zira Tanrı'nın düşmanı, insanlığın düşmanı ve günahın kaynağı, yönlendiricisi anlamında karşıt güç nitelendirilmesinin kullanımı Eski Ahit'in ilk kitabı olan Tekvin'e kadar gitmektedir. Tekvin'de yer alan Adem'le Havva kıssasında onları günaha sürükleyen varlık (şeytan) yılanla sembolize edilmektedir. Bu öyküde şeytan yılanla özdeşleştirilirken kadınla yılanın arasına dünyanın sonuna kadar sürecek olan bir düşmanlık konulduğu ifade edilir.[745] Altın Çağ mitosunda Eden Bahçesine dönme idealinin Yahudilerin en önemli beklentileri arasında yer aldığını ifade etmiştik. Eski düşman "yılan" bu dönüşü engelleme uğraşısı vermektedir ve eskatolojik olarak insanın karşısına son kez çıkacaktır. Fakat eskatolojik olarak insanın karşısına çıkan düşman bir kısım metinlerde yılan ya da ejderha olarak nitelenmekle birlikte o şeytanın bizzat kendisi değil şeytanla yakından irtibatlı olan ikinci bir varlıktır. Şeytanla Mesih Karşıtı arasındaki bu ilişki ya oğlu olma şeklinde gerçekleşecek ya da onun kontrolünde olacaktır.[746]

Düşmanın yılan ve deniz canavarı şeklinde tanımlanmasına Eyüp 26:13 ve İşaya, 27:1'de de rastlanılmaktadır ve burada "sahtekar/dolandırıcı yılan" ifadesi kullanılmaktadır. Fakat özellikle İşaya'da yer alan ifadelerin "Levyatan"la ilgili olduğunu ve bunun da Tiamat'la ilgisine daha önceki bölüm-

744 Bousset, "Antichrist", s.578.

745 Bkz. Tekvin, 3:14-15.

746 Bkz. Arthur W. Pink, *Antichrist*, Swengel, 1923, online baskısı http://ccel.org/p/pink/awpantch/ htm/i.htm (the Christian Classics Ethereal Library at Calvin College. Last updated on March 2, 2001).

lerde değinmiştik. Ayrıca orada Levyatan Tanrı'ya karşı mücadele eden ve bizzat Tanrı tarafından yok edildiği ifade edilen bir canavardır. Nitekim Daniel'in gelecek kurgusunda da canavarların hepsinin sudan çıktığı ifade edilmektedir.

Bunun yanı sıra daha sonraki Mesih Karşıtı tanımlamalarında yer alan kavramların öteki metinlerde kullanımlarına baktığımızda "Kanlı ve Hilekar Adam"[747], "Kötü, nefret dolu adam"[748], "Yeryüzünün İnsanı"[749], "Zalim adam"[750], "Düşman/hasım"[751], "Bir çok ülkenin başı"[752], "Kötü Adam" ve "Zorba Adam"[753], "Aşurlu, değnek"[754], "Kötü"[755], "destroyer/yıkıcı-yokedici"[756], "milletleri helak edici, aslan"[757] gibi benzetmelerle karşılaşırız. Bu ifadeleri çoğaltmak mümkün. Bunların bir kısmı şeytanla ilgili iken diğer bir kısmı da İsrailoğullarına baskı ve zulüm yapan krallarla ilgili sıfatlardır. Tüm bunlar ise Eliade'nin tabiriyle, kaos ejderiyle (şeytanla) Yahve arasındaki yukarıda bahsettiğimiz kavgayla ilgili eski mitosu anımsatmaktadır. Eliade, Mesih Karşıtı'nın egemenliğinin kaosa dönüşü ifade ettiğini ve onun bir ejder ya da şeytan biçiminde canlandırıldığını belirterek Mesih Karşıtı'nın mücadelesinin bir yönüyle dünya yaratılmadan önce kaos ejderiyle gerçekleşen kavganın rövanşı mahiyetinde olduğu üzerinde durur.[758] Fakat şu da var ki bu, Mesih Karşıtıyla ilgili nitelendirmelerin sadece bir yönünü oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra Mesih Karşıtı, sahte Mesih'tir ve toplumsal, ahlaki ve dini değerleri altüst eden insani bir varlıktır. Fakat bu da bir kaos ortamı oluşturduğundan, yukarıdaki örnekler-

747 Mez., 5:6.
748 Mez., 9:17.
749 Mez., 10:18.
750 Mez., 52:1.
751 Mez., 74:10.
752 Mez., 110:6.
753 Mez., 140:1.
754 İşaya, 10:5.
755 İşaya, 11:4.
756 İşaya, 16:4.
757 Yer., 4:7.
758 Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, s.66.

de olduğu gibi zaman zaman metinlerde her iki yönün bazen birbiriyle karışmış bir vaziyette işlenmiş olduğu dikkat çekmektedir.

Mesih karşıtı düşüncesinin oluşmasına katkı yaptığı düşünülen bu Yahudilik içi malzemenin yanı sıra Babil mitolojisindeki daha önce detaylarını anlattığımız Babil tanrısı Marduk ile denizlerin hakimi, tanrısı kabul edilen Tiamat (kaos ejderi) arasındaki mücadelenin etkili olduğunu kabul edenler bulunmaktadır.[759] Yine aynı şekilde İran mitolojisindeki kurtarıcı Mesih figürü olarak ortaya çıkan Saoşyant'ın temel düşmanı, Ahura Mazda'nın ezeli düşmanı olan kötülük tanrısı Angra Mainyu'dur. Fakat Angra Mainyu Saoşyant'ın karşısına direkt olarak çıkmayıp kendisi tarafından kontrol edilen ve yönlendirilen ikinci bir düşman gönderir. Adı Dürug (yalan) olan bu düşman, efendisi Angra Mainyu adına Saoşyant'la mücadele eder. Fakat sonunda ona yenilir ve Saoşyant tarafından tamamen ortadan kaldırılır.[760] Dürug, karakter ve özellik itibariyle Mesih Karşıtına oldukça fazla benzemektedir.

Daniel'in Kitabında bölgesel mitolojik motifler kullanılarak Yahudi–Hıristiyan tarihindeki ilk sistematik Mesih Karşıtı modeli olarak kabul edilen tipin geliştirildiği düşünülmektedir. Daniel'in Kitabında geliştirilen bu figür yukarıda da belirttiğimiz gibi "boynuz" kelimesi ile siyasi bir diktatörü sembolize etmektedir. Bu kişi, despot, karşı konulmaz, acımasız, zalim ve şeytanın güdümünde, kontrolünde olan bir kişi olarak tasvir edilmiştir.[761] Buradaki Mesih Karşıtı insani bir figür olmakla birlikte asla tam bir insan ya da diğer bir tabirle sıradan insan değildir. O aynı zamanda kaos ejderiyle ilgili özellikleri de üzerinde toplayan insanüstü ve eskatolojik bir varlıktır.[762] Nitekim onunla ilgili yapılan tasvirlere bakıldığında bu daha rahat anlaşılacaktır. Zira Mesih Karşıtı, iki

759 Cohn, *The Pursuit of the Millennium*, s.19.
760 Sarıkçıoğlu, *Dinlerde Mehdi Tasavvurları*, s.92.
761 Bkz. Dan., 7:7-28.
762 Cohn, *The Pursuit of the Millennium*, s.19.

boynuzlu, uzun bir kuyruğu olan, elleri ve ayakları vahşi hayvan pençelerine benzeyen bir varlık olarak betimlenir. Hatta Luther'in Papa'yı Antikrist olarak nitelemesi doğrultusunda –Daniel'deki imgelere dayanılarak- oluşturulan bir Antikrist Papa tasvirinde elinde Papalık asası bulunan Papa, uzun kulaklı, boynuzlu, vücudunun üzeri kıllarla kaplı uzun kuyruğu olan garip bir yaratık olarak tasvir edilir.[763] Cohn'a göre Mesih Karşıtı, yüzyıllar boyu şeytanla ya da kaos ejderiyle süren mücadele doğrultusunda geliştirilen son figürlerden biri olduğundan dolayı onun şeytana benzer bir tarzda sembolize edilmesi doğaldır. O da tıpkı şeytan gibi büyük bir cüsseye sahip olan, yıkıcı, anarşi ve kargaşa doğurucu bir güçtür.[764]

Büyük oranda siyasi bir figür olan ve yazıldığı dönemin özelliklerini konu edinen ve zalim yöneticileri hedef alan Mesih Karşıtıyla ilgili tasvirlerde Antiochus IV Epiphanes'in yanı sıra Romalı efsanevi şahsiyet Armilus, Neron, Caligula, Pompey gibi zalim idarecilerin de Mesih Karşıtı olarak nitelendirildikleri görülmektedir.[765]

IV. Antiochus'un Mesih Karşıtı olarak nitelenmesine Daniel'in dışındaki diğer apokaliptik metinlerde de rastlanılmaktadır. IV. Antiochus'un zamanında yazıldığı düşünülen Musa'nın Ahiti'nde Daniel'deki ifadelere oldukça yakın bir tarzda kral IV. Antiochus'un zulümleri anlatılır. Genel olarak günlerin sonlarının tamamlanmasından önce olacak olayların ve çağların sonunun[766] anlatıldığı bu kitabın özellikle 8. bölümünde IV. Antiochus'un zulümleri Tanrı'nın günahkar millete verdiği bir ceza olarak detaylı şekilde anlatılır.[767] Böylelikle "yeryüzünde kralların kralı, büyük bir güç" olarak ta-

763 Bkz. Ekler, Resim 12.

764 Cohn, *The Pursuit of the Millennium*, s.20.

765 Kürşat Demirci, "Deccal" *T.D.V.İ.A.*, c.9, ,s.67; Russell, *The Method and Message Jewish Apocalyptic*, s.277.

766 Musa'nın Ahiti, 12:4. *Assumption of Moses*'dan kullanılan metinler R. H. Charles, *The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament* Oxford University Press, Oxford, 1913, c.2, ss.407-424'den alınmıştır.

767 Nickelsburg, *Jewish literature Between the Bible and the Mishnah*, ss.80-81.

nımlanan IV. Antiochus'un Mesih Karşıtı olarak bir sembole dönüştüğü görülmektedir. Onun yaptıkları eskatolojik boyuta taşınmış yani dünyanın son dönemindeki hadiselerle ilişkilendirilmiş olmaktadır.[768] Ortaya çıkan dünyanın son dönemlerine ait zalim, despot ve her şeyi yakıp yıkan kral tipi ya da diğer bir ifadeyle Mesih Karşıtı tipi, IV. Antiochus ve Büyük Herod'un özelliklerinin iyi bir harmanından ibaret olarak görülmektedir.[769]

Süleyman'ın Mezmurları'nda Kudüs'ü yıkan Romalı general Pompey, son günlerin "ejderha"sı olarak nitelenerek, onun Tanrı'ya ve Tanrı'nın kutsallarına sövdüğü, hakaret ettiği ifade edilmiştir. Ayrıca onun tüm bu faaliyetleri, son günlerde Tanrı'nın olmasını takdir ettiği büyük işler olarak nitelendirilmiştir.[770] Benzer ifadeler Yeremya'da Nebukadnezzar için de kullanılmış ve o da "ejderha" ya da "canavar"[771] olarak nitelendirilmiştir. Aynı bölümde Nebukadnezzar'la birlikte Babil'in sürekli kötülenmesi ve Tanrı'nın Babil'de taş üstünde taş bırakmayarak kendilerine yapılan zulmün intikamını soracağı anlatılmaktadır.[772] Burada tasvir edilen tabloda İsrailoğullarının düşmanlarıyla birlikte Tanrı'nın düşmanları da cezalandırılmaktadır. Babil bir viraneye dönecek, Tanrı, kralların saltanatına son verecek ve "kılıçtan kaçıp kurtulan" İsrailoğulları izzete kavuşacaklardır.

Pompey'le ilgili diğer bir ifadeye II. Baruch'da rastlanılmaktadır. Burada Mesih Karşıtı'nın etkisiz hale getirilme süreci de anlatılmaktadır. Öncelikle Mesih Karşıtı'nın ordusu bir kısmı kılıçtan geçirilmek bir kısmı da esir olarak alınıp bağlanmak suretiyle etkisiz hale getirilecektir. Esir alınan Mesih Karşıtı'nın taraftarları ve ordusu ise Sion dağına çıkarılacaktır. Artık dünyadaki son acımasız lider olan Mesih Karşıtı'nın hayata veda etme zamanı gelmiştir. Bu esnada

768 Russell, *Jewish Apocalyptic*, s.277.
769 Bousset, "Antichrist", s.579.
770 Sül. Mez., 2:29.
771 Yer., 51:34.
772 Yer., 51:29-49.

Mesih onu kutsallara hakareti ve saygısızlığı dolayısıyla hesaba çekecek ve bu suçtan onu mahkum edecektir. Sonunda "Mesih, onu ölüme koyacaktır"[773]. Benzer ifadelere II Esdra 5:6'da da rastlanılmaktadır. Burada da Tanrı'nın halkı üzerinde tiranlık yapan yeryüzü liderleri konu edilir.[774]

Mesih Karşıtı nitelendirmelerine muhatap olan bir diğer Romalı yönetici ise İmparator Caligula (MÖ 37-41)'dir. Daniel'in anlatılarında yer alan tasvirlerin bazılarının onun karakteristik özelliklerini yansıttığı düşünülmektedir.[775]

Mesih Karşıtı her zaman bir insani figür olarak görülmemiştir. Apokaliptik metinlerde yer alan bir diğer Mesih Karşıtı tipi olan Belial (Beliar), insani özelliklerinin yanı sıra insanüstü özelliklere sahip olan şeytani bir şahsiyet ve Tanrı'nın düşmanlarının lideridir. "XII Patriark'ın Ahitleri"nde Belial'ın özellikleri anlatılır.[776] Belial, insanların Tanrı'ya ibadet etmekten vazgeçmelerini sağlar; onların Tanrı'nın emirlerini terketmelerine neden olur ve toplumu ikiye böler.[777] Mesih ona karşı savaşır, onunla mücadele eder[778] ve sonunda o, layık olduğu yere, yani ateşe atılır.[779] Yine Belial'la ilgili anlatımlara Zebulun'un Ahiti (Testament of Zebulun) 9 ve Ashar'ın Ahiti (Testament of Ashar) 1,3'te de rastlanılmaktadır. Bunların yanı sıra Yusuf'un Ahiti'nde (Testament of Joseph) "benim ölümümden sonra Mısırlılar size acı verecekler. Fakat Tanrı sizin davanızı üstlendi ve atalarınıza vaat ettiğini size getirecek. Yalnız kendinizle birlikte benim kemiklerimi de taşıyın. Benim kemiklerimi götürdüğünüzde, taşıdığınızda Rab, ışıkta (aydınlıkta) sizinle birlikte olacak ve Belial Mısırlılarla birlikte karanlıkta olacak"[780] ifadesi yer almaktadır. Russell'e göre şeytani bir figür olarak ortaya çıkan ve diğer Mesih Karşıtı tiplerin-

773 II Baruch, 40:1.
774 Russell, *Jewish Apocalyptic*, s.278.
775 Bousset, "Antichrist", s.579.
776 Nickelsburg, *Jewish Literature*, s.233.
777 Test. of Issachar, 6:1.
778 Test. of Dan, 5:10.
779 Test. of Judah, 25:3.
780 Test. of Joseph, 7, 20.

den farklı niteliklere sahip olan Belial'ın İran mitolojisindeki Angra Mainyu'dan etkilenme ihtimali oldukça yüksektir. Zira, onunla ilgili tasvirlerde Mesih karşıtı olarak şeytanın özellikleriyle özdeş bir kişilik karşımıza çıkmaktadır.[781]

Belial, bir Mesih Karşıtı tipi olarak Sibylline'de de görülmektedir.[782] Belial, yukarıda anlatılan işlerini gerçekleştirmek, yani insanları Tanrı'ya ibadetten vazgeçirebilmek için onlara ölüleri diriltmek gibi bir takım kehanetler gösterecektir. Yüksek dağları hareket ettirecek, denizleri kabartacak, güneşin olduğundan daha fazla parlamasını sağlayacak, ayın parlak olarak durmasını sağlayacaktır. Belial, sapık olan bir çok insana liderlik yapacaktır. Ayrıca o, bir çok tam imanlı kişiyi de aldatacaktır. Lakin aldatmak için seçtiği insanlar özellikle İbrani olacaklardır.[783] Burada Belial'ın Sebastene (Samaria) soyundan geleceği ifade edilmekte[784] ve bundan dolayı da Belial olarak Simon Magus'un kastedilmiş olabileceği düşünülmektedir. Fakat aynı zamanda bu referansların Neron'un tekrar dönüşüyle ilgili olabileceği de ihtimal olarak düşünülmektedir. Bu metinlerde Belial'la ilgili diğer bir ilginç nokta da onun ölümü üzerine yönetimi bir kadının devralacağının ve o kadının tüm dünyayı istediği şekilde yöneteceğinin[785] anlatılmış olmasıdır. Tanrının müdahalesiyle bu kadın dünyanın yönetiminden uzaklaştırılacaktır. Denizlerle bağlantılı kabul edilen bu kadın yönetici tipolojisi Bousset'e göre Babil mitolojisindeki "Deniz Canavarı"yla ilişkiliyken[786] bazı araştırmacılara göre Cleopatra ile ilgilidir.[787] Sibylline'de Belial'dan yönetimi alan dul kadının tüm dünya üzerinde egemen olacağı ve altın, gümüş, bronz ve ölümlülerin demir-

781 Bkz.Russell, *Jewish Apocalyptic*, s.278.
782 Sibylline Kehanetleri, III:63.
783 Sibylline Kehanetleri, III:65-71.
784 Sibylline Kehanetleri, III:64.
785 Sibylline Kehanetleri, III:75.
786 W. Bousset, *The Antichrist Legend*, 1896, s.99'den aktaran Russell, *Jewish Apocalyptic*, s.279. Bu kadın yöneticiye Papa'nın benzetilmesiyle ilgili Luther'in yaptırdığı resimler için bkz. Ekler, Resim 13, 14.
787 Russell, *Jewish Apocalyptic*, s.279.

lerinin denize dökületeceği ve sonra da dünyanın bütün elementlerinin tıpkı bir dul kadın gibi olacağı anlatılmaktadır. Bu aşamadan sonra göklerde oturan Tanrı gelecek ve gökyüzünü bir kitabın kapağını açar gibi açacak ve bütün gökyüzü yeryüzünün ve denizlerin üzerine düşecektir. Bundan sonraki aşamada ise sürekli olarak bir ateş seli akacak ve bütün yeryüzü bütün denizler kısaca her şey yanacak. Bütün yaratıkların yanması her şey "temizlenene" kadar devam edecek. Temizlik sona erdiğinde, her şey arındığında ise ateş seli son bulacaktır. Bu işlem o kadar kısa sürmeyecek, oldukça uzun bir zaman alacak ve o esnada hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktır. Günler, aylar, mevsimler olmayacaktır. Ama sonunda Mesih gelecek ve her şey ona itaat etmek zorunda kalacaktır.[788] Dikkat edilecek olursa ateş tıpkı İran mitolojisinde olduğu gibi temizleyici bir unsur olarak sunulmakta ve ayrıca ateşin bir sel şeklinde akması, değişik metallerin yanması ile oluşan bir karışım olması İran mitolojisiyle şaşırtıcı şekilde benzerlik göstermektedir.

Yine "XII Patriark'ın Ahitleri"nde Belial'ın dışında Dan kabilesine mensup bir Tanrı ya da Mesih Karşıtı'ndan daha söz edilmektedir. Kabilenin şefi durumunda olan bu kişi şeytanla özdeşleştirilmekte ve onun etrafındaki bütün insanları örgütleyerek Levioğullarına ve özellikle onların arasından çıkacak olan Mesih'in üzerine saldırtacağı anlatılmaktadır.[789] Burada Dan kabilesinin Mesih Karşıtı ile irtibatlandırıldığı görülmektedir. Nitekim bu kabilenin adını aldığı Dan, Eski Ahit metinlerinde yer yer Tanrı'nın düşmanı olarak bahsedilen bir kişidir:

> Dan, yolda bir yılan, yolda bir engerek olacaktır ve atın ayaklarını ısıracaktır.[790]
>
> Dan bir aslanın yavrusudur ve o Başhan'dan saldırandır.[791]

---

788 Sibylline Kehanetleri, III:75-96.
789 Test. of Dan, 5:4.
790 Tek., 49:17.
791 Tes., 33:22.

Dan'ın bu özelliklerinin yanı sıra Dan kabilesinin de kötü hasletlerle anıldıkları görülmektedir. Dan oğullarının oyma put yaptıkları, kahinlikle meşgul oldukları ifade edilmekte ve onların olan bütün olaylara rağmen putlarını korumaya devam ettikleri ve putun bu süre zarfında dikili kaldığı vurgulanmaktadır.[792] Yine başka bir metinde ise onların biri Beytel'e diğeri Dan'a olmak üzere iki yere put diktikleri anlatılmaktadır.[793] Mesih Karşıtı'nın Dan ve Dan oğulları ile ilişkilendirilmesi Hıristiyan kaynaklarda da görülmektedir. Irenaeus ve Hippolytus (MS 170-236), Mesih Karşıtını Dan'la ilişkilendirerek onunla ilgili Eski Ahit metinlerinde yer alan ifadelerin çözümlemelerini yapmışlardır.[794] Gerçekte Dan, Yakub'un oğullarından birisidir.[795] Bu nedenden ötürü de sonraki dönemlerde bazı Hıristiyan kaynaklarda, Mesih Karşıtının bir Yahudi olacağı düşüncesinin geliştirilmiş olması dikkat çekmektedir. Hıristiyan düşüncesinde Mesih Karşıtı'ndan söz edilirken Dan'la ilgi kurulması konusu ileride işlenecektir. Fakat Mesih Karşıtının Yahudi halkına mensup olacağı düşüncesi, sadece Hıristiyanlıkta değil İslam'da da çok ciddi yer tutmaktadır.

Bunların yanı sıra Mesih Karşıtı için kullanılan bir diğer isim de Armilus'tur. Yahudi literatüründe kullanılan bu ismin kaynağının Roma'nın kurucusu olarak görülen Romulus olabileceği yani onunla ilişkili olduğu düşünülmektedir. Yukarıda belirttiğimiz gibi Romalılar, Yahudilere zulmeden, onların kutsallarını ayaklar altına alan ve en önemlisi de kutsal mabedlerini ve mabedin içinde bulunduğu şehri, Kudüs'ü yerle bir etmişlerdir. Bu nedenden ötürü de geliştirilen Mesih Karşıtı figürlerinin büyük bir çoğunluğu Romalı yöneticiler-

792 Hak., 18:30-31.

793 1. Kral., 12:29.

794 Bkz. Irenaeus, *Against Heresies*, V, xxx:2; Hippolytus, *The Antichrist*, 14, http://www.newadvent.org/fathers/0516.htm (Copyright © 2000 by Kevin Knight).

795 Dan'ın doğumu şöyle anlatılmaktadır: "..Ve Bilha gebe kaldı ve Yakub'a bir oğul doğurdu. Ve Rahel dedi: Tanrı davamı gördü ve sesimi işitip bana bir oğul verdi. Bunun için onun adını Dan koydu." (Tek., 30:6)

le ilgili olmuştur. Armilus, Yahudi halk hikayelerinde anlatıldığına göre dünyanın son döneminde Mesih'e karşı çıkan, onunla mücadele eden bir kraldır. Armilus'un Davud neslinden gelecek olan Mesih tarafından öldürüleceğine inanılmaktadır. Midraş'ta anlatıldığına göre Armilus, Roma'da bulunan güzel bir mermer kadın heykelinin oğludur. Dünyanın kötü insanları kendilerini bu heykelle aldatmışlar, heykel de bu insanların tohumlarını içinde muhafaza etmiş ve onlardan bir çocuk oluşturmuştur. Armilus, beş metre boyunda, sarı saçlı, ayak tabanı yeşil, iki başlı, hilekar ve aşağılık bir varlıktır. Armilus tanrılık iddiasında da bulunacak ve Kudüs ve Antakya'yı ele geçirecektir. İnsan üstü bir varlık olan, Mesihe karşı amansız bir mücadele sürdüren Armilus, Davud soyundan gelen Mesih tarafından öldürülecektir.[796]

Genel olarak Yahudi düşüncesinde Mesih Karşıtı tasavvurunun Daniel'in Kitabındaki anlatımla başladığı kabul edilmektedir. Fakat ondan önceki metinlerde yer alan yılan ve kaos ejderi gibi figürlerde bu düşüncenin köklerinin oldukça eskilere gittiğini göstermektedir. Mesih Karşıtı öncelikle tarihsel şahsiyetlerle ilişkilendirilmiş ve çoğu zaman onların kişilik özelliklerine insanüstü nitelikler de eklenmek suretiyle eskatolojik boyuta taşınarak Mesihin karşısına yerleştirilmiştir. Figür çoğu zaman siyasi liderlere, krallara karşı kullanılmıştır. Onların despotça uygulamaları Mesih Karşıtı'nın fiillerinin tezahürü olarak yorumlanmıştır. Ama daima Mesih Karşıtı, tanrının ve Tanrı'nın kutsallarının düşmanı olarak görülmüştür.

B. Hıristiyan Geleneğinde Mesih Karşıtı: Antikrist

Hıristiyanlıkta Mesih Karşıtını ifade etmek için "Antikrist" (Antichrist) ismi kullanılmaktadır. Dünyanın sonunda Mesih'e düşman olarak gelip onunla mücadele edecek olan,

796 Demirci, *agm.*, ss.67-68; Derrick A. Drew, *The Return of Elijah, Israel and the Coming of Messiah*, 1998, http://members.nbci.com/TavElohim/plaintext.htm (10.05.2001).

insani özelliklerinin yanı sıra insanüstü niteliklere de sahip olan, şeytanla yakından ilişkili olmakla birlikte bizzat şeytanın kendisi olmayan, belli bir süre (genellikle 3,5 yıl olarak ifade edilir) dünyaya egemen olacak olan bir varlıktan Hıristiyanlık öncesi kaynaklarda özellikle Yahudi kaynaklarda söz edildiğini belirttik. Bousset'e göre Hıristiyanlık, Yahudilik gibi diğer Ortadoğu kültürlerinde varolan bu mitosu aynen kullanmıştır. Dolayısıyla da Hıristiyan Antikrist mitosunun da bu miras etrafında dönmekte olduğu söylenebilir. Zira Sinoptik İncillerde yer alan eskatolojik kurguda küçük bir Antikrist betimlemesiyle[797] karşı karşıya kalınmaktadır.[798] Fakat bu bölümlerde isim olarak "Antikrist" kullanılmamaktadır.

Hıristiyan kaynaklarda, Mesih Karşıtı/düşmanı olarak Antikrist ismi sadece Yuhanna'nın Mektuplarında geçmektedir. Yuhanna'nın Antikristi eskatolojik bir varlık olarak takdim ettiği ve bu varlığın gelme zamanının yaklaşmış olduğunu ifade ettiğini görmekteyiz. Nitekim ilk dönem Hıristiyanların Mesih'in gelişinin de oldukça yakın olduğunu düşündüklerini daha önce ifade etmiştik. Dolayısıyla Mesih'le yakından ilişkili olan Antikrist'in geliş zamanının da yakın olduğu düşünülmektedir:

> Çocuklar, bu son saattir. Antikrist'in geleceğini duydunuz. Nitekim daha şimdiden çok sayıda Antikrist türemiş bulunuyor. Son saat olduğunu da buradan biliyoruz.

Burada Yuhanna'nın aynı zamanda Antikrist'i tek bir varlık olarak kabul etmediği görülmektedir. Ona göre İsa'yı kabul etmeyen hiçbir ruh Tanrı'dan değildir ve böyle olan ruhlar Antikrist'in ruhudurlar. Ayrıca o geleceği önceden bildirilmiş olan bir varlıktır ve o artık gelmiştir.[800]

Yuhanna, Antikrist'i "İsa'nın Mesih olduğunu inkar eden"leri ifade etmek için de kullanır. Görüldüğü gibi Yu-

797 Bkz. Mat. , 24:15; Mark.24:15.
798 Bkz. Bousset, "Antichrist", s.578.
799 I. Yuh., 2:18.
800 I. Yuh., 4:3.

hanna, Antikrist'i sadece eskatolojik bir varlık bağlamında düşünmez, gerçi ona göre artık zamanın sonu gelmiş dolayısıyla eskatolojik düzlem başlamış bulunmaktadır. Yuhanna, Baba'yı ya da oğulu inkar edenlerin[801] ve "İsa Mesih'in beden alıp geldiğini kabul etmeyenlerin aldatıcı ve Anticihrist olduklarını" söyleyerek onların dünyanın her yanına yayılmış olduklarını belirtir.[802] Yani bu anlamıyla Antikrist tek bir kişi ya da kral değil, İsa Mesih'in tanrılığını, mesihliğini inkar eden herkestir. Pink, Yuhanna'nın Antikrist terimini iki farklı, hem genel anlamda Mesih karşıtlarını, din düşmanlarını ifade etmek için kullandığını hem de özel anlamda tarihin sonunda gelecek olan Mesih Karşıtını ifade etmek için kullandığını söyler. Dolayısıyla din düşmanı anlamında hemen her dönemde çok sayıda Antikrist mevcuttur. Fakat özel anlamda eskatolojik Mesih Karşıtı/Antikrist yalnızca bir tanedir ve o da dünyanın sonunda gelecektir.[803]

Yeni Ahit'in diğer metinlerinde, Yuhanna'nın Mektuplarında olduğu gibi açık olarak Antikrist ismi geçmemekle birlikte dünyanın sonunda ortaya çıkacak olan ve Mesih'e ve ona inananlara karşı mücadele edecek düşman şeklinde bir çok yerde geçmektedir. Örneğin Pavlus'un Selaniklilere ikinci mektubunda "günahkar kişi" ve "helakın/cehennemin oğlu" nitelendirmelerine muhatap olan kişi ortaya çıkmadıkça sonun başlamayacağı" hatırlatılarak insanların korkmaması istenir. "Günahkar kişi" şeklinde isimlendirilen bu adamın sadece Hıristiyanlığa değil, tanrı olarak anılan ya da tapılan her şeye karşı çıkacağı, kendisini tüm bu kutsallardan daha yüce olarak takdim edeceğini ve nihayetinde kendisinin tanrılık iddiasında bulunacağı ifade edilir.[804] Bunların yanı sıra Pavlus, "günahkar kişi" olarak isimlendirdiği Antikrist'in şu an bile etkin olduğunu, ama zamanı daha tam olarak gelmediği için ortaya çıkarılmadığını, sadece onun gizli güçlerinin

801 I. Yuh., 2:22.
802 II. Yuh., 7.
803 Pink, *Antichrist*.
804 II. Sel., 2:3-4.

faaliyetlerine devam etmesine izin verildiğini söyler. "Günahkar kişi" ortaya çıktığında Rab İsa gelecek ve onu nefesiyle öldürecektir.[805] Öldürülmeden önce ise insanları saptırmak için her türlü mucize ve yanıltıcı şeyler gösterecektir. Antikrist gücünü şeytandan almaktadır ve onun gibi insanların mahvolması için mücadele etmektedir. Yani o sadece Tanrı düşmanı değil, aynı zamanda insan düşmanıdır. Antikrist, inanmak istemeyen, gerçeklerden kaçan, kurtulmaya yanaşmayan insanlar üzerinde etkili olacaktır ve sonunda onlar da tanrının gazabıyla karşılaşacaklar ve mahvolacaklardır. Tanrı onların inanmamada ayak diremelerinden ötürü onların Antikrist'in yalanlarına kanmalarını kolaylaştırır.[806] Pavlus'un "günahkar kişi"siyle Yahudi geleneği arasındaki benzerlik oldukça dikkat çekicidir. İşaya 11:4'de Mesih'in Mesih Karşıtını nefesiyle öldüreceği ifade edilmektedir. Pavlus da Rab İsa'nın nefesiyle Antikrist'in öleceğini bildirmektedir.[807] Ayrıca onun şeytani bir varlık olması, hem eskatolojik hem de şu anı ilgilendiren yönünün olması, fakat asıl faaliyet alanının eskatolojik olması gibi noktalar tamamıyla Yahudi geleneğiyle aynıdır.

Yeni Ahit'te Antikrist'le ilgili tasvirlerin yer aldığı bir diğer kitap da "Vahiy"dir. Mitolojik öğelerin oldukça yoğun olduğu bu eserde de açıkça Antikrist ismine yer verilmez. Fakat Mesih karşıtı/düşmanı olarak iki canavardan bahsedilir. Bu canavarlardan birisi yedi başlı, on boynuzlu[808] iken diğeri "kuzu gibi iki boynuzludur."[809] Yuhanna, öncelikle "dipsiz derinliklerden çıkan bir canavar" gördüğünü söyler. Bu canavar, Tanrı'nın tanık olarak mabedin önünde görevlendirdiği iki peygamberi ile savaşır ve onları öldürür.[810] Bu iki peygamber 3,5 gün ölü kalırlar, fakat daha sonra Tanrı'dan gelen

805 II. Sel. 2:5-8.
806 II. Sel., 2:9-12.
807 II. Sel., 2:8. İslam geleneğinde de Deccal'i Mehdi değil İsa'nın öldüreceğine inanılması dikkat çekmektedir.
808 Vah., 13:1; 17:3.
809 Vah.,13:11.
810 Vah., 11:4-7.

"yaşam soluğu" onları hayata geri döndürür. Sonra Tanrı bu iki peygamberi bulutların arasından göğe yükseltir. Buradaki ifadelerde yer alan 3,5 gün muhtemelen Antikrist'in egemenlik süresi olarak düşünülen 3,5 yılın simgesel ifadesidir. Yuhanna bu canavarın asıl niteliklerinden 13. bölümden itibaren söz eder. Bu canavar, on boynuzlu, yedi başlıdır ve tıpkı Babil tanrılarından Tiamat gibi dipsiz denizlerde yaşamaktadır. Her boynuzda bir tane olmak üzere toplam on tacı vardır ve her bir tacın üzerinde değişik küfür isimleri yazmaktadır. Bu canavar parsa benzemekle birlikte tüm vahşi hayvanların bir kombinasyonudur. Ayakları ayı ayağı, ağzı aslan ağzıdır. Canavar ejderhadan (muhtemelen İblis) aldığı güçle insanlar üzerinde egemenlik kurar, onları kendi istediği gibi yönetir, tanrılık iddiasında bulunur, insanların kendisine tapınmasını sağlar ve kutsallara, Tanrı'ya küfür dolu sözler söyleyerek hakaret eder. Canavara verilen süre kırk iki ay yani üç buçuk yıldır.[811] Yuhanna 17. bölümde yedi başlı on boynuzlu canavarı üstünde oturan bir kadınla birlikte tasvir eder ve bu defa canavardan ziyade kadını ön plana çıkarır. Zira boynuzlarında küfür sözleri yazılı olan canavarın üzerinde oturan kadın, dünya krallarını ve yeryüzünün diğer sakinlerini cinsel ahlaksızlığa sürükler. Kadının elinde taşıdığı altın kasenin içi cinsel ahlaksızlıklarla doludur ve kadının alnında şu yazı mevcuttur: "Büyük Babil, dünya fahişelerinin ve iğrençliklerinin anası"[812]. Daha sonra Yuhanna meleğin bu gördüklerinin anlamını açıkladığını söyler ve her bir boynuzun bir krallığı ifade ettiğini belirtir. Babil ise tıpkı ahlaksız bir kadın gibi insanları kötülüğe sürükleyen, günaha girmelerine neden olan ve onların helak olmalarını sağlayan bir şehirdir.[813] Daha önce açıkladığımız gibi Vahiy kitabının yazarı Yuhanna, Roma topraklarında yaşamış bir kişidir. Bununla birlikte doğrudan ilgisi olmayan bir şehri kötü sıfatlarla nitelendirmesi onun gerçek kastını gizlemek için kullandığı bir

811 Vah., 13:1-10.
812 Vah., 17:1-5.
813 Vah., 18:1-3.

sembol olduğu kuşkusunu doğurmuştur. Ayrıca Yuhanna'nın etkilendiği görülen Daniel kitabında da Babil ısrarla kötülenmektedir.

Yuhanna'nın ikinci canavarı birincinin aldığı ölümcül yara üzerine devreye girer ve insanların ona tapınmalarını sağlamak için mücadele eder. Bu canavar birinciden farklı olarak denizden değil yerden, topraktan çıkar. Bu canavar bir kuzu görünümünde olup kuzu gibi iki boynuzu vardır. Ama sesi görüntüsünün aksine ejderha sesidir. Birinci canavarın bütün yetkilerini kendi üzerinde toplamış ve onun adına hareket etmektedir. Tıpkı birinci canavar gibi bazı harika şeyler, mucizeler gösterir, örneğin gökten ateş yağdırır. Böylelikle de insanların inanmalarını sağlar. İnsanları Tanrı'nın yolundan saptırmak için sadece mucizelerini kullanmaz. Kılıçla yaralanmış ama hâlâ sağ olan birinci canavarı simgelemek üzere bir put yaptırır ve bu puta tapmayanların hepsini öldürtmek üzere güç ve yetki alır. Puta tapmayı kabul edenlerin sağ ellerine ya da alınlarına bir işaret koydurtur.[814] Yuhanna, ikinci canavarla ilgili anlatımlarda dikkati çeken ve daha sonraki dönemlerde bir çok spekülasyonlara neden olacak olan bir sayıdan söz eder. Bu sayı canavarı simgelemektedir ve bir anlamda onun gizli şifresidir.[815] "Altı yüz altmış altı" olan bu sayı, sonraki yüzyıllarda Roma İmparatorlarına, Papa'ya, Hz. Muhammed'e ve hatta George Bush'a bile uygulanmış ve onların "Antikrist" oldukları iddia edilmiştir.

a. Klasik Hıristiyan Kaynaklarda Antikrist

İlk dönem Hıristiyan kaynakları arasında yer alan ve "Oniki Havarinin Öğretisi" ya da "Havarilerin Öğretisi" olarak da bilinen "Didache" de son günler için olması takdir edilen hadiselerin gerçekleşeceği ifade edilir. Mesih son yargıyı yapacak ve yargılamanın sonucu olan ebedi yaşam ya da

814 Vah., 13:11-17.
815 Vah., 13:18.

"ölümsüzlük" dönemi başlayacaktır. Didache'de son günlerde sahte peygamberlerin, yoldan çıkarıcıların ve kötülerin sayısının artacağı, koyunların düşmanları olan ve kendilerini yemek için fırsat kollayan kurtların etrafında dolanacakları anlatılmaktadır. Bir anlamda kuzular cellatlarını sevecek, onlarla beraber olacaklardır. Bu kurt ya da ebedi düşman, kötü varlık kendisine "Tanrı'nın Oğlu" süsü verecek ve kendisinin "Tanrı'nın Oğlu" olduğunu iddia ederek insanları kandıracaktır. İnsanları inandırmak için bazı mucizeler gösterecektir.[816] Didache'de Antikrist'in genel özellikleri olan sahte peygamber olması, kendisine Mesih süsü vermesi yani sahte mesih olması, insanları yoldan saptırmak için mücadele etmesi, bunun için birçok mucize göstermesi gibi hususların hepsi zikredilmektedir.

Birinci yüzyıl kilise babalarından kabul edilen Polycarp (MS 69-155), Yuhanna'nın mektuplarında yer alan "İsa Mesih'i kabul etmeyen hiçbir ruh Tanrı'dan değildir. Böylesi, Antikrist'in ruhudur"[817] cümlesini kendisine temel alıp "Haç"a tanıklık etmeyen herkesin ruhunun şeytana ait olduğunu iddia ederek İsa Mesih'in öğütlerini, vaazlarını kendi egemenliği ve kötü amaçları uğruna kullanan, dirilişi ve yargılamayı inkar eden kimseleri "şeytanın ilk doğan oğlu" olarak nitelendirir. Polycarp inananlara öğütler vererek herkesin kibri, böbürlenmeyi ve hatalı doktrinlerini bir kenara bırakması gerektiğini ifade eder ve başlangıçtaki "imana" geri dönmenin zorunluluğuna işaret eder.[818] Şeytan ve onun kumanda ettiği Antikrist, insanı ayartmak için hazır beklemektedir. Bu nedenden ötürü her daim uyanık olmak gerek-

816 *The Didache*, 16:3, tr. J.B.Lightfoot, 1891, Edited ever so slightly by Baruch, 1993, http://www.antioch.com.sg./th/twp/bookbyte/hermas/ didache.html (05.05.2001); http://www.ccel.org/fathers2/ANF07/ anf07-35.htm (the Christian Classics Ethereal Library at Calvin College. Last updated on May 27, 1999).

817 I. Yuh. 4:3.

818 Bu zorunluluk Yahuda'nın mektubunda şöyle ifade edilir: "Sevgili kardeşlerim, ortak kurtuluşumuzla ilgili sizlere yazmaya çok gayret ettim. Bu arada sizi,kutsallara ilk ve son kez emanet edilmiş olan iman uğrunda mücadeleye özendirme uğrunda yazma gereği duydum." (Yah., 3).

mektedir. Nitekim Petrus, o gün "dua için ayık kalın"[819] demiştir; zira Polycarp'a göre günlerin sonu geldiğinde ayartılmamak için neler yapılacağı önceden öğretilmiştir. Bunun için yapılması gereken en önemli şey dua etmektir. Matta'da; "Ayartılmamıza izin verme. Kötü olandan bizi kurtar. Çünkü egemenlik, güç ve yücelik sonsuzlara dek senindir"[820] şeklinde bir dua örneği verilmekte ve yine İsa'nın şöyle bir tavsiyede bulunduğu zikredilmektedir: "Uyanık durup dua edin ki ayartılmayasınız. Ruh isteklidir ama beden isteksizdir".[821]

Yine ilk dönem kilise babalarından olan Irenaeus, Antikrist'in ortaya çıktığı zamanda kendisine tanrı olarak tapılmasını çok arzulayacağını ama onun sadece bir köle/kul olduğunu belirtir. Kendi haline bakmayan, kendisinin gerçek konumunu kavrayamamış olan Antikrist, kral olmaya yeltenecektir. Lakin bütün kötülük güçlerinin krallıklarının gerçek kralın ortaya çıkmasıyla son bulması gibi onun krallığı da gerçek kralın (Mesih'in) ortaya çıkmasıyla son bulacaktır. Ama her şeye rağmen Antikrist, kendi adına idoller yaptıracak ve kendisinin tanrı olduğu iddiasında bulunacaktır. Irenaeus, Antikrist'in önemli bir hilesinden söz ederek insanları uyarır: "Antikrist, tanrının mabedinde, bizzat tanrının kendi direktifleriyle Kudüs'de inşa edilen mabette oturarak kendisini Mesih olarak gösterecektir." Yine aynı şekilde düşman kilisede de oturacaktır.[822] Irenaeus ayrıca Pavlus'un bunun olacağı noktasında cemaati önceden uyardığını da ekler: "O adam, tanrı diye anılan ya da tapılan her şeye karşı gelerek kendini hepsinden yüce gösterecek hatta Tanrı'nın tapınağında oturup kendisini Tanrı ilan edecektir."[823]

---

819 I. Pet., 4:7.

820 Mat., 6:13.

821 Mat., 26:41; Polycarp, *The Epistle of Polycarp to the Philippians*, VII, http://www.ccel.org/ fathers2/ANF-01/anf01-11.htm#P770_ 145457, (the Christian Classics Ethereal Library at Calvin College, Last updated on May 27, 1999).

822 Irenaeus, *Against Heresies*, V:xxv:1

823 II. Sel., 2:4.

Irenaeus'a göre en önemli tehlike Antikrist'in hatalı ve yanlış olduğu halde birtakım profesyonel oyunlarla ön plana çıkması, insanların lideri olmasıdır. Zira Antikrist geldiğinde bütün insanlar onu gerçek (Mesih) sanacaklar ve o, kolayca insanların ummadığı bir şekilde ve onları şaşırtarak lider olacaktır.[824] Lider olmayı başaran, dünyanın kontrolünü eline geçiren Antikrist, Kudüs'teki mabette oturacak ve dünyayı üç yıl altı ay yönetecektir. Bu süre zarfında o, dünyadaki her şeyi gücü nispetinde mahvedecektir. Ama bu sürenin sonunda gökteki bulutların arasından Rab İsa Mesih, Baba'nın inayetiyle gelecek ve bu rezil adamı layık olduğu yere yani cehenneme, ateş gölüne gönderecektir.[825]

Üçüncü yüzyıl kilise babalarından olan Hippolytus, aynı zamanda tanrı olan Rab İsa Mesih'in bir aslan figürünün altında Antikrist'in zaferi, krallığı, tiranlığı ve zorbalığı hakkında kehanette bulunduğunu belirtir. Zaten İsa'dan önce de bu hususlar eski kutsal metinlerde hemen hemen aynı şekilde zikredilmiştir. Hippolytus, Antikrist'in insanları aldatmak için Mesih'in bütün özelliklerini taklit ettiğini düşünür ve onu İsa Mesih'le kıyaslar: Mesih bir kraldır, Antikrist de aynı şekilde kraldır. Mesih bir aslandır, Antikrist de aynı şekilde bir aslandır. İsa Mesih, dünyaya sünnetli olarak, yani Yahudi ırkına bağlı olarak gelmiştir, o da benzer bir tarzda yani Yahudi ırkına mensup olarak gelecektir. Yine Hippolytus'a göre İsa, bir mabet gibi kutsal bedenini göstermiş ve onu yükseltmiştir. Antikrist de Kudüs'te bir taşın üzerinde mabedini yükseltecektir.[826] Yani kısacası onun yaptığı her hareketin, her işin bir benzerini mutlaka yapacaktır. Onun "sahte Mesih" ya da "sahte peygamber" olarak nitelendirilmesi de zaten bu yüzdendir.

Daha önce zikrettiğimiz bazı metinlerde yer alan, onun bir Yahudi olacağı hatta Dan kabilesine mensup olarak geleceği

824 Irenaeus, *Against Heresies*, V:xxx:2.
825 Irenaeus, *Against Heresies*, V:xxx:4.
826 Hippolytus, *The Antichrist*, 6.

inancını Hippolytus'un da benimsediği görülmektedir. Yukarıda İsa Mesih'le yaptığı kıyaslamadaki benzetmelerine ek olarak onun klasik Yahudi metinlerinde "Dan" hakkında yazılanları kendi Antikrist düşüncesinin temeli olarak kabul ettiğini görüyoruz. Tesniye'de geçen "Dan bir aslan'ın yavrusudur ve o Başhan'dan saldırandır."[827] ifadesini kendisine dayanak yapar ve onun hakkında İsa Mesih'in kendilerini uyardığını, dolayısıyla da dikkatli davranan kimsenin hata yapma ve onun tuzağına düşme ihtimalinin olamayacağından söz eder. Hippolytus'a göre Antikrist'in Dan kabilesine mensup olması, ne zaman ortaya çıkacağının belirlenmesi ve yapacağı işler kaderin bir zorunluluğudur. Bunlar olmak durumundadır ve hiç kimse olmasının önüne geçemez, sadece olduğunda fazla etkilenmemek için uyanık kalıp, tedbir alabilir. Hatta bu kaçınılmaz, zorunlu kader Tesniye'den daha önce Tekvin kitabında zikredilmiştir. Yakub, "Dan, yolda bir yılan, yolda bir engerek olacak ve atın ayaklarını ısıracaktır."[828] demektedir. Bu yılan daha dünyanın başlangıcında Adem'le Havva'yı aldatan, tuzağa düşüren hilekar yılanın ta kendisidir. Tanrı, kır hayvanlarının en hilekarının yılan olduğunu ifade etmiştir.[829] Hippolytus, Antikrist'le ilgili olarak aslan ve yılan benzetmelerinin her ikisini de kullanıyor. Buradan onun Antikrist'i her iki hayvanla özdeşleştirdiğini düşünmek mümkün görünmekle birlikte sonraki ifadelerinde Antikrist'i "şeytanın oğlu" olarak nitelendirmesinden Dan kabilesine mensup olarak geleceğini beklediği Antikrist'i (aslan) "yılanın oğlu" olarak tahayyül ettiğini düşünebiliriz. Bununla birlikte onun Antikrist'in bir anlamda atası olarak yılanı zikretmesinin nedeni onun hilekar yönüne vurgu yapmasıdır. Zira ifade ettiğimiz gibi ona göre en hilekar hayvan yılandır.

Yine başka bir yerde Hippolytus, Antikrist'in Yahudi olacağının üzerinde ısrarla durur. O sadece Yahudi halkına mensup olmakla kalmayacak aynı zamanda ona en fazla ina-

827 Tes., 33:22.
828 Tek. 49:17.
829 Tek. 3:1; Hippolytus, *The Antichrist*, 14.

nanlar da Yahudiler olacaktır. Ona inanan dinsizlerle Yahudilerin sayısı hemen hemen eşit olacaktır. Zaten o, Kudüs'te inşa edeceği mabedi de Yahudilere verecektir.[830]

Üçüncü yüzyıl kilise babalarından olan Tertullian, Antikrist'i "Günahın/Kötülüğün Oğlu" ve "Cehennemin Oğlu" olarak adlandırır. O, İsa Mesih'ten önce gelecek, Tanrı'nın mabedinde oturacak, kendisinin tanrı olduğunu iddia edecek, bu iddiasıyla övünecektir. Dünyanın sonunda Mesih'in gelmesinden önce gelecek olan Antikrist'ten önce onun habercisi olarak sahte peygamberler gelecektir. Bu sahte peygamberler hem onun yolunu hazırlayacak ve onun işini kolaylaştıracaklar hem de onun gelişinin yaklaşmış olduğunun bir işareti olacaklardır.[831]

Heretiklere kilisenin öğretisine geri dönme çağrısı yapan üçüncü yüzyıl babalarından Cyprian (ö. MS 258), onların barış istiyorlarsa her şeyden vazgeçip gelmeleri gerektiğini söyler. Çünkü Antikristin gelme zamanı yaklaşmıştır, o geldiğinde ise ne onların ne de Antikristin kiliseye girmesine müsaade edilmeyecektir.[832] Dolayısıyla geç kalmış olacaklardır. Nitekim havari Yuhanna, "Çocuklar bu son saattir. Antikrist'in geleceğini duydunuz. Nitekim daha şimdiden çok sayıda Antikrist türemiş bulunmaktadır."[833] diyerek daha şimdiden bir çok Antikrist'in varolduğunu ve asıl Antikrist'in gelme zamanın çok yaklaşmış olduğunu haber vermektedir. Ona göre Heretikler Antikristin yolundadırlar. Zira vaftiz ve Kutsal Ruh nasıl tek ise, Kilise de tektir. Dolayısıyla ikincil bir yol geliştiren heretikler, yanlış yoldadırlar ve her şeyleri boştur.[834] Çünkü "yalanla gerçek, karanlıkla aydınlık, ölümle

830 Hippolytus, *Appendix to the Works of Hippolytus, Discourse on the End of the World*, 23, http://www.ccel.org/fathers2/ANF-05/anf05-20.htm#P4085 1270570, (the Christian Classics Ethereal Library at Calvin College, Last updated on May 27, 1999).

831 Tertullian, *The Five Books Against Marcion*, v:16.

832 Cyprian, *The Epistles of Cyprian*, liv:19, http://www.ccel.org/fathers2/ANF-05/anf05-25.htm#P4712_1413328 (the Christian Classics Ethereal Library at Calvin College, Last updated on May 27, 1999).

833 I. Yuh., 2:18.

834 Cyprian, *The Epistles of Cyprian*, lxix:3.

ölümsüzlük ve Antikrist'le Mesih arasında hiçbir ortak nokta yoktur.[835]

Lactantius, Antikrist'i siyasal bir kimlik olarak ifade eder. Ona göre Antikrist Suriye'den çıkacak olan bir kraldır. Bu kral kötü ruhların evinden doğacak, insanoğlunun yıkıcısı ve yokedicisi olacak. Önüne gelen her şeyi tahrip edecek olan bu şahıs, kendisiyle birlikte yıkım işinde kötülük ruhlarını da çalıştıracaktır. Dolayısıyla mücadelesini tek başına değil beraberinde olan kötülük güçleriyle yürütecektir. Bu ise onun daha güçlü olmasını sağlarken yaptıklarının etkisini artıracaktır. Kral olmasının yani siyasi kimliğinin yanı sıra o aynı zamanda yalancıların bir peygamberi olacak, kendisini tanrı olarak çağıracak, kendisini Tanrı'nın Oğlu olarak takdim edecek, kendisine ibadet edilmesini talep edecek ve bununla ilgili bir takım işaretler ve şüphe uyandırıcı şeyler gösterecektir. Böylelikle Antikrist, kendisine tapan, onu peygamber, Tanrı ya da Tanrı'nın Oğlu olarak kabul eden insanları ayartmış, doğru yoldan saptırmış olur. Lactantius'a göre Antikrist'in gücü insanları kandırmakla sınırlı değildir. O aynı zamanda tabii olaylara müdahale edebilecek kadar güçlüdür: ateşe hükmeder, güneşi durdurur, rotasını değiştirir. Doğru yolda olan ve kendisine inanmayanlara vahşice zulmeden Antikrist, Tanrı'nın mabedini yıkma teşebbüsünde de bulunacaktır.[836]

Dördüncü yüzyıl kilise babalarından Cyril (MS 315-386), Antikrist'i Roma İmparatorluğu döneminde beklemektedir. Ona göre bu daha önceden, eskilerden beri açıklanmakta olan bir hakikattir ve Antikrist dünyanın sonunun yaklaşmakta olduğunun habercisidir. Romalılardan on kral çıkar ve bunlar Roma'nın değişik bölgelerini yönetirler. Muhtemelen bu on kralın hepsi de aynı zamana tekabül eder. Bu on kraldan sonra on birinci kral olarak Antikrist gelir. Onun kötülükte mahir olması bütün Roma'nın üzerine egemen olmasını sağlayacaktır. Ondan önce Roma'yı yöneten kralların üçü

835 Cyprian, *The Epistles of Cyprian*, lxx:2,
836 Lactantius, *The Divine Institutes*, vii:17

alçak gönüllü ve sıradan olurken diğer yedisi on birinci krala (Antikrist'e) tam olarak bağlı olacaklardır.[837]

Birçok ilk dönem düşünürleri gibi Cyril de Antikrist'i Yahudilerle ilişkilendirir ve öncelikle Yahudilerin ona inanacaklarını düşünür. O, Yahudileri, bekledikleri Mesih'in kendisi olduğuna yalan işaretleri ve büyüleriyle inandırır. O bütün insanlara karşı olacak, herkesi ve her şeyi yok etmek için uğraşacaktır. Fakat özellikle Hıristiyanlara karşı daha zalim ve daha öldürücü olacak ve onlara diğer insanlara gösterdiği merhamet ve acımasızlığın daha fazlasını gösterecektir. Antikrist'in egemenlik süresini yine diğer bir çok düşünür gibi üç yıl altı ay olarak kabul eder. Bu sürenin sonunda onun egemenliğine gökten gelen Mesih (Tanrı'nın Oğlu) tarafından son verilir. Bu son sahneyi Cyril, şöyle ifade eder:

> Bizim efendimiz ve kurtarıcımız, gerçek Mesih Antikrist'i vahşice öldürecek ve onu cehennemin ateşine atacaktır.[838]

Kilise doktoru unvanının sahibi Augustin, Antikrist'le ilgili bilgilerin kutsal metinlerde sabit olduğunu ve hiç kimsenin yargı gününden ya da Antikristten şüphe edemeyeceğini iddia eder. Augustine, binyılcıkla ilgili bütün teorileri reddederek Mesih'in krallığının kilisede başlamış olduğunu savunmasına karşın binyılcılıkla yakından ilgili olan Antikrist'i klasik yorumlar çerçevesinde kabul eder ve onun Rabbin gününden önce geleceğine inanır. Ona göre metinlerde şüpheli olan Antikrist'in gelip gelmeyeceği değil onun geldiğinde oturacağının söylendiği mabedin hangi mabet olduğudur. Zira bu mabedin Süleyman tarafından Kudüs'te inşa edilen mabet mi yoksa Kilise mi olduğu açık değildir. Bunun yanı sıra hiçbir havari, Tanrı'nın mabedini şeytanın ya da idollerin mabedi olarak adlandırmamıştır. Ayrıca o, Antikrist'i bir şahıs, bir kral olarak değil de onunla birlikte düşünen beraber

837 Cyril (of Jerusalem), *Cateshetical Lectures*, xv:12., http://www.ccel. org/fathers2/NPNF2-07/Npnf2-07-04.htm#P113_1256, (the Christian Classics Ethereal Library at Calvin College, Last updated on May 27, 1999).

838 Cyril (of Jerusalem), *Cateshetical Lectures*, xv:12.

hareket eden insan kütleleri olarak kabul eden düşünürlerin olduğunu söyler. Bu düşünürlerin mabet konusunda da farklı yaklaşımlarının olduğunu ifade ederek "Tanrı'nın mabedinde'" (oturacağı) ifadesinin "Tanrı'nın mabedi için" ona karşı (oturacak) şeklinde anlaşılması gerektiğini düşündüklerini söyler.[839]

Augustin bazı düşünürlerin, Pavlus'un Antikrist'le ilgili ifadelerinde kastının Roma İmparatorluğu olduğunu ve onun açık ve net olmayan bu dili kullanmaktan hoşlanmadığını ama buna rağmen kullandığını düşündüklerini söyler. Zira, bu düşünürlere göre Pavlus'un ifadelerinde kastettiği Roma kralı İmparator Neron'dur. Neron, bir Antikrist olarak kabul edilmiş ve ölmüş olmasına rağmen onun da tıpkı Mesih gibi yeniden dirilerek geri geleceğine inanılmıştır.[840] Bu inanç Ortaçağ Avrupa'sında bir çok Hıristiyan tarafından da savunulmuştur. Bir kısmı onun ölüp tekrar dirileceğine inanırken diğer bir kısmı onun hâlâ ölmediğine ve bir yerde gizlendiğine inanmaktadırlar. Bu düşünürlere göre o tekrar geri gelip krallığını canlandıracağı güne kadar saklandığı yerde bekleyecektir. Augustin, bu düşünürlerin kendi tahminlerini bu kadar cesurca savunmalarına şaşırdığını ifade etmekle birlikte, bu tezlerin hiçbirinin tamamen saçma olduğunu düşünmediğini de ifade eder. Ayrıca Augustin, Yuhanna'nın "daha şimdiden bir çok Antikrist türemiştir"[841] ifadesindeki çok sayıdaki Antikristle kastedilenin heretikler olduğunu düşünür. Yani her heretik bir Antikrist'tir. Augustin, içinde bulunulan zaman dilimini onun insanlığın son zamanı olarak nitelendirmesine katılmakla birlikte Mesih'in ortaya çıkması için uygun ortam olmadığını düşünür; zira asıl Antikrist ortaya çıktıktan sonra Mesih gelecek ve yargılama başlayacaktır.[842]

Augustin, yine kendi zamanında Antikrist ve onun dönemiyle ilgili düşünceleri özetler ama kendisinin bu düşüncele-

839 Augustin, *The City of God*, xx:19.
840 Augustin, *The City of God*, xx:19.
841 II. Yuh., 2:18.
842 Augustin, *The City of God*, xx:19.

re tam olarak katılmadığı şerhini de düşer. Bu kabul etmediği kimseler, Mesih'in Kilise'sinin Antikrist gelene kadar çektiği 10 zulümden başka zulüm görmeyecek, acı çekmeyecektir. Böyle düşünenlere göre kilise on defa acı ve zulüm görmüştür. İlk zulüm Neron tarafından yapılmıştır, ikinci Dominitian, üçüncü Trajan, dördüncü Antoninus, beşinci Severus, altıncı Maximin, yedinci Decius, sekizinci Valerian, dokuzuncu Aurelian ve onuncu Diocletian ve Maximian tarafından yapılmıştır. Şimdi sıra on birinci ve esas zulümde, muhalefettedir. O da Antikrist'in zulmü ve muhalefetidir. Augustin, bu düşüncede olanların kilisenin zulüm dönemleri arasına kendisinin en büyük zulüm olarak kabul ettiği İsa Mesih'in çarmıha gerilmesini almamalarını eleştirir. Ona göre bu son derece yanlış bir sınıflandırmadır.[843]

b. Ortaçağda Antikrist

Antikrist mitosu Ortaçağ boyunca Roma imparatorluğu ve Avrupa'da gelişmeye devam etmiştir. Bu arada farklı Antikrist tiplerinin geliştirildiği görülmektedir. Bu dönemde özellikle Yahudi apokaliptik literatürleri arasında yer alan Sibylline geleneği çerçevesinde geliştirilen kehanetlerin etkili olduğu görülmektedir. Antikrist, tanrının düşmanı olarak kabul edilmiş ve onunla ilgili daha önceki literatürlerde yapılan yılan, ejderha, canavar ya da aslan gibi nitelendirmelerin hemen hepsi kabul edilmiş ve eski gelenekte olduğu gibi Antikrist sıfatı çoğu zaman devlet yöneticileri için kullanılmıştır.[844]

Antikrist olarak nitelenen kişiler genellikle siyasal kimliğe sahip olmakla birlikte bu sıfatla nitelendirilen herkesin yönetici olduğunu söylemek yanlış olur. Zira hatırlayacak olursak Antikristle ilgili tanımlamalardan birisi de onun "sahte peygamber" olduğu şeklindeydi. Dolayısıyla bu yorumdan hare-

843 Augustin, *The City of God*, xviii:52.
844 Cohn, *The Pursuit of the Millennium*, ss.18-19.

ketle bazı Ortaçağ din adamları Hz. Muhammed'i "Saracen[845] Antikrist"in ilk temsilcisi olarak kabul etmişler ve Müslümanlar da Antikrist'in yardımcıları ve askerleri olarak görmüşlerdir. Bu dönemde anlatılan hikayelerde Müslümanlar iki boynuzlu canavar olarak tasvir edilmişler ve şeytanla özdeşim kurularak tanımlanmışlardır.[846] Aynı dönemlerde bazı Hıristiyanlar Hz. Muhammed'in ismini Vahiy kitabında Antikristin isminin şifresi olarak öngörülen 666 sayısına uydurmaya çalışmışlar (Maometis şeklinde yazmak suretiyle) ve onun beklenen Antikrist olduğunu iddia etmişlerdir.[847] Ebcede benzer bir hesaplama yöntemi olan bu usule göre rakamla, Antikristin ismini saptamak için öncelikle alfabede yer alan her harfe baştan başlayarak bir rakam veriliyor. Daha sonra bu rakamlar o şahsın ismindeki harflerle yer değiştiriyor ve sonuçta 666 sayısı elde ediliyor. Fakat bu işlem yapılırken zaman zaman zorlama yoluna gidildiği, dört işlemin yardımına başvurularak toplama, çıkarma, çarpma gibi işlemlerin yapılmak suretiyle bu rakamın elde edildiği görülmektedir. Genel olarak Hz. Muhammed, sahte peygamber olarak düşünülmüş ve bu bağlamda onun, insanları doğru yoldan saptırmak için uğraştığına inanılmıştır.[848]

Avrupalı Hıristiyanlarca Saracen olarak kabul edilen Müslümanlar (özellikle Arap ve Türkler) kadar Yahudiler de Antikrist olarak görülmüşler ve bazen Müslümanlardan çok daha fazla aşağılanmışlardır. On ikinci yüzyılda Avrupalı Yahudilerin büyük bir çoğunluğu bu şeytanlaştırma düşüncesinin bir yansıması olarak katledilmişlerdir. Ele geçirilen her Yahudi, tıpkı Antikrist ve şeytanın ateşe atılarak yok edilmesi gibi

845 Saracen: Ortaçağ Batılı yazarları ve misyonerlerince genelde tüm Arapları aşağılamak amacıyla kullanılan bir isim. Bu terim sonradan özellikle Müslümanlar için kullanılmaya başlandı. Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara, 1998, s.333.

846 Cohn, *The Pursuit*, ss.59-60.

847 Demirci, *agm.*, s.69.

848 Hıristiyan dünyasında Muhammed imajlarıyla ilgili olarak bkz. Mahmut Aydın, *Monologdan Diyaloğa, Çağdaş Hıristiyan Düşüncesinde Hıristiyan Müslüman Diyaloğu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2001, ss.37-44.

ateşte diri diri yakılmışlardır. Yahudilerin Antikrist olarak görülmesinde onların Hıristiyanlığa muhalefetleri kadar klasik kaynaklarda Antikrist'in bir Yahudi kabilesine –özellikle Dan oğullarına- mensup olacağı inancı etkili olmuştur. Ayrıca resmi Katolik kilisesi, Sinagogu tehlikeli bir düşman ve potansiyel bir rakip olarak görmüştür. Zira Yahudiler, İsa Mesih'in öğretisini kabul etmemişler ve onun çarmıha gerilmesinde en önemli etken olmuşlardır. Eskatolojik gelenek uzun süre Antikrist'in şahsı ile Yahudiyi birleştirmiştir.[849]

Ortaçağ Hıristiyan dünyasında en önemli apokaliptik düşünürlerden birisi kuşkusuz Fioreli Joachim (1145-1202)'dir. Cohn'a göre "o, Ortaçağdan Marksizmin doğuşuna kadar Avrupa'da en iyi bilinen yeni peygambersel sistemin mucididir".[850] O, Eski ve Yeni Ahit'in birbiriyle uyumlu olduğunu, birinin diğerini tamamladığını düşünerek bu doğrultuda eserler hazırlamıştır.[851] Joachim, geliştirdiği yeni apokaliptik sistemde Antikristin hem bireysel hem de kolektif yönüne vurgu yapmıştır.

Joachim, kutsal metinleri yorumlayarak geliştirdiği yeni sisteminde tarihi üç döneme ayırır. İlk dönem Baba'nın ya da Şeriatın çağı, iken ikinci dönem Oğul'un ya da İncillerin çağıdır. Üçüncü ve son dönem ise "Ruhların Çağı"dır ve insanlık tarihinin zirveye ulaşmış olduğunu ifade eder. İlk yasa ve ikinci çağ Yeni ve Eski Ahit doğrultusunda geçmiştir. Fakat üçüncü çağda "Ebedi İncil" (Everlasting Gospel) Yeni Ahit'in yerini alacaktır. İlk çağ korku ve kölelik, ikinci çağ iman çağıdır, üçüncü çağ ise sevginin ve özgürlüğün egemen olduğu bir çağ olacaktır. Bu çağda Tanrı bilgisi insanların kalbinde direkt olarak açığa çıkacaktır. Bu ruhların çağı, bir anlamda insanlığın Şabatı olacaktır. Burada hiçbir hastalık, acı, zulüm, çalışma, iş, eziyet, yokluk olmayacak, hiçbir yiyeceğe, eşyaya ihtiyaç duyulmayacak ve hiçbir şekil ve ad altında otoriteye

849 Cohn, *The Pursuit of the Millennium*, ss.60-65.

850 Cohn, *The Pursuit*, s.99; Fioreli Joachim ve onun geliştirdiği sistemle ilgili olarak bkz. Grasso, *The Millennium Myth*, ss.42-59.

851 Grasso, *The Millennium Myth*, ss.42-43.

gerek olmayacaktır. İmparator olmadığı gibi Roma kilisesi ruhbanları ya da sakramentleri ya da Kitabı Mukaddes'e ihtiyacı olmayan mükemmel varlıkların oluşturduğu özgür toplumun bir yeri olacaktır. Böylelikle dünya geniş bir manastır, bütün insanlar keşiş olacaktır. Krallığın bu yeni versiyonu ise "Son Yargı" gününe kadar devam edecektir. Joachim'in tasvirlerini sunduğu bu çağ Augustin'in Tanrı'nın Krallığı hakkındaki düşüncelerinin realize edilmesi şeklinde görülmektedir. Zira ilk bakışta binyılcı bir teori gibi gözüken bu anlayış geleneksel binyılcı teorilerden farklıdır. Bu yeni Kliazm ya da binyılcılıkta Mesih'e yer yoktur. Şayet bu teori binyılcılık olarak kabul edilirse Mesih'i olmayan binyıllık krallık olarak tanımlanabilir. Bu üçlü dönem tasviri doğrultusunda İbrahim'le İsa arası dönem ilk çağ olarak kabul edilmiş ve Matta'nın İbrahim'le İsa arasına 42 nesil yerleştirmiş olması, ikinci dönem olarak kabul edilen İsa sonrası için de bir model oluşturmuştur. İsa'dan itibaren her nesle 30 yıl tahsis edilmek üzere bu ikinci çağın süresi 1260 yıl kabul edilmiş ve bu çağın 1200 – 1260 yılları arasında sona ereceği düşünülmüştür. Üçüncü asıl dönem başlamadan önce de Antikrist gelecek, kutsal metinlerde işaret edilen süre kadar (üç yıl altı ay) egemen olacak bir krallık kuracak ve tüm dünyaya hükmedecektir. Bu kişi ona göre seküler bir kral olmalıdır; çünkü o aynı zamanda yozlaşmış, aslından uzaklaşmış kiliseye karşı acımasızca mücadele edecek ve onu tam olarak yıkıp, ortadan kaldıracaktır. Bu aşamadan sonra ise Antikrist'in egemenliğine de son verilecek, onun saltanatı da yıkılacak ve yeni dünya düzeni başlayacaktır.[852]

Joachim'in bu düşüncelerinin etkisinde kalan ve onların hayatiyet kazanmasını sağlayan bir diğer önemli isim de Fransiskenler olarak bilinen mistik ve ruhçu hareketin kurucusu Assisili Francis (1181-1226)'dir.[853] Fransiskanlar, kilise tarafından heretik kabul edilerek, çeşitli zulümlere maruz

852 Cohn, *The Pursuit*, ss.100-102; Grasso, *The Millennium Myth*, ss.44-47.
853 Grasso, *The Millennium Myth*, s.48.

kalmışlardır. Bu süreçte halktan bazı insanların kral II Frederick'e dua ettikleri ve Papayla birlikte kiliseyi ve ruhbanları Antikrist olmakla suçladıkları görülmektedir. Kral Frederick'in 1240'lı yıllarda kiliseye karşı onu tamamen ortadan kaldıracak kadar güçlü saldırıya geçtiği rivayet edilmektedir. İtalyan ruhçular, ruhbanların bu cezaya müstehak olduklarını düşünerek bu olayları üçüncü çağın başlangıcı olarak kabul etmişlerdir. Onlara göre İmparator, Yuhanna'nın Vahiy kitabının "canavarı"dır. Bununla birlikte o, aynı zamanda yukarıda belirttiğimiz gibi bir kurtarıcı olarak görülmüş ve kendisine dua edilmiştir. Aynı dönemlerde Papa IX. Gregory (papalık dönemi 1227-41) ve IV. Innocent (papalık dönemi 1243-1254) de Antikrist olmakla suçlanmışlardır. Buna karşılık kilise de karşı atak olarak II. Frederick'in Antikrist olduğunu iddia etmiştir.[854]

Yine aynı dönemlerde Joachim'in görüşlerine bağlı olan "Broder Arnold" adlı bir kişi, Swabia'da Joachim'in öğretisini yorumlamış ve dünyanın sonu üçüncü çağın başlangıcı olarak 1260 yılını beklemeye başlamıştır. Bu arada Papa'nın Antikrist olarak ortaya çıktığını, ruhbanların, rahiplerin ise Antikrist'in (canavarın) kolları olduğunu iddia etmiştir. Tüm bunlarla birlikte II. Frederick'in 1250 yılında ölmesiyle onunla ilgili olarak geliştirilen kurtarıcı ya da Antikrist olduğu yolundaki tüm kehanetler gerçekleşmemiş oldu. Fakat buna karşın ilerleyen zamanlarda onun ölümünden 34 yıl sonra 1284 yılında tekrar geri geleceği beklenmiştir.[855] Tekrar doğumla ilgili kehanetlerin Neron'la ilgili olarak da zikredildiğini daha önce ifade etmiştik. Görüldüğü üzere Ortaçağ'da toz duman içindeki Hıristiyan dünyasında kimin Antikrist, kimin kurtarıcı Mesih olduğu birbirine karışmış durumdadır. Zira kurtarıcı olduğu iddia edilen bir kişi, aynı zamanda bir başkası için düşman olabilmektedir. Dolayısıyla apokaliptik metinlerden beslendikleri görülen bu tanımlamaların, genel-

854 Cohn, *The Pursuit*, ss.104-105; Bousset, "Antichrist", s.581.
855 Cohn, *The Pursuit*, ss.106-107.

likle düşman olarak görülen ya da zulme maruz kalanlarca kendilerine zulmedenleri karalamak için kullanılmış oldukları görülmektedir.

Reformcuların hemen hepsinin kilisenin otoritesine karşı oldukları için Papalık kurumunu Antikrist olarak nitelendirdikleri görülmektedir.[856] Luther, Roma kilisesini ve dolayısıyla Papa'yı Antikrist'in başı olarak kabul etmiş bunun yanı sıra Türklerin de Antikrist'in bedeni, gövdesi olduğunu iddia etmiştir.[857] Luther, 1522'de ilk baskısını yaptığı Yeni Ahit'te papalık tacı giymiş kırmızılı bir kadını yedi başlı canavar üzerinde oturuyorken resmettirmiştir. Bunun yanı sıra Papa'yı "Büyük Ejder" olarak nitelendirmiş, Roma'yı apokaliptik metinlerde kötülük şehri ve fahişe olarak kabul edilen Babil'le eşleştirmiş ve Roma'nın mutlaka yıkılacağını öngörmüştür.[858] Yine daha önce belirttiğimiz gibi Luther'e ithaf edilen 1545'de yapılmış bir resimde Papa, vücudu kıllarla kaplı, kafasında Papalık tacı ve elinde asası ile, iki boynuzlu, uzun kuyruklu ağzından ateş saçan bir canavar olarak ateşte yanar bir halde tasvir edilmiştir.[859]

Lutheranizmin temel doktrinlerini içeren "Concord Kitabı"nda Papa, Mesih'e karşı duran ve ona engel olan gerçek bir Antikrist olarak tanımlanır. Ayrıca kendilerinin şeytana bizzat kendisine Rableri ya da Tanrıları olarak tapmadıkları gibi\ onun havarisi olarak kabul ettikleri Papa'ya, yani Antikrist'e de başları, efendileri olarak itaat etmeyeceklerini ve onun kendilerini yönetmesini kabul etmedikleri ifade edilmektedir.[860] Görüldüğü üzere kilisenin Tanrı'sının şeytan ol-

856 Bousset, "Antichrist", s.581.

857 Norman Daniel, *Islam and the West, The Making of an Image*, The Edinburg University Press, Edinburg, 1960, s.280.

858 Roland H.Bainton, *A life of Martin Luther, Here I Stand*, The New American Library, London & New York, 1950, s.258. Ayrıca ilgili resimler için bakınız Ekler, Resim,13, 14.

859 Bkz. Ekler, Resim 12.

860 Smalcald Articles, 300:10-14 (II:iv:10-14); Martin Luther, "Smalcald Articles", *The Book of Concord, The Confessions of the Evangelical Lutheran Church*, Fortress Press, Philadelphia, 1959.

duğu öne sürülerek kilisenin otoritesine karşı çıkılmaktadır. Zira onun otoritesinin kabulü şeytanın otoritesini kabulle ya da diğer bir ifadeyle şeytanın tanrılığını kabulle eşdeğer görülmektedir.

Papanın Antikrist olarak nitelendirildiği bir başka doktrin kitabı da Westminster Confession'dur. Burada İsa Mesih'in dışında hiçbir otoritenin ya da başın kabul edilmediği, Roma'nın Papa'sının hiçbir durumda kilisenin başı olmadığı, onun Antikrist ve aynı zamanda "günahkar kişi" ve "helakın/cehennemin oğlu" olduğu deklare edilmekte ve onun kilise içerisinde yer alarak kendisinin Mesih'e karşı ve Tanrı olarak adlandırılan her şeye karşı yücelttiği ifade edilmektedir.[861]

Bir başka reformcu Philip Melanchthon (1497-1560) ise Hz. Muhammed'i Hıristiyanlığın yıkıcısı ve tiran olarak Antikrist ismiyle adlandırmıştır. Yine bazı kaynaklarda Hz. Muhammed'in Antikristin başı, Müslümanların da gövdesi olarak nitelendirildiği görülmektedir.[862] Yukarıda saydıklarımızın dışında bir çok insan Antikrist olarak nitelendirilmiştir. Bunlar arasında Napolyon Bonapart, Lenin, Stalin ve Hitler'i sayabiliriz.[863]

Antikrist mitosunun insanların birilerine olan nefretlerini ifade etmede kullanılan önemli bir figür olarak ortaya çıkması dikkat çekmektedir. Bu nedenle de yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi bir çok siyasi otorite tarafından karşıdaki lideri suçlamak için ya da dinsel liderler tarafından rakip olarak görülen başka bir dini lideri mahkum etmek için kullanılmıştır. Yakın tarihte de bunun bir çok örneklerini görmek mümkündür. Nitekim Ronald Reagan, Sovyetler Birliği'ni "Kötülük İmparatorluğu" olarak nitelendirirken, George Bush, Saddam Hüseyin'in Antikrist olduğunu söyler. Hatta onun şeytanlaşmış bir Hitler olduğu şeklinde benzetmelerde

---

861 *Presbyterian and Anglican The Westminster Confession of Faith*, 25:6, http://www.firstpres byterian.com/wcf.html (04.05.2001).

862 N. Daniel, *Islam and the West*, ss.280-281.

863 Zeki Sarıtoprak, *İslam'a ve Diğer Dinlere Göre Deccal*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul, 1992, s.47; Bernard McGinn, "Antichrist" *E.R.* c.1, s.323.

bulunur.[864] Diğer taraftan son ABD başkanı George W. Bush da bazı Hıristiyan gruplarca Antikrist olarak ilan edilmiştir. Hatta onun ismi, doğum tarihi, başkan seçildiği yıl kullanılmak suretiyle 666 rakamı elde edilmekte ve onun Antikristliğinin kesin olduğu iddia edilmektedir. Yeni Ahitteki Antikristle ilgili bütün ifadeler onun hayatına uyarlanmakta ve onun boynuzlu resimleri sunulmaktadır. Bush'un annesini de Vahiy 17:4'deki "Kadın, mor ve kırmızı giysilere bürünmüş, altınlar, değerli taşlar ve incilerle süslenmişti. Elinde, iğrenç şeylerle ve cinsel ahlaksızlığın çirkeflikleriyle dolu altın bir kase vardı" ifadesinden yola çıkılarak "Canavarın annesi" (The Mother of the Beast) olarak nitelendirmişlerdir.[865]

C. İslam Geleneğinde Mesih Karşıtı

Mesih Karşıtı kavramının İslam geleneğindeki karşılığı Deccal'dir. Kur'an'da Deccal'le ilgili herhangi bir bilgi ya da işaret mevcut değildir. İslam dünyasında Deccal tipolojisi hadis kitaplarında yer alan bazı rivayetler kullanılarak oluşturulmuştur. Bununla birlikte Said Eyyub gibi bir kısım araştırmacıların zorlama teviller yaparak Kur'an'da işaretler ortaya koymaya çalışmaları dikkat çekmektedir. Örneğin Eyyub, "Elbette gökleri yaratmak, insanları yaratmaktan daha büyük (bir şey)dir" (Mü'min, 57) ayetindeki "insanlar" kelimesinin Deccal'i ifade ettiğini iddia etmektedir.[866]

Hadis kitaplarındaki rivayetlerde Deccal, genel olarak insani niteliklere sahip bir varlık olarak zikredilmekle birlikte, onun, insanüstü bir takım özelliklere sahip olduğu da ifade edilmektedir. O, rüzgar kadar hızlı, yağmur yağdırma kudretine sahip, bitkileri yeşertebilen, bolluk ve kıtlık çıkarabilecek kadar güçlü bir varlıktır. Kıvırcık saçlı, alnında "kafir" ya da

---

864 Grasso, *The Millennium Myth*, s.8.

865 "George W. Bush is the Antichrist", http://geocities.com/trebor_92627/Bush.htm (04.05.2001). George Bush ve annesi için bkz. Ekler, Resim 19.

866 Bu ve benzeri zorlama teviller için bkz. Sâid Eyyüb, *Deccal Komplosu*, çev. Fatih M. Albayrak, Sır Yayıncılık, İstanbul, 2000, ss.33-36.

"kfr" şeklinde bir yazı bulunan, genç, iri cüsseli ya da kısa boyludur. Doğuda Horasan ya da İsfehan taraflarından veya Şam ile Irak arasında bir yerden çıkacağı rivayet edilmiştir. Deccal, yeryüzünde kırk gün kalacaktır. Bu günlerin bir günü bir yıl, diğer bir günü bir ay, başka bir günü de bir hafta kadar olacak diğerleri ise normal gün şeklinde olacaktır. Deccal, Yahudilik ve Hıristiyanlıkta olduğu gibi öncelikle peygamberlik iddiasında bulunacak, daha sonra da tanrı olduğunu ileri sürecektir.[867]

Hadis kitaplarında yer alan bir rivayette Hıristiyanken Müslüman olan Temimu'd-Dârî'nin Resulullah'a Deccal'le ilgili yaşadığı bir olayı anlatması aktarılır. Bu rivayete göre Hz. Peygamber de bu şahsın anlattıklarını doğrulamaktadır. Rivayete göre Temim, bir gemiye binip denize açılır, yanında farklı iki kabileden 30 kişi vardır. Havanın iyi olmamasından dolayı yaklaşık bir ay denizde dalgalar arasında dolanırlar. Sonunda bir adaya gelirler. Adaya çıktıklarında karşılarında üzeri kıllarla kaplı bir hayvanla karşılaşırlar. Hayvanın tüyleri/kılları o kadar çoktur ki onun başını, önünü ve arkasını tespit etmekte zorlanırlar. Yolcularla konuşan bu hayvan, kendisinin "cessâse" olduğunu söyler. Yolcular cessâsenin ne olduğunu sorunca da onları adada bulunan manastıra götürmek ister. Zira soruların cevabını manastırda ikamet etmekte olan adam bilmektedir. Önce manastırdaki kişinin şeytan olabileceği endişesini taşıyan yolcular gitmekte çekinirler; fakat daha sonra manastıra giderler. Manastırdaki şahıs onlara bir çok soru sorar. Bazı olayları teyid etmelerini ister. "Ümmilerin Peygamberini" ve onun yaptıklarını sorar. Sorularına yeterli cevapları aldıktan sonra bu şahıs kimliğini açıklar. O, kendisinin "Mesih Deccal" olduğunu, çıkış için kendisine izin verilene kadar burada kalmak zorunda olduğunu söyler. Fakat artık ona izin verilme zamanı yaklaşmıştır. Kendisine çıkış izni verildiğinde kırk gün içinde Mekke ve Medine ha-

867 Bkz. Buhârî, 92/Fiten, 26-27 (VIII, 102-103); Müslim, 52/Fiten, 100-110 (III, 2247-2250); İbn Mace, 32/Fiten, 33 (II, 1364)

riç tüm yeryüzünü dolaşarak uğramadık köy bırakmayacağını söyler. Mekke ve Medine'ye girmesi ise bu iki şehri koruyan bir melek tarafından engel olunur. Rivayete göre Temîm'in de içinde bulunduğu yolcuların müşahade ettikleri ve Temîm tarafından aktarılan bu olayın anlattıklarıyla aynı olması Peygamberi sevindirir. Rivayetin devamında o yerin Şam denizinde ya da Yemen denizinde olduğu söylenilir. Ama buna da itiraz edilerek "hayır doğu tarafındadır" ifadesi kullanılır. Rivayette sonunda karar kılınır: "O doğu tarafından çıkacaktır."[868] Diğer Ortadoğu mitolojik anlatımlarını hiç de aratmayan bu rivayete göre Deccal, bir adada ikamet etmekte olan ve ortaya çıkacağı zamanı bekleyen bir kişidir. O halde Deccal ya ölümsüz ya da çok uzun ömürlü bir kişidir. Bir diğer ilginç nokta da; bulunduğu adaya gelen ziyaretçilerine kimliğini açıklamasıdır.

Bir başka rivayette Deccal'in ortaya çıkacağı anlatılarak, onun Mekke ve Medine'ye girmek isteyeceği fakat giremeyeceği belirtilir. Deccal, Medine'nin yakınlarına kadar gelecek ve orada karşılaştığı insanları kendisine inandırmak için bir kişiyi önce öldürecek ve sonra da diriltecektir.[869] Deccal'in beraberinde su ve ateşle ortaya çıkacağı; fakat su olarak görülenin gerçekte ateş, ateş olarak görüleninse gerçekte su olacağı belirtilmektedir. Halk "sizden her kim o güne ererse, halkın ateş olarak gördüğüne düşmeyi kabul etsin. Çünkü o, tatlı soğuk sudur" denilerek uyarılmaktadır.[870]

Rivayetlere göre Deccal, insan üstü özelliklere sahip olmakla birlikte insan görünümünde olacaktır. İnsanlar gibi yemek yiyecektir. Ayrıca onun rahat tanınması için şekli de tarif edilir. Deccal'in sağ gözü kör, pertlek ve bir balgam görünümündedir. Sol gözü de inciden bir yıldız şeklindedir.[871] Ayrıca Nuh'

868 Müslim, 52/Fiten 119, (III, 2261); Ebu Davud, 36/Melâhim 15, 4325, 4326 (IV, 499-500); Tirmizî, 31/Fiten 66, 2253, (IV, 520-521).

869 Buhârî, 92/Fiten 27, (VIII, 103); Müslim, 52/Fiten 112, (III, 2256).

870 Buhârî, 92/Fiten, 26, (VIII, 102-103); Enbiya 50; Müslim, 52/Fiten, 105, (III 2249); Ebu Davud, 36/Melâhim, 14, 4315 (IV, 494).

871 Canan, *age.*, s.297, (5012).

tan beri her peygamberin kendi ümmetini Deccal fitnesine karşı uyardığı ve Deccal'in alnında "kafir" yazılı olduğu ve bunu her Müslümanın rahatlıkla okuyacağı belirtilmektedir.[872]

Bu rivayetler doğrultusunda İslam dünyasında Deccal hakkında çok geniş tartışmalar yapıldığı görülmektedir. Fakat bu çalışmanın kapsamını aşacağından dolayı biz, burada, bu tartışmalara girmeyeceğiz. Hadis olarak rivayet edilen metinlerden anlaşıldığı kadarıyla Deccal, yeryüzünde inkarcılığı yaymaya çalışan, kutsallara saldıran, onları yok sayan kötülüğü destekleyen bir kişi ya da akımdır.[873]

2. Gog ve Magog

Tarihin sonunda gelerek Mesih'e ve inanlara karşı mücadele edeceği, onları Tanrı'ya inanmaktan vazgeçirerek kendine inanmalarını sağlayacağı kabul edilen Mesih Karşıtının şeytanın dışında başka dostları ya da daha doğru bir ifadeyle yardımcıları vardır. Bazı metinlerde birer kişi bazı metinlerde ise bir halk olduklarından söz edilen, Mesih Karşıtının yardımcıları "Gog ve Magog"dur. Gog Magog'un İslam geleneğinde karşılığı Ye'cüc-Me'cüc'tür. Her üç gelenekteki de bu motifin öne çıkan özelliği savaşçı bir ruha sahip olmasıdır.

"Magog" adı ilk olarak Eski Ahitte Tekvin'de geçmektedir. Magog, Nuh'un üç oğlundan biri olan Yafes'in oğullarından biridir.[874] Gog ise İsrail'in torunları arasında sayılır; o, Yoel'in oğludur.[875] Bunların dışında bu iki isme Eski Ahit'te Hezekiel'de, Yeni Ahit'te ise Vahiy kitabında rastlanılmaktadır. Her iki kitapta da kullanımı öncekilerden farklı olarak eskatolojik içeriklidir.

---

872 Buhârî, 92/Fiten, 27, (VIII, 103); Müslim, 52/Fiten 100-103 (III, 2247-2248)
873 Deccal'le ilgili rivayetlerin geniş tahlili ve çözümlemesi için bkz. Zeki Sarıtoprak, *İslam'a ve Diğer Dinlere Göre Deccal*, İstanbul, 1992.
874 Tek., 10:2.
875 I. Tar., 5:4.

Hezekiel'de Gog, Magog diyarındaki bir bey olarak tanımlanır. Rab Yahve, İnsanoğlu'ndan Gog'a karşı olduğunu, kendisini ve ordularını geri çevireceğini söylemesini ister. Çenelerine çengel takmak suretiyle Gog'un ordusunu, atlarını, atlılarını, kalkanlı ve kalkansız askerlerini ve onlarla birlikte isimlerini saydığı bir kısım kavimleri tutup yurtlarından çıkaracağını beyan eder.[876] Gog'un emrinde çok sayıda askerinin olacağını bildiren Yahve, ondan dünyanın sonundaki görevi için hazırlanmasını ister: "Çok yıllar sonra yoklanılacaksın. Kılıçtan kurtarılmış diyara, çok kavimlerden İsrail dağlarına toplanmış olanlara, son yıllarda geleceksin".[877] Gog'a bir yıkım görevi yüklenilmekte ya da dolaylı yoldan Tanrı'nın gazabının bir aracı olarak gönderileceği ifade edilmektedir. Zira o, son günler için bizzat Tanrı Yahve tarafından seçilmiştir. Dolayısıyla onun yapacağı işler bir kaderdir. Zira Yahve, kendi kavmi, kendi halkı kendisini hatırlasınlar, tanısınlar diye onu kendi diyarına, emin, bereketli ve dünyanın merkezi olan diyarına göndermektedir.[878]

Gog, bulunduğu yerden çıkıp harekete geçtiğinde beraberinde olanlarla birlikte kasırga gibi esecekleri, bulut gibi her yeri kaplayacakları önlerine çıkan her köyü kasabayı yağmalayacakları, taş üstünde taş bırakmayacakları ifade edilir.[879] Gog Yahve'nin sevgili halkının diyarını da yağmalar, talan eder. Gog, doğudan çok sayıdaki askeriyle birlikte gelir. Askerlerin sayısı o kadar çoktur ki yenildiklerinde İsrail halkı onların silahlarını yedi yıl süreyle odun olarak yakar. Yahve Gog'la birlikte Magog üzerine de ateş gönderir.[880]

Yahve, kendi halkının zulme uğramasını, kendisini anmaları, hatırlamaları için istemekle birlikte, onları korumak için de kendisi bizzat devreye girer ve müdahalede bulunur. İsrail diyarında yer sarsıntıları olur, yeryüzünde ve denizlerde

876 Hez., 38:1-6.
877 Hez., 38:8.
878 Hez., 38:16.
879 Hez., 38:9-12.
880 Hez., 39:1-10.

bulunan bütün hayvanlar Tanrı'nın azameti karşısında korkuya kapılırlar. Dağlar titremeye başlar ve nihayetinde yıkılır, duvarlar, tümsekler yerle bir olur, çıkıntı kalmaz. Dağlar Gog ve ordusuna karşı bir kılıca dönüşürken Yahve, onların üzerine veba hastalığını gönderir. Gökten üzerlerine dolu, sert yağmur, ateş ve kükürt yağar. Bütün bunların sonunda ise herkes Yahve'nin gücünü, azametini ve heybetini görmüş olacaktır.[881] Sonunda Gog, tanrı Yahve tarafından öldürülür ve askerleriyle birlikte sonradan Hamon-gog adı verilecek olan dereye gömülürler[882] ve Yahve artık yüzünü kavminden gizlemez.[883]

Daniel'de ve diğer apokaliptik eserlerde sürekli peygamberler başlarına gelen felaketleri Yahve'ye olan ihanetlerinin bir sonucu olarak görmüşler ve başlarına geleni hakettiklerini düşünerek tekrar Yahve'ye bağlanmaya insanları davet etmişlerdir. Ama bu metinde (Hezekiel) dikkat çeken husus, bizzat Yahve'nin kendisinin halkını suçlaması ve onlara bu felaketlerin bilinçli olarak gönderdiğini beyan etmesidir:

İsrail evi, kendi fesatlarından ötürü sürgüne gittiler; çünkü bana hainlik ettiler ve yüzümü onlardan gizledim ve onları düşmanlarının eline verdim. Ve hepsi kılıçla düştüler. Murdarlıklarına ve günahlarına göre onlara böyle yaptım, yüzümü onlardan gizledim.[884]

James F. Driscoll, Hezekiel 38 ve 39. bölümlerde Gog ve Magog'un birlikte anılmasına rağmen ülkelerinin konumunu ya da yöneticilerin tam kimliğini saptamak için yeterince açık bilgi mevcut olmadığını belirtir.[885] Bu ise onlarla kastedilenin kim olduğunun net olarak anlaşılmasına engel olmuştur. Fakat Antikrist gibi bu kişi ya da halklar da şeytanın emrinde

881 Hez., 38:17-22.
882 Hez., 39:11.
883 Hez., 39:29.
884 Hez., 39:23-24.
885 James F. Driscoll, "Gog and Magog" *The Catholic Encyclopedia*, c.VI, http://newadvent.org/ cathen/06628a.htm (Copyright © 1911 by Robert Appleton Company Online Edition Copyright © 1999 by Kevin Knight).

olan güçler olarak kabul edilmişler ve Tanrı'ya ve onun halkına karşı olan kimseler olarak tanımlanmışlardır.

Yeni Ahit'teki Vahiy kitabında anlatılanlar genel olarak Hezekiel'in anlatımlarıyla uyum göstermektedir. Gog ve Magog birlikte anılırlar ve onların şeytanın bağlı kaldığı bin yıllık sürenin sonunda fitneyi, fesadı artırmak için ortaya çıkacakları belirtilir. Dolayısıyla onlar şeytanla birlikte hareket etmektedirler ve sayıları denizin kumları kadar çoktur. Yine Hezekiel'in açıklamalarıyla örtüşen bir tarzda burada da onların denizleri geçerek kutsalların ordugahını, sevilen kenti (Kudüs'ü) kuşatacakları, Tanrı'nın onlara gökten ateş yağdırmak suretiyle helak edeceği ve sonunda onları yoldan çıkaran şeytanla birlikte daha önce Antikristin atıldığı ateş gölüne atılacakları[886] anlatılmaktadır. Görüldüğü üzere burada Antikrist Mesih döneminin (binyıllık dönem) öncesine konulurken Gog ve Magog bu sürenin sonunda şeytanın serbest bırakılacağı döneme konulmuştur.

Gog ve Magog, Ortaçağ boyunca apokaliptik literatürde yer alan halklardır. Bu dönemde genel olarak onların kuzeyde yaşadıklarına inanılmış ve onların sürüler halinde Asya'nın merkezinden çıkıp gelecekleri düşünülmüştür. Bu nedenle de Orta Asya'dan çıkıp gelen Türkler ve Mogollar, Gog ve Mogog halkları olarak isimlendirilmişlerdir.[887]

Kur'an'da biri Enbiya ve diğeri Kehf suresinde olmak üzere iki kez zikredilen Ye'cüc-Me'cüc'ün Gog-Magog'un yansıması olduğu düşünülmektedir. Kur'an da Ye'cüc-Me'cüc ilk olarak Zülkarneyn'le mücadele eden bir kavim olarak anlatılmaktadır.[888] Burada anlatılan olay, detayları tam olarak bilinmemekle birlikte tarihsel bir hadisedir. Ye'cüc-Me'cüc adıyla zikredilen insanlar savaşçılıklarıyla tanınan, etraflarında bulunan insanların yiyeceklerini yağmalayan, evlerini yakan bir topluluktur. Onların çıkardıkları fesattan rahatsız olanlar

886 Vah., 20:7-10.
887 Cohn, *The Pursuit of the Millennium*, s.376.
888 Kehf, 18/83-101.

yardımlarına Zülkarneyn'i çağırarak onları durdurmasını isterler. Kıssaya göre de Zülkarneyn onların önüne bir set çekerek onları durdurur. Enbiya suresinde yer alan ifadelerde ise Ye'cüc-Me'cüc, geleceğe matuf olarak anılır ve Zülkarneyn'den bahsedilmez.[889] Yalnız ilgili ayetin ilk cümlesinde yer alan "Helak ettiğimiz belde halkı için geri dönüş imkansızdır" ibaresinden dolayı ayet İslam alimleri tarafından farklı yorumlanmıştır. Bazılarına göre ayetle kastedilen onların bir daha imana geri dönemeyecekleriyken diğerlerine göre artık onların dünyaya geri dönemeyecekleri, yani ahirete dönecekleri ifade edilmektedir. Dolayısıyla da ayette Ye'cüc-Me'cüc'le kastedilenin tarihsel olarak yaşamış olan bir kavmin kıyametten önce tekrar ortaya çıkışı değil, o özelliklere sahip insanlardan bahsedildiği, dolayısıyla tarihsel kişilerle sıfat benzerliği dışında bir ilgilerinin olmadığı kabul edilmektedir.[890]

İslam geleneğinde Ye'cüc-Me'cüc'le ilgili anlatımlar, yukarıda belirttiğimiz yorumlara benzer ifadelerden dolayı ayetlerden değil hadisten beslenmektedir. Bu hadislerde genel olarak Ye'cüc-Me'cüc, Zülkarneyn'in önlerine sed çektiği kavimle irtibatlandırılır ve sanki onlar hâlâ o setin arkasında bekliyorlarmış gibi anlatılır. Hatta setin arkasında esir olan kavmin duvarı yıkmak için uğraşmakta olduğu ve duvarın yıkılmasının an meselesi olduğundan söz edilir. Bir rivayete göre Hz. Peygamber, Ye'cüc-Me'cüc'ün önündeki duvardan bir delik açıldığını söyleyerek, deliğin büyüklüğünü de işaretle gösterir.[891] Bir başka rivayette Ye'cüc-Me'cüc kavminin her gün önlerinde bulunan duvarı oydukları tam başaracakları esnada başlarında bulunan reisin "bırakın artık, delme işini yarın yaparsınız" dediği anlatılır. Onlar işlerini bıraktık-

889 Enbiya, 21/95-97.

890 Ye'cüc Me'cüc'le ilgili ayetlerin müfessirlerce nasıl yorumlandığıyla ilgili olarak bkz. İlyas Çelebi, *Uzak ve Yakın Gelecekle İlgili Haberler*, Kitabevi, İstanbul, 2000, ss.106-119.

891 Buhârî, 92/Fiten, 4 (VIII, 88); Müslim, 52/Fiten, 1, 2880 (III, 2207-2208); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Çağrı Yayınları, Istanbul, 1992, VI, 428-429.

larında ise Allah, duvarı eskisinden daha sağlam bir hale getirir ve ertesi gün onlar tekrar aynı yeri kazarlar. Günler böylece geçer ve onlara verilen süre dolduğunda insanlara musallat olmaları için serbest bırakılırlar. Açılan delikten dışarı çıkanlar önlerine gelen her şeyi yok ederek, ezip geçerek yollarına devam ederler. Hiçbir güç onları durduramaz. Bu rivayete göre onları Allah helak eder. Bunun için onlara bir kurt gönderir. Bu kurt onları parçalayarak yere serer. Yerlerdeki cansız cesetlerini ise diğer hayvanlar yerler.[892]

Bir başka rivayette ise Ye'cüc-Me'cüc'ün İsa'yla karşılaşacakları anlatılır. Bu rivayete göre Ye'cüc-Me'cüc İsa'nın üzerine gönderilir. Öncüleri Taberiye gölünden su içerler. Hatta suyu içmekle kalmaz, tamamını bitirirler ve gölde hiç su kalmaz. İsa beraberindeki insanlarla birlikte onları kuşatır; fakat mağlup edemez. Bunun üzerine Allah'tan yardım ister ve Allah da onların üzerine "boyunlarına isabet eden deve kurtları gönderir". Cesetler bu rivayete göre hayvanlar tarafından yenmez, ama deve boyunlarının büyüklüğündeki kuşlar tarafından alınarak uzaklara götürülür. Daha sonra da Allah'ın yağmura emrederek yeryüzünü yıkattıracağı anlatılır.[893] Hemen hemen aynı anlatım Miraçla ilgili bir rivayette de yer almaktadır. Bu rivayete göre Miraç esnasında Hz. Peygamber Miraç gecesi İbrahim, Musa ve İsa'ya uğrar. Onlar aralarında kıyameti tartışmaktadırlar. İsa kıyamette olacakları açıklar. Anlattıkları bir önceki rivayetin benzerini kendi ağzından anlatır.[894]

Masalsı bir anlatım tarzının kullanıldığı bu rivayetlerin yanı sıra diğer rivayetlerde de onların akın akın insanlara saldıracakları, taş üstünde taş bırakmayacakları, nehirlerin ve göllerin sularını kurutacakları, yeryüzünde önlerine çıkan herkesi öldürecekleri hatta kalede olan ya da iyi saklanmış olanların dışında yeryüzünde gezinen hiçbir insanın kalmayacağı ve bunun üzerine de onların; "artık yeryüzü ehlinin

892 İbn Mace, 32/Fiten, 33, 4080 (II, 1364).
893 Müslim, 52/Fiten, 20, 2890 (II, 2216); Tirmizî, 34/Fiten, 59, (IV, 510-514); Ahmed b. Hanbel, IV, 181; İbn Mace, 32/Fiten 33, (II, 1353-1366).
894 Bkz. Ahmed b. Hanbel, I, 375; İbn Mace, 32/Fiten 33, (II, 1353-1366).

işini bitirdiklerini, şimdi sıranın gök ehline geldiğini" söyleyecekleri, hatta içlerinden birinin elindeki harbesini göktekileri öldürmek için göğe fırlatacağı ve harbenin –bir imtihan vesilesi olarak- kana bulanmış olarak geri döneceği anlatılır. Bundan sonra Allah'ın deve kurtlarıyla onları helak edeceği anlatılır. Anlatılara göre Ye'cüc-Me'cüc ortadan kalkınca insanlar tekrar saklandıkları yerlerden ortaya çıkacaklardır.[895]

Bu rivayetlerin haricinde İslam literatüründe onlarla ilgili pek çok hikaye ve olay anlatılmıştır. Bu öykülerin ve rivayetlerin büyük çoğunluğu Kur'an'la çelişmektedir. Dolayısıyla da anlatılan bu öyküler Yahudi ve Hıristiyan geleneğinin bir uzantısı olarak kabul edilmektedir. Rivayetlerde anlatılanlar büyük oranda Gog Magog öykülerinin İslami motifler eklenerek düzenlenmesinden ibaret olarak görülmektedir.[896]

Bunun yanı sıra yukarıda rivayetlerde anlatılan bu kavim, yeryüzünün bir bölgesinde muhtemelen Ermenistan ve Azarbeycan dağlarında bir yerde kıyamete kadar yaşayacaktır. Gog Magog öykülerinde de aynı bölgeye işaret edilmektedir. Bu ise İslam tarihinde bazı dönemlerde Türklerin ve Mogolların Ye'cüc-Me'cüc kavmi olarak görülmeleri sonucunu doğurmuştur.[897] Burada ilginç olan husus yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Avrupalı Hıristiyanların da Türkleri ve Mogolları Gog Magog kavmi olarak kabul etmiş olmalarıdır.

3. İyiyle Kötünün Son Savaşı: Armagedon

Daha önce Altın Çağ mitosuyla ilgili olarak da değindiğimiz gibi bir çok dinsel gelenekte genellikle dünyanın başlangıcı, mükemmel ve iyi olarak tasarlanmışken, sonunda da aynı mükemmelliğe dönüş olacağı düşünülmüştür. Bunun sağlanabilmesi içinse kötülüğün kaynağının ebediyyen kurutulması gerekmektedir. Bu yüzden de ebedi yaşama geçilecek

895 Bkz. Ahmed b. Hanbel, III, 77; İbn Mace, 32/Fiten 33, (II, 1353-1366).
896 Bkz. Çelebi, *Uzak ve Yakın Gelecekle*, ss.129-132.
897 Bkz. Çelebi, *Uzak ve Yakın Gelecekle*, ss.130-131.

olan kıyametten önce şeytan ve şeytanla birlikte hareket eden kötü ruhlar, kötülük güçleri ve aynı zamanda kötülüğün bizzat kendisi yok edilmelidir. Tüm bu temizlik faaliyeti ise nihai bir savaşla gerçekleştirilecek ve kötülük güçleri tam anlamıyla bozguna uğratılacaktır.

Yeni Ahitte bu savaş, savaşın yapılacağı alanın adından dolayı "Armagedon" olarak isimlendirilmiştir.[898] Armagedon isminin İbranice karşılığı "Har-Ma'ged'on" (här'magĕd'ŭn)'dur.[899] Har megiddo, Megiddo dağı ya da tepesi anlamına gelmektedir. Yahudi tarihinde önemli bir yere sahip olan bu dağ bir çok yenilgilere sahne olduğu için "keder dağı" adıyla da anılmaktadır. Har "tepe", Megiddo ise "vadi" anlamına gelmekle birlikte, aynı bölgede Megiddo isminde antik bir şehir de bulunmaktadır. Kent bugünkü İsrail devleti sınırları içerisinde Yizreel ovasına hakim bir yer olup, Mısır, Suriye-Mezopotamya yolu üzerinde bulunan stratejik öneme sahip bir yerdir.[900] Bu stratejik önemine binaen tarihte Kenanlılar, Mısır, Suriye ve Romalılar arasında burada bir çok savaş yapılmıştır. Burada yapılan savaşlarla ilgili en eski belge MÖ 15. yüzyıla aittir. Yaklaşık olarak MÖ 1496 yılında Mısır kralı firavun III Tuthmosis'le isyancı Kenan krallarından bir grup arasında Megiddo'da yapılmıştır.[901] Kent III Tuthmosis'in kesin zaferi sonucunda Mısır egemenliğine girer ve Ramses VI'nın dönemine kadar yaklaşık olarak üç yüzyıl Mısır egemenliğinde kalır. Megiddo'da yapılan son iki savaştan birisi 1918'de Türklerle İngilizler arasında, diğeri ise 1948'de Araplar'la İsrail arasında cereyan eder.[902]

---

898 Vah., 16:16.

899 John D. Davis, *The Westminster Dictionary of the Bible*, The Westminster Press, London ve New York, 1944, ss.226-227.

900 Arkeolojik buluntular, antik Megidda şehrinin fotoğraflarıyla Yizreel ovasının görünümleri için bkz. "Megiddo" http://www.mustardseed. net/html/pmegidd.html (16.05.2001).

901 Megiddo ve Megiddo savaşıyla ilgili ilk yazılı kaynak ve ayrıntılı bilgi için bkz. Henry Brested, *Ancient Records of Egypt: Historical Documents*, Chicago, 1906, c.II, ss.175-188.

902 "Megiddo" http://www.mustardseed.net/html/pmegidd.html (16.05. 2001).

Megiddo'nun Yahudiler için önemi, Musa'nın Mısır'dan İsrail halkını çıkarmasından sonra başlar (yaklaşık olarak MÖ 13. yy.). Mısır'dan çıktıktan sonra Filistinlilerle ilk savaşlarını burada yaptıkları ve yine Mısır ve Suriyelilerle burada savaştıkları iddia edilmektedir.[903] Eski Ahit'te burada öldürülen Yahudi krallarından ve bunların yaptıkları bazı savaşlardan söz edilmektedir. Hakimler kitabında Megiddo suları yanında Kenan krallarının Sisera'ya karşı cenk ettikleri anlatılır.[904] Yudah (Yahuda) Kralı Ahaziah (Ahazya) (ö. MÖ 849) tuzağa düşürülerek Yoram tarafından Megiddo'da öldürülür. Annesi de lanetli, fahişe kadın nitelendirmesine muhatap olur, sarayın penceresinden aşağıya atılır ve cesedi köpekler tarafından parçalanır.[905] Bir başka Yahuda kralı Yoşiya (Josiah), Asur kralıyla savaşmakta olan Firavun Neko'yu durdurmak için onunla savaşır, fakat muvaffak olamaz ve Neko tarafından yaklaşık olarak MÖ 609'da Megiddo'da öldürülür.[906] Yoşiya'nın öldürülmesi Tarihler kitabında şöyle anlatılır: Firavun Neko, Fırat kenarına savaşmak için gitmektedir. Yoşiya önüne çıkar ve onu durdurmak ister fakat o ilginç bir cevap verir: "Ey Yahuda kralı benden sana ne? Bu gün sana karşı değil, ancak kendisiyle cengim olan eve karşı gidiyorum ve Tanrı bana çabuk davran diye emretti". Yoşiya, firavunu dinlemez ona saldırır ve öldürülür.[907] Yoşiya'nın öldürülmesinin Tanrı'nın bir gazabı olarak algılanması ve Firavun'un tanrının emrini uygulamak üzere hareket ettiğinin iddia edilmesi şaşırtıcıdır.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere İsrailoğulları tarihinde özellikle savaşlar ve çekişmelerle ilişkili olarak özel bir yere sahip olan Har-Megiddo'yla ilgili Eski Ahit'teki bu anlatımlar eskatolojik olmaktan ziyade tarihsel olaylarla ilgilidir.

---

903 Bkz. "Armageddon" http://home.att.net/~armageddon_watch/megiddo.html (16.05.2001).
904 Hak., 5:19.
905 II. Kral., 9:21-37.
906 II. Kral., 23:28-30.
907 II. Tar., 35:20-24.

Fakat dünyadaki son savaşla ilgili olup olmadığı çok açık olmamakla birlikte Zekarya'da Kudüs'e karşı toplanan bir ordudan, bir milletler ordusundan söz edilmektedir. Yahve'nin onları bozguna uğratacağını, askerlerin üzerlerine yağan ateş nedeniyle birer meşaleye dönüşeceklerinden, Kudüs'te oturanların Rablerinin desteğiyle onları birer birer bulup öldüreceklerinden bahsediliyor. Geleceğe matuf olarak anlatılan bu savaş senaryosunda Davud'un evine özel vurgu yapılır ve onun yüceltileceği, ona karşı savaşan tüm milletlerin ise helak olacağı ifade edilir. Yahve, insanların o günkü sıkıntısını ise "o gün Kudüs'te, Megiddon vadisindeki Hadadrimmon dövünmesi gibi büyük dövünme olacak"[908] diye ifade eder.

Bunun dışında dünyanın sonunda yapılacak savaşların özel olarak Vahiy kitabında belirtildiği gibi Megiddon vadisinde olacağı yolunda bir bilgi yoktur.

Ölü Deniz yazmaları arasında yer alan "Savaş Yazmaları"nda Vahiy kitabıyla uyum gösteren bir savaş anlatılmaktadır. Buna göre ışığın oğulları ile karanlığın oğulları arasında gerçekleşecek olan bu savaşta ilk saldırı ışığın oğullarından gelecektir. Karanlık oğulları ya da şeytanın askerleri olarak nitelendirilen grup içerisinde başta Antikrist olarak nitelendirilen Belial olmak üzere İsrailoğullarının neredeyse bütün düşmanları zikredilir. Bu tarih, hem Tanrı halkının kurtuluş zamanıdır, hem de tüm dünya halkları için bir kurtuluş anıdır. Şeytanla birlikte bütün şeytan taraftarları bu savaşta yok edilirler. Bundan sonra "ışığın oğulları" için mutluluk, barış ve huzur dönemi başlamıştır.[909]

Zamanın sonundaki bir dünya savaşıyla ilgili daha açık ifadelere Sybilline Oracles'de rastlıyoruz. Burada zamanın sonunda ayın en son gününde imansızlar ve hilekarlara karşı müthiş bir dünya savaşı olacağı anlatılır. Bir Antikrist ola-

908 Zek., 12:1-11.

909 The War Scroll, 1:1-9; (Florentino Garcia Martinez, *The Dead Sea Scrolls Translated, The Qumran Texts in English*, E.J.Brill, Leiden, New York, 1994, ss.95, 115-116).

rak anlatılan Neron, dünyanın sonunda tekrar geri gelir ve bütün dünyaya kendi önünde diz çöktürürken kralları emri altına alır. Neron, büyük bir dünya savaşı başlatır. Savaş o kadar şiddetlidir ki öldürülenlerin kanları ırmak olur ve göllere, denizlere akar. Bu sahne Vahiy kitabında "...Tanrı büyük öfkesinin cenderesine attı. Kentin dışında sıkılan cendereden kan aktı. Kan, bin altı yüz ok atımı çapındaki bir alanda atların gemine kadar yükseldi"[910] şeklinde ifade edilir. Gazap/hüzün ovası bir kan gölüne dönüşecek ve kralın akibeti kötü olacaktır. Bu esnada bütün yeryüzünü soğuk bir kış kaplayacak ve kötülük savaşı yeryüzünün her yerine yayılacaktır. Daha sonra Tanrı gökyüzünden bu adamın ve onunla birlikte olan kötülük güçlerinin üzerine ateş yağdıracaktır. Ateşin yanı sıra kötülük güçlerinin üzerine yağmur, yıldırım gönderilecektir. Karanlığın askerleri olan bu kötülük güçleri hüzne kapılacaklar, içleri iyice kararacak ve sonunda tüm gökyüzü karartılacaktır. Sadece insanlara zarar vermeyecek, aynı zamanda tabiatın da dengesini alt üst edecek olan bu savaşta hayvanlar ve bitkiler de ciddi anlamda zarar görecektir. Savaş sona erdiğinde geriye sağlam pek bir şey kalmayacaktır. Ama kötülük güçleri de ortadan kalkacaktır. Barış dönemi gelecek ve sonra felaketin duruşması yapılacaktır.[911]

Yahve'nin bu son savaşı, sadece şeytana ya da onun oğlu ve yoldaşı kabul edilen Antikrist'e veya Gog ve Magog'a karşı değil, aynı zamanda kendisine inanmayan, ahdine vefa göstermeyen insanlara karşı da yapılan bir savaş, bir yıkımdır. Zira "bir araya gelin ey utanmaz millet"[912] çağrısına muhatap kıldığı İsrailoğullarına Rabbin intikam gününün yaklaştığı ve o gün gelmeden önce toplanmaları isteniyor. O gün dehşetli bir gün olacaktır ve günün dehşetinden karşıt güçlerin askerleri savaş alanını terk edeceklerdir.[913] Yahve, asi, pis, gaddar şehir olarak nitelendirdiği Ninova'yı kendisine itaat

910 Vah., 14:19-20.
911 Sibylline Kehanetleri, V:361-385.
912 Tsef., 2:1.
913 Tsef., 2:4.

etmedikleri, şeriatı değiştirdikleri, döneklikleri ve hainlikleri nedeniyle içinde bulunanlarla birlikte yerle bir edeceğini o şehirde taş üstünde taş bırakmayacağını özellikle ifade eder.[914] Yahve, insanların kendisinden başkasına kulluk etmelerini kıskandığını, bu nedenle öfkelendiğini onlara gücünü, öfkesini göstermek için ayağa kalktığını ve bir araya topladığı tüm muhalifleri ateşiyle yok edeceğini ifade etmektedir. Bu durum şöyle ifade edilir:

> Bundan ötürü ava kalkacağım güne kadar bekleyin. Rabbin sözü, çünkü hükmüm milletleri toplamaktır ta ki, ülkeler üzerinde gazabımı kızgın öfkemin hepsini dökmek için onları bir araya getireyim çünkü bütün dünya kıskançlığımın ateşiyle yutulacaktır.[915]

Şehrin sokaklarından oluk oluk kan akacağını ifade eden Vahiy, 14:19-20 ile Sibylline Oracles'deki özelde yıkıma uğrayan şehir, genelde ise yerle bir olan dünya tasvirleri arasındaki benzerlikler oldukça dikkat çekicidir.

Benzer bir savaş anlatımına Enoch'un kitabında da rastlamaktayız. Enoch, iyi varlıklarla kötüler ve günahkarlar arasında geçen ve iyilerin zaferiyle sonuçlanan dehşetli bir savaş sahnesi anlatır. Savaş o kadar şiddetli olacaktır ki oğullar, torunlar bir tarafta, kardeşler başka bir tarafta ölmüş olacaklar ve kimse bir diğerinin vahşice öldürülmesine mani olamayacak, buna gücü yetmeyecektir. Ölenlerin kanları ise bir ırmağa dönüşerek yollar boyunca akacaktır. Atlar, öldürülen günahkarların kanlarına basarak ilerleyecektir. Fakat bir müddet sonra savaş arabaları akan bu kanların çokluğundan dolayı oluşan sel dalgaları arasında batacaktır. Savaş, tan vaktine kadar sürecek ve güneş doğana kadar herkes bir diğerini boğazlamaya devam edecektir. Bu günlerde melekler kutsal yerlere, aşağıya ineceklerdir. "En İyi" ya da "Mutlak İyi" yargı günü için ortaya çıkacaktır. Günahkarlar arasında büyük yargılamayı gerçekleştirmek için onları bir araya toplayacak ve yargılama başlayacak-

914 Tsef., 3:14.
915 Tsef., 3:8.

tır. "O" (En İyi) kutsal meleklerin koyuculuğu altında hareket etmektedir ve bütün dünyaya tekrar erdem, fazilet ve mutluluk yerleşene kadar mücadele eder. Melekler onu gözbebekleri gibi korumaktadırlar. Yeryüzünden günah, kötülük tamamen ortadan kalkana kadar da onu korumaya devam ederler. Sonunda ise her şey biter, artık korku ve endişe kalmaz, hüzün bulutları dağılır. Çocuklar tekrar gülümsemeye başlar ve güvenle etrafa bakarlar. Günahkarlar ise yargılamadan sonra ateş gölüne, çukuruna atılarak yakılırlar.[916]

Yuhanna'nın Vahyi'nde tüm bu son savaş senaryolarının daha sistematik hale getirildiği, anlatımın biraz daha zenginleştiği gözlenmektedir. Yuhanna, "keder dağı" ya da "hüzün vadisi" adlarıyla da anılan Armagedon'u bu son savaşın alanı olarak gördüğünü ifade eder. Son savaştan söz eden diğer metinlerin hiç birisinde savaşın Armagedon'da yapılacağına dair kesin bir işaret yoktur. Fakat anlatılan savaş sahneleri diğer metinlerden hiç de farklı değildir. Yuhanna, öncelikle yedi tas gördüğünü, Tanrı'nın öfkesiyle dolu olan bu yedi tasın içeriği sırayla melekler tarafından yeryüzüne, ırmaklara, güneşe, canavarın tahtına, Fırat nehrine dökületeceği söylenilmektedir. Yedinci ve son tas ise havaya dökülür. Yedi tastan dökülen öfke, döküldüğü yerde varolan düzeni altüst ederken kaos ortamının oluşmasına, dünyanın giderek kötüleşmesine neden olur. Altıncı tastan sonra ejderhanın, canavarın ve sahte peygamberin ağzından üç kurbağa çıkar. Bu üç kurbağa mucizeler yapan kötü cinlerin ruhlarıdır. Bu ruhlar Tanrının gününde ona karşı savaşacak olan kralları ve halklarını Armagedon'da toplamakla görevlidirler. Yedinci tastan sonra savaş ya da yıkım başlar. Şimşekler çakar, şiddetli depremler olur, kentler yerle bir olur, adalar, dağlar, tepeler ortadan kalkar. Gökten insanların üzerine her biri kırk kilo ağırlığında şiddetli bir dolu yağar. Bu dolu belası öylesine korkunçtur ki insanlar bu beladan ötürü tanrıya söverler.[917] Burada öfkeli, intikam alıcı

916 I Enoch, 100:1-7.
917 Vah., 16:1-21.

şeytana düşman olduğu kadar insandan da kendisine tapınmadığı için nefret eden merhametsiz bir tanrı tipi vardır.

Bir başka bölümde Yuhanna, savaşın önde gelen yedi kralının başkomutan olarak "canavar"ı seçip tüm yetkilerini ona devredeceklerini ve hepsinin canavarın liderliğinde "Kuzu"yla (İsa Mesih) savaşacağını; fakat Kuzu'ya yenileceklerini ifade etmektedir. Diğer metinlerde, Ninova'nın Neron'un kenti diye adlandırılan Roma'nın yıkılacağı özellikle belirtilirken burada da Babil'in yerle bir olacağı iddia edilmektedir.[918] Şeytan ya da diğer adıyla ejderha, Mesih'in gelmesi öncesinde Antikrist aracılığıyla dünyaya egemen olmaya çalışmış, fakat bu çok kısa sürmüştür. Gökten gelen bir melek, ejderhayı tutup bin yıllığına elindeki zincirle bağlar.[919] Bu sürenin sonunda serbest kalan şeytan, tekrar eski dostlarını harekete geçirir ve dünyanın dört bir yanındaki insanların ayaklanmasını sağlar. Onun ordusuna katılanların sayısı denizlerin kumu kadar çoktur.[920] Tıpkı diğer metinlerde olduğu gibi ejderha, canavar, sahte peygamber, krallar ve onlarla birlikte olan çok sayıdaki insanlar gökten yağan ateşle etkisiz hale getirilirler. Sonra hepsi toplanarak ateş ve kükürt gölüne atılırlar.[921] Şeytan ve onunla birlikte tüm kötü varlıklar ebediyyen ortadan kalkmış olurlar ve böylece nihai zafer iyinin ve aynı zamanda Tanrı'nın olmuş olur.[922]

Benzer bir savaş motifi de Sâbiî metinlerinde yer almaktadır. Öncelikle dünyanın sona yaklaştıkça kötüleşeceğini, adaletsizliğin, zulmün, sefahatin artacağı, kralların insanlara zulmedeceği, hatta yaban eşekleri gibi insanların derilerini yüzecekleri, denizlerden balıkların çekileceği, yaban eşeklerinin dağlardan gideceğini ve her şeyin tersine işlemek suretiyle

---

918 Bkz. Vah. 17 ve 18. bölüm.
919 Vah., 20:1-3.
920 Vah., 20:7-8.
921 Vah., 19:19-21; 20:9-10.
922 Amerika'da yapılan bir ankete göre halkın % 31'i dünyanın Armageddon savaşıyla son bulacağına ve bu savaşın Megiddo'da çıkacak olan bir nükleer savaş olacağına inanmaktadırlar. Bkz. Grace Halsell, *Tanrıyı Kıyamete Zorlamak*, Kim Yayınları, Ankara, 2002, ss.32-33.

tam bir kaos ortamının oluşacağı öngörülmektedir. Böyle bir atmosfer içerisinde Sâbiî takvimine göre 800. yılda büyük bir savaş çıkar ve dünyanın bütün erkekleri bu savaşa iştirak ederler. Savaştan sonra erkek nüfusu iyice azalacağı için kadınlar erkek bulabilmek umuduyla gün boyu gezinirler, ama bulamazlar. 803. yılda ise sahte Mesih ortaya çıkar ve dünyaya egemen olur. Onun egemenliği "son kral" ya da "son savaşçı" adı verilen Mesih Praşai Siva geldiğinde her şey düzelir ve altın çağ başlar; kötülük bir daha ortaya çıkmaz.[923]

Genellikle bazı hadis rivayetlerine dayanan İslam geleneğinde de Deccal'le Müslümanlar arasında cereyan edecek bir savaştan söz edilmektedir. Buna göre ilk olarak Deccal, Şam'da Duman dağında Müslümanları kuşatır.[924] Müslümanlar bu kuşatmadan kurtulurlar. Daha sonra Deccal, Ürdün içlerine yönelir. Seniyetü Efik'e gelir. Allah'a ve ahiret gününe inanan herkes orada beklemektedir.[925] Fecre kadar namaz kılan Müslümanlar, fecir vaktinde saldırıya geçmek için hazırlanırlar. Sabah namazı sırasında Meryem oğlu İsa gelir, Müslümanlara namaz kıldırır.[926] İsa, namazı bitirdikten sonra mızrağını alır ve Deccal'e doğru gider, mızrağını onun kalbine saplar ve orada öldürür.[927] Bu esnada Deccal'in safında olanlar da bozguna uğrarlar. Rivayetlere göre bu kimseler Yahudilerdir. Bozguna uğrayıp kaçan Yahudileri Müslümanlar kovalarlar. "O gün onları hiçbir şey gizlemez! Öyle ki ağaç bile; "Ey Mü'min, işte bir kafir" der."[928] Yine başka bir rivayette ağaçların ve taşların dile gelerek arkasında saklanan bir Yahudi olduğunu haber verecekleri ifade edilmektedir.[929] Deccal'in Hıristiyanlıkta olduğu gibi bir Yahudi olarak

923 Gündüz, *Sâbiîler*, ss.125-128.
924 Ahmed b. Hanbel, III, 368; S.Eyyub, *Deccal Komplosu*, s.295.
925 Alâüddin Ali b. Hüsâmüddin el-Hindî el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, c.XIV, s.314'den aktaran S. Eyyub, *Deccal Komplosu*, s.296.
926 Ahmed b. Hanbel, IV, 217.
927 Ahmed b. Hanbel, IV, 217. İsa'nın Deccal'i öldürmesiyle ilgili bir minyatür için bkz. Ekler, Resim 20.
928 Ahmed b. Hanbel, IV, 217.
929 Müslim, 52/Fiten, 82, 2922 (III, 2239).

görülmesi ve savaş esnasında ele geçirilen her Yahudinin öldürülmek istenmesi ilginçtir. Zira benzer antisemitik düşüncelerden hareketle Ortaçağda Avrupalı Hıristiyanların da Yahudi avına çıktıkları ve yakaladıkları Yahudileri öldürdükleri anlatılmaktadır.[930]

İslam geleneğinde Deccal'le yapılacak bu savaşın dışında anlatılan bir diğer savaş öyküsü de yukarıda temas ettiğimiz gibi Ye'cüc-Me'cüc'le İsa arasında gerçekleşecektir. İsa'nın onları kuşatacağı, ama öldürücü darbeyi indirmeyeceği bunun üzerine de Allah'tan yardım isteyeceği ve Allah'ın da kurtlar yardımıyla onları helak edeceği anlatılır. Ye'cüc-Me'cüc İsa onları durdurmadan önce ulaşabildikleri yeryüzünde gezen her canlıyı öldürürler. Onların karşısına hiçbir güç çıkamaz. Böylelikle yeryüzü tam bir kaosla karşı karşıya kalır. Fakat bu rivayetlere göre İsa gelerek duruma müdahale eder ve insanları Allah'ın yardımıyla kurtarır.

Armagedon ya da kıyamet savaşının dinsel metinlerin dışında da özellikle siyasi hayatta kullanılmış olması dikkat çekicidir. Zira bu savaşla ilgili teori ve anlatımlar sadece dinsel metinlerde ya da dindarlar arasında yer almamaktadır. Bazı çevrelerce Birinci ve İkinci Dünya savaşları büyüklüklerinden ötürü Armagedon savaşı olarak nitelendirilmişlerdir. Bunun yanı sıra modern devletlerin liderlerinin bile zaman zaman bu kavramları kullanarak propaganda yaptıkları görülmektedir. Örneğin ABD'nin eski başkanlarından Ronald Reagan, 1971'de Libya'nın komünizme kayması üzerine yaptığı bir değerlendirmede, bu olayı Armagedon'un çok uzak olmadığının bir işareti olarak kabul ettiğini söylemiştir. Yine 1976'daki bir röportajında benzer ifadeleri kullanan Reagan, 1980'de "biz Armagedon nesliyiz" ifadesini kullanmıştır.[931]

930 Bkz. Cohn, *The Pursuit*, ss.142-148.
931 Grasso, *The Millennium Myth*, s.8.

Sonuç

Genelde bütün dinsel geleneklerin özelde Ortadoğu dinlerinin bir anlatım tarzı ya da kutsalı açıklama yöntemi olarak kullandıkları mitoslar, dinlerin ayrılmaz birer parçası haline gelmiştir. Eskatoloji mitosları Ortadoğu dinsel gelenekleri içindeki mitos türleri arasında önemli bir yere sahiptir. Gerek Ortadoğu'nun değişken siyasal ve dinsel yapısı, gerekse bununla yakından ilişkili olan sosyo-kültürel kaos ortamı, çoğu zaman insanların yaşadıkları hayattan hoşnut olmamalarına ve beklentilerini geleceğe yöneltmelerine neden olmuştur. Eskatoloji mitosları insanların geleceğe yönelen bu beklentilerine yön vermenin ötesinde aynı zamanda buna anlam kazandırmıştır. İnanılan değerlerle bütünleşmiş bir gelecek beklenilmeye ve adalet, barış, mutluluk, zenginlik gibi güzel şeyler umut edilmeye başlanılmıştır.

Kuşkusuz eskatoloji mitoslarının gelişmesinde yaşanılan hayatın doğrudan bir ilgisi olmakla birlikte tek etkenin "yaşanılan şartlar" olduğunu düşünmek yanlış olur. Çünkü bazı dinsel geleneklerde bizzatihi yeryüzü kötü kabul edilirken, diğer bazı geleneklerde ise yeryüzünün kaos güçlerinin kontrolünde olduğuna inanılır. Bu inanç ise insanların yeryüzüne ve yeryüzü hayatına sıcak bakmamalarına ve onu kötü olarak görmelerine neden olmuştur.

Mitosun en önemli işlevlerinden birisi kutsalı, metafiziği anlamaya/algılamaya yönelik bir özellik taşımasıdır. Bu bağlamda eskatoloji mitosları metafiziği anlama çabasının bir ürünü olarak değerlendirilebilir. Zira gelecek ya da dünyanın sonu meselesi insanoğlunun en çok merak ettiği bilinmeyenler arasında yer almıştır. Bu nedenle de dinsel geleneklerde her geleneğin kendi teolojik yapısına uygun tarzda, dünyanın başlangıcıyla ilgili tasavvurlar gibi dünyanın sonuyla ilgili tasavvurlar da geliştirilmiştir. Bu çerçevede politeist, düalist ya da monoteist gelenekler arasında sonla ilgili farklılıklar bulunmaktadır.

Diyaspora dönemlerinde gelen Yahudi peygamberlerin öğretileri "dünyanın sonunun yaklaştığı" mesajını içermektedir. Aynı mesajın Hıristiyanlıkta ve hatta İslam'da önemli bir yere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Eldeki mevcut kaynaklardaki eskatolojik mesajlar, dünyanın sonunu haber vermenin yanı sıra kıyamet öncesi bir ya da birkaç dönemden söz etmektedirler. Sözü edilen bu dönemlerde insanların yeryüzünde o güne kadar tatmadıkları bir mutluluğu tadacakları ifade edilmektedir. Bu durum acı çekilen, mutsuz olunan bir yaşamın karşılığı ya da yeryüzüne egemen olan kötülüğe karşı kazanılan zaferi ifade etmektedir.

Dünyanın sonuna doğru ilahi kaynaklı bir kurtarıcının gelerek insanları kurtaracağı, kötülüğü, zulmü, adaletsizliği ortadan kaldıracağı inancı, Ortadoğu'nun diğer dinsel geleneklerinde olduğu gibi Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'da da mevcuttur. Bu kurtarıcı Yahudi geleneğine göre Davud soyundan gelecek olan bir lider yani kraldır. Öncelikle İsrailoğullarının dağınık on iki boyunu bir araya toplayacağı beklenilen bu şahıs, daha sonra İsrailoğullarının düşmanlarını etkisiz hale getirerek onların tekrar topraklarına, yani Kudüs'e geri dönmelerini sağlayacaktır. Eski Ahit'te kutsanmış kral ve rahipler ya da peygamberler için kullanılan Mesih kavramı, eskatolojik beklentiler doğrultusunda gelmesi beklenilen bu kurtarıcıyı ifade etmek için kullanılmıştır. Beklenilen kur-

tarıcı/Mesih, İsrailoğullarını topraklarına geri döndürmenin yanı sıra Kudüs'ü yeniden imar ve Süleyman mabedinin inşası gibi işler de yapacaktır. Bütün bunlarla birlikte Mesih, İsrailoğullarını bağımsızlıklarına ve özgürlüklerine kavuşturacak sıradan herhangi bir lider değildir. O tanrı Yahve tarafından özel olarak seçilmiş ve görevlendirilmiş bir kişidir. Hatta Talmud'da yer alan ifadelere göre onun ismi ilk yaratılan yedi şey arasındadır. Bu inanç Mesih'e kutsallık kazandırmanın ötesinde bütün olayların Yahve'nin özel planı olarak kabul edildiğini göstermektedir. Yani tanrı Yahve, hayat başlamadan önce hayatın nasıl süreceğine ve nasıl biteceğine karar vermiştir.

Eski Ahit'te ve apokaliptik metinlerde kaos güçlerinden ve özellikle şeytandan söz edilmekle birlikte, yaşanılan bütün kötü olay ve tecrübelerin İsrailoğullarının kendi günahlarının bir sonucu olduğuda vurgulanır. Tanrı'nın ahdine bağlı kalmama ve tanrısal düzene ihanet etme gibi günahlar nedeniyle bu kötü tecrübeleri yaşayan "seçilmiş halkı" bütün bu olumsuz tutum ve tavırlarına rağmen Tanrı, seçtiği kurtarıcıyla ya da Mesih'le yeniden esenliğe kavuşturacaktır. Tanrı'nın halkını esenliğe kavuşturacak olan bu kurtarıcı her ne kadar Davud soyundan bir kişi ya da başka tarihsel şahsiyetler olarak betimlense de bazı kutsal metinlerde Davud'dan tarihsel bir şahsiyetin çok ötesinde mitolojik bir varlık olarak söz edilir.

Eskatolojik kurtarıcı beklentisinin diğer eskatoloji mitosları gibi özellikle diyaspora dönemine ait metinlerde çok güçlü olarak yer aldığı görülmektedir. Bu yönüyle genelde eskatoloji mitoslarının özelde kurtarıcı tasavvurunun yaşanılmayan mutluluğu arama çabası olduğunu söyleyebiliriz.

Kristosentrik bir din olan Hıristiyanlıkta ise kurtarıcı motifi çok daha güçlü olarak karşımıza çıkar. Yahudi geleneğinde tarihsel ya da mitolojik bir insan olan kurtarıcı, Hıristiyanlıkta yeryüzünde bedenleşen, insanların günahı için çarmıha gerilen ve ölüp dirilen bir tanrısal Oğul'a dönüşür. Tanrısal Oğul İsa Mesih insanlığın kurtuluşu için iki aşamalı bir ilahi

plan çerçevesinde kurtarıcılık faaliyetini yerine getirecektir. Hıristiyan geleneğinde varsayılan İsa'nın yeryüzünde bedenleşme, çarmıha gerilme, ölme ve dirilme şeklinde gerçekleşen ilk faaliyeti kurtuluşun ilk aşamasıdır. Planın ikinci ve son kısmını tamamlamak üzere geri gelecektir. Bütün Hıristiyanlar Montanistler ya da Adventinistler gibi İsa Mesih'in gelişiyle ilgili radikal bir beklentiye sahip olmasalar da genel olarak onun bir gün gökteki tahtından yere ineceğini umut ederler. Bununla birlikte bazı Hıristiyanlara göre İsa Mesih, bu ikinci gelişinde sadece yargılamayı gerçekleştirecek ve bir krallık kurmayacaktır.

İslam geleneğinde beklenen kurtarıcı Mehdi'dir. Yalnız Mehdi'den önce ölmediğine inanılan İsa'nın yeryüzüne inerek Deccal ve Ye'cüc-Me'cüc gibi kaotik güçlerle mücadele edeceğine ve Deccal'i öldüreceğine inanılır. Gerek İsa'nın ölmediği ve dünyanın sonunda tekrar geri geleceği ve gerekse eskatolojik bir kurtarıcı olarak Mehdi'nin geleceğiyle ilgili hiçbir ifade Kur'an'da yer almazken bu konuda hadis literatürü zengin bir malzeme sunar. İsa'nın ölmediği ve Mehdi'nin geleceği inancının önemli bir eskatolojik inanç olmasına karşın Kur'an'da hiç yer almaması bu inançların Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi İslam dışı kaynakların etkisiyle geliştiği tezini desteklemektedir.

Gelecek dönem mitosları arasında önemli yer tutan Tanrı'nın Krallığı beklentisi ise eskatolojik düzlemde tanrının yeryüzü egemenliğine el koymasını ifade etmektedir. Tanrı-Kral motifi Eski İran'dan Mısır'a, Sümer'den Babil'e kadar Ortadoğu'nun birçok yöresine ilişkin dinsel geleneklerde varolan dinsel geleneklerde varolan bir özelliktir. Bu beklentinin özünü insanlardan müteşekkil yöneticilerin zulüm ve despotizme dayalı yönetimlerinin aksine mutlak anlamda en ideal, en adil ve en doğru yönetimin tanrı tarafından sağlanacağı inancı oluşturmaktadır. Dolayısıyla kaos güçleriyle de ilişkilendirilen dünyevi despot yöneticilerin egemenliğinin sonsuza kadar sürmemesi beklentisi Tanrı'nın Krallığı mitosunun teme-

linde yer alan önemli bir düşüncedir. Bu bağlamda Yahudi geleneğinde Mesih, tanrının kurtarma planının bir parçasıdır ama tamamı değildir. Mesih'in faaliyetlerinin sonunda Tanrı Siondaki tahtına oturarak egemenliği kendi eline alacak ve oradan tüm dünyayı sonsuza kadar yönetecektir.

Hıristiyan geleneğinde ise Tanrı'nın Krallığı, genelde eskatolojik bir beklenti olarak yer almakla birlikte, özelde bu krallığın İsa Mesih'in ölümden dirilişi ile halihazırda başladığı kabul edilmektedir. Parousia öncesi bu krallık Kilise'nin manevi şahsında sürmektedir. Bu krallığın mükemmelliğe ulaşması ise tanrısal Oğul'un yeryüzüne gelerek şeytanın egemenliğine tamamıyla son vermesiyle gerçekleşecektir. Oğul görevini tamamladığında ise krallığı Baba'ya teslim edecek ve "son" gerçekleşecektir.

Kuşkusuz, tanrının tarihin sonunda yeryüzüne radikal bir müdahalede bulunarak yeryüzünün bütün krallıklarına son vermesi ve kendi kontrolünde yeni bir düzen/krallık kurması beklentisi, yoğun olarak siyasal motifler taşımaktadır. Zira bu beklenti, mevcut iktidarlara karşı zımmen de olsa bir hoşnutsuzluk ve başkaldırı düşüncesiyle birlikte yasal olmadıkları, ileride bir gün mutlaka sona erecekleri ve süregelen zulümlerinin devam etmeyeceği kanaatini taşımaktadır.

Kurtarıcı fikri ve Tanrı'nın Krallığı beklentisiyle yakından ilişkili olan Altın Çağ mitosu yeryüzü cennetini aramanın bir ifadesidir. Ortadoğu dinlerinde genellikle bu mitosun insanlığın başlangıçta var sayılan cennete ya da diğer bir ifadeyle mükemmelliğe dönüş özlemi çerçevesinde kurgulandığı dikkati çekmektedir. Bu bağlamda Yahudilikte bu mitosun bir yönüyle başlangıçtaki bahçeye/cennete dönmenin, diğer yönüyle ise mükemmel dönem olarak adlandırılan Davud dönemine dönmenin ifadesi olduğu görülmektedir.

Dünyanın yaratılışı öyküsü çerçevesinde dünya genellikle yedi döneme ayrılır ve tanrının dinlendiği zamanı simgeleyen son dönem ya da yedinci dönem Altın Çağ'ı ifade eder. İlk dönem Hıristiyanları ve kilise babalarının da Şabat teorisini be-

nimseyerek dünyayı yedi bin yıla ayırdıkları ve yedinci bin yılın İsa Mesih'in krallık dönemi olacağını ileri sürdükleri görülmektedir. Bununla birlikte Hıristiyanlıkta konu ile ilgili tek bir anlayıştan söz etmek güçtür. Zira bazı Hıristiyanlara göre dünyanın ömrü yedi bin yıl değil sekiz bin yıldır ve bin yıllık krallık sekizinci dönemdir. Yine bazı Hıristiyanlara göre de yedinci bin yıllık dönem İsa Mesih'lin ilk gelişiyle başlamıştır.

Tüm bunlarla birlikte Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde binyılcılık güçlü bir mitostur. Tertullian gibi ünlü kilise babalarının da içinde yer aldığı Montanizm hareketi binyılcı bir harekettir. Fakat resmi kilise çevreleri Kilise otoritesine zarar verdiğinden ötürü bu anlayışın savunulmasına pek sıcak yaklaşmamışlardır. Bununla birlikte bu mitos Hıristiyanlık içinde günümüze kadar varlığını korumuş ve bazı heretik akımların doğmasına neden olmuştur.

Kaotik güçlerin tarihin sonunda yeryüzü egemenliği için son bir mücadeleye kalkışacakları inancı başta eski İran olmak üzere bir çok Ortadoğu dinsel geleneklerinde mevcuttur. Başlangıçtaki düşman ya da canavar olarak adlandırılan şeytanın tarihin sonunda Mesih'in karşısına başka bir varlık çıkaracağından söz edilir. Mesih Karşıtı olarak ifade edilen bu kişi dünyanın sonuna yakın dönemlerde kötülüğün had safhasına çıktığı bir dönemin sorumlusudur. Yahudilik gibi bazı geleneklerde eskatolojik Mesih Karşıtı motifinin tarihsel şahsiyetlerle de ilişkilendirildiği örneğin bir çok kralın ya da yöneticinin bu sıfatla nitelendirildiği bilinmektedir. Nitekim Hıristiyanlıkta geçmişte ve günümüzde bir çok tarihsel şahsiyet "Mesih Karşıtı" olmakla suçlanmıştır. Bununla birlikte gerek Yahudilikte ve gerekse Hıristiyanlıkta eskatolojik bağlamda Mesih Karşıtı olan belirli bir figürün ortaya çıkacağı da beklenilmektedir.

Yine Ortadoğu dinlerinde kötülüğe, kötü güçlere ve Mesih Karşıtı'na karşı yapılacak son bir savaştan söz edilir. Bu son savaş iyilerin ve inançlıların kötülere ve inançsızlara vuracakları son darbe olarak düşünülür.

Birbiriyle benzer motifler içeren eskatolojik mitoslar Eski ve Yeni Ahit'te yer alan pek çok metinden destek almakla, beslenmekle birlikte büyük oranda apokaliptik metinlerde bulunmaktadır. Yahudilerin en sancılı günlerinde doğan ve oradan da Hıristiyanlığa intikal eden apokaliptik gelenek acının ve zulmün biteceğini haber vermesinin yanı sıra insanların geleceğe umutla bakmalarını sağlamış ve iyi günlerin yakında olduğunu ısrarla vurgulamıştır. Apokaliptik geleneğin en önemli iki metni Daniel'in kitabıyla Yuhanna'nın Vahyidir. Her iki metnin de yazarları, Daniel ve Yuhanna kendi yaşamlarında büyük sıkıntılar ve zorluklar çekmiş olan şahsiyetlerdir. Bu da bu metinlerin genelde ilgili din mensuplarının çektikleri acıların bir ifadesi olmakla birlikte özelde yazarlarının kişisel psikolojilerinin ve sosyo kültürel tecrübelerinin bir ifadesi ve dışa vurumu olduğunu göstermektedir. Ancak metinlerde bu dışa vuruş bireysel değil toplumsal bir beklenti tarzında ifade edilmektedir.

Bibliyografya

Anderson, Bernhard W., **Understanding the Old Testament**, Prentice-Holl Inc. New Jersey, 1975.

Atay, Hüseyin, "Mesih Hakkında Bazı Düşünceler", **Ehl-i Sünnet Tetkikleri,** Eksen Yayıncılık, İstanbul, 1989.

Ateş, Süleyman, **Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri,** Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1989, c.2.

Augustin, **The City of God**, http://www.ccel.org/fathers2/ NPNF1-02/npnf1-02-06.htm#TopOfPage, (the Christian Classics Ethereal Library at Calvin College, Last updated on May 27, 1999).

, **On The Psalms**, http://www.ccel.org/fathers2/NPNF1-08/npnf1-08-07.htm#P242_19531 (the Christian Classics Ethereal Library at Calvin College, Last updated on May 27, 1999).

, **Tractates on John**, http://www.ccel.org/fathers2/NPNF1-07/npnf1-07-05.htm#P202_6621, (the Christian Classics Ethereal Library at Calvin College, Last updated on May 27, 1999).

Aune, David Adward, **The Cultic Setting of Realized Eschatology in Early Christianity,** E. J. Brill, Leiden, 1972.

"**Armageddon**" http://home.att.net/~armageddon_watch/megiddo.html (16.05. 2001).

Awake, 8.10.1968, s.14; http://www.freeminds.org/ts3/oct868bjpg (last uptaded 07.04.2001).

Aydın, Mahmut, **Monologdan Diyaloğa, Çağdaş Hıristiyan Düşüncesinde Hıristiyan Müslüman Diyaloğu,** Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2001

, "Yahudi Bir Peygamber'den Gentile Tanrıya: İsa'nın Tanrısallaştırılma Süreci" **İslamiyat**, cilt 3, sayı 4, Ekim-Aralık 2000, ss. 47-74.

Bagavad Gita, Kutlu Ezgi, çev. Sevda Çalışkan, İmge Kitabevi, Ankara, 1995.

Bainton, Roland H., **A life of Martin Luther, Here I Stand,** The New American Library, London & New York, 1950.

Barnabas, **The Epistle of Barnabas,** http://www.ccel.org/fathers2/ANF-01/anf01-41.htm#P3130_520749, (the Christian Classics Ethereal Library at Calvin College, Last updated on May 27, 1999).

Bate, H.N. (tr.), **The Sibylline Oracles,** Haymarket, London & The Macmillian Company New York, 1918.

Bevan, Edwyn, **Hellenism and Christianity**, George H. Doran Company, New York, 1922.

Bolle, Kees W., "Myth", **E.R.,** c.10, ss.261-273.
Bonet-Maury, Gaston, "Ages of the World (Christian)" **E.R.E.,** c.1, ss.190-192.
Borg, M.J., **Jesus, A New Vision,** Harper Collins, New York, 1987.
Bousset, W., "Antichrist" **E.R.E.,** c.1, ss.578-581.
Bouttier, M., **Christianity According to Paul,** SCM Press, London, 1966.
Boynukara, Hasan, **Modern Eleştiri Terimleri,** Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1997.
Bratton, Fred Gladstone, **Yakın Doğu Mitolojisi,** çev. Nejat Muallimoğlu, M.Ü.İ.F.V.Y., İstanbul, 1995.
Brested, Henry, **Ancient Records of Egypt: Historical Documents,** Chicago, 1906, c.II.
Brown, John Pairman, "Kingdom of God" **E.R.,** c.8, ss.304-312.
Brown, W. Adams, "Millennium" **D.B.** c.3, ss.370-373.
Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, **es-Sahih,** Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
Bull, Malcolm (ed.), **Apocalypse Theory and the Ends of the World,** Blackwell, Oxford, 1995.
Bultmann, Rudolf, **History and Eschatology, The Presence of Eternity,** Harper Torchbooks, New York, 1962.
, **Jesus and the Word,** Collins Fontana Books, London, 1958.
, **Jesus Christ and Mythology,** Charles Scribner's Sons, New York, 1958.
, **Primitive Christianity in its Contemporary Setting,** Thames and Hudson, London, 1983.
, "New Testament and Mythology" **Kerygma and Myth, A Theological Debate,** R. Bultman (ed.), Harper Row Publishers, New York, 1961, ss.1-44.
Campbell, Joseph, **Batı Mitolojisi,** çev. Kudret Emrioğlu, İmge Kitabevi, Ankara, 1995.
, **İlkel Mitoloji,** çev.: Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara, 1995.
, **Yaratılış Mitolojisi,** çev. Kudret Emrioğlu, İmge Kitabevi, Ankara, 1994.
Canan, İbrahim, **Kütüb-i Sitte, Muhtasarı Tercüme ve Şerhi,** Akçağ Yayınları, Ankara, 1991, c.12.
Carmichael, Joel, **The Death of Jesus,** Victor Gollancz Ltd., London, 1963.
Carpenter, Edward, **The Origins of Pagan and Christian Beliefs,** Senate, London, 1996.
Casey, P.M., **From Jewish Prophet to Gentile God: The Origins and Development of New Testament Christology,** James Clarke & Co. Cambridge, 1991.
el-Cevziyye, İbn Kayyim, **el-Menâr'ül-Münif fis-Sahih ved-Daif,** Beyrut, 1994.
Charles, Robert Henry, **The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament,** Oxford: Clarendon Press, 1913.
, "Apocalyptic Literature" **D.B.,** c.1, ss.109-110.

Childs, Brevard S., **Biblical Theology of The Old and New Testaments,** Fortress Press, Minneapolis, 1993.

Chilton, B., **Pure Kingdom, Jesus' Vision of God,** W.B.Eerdmans Publishing Company, Michigan, 1996.

Cohn, Norman, **The Pursuit of the Millennium,** Essential Books Inc. Farilawn, New Jersey, 1957.

, **Cosmos, Chaos and the World to Come, The Ancient Roots of Apocalyptic Faith,** Yale University Press, New Haven and London, 1993.

, "How Time Acquired a Comsummation" **Apocalypse Theory and the Ends of the World,** Malcolm Bull (ed.), Blackwell, Oxford, 1995, ss.21-37.

Collins, Adela Yarbro, **Cosmology and Eschatology in Jewish and Christian Apocalypticism,** E.J. Brill, Leiden, 1996.

Collins, John C., "Apocalypse" **E.R.,** c.1, ss.334-336.

Collins, Raymond F., "Biblical Literature: New Testament" **E.R.,** c.2, ss.183-202.

Cook, Stanley A., **The Old Testament, A Reinterpretation,** W.Heffer and Sons Ltd. Cambridge, 1936.

Crow, Douglas S., "Messianism: Islamic Messianism", **E.R.** c.9, ss.477-481.

Cyprian, **The Epistles/Letters of Cyprian,** http://www.ccel.org/ fathers2 /ANF-05/anf05-25.htm#P4712_1413328 (the Christian Classics Ethereal Library at Calvin College, Last updated on May 27, 1999).

Cyril (of Jerusalem), **Cateshetical Lectures,** XV:12, http://www.ccel.org/fathers2 /NPNF2-07/Npnf2-07-04.htm#P113_ 1256, (the Christian Classics Ethereal Library at Calvin College, Last updated on May 27, 1999).

Çelebi, İlyas, **Uzak ve Yakın Gelecekle İlgili Haberler,** Kitabevi, İstanbul, 2000.

Daniel, Norman, **Islam and the West, The Making of an Image,** The Edinburg University Press, Edinburg, 1960.

Davenport, Gene L., **The Eschatology of the Book of Jubilees,** E.J. Brill, Leiden, 1971.

Leeming, David Adams, **Mythology, The Voyage of the Hero,** Harper & Row, Publishers, New York, 1981.

Davis, John D., **The Westminster Dictionary of the Bible,** The Westminster Press, London &e New York, 1944.

Demirci, Kürşat "Deccal" **T.D.V.İ.A.,** c.9, ss.67-69.

Dodd, C.H., **The Apostolic Preaching and its Developments ,** Hodder & Stoughton Limited, London, 1960.

, **The Founder of Christianity,** Collins, London, 1971.

Drew, Derrick A., **The Return of Elijah, Israel and the Coming of Messiah,** 1998, http://members.nbci.com/TavElohim/plaintext.htm (10.05.2001).

Driscoll, James F., "Gog and Magog" **The Catholic Encyclopedia,** c.VI, (http://newadvent.org/cathen/06628a.htm) (Copyright © 1911 by Robert Appleton Company Online Edition Copyright © 1999 by Kevin Knight).

Drower, E. S., **The Mandaens of Iraq and Iran, Their Cults, Customs, Magic, Legend and Folklore,** Brill, 1962.

Dulles, Avery, **Models of the Church,** Gill & Mavmillan, Dublin, 1976.

Easton, M.G., **Easton's 1897 Bible Dictionary** World Wide Web Version, http://www.ccel/e/easton/edb/edb/t0003000. htm# t0003013 (the Christian Classics Ethereal Library at Calvin College, last modified January 02, 1998).

Ebu Davud, Süleyman b. El-Eş'as, **es-Sünen,** Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

Eliade, Mircae, **A History of Religious Ideas,** tr. W.R. Trask, The University of Chicago Press, Chicago & London, 1984.

, **Mitlerin Özellikleri,** çev. Sema Rifat, Simavi Yay., İstanbul, 1993.

, **The Forge and the Crucible,** tr. by S. Corrin, The University of Chicago Press, Chicago, 1956.

, **The Quest Hisory and Meaning in Religion,** The University of Chicago Press, Chicago, 1969.

, **Ebedi Dönüş Mitosu,** çev. Ümit Altuğ, İmge Yayınları, Ankara, 1994.

Elmalılı, M. Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili,** Eser Neşriyat, İstanbul, 1979.

Epstein, Isidore (tr., ed.), **The Babylonian Talmud,** The Soncino Press, London, 1935.

Eyyüb, Sâid, **Deccal Komplosu,** çev. Fatih M. Albayrak, Sır Yayıncılık, İstanbul, 2000.

Fish, T., "The Cyrus Cylinder" **D.O.T.T.,** ss.92-94.

Frazer, James G., **Altın Dal, Dinin ve Folklorun Kökenleri,** çev. Mehmet H. Doğan, Payel Yayınevi, İstanbul, 1991.

Freud, Sigmund, "Moses and Monotheism" **The Origins of Religion,** Penguin Books, London, 1990.

Fromm, Erich, **Rüyalar, Masallar ve Mitoslar, Sembol Dilinin Çözümlemesi,** çev. Aydın Arıtan, Kaan H. Ökten, Arıtan Yayınları, İstanbul, 1997.

Garaudy, Roger, **İsrail, Mitler ve Terör,** çev. Cemal Aydın, Pınar Yayınları, İstanbul, 1999.

"George W. Bush is the Antichrist", http://geocities.com/trebor_ 92627/Bush.htm (04.05.2001).

Gigot, Francis E., "Kabbala" *The Catholic Encylopedia,* http://www. newadvent.org/cathen/08590a.htm;

Ginzberg, Louis, **The Legends of Jews,** The Johns Hopkins University Press, Baltimore & London 1998.

Glasson, T.F. **The Revelation of John,** Cambridge at the University Press, Cambridge, 1965.

Grasso, Michael, **The Millennium Myth, Love and Death at the End of Time**, Quest Books, Wheaton and London, 1995.

Gray, John **Near Eastern Mythology,** The Hamlyn Publishing Group Limited, London, 1969.

, "Texts From Ras Shamra" **D.O.T.T.,** ss.118-133.

Griters, Barry, **The Antichrist,** http://www.prca.org/pamplets/pamplet_3.html# anti1 (Last modified, 16-Jul-2000).

Grollenberg, Lucas, **Unexpected Messiah or How the Bible can be Misleading,** SCM Press, London, 1988.

Gövsa, Aleddin, **Sabatay Sevi,** Anka Yayınları, İstanbul, 2000.

Gündüz, Şinasi **Mitoloji ile İnanç Arasında, Ortadoğu Dinsel Gelenekleri Üzerine Yazılar,** Etüt Yayınları, Samsun, 1998.

, **Pavlus: Hıristiyanlığın Mimarı,** Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2001.

, **Sabiiler, Son Gnostikler,** Vadi Yayınları, Ankara, 1995.

, "Gnostik Dinler", **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi,** Ekrem Sarıkçıoğlu, Kardelen Kitabevi, Isparta, 2000, ss.125-152.

, "Gnostik Mitolojide Düşüş Motifi ve Demiurg Düşüncesi", **O.M.Ü.İ.F.D.,** Samsun, 1997, sayı: 9, ss.121-165.

, "Kadim Ortadoğudan Orta Asya'ya Nevruz" **Bilig,** Kış 2000 sayı: 12, ss.1-13.

, "Kur'an Kıssalarının Kaynağı Eski Ahit mi? Yapı, Muhteva ve Kaynak Açısından Torah Kıssaları" **O.M.Ü.İ.F.D.,** Samsun, 1998, sayı 10, ss.49-88.

, **Din ve İnanç Sözlüğü,** Vadi Yayınları, Ankara, 1998.

Hamlyn, Paul, **Egyptian Mythology,** Hamlyn House, Verona, 1968.

Hefner, Philip J., "The Church and the Kingdom of God", **Christian Dogmatics,** Carl E. Braaten, (ed.), Fortress Press, Philadelphia, 1984, c.1, ss.243-247.

Heidel, Alexander, **Enûma Eliş, Babil Yaratılış Destanı,** çev.İsmet Birkan, Ayraç Yayınları, İstanbul, 2000.

Hill, Charles E., "Why the Early Church Finally Rejected Premillennialism" **Modern Reformation,** v.8, number 1, January-February 1999. http://www.alliancenet. org/rub/mr/nr99/ mr9901.toc. html (Copyright ©1999, 2000 Alliance of Confessing Evangelicals).

Hippolytus, **Appendix to the Works of Hippolytus, Discourse on the End of the World,** 23, http://www.ccel.org/fathers2/ ANF-05/anf05-20.htm#P4085_1270 570, (the Christian Classics Ethereal Library at Calvin College, Last updated on May 27, 1999).

Hippolytus, **The Antichrist,** http://www.newadvent.org/fathers/0516.htm (Copyright © 2000 by Kevin Knight).

Hobbes, Thomas, **Leviathan,** çev.Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

Hooke, Samuel Henry, **Middle Eastern Mythology,** Penguin Books, Harmondsworth, 1963.

Huart, Clément, "The Mythology of Persia" **Asiatic Mythology,** J. Hackin (ed.) George G. Harrap & Co. Ltd. London, 1963, ss.35-56.

Johnson, Paul, **Yahudi Tarihi**, çev. Filiz Orman, Pozitif Yayınları, İstanbul, ,2000.

Idel, Moshe, "Qabbalah" **E.R.**, c.XII, ss.117-124.

Irenaeus, **Against Heresies**, http://www.ccel.org/fathers2/ANF-01/anf01-57.htm#P6151 _1380339, (the Christian Classics Ethereal Library at Calvin College, Last updated on May 27, 1999).

İbn Haldun, **Mukaddime**, Daru'l Kutub el-İlmiyye, Beyrut, 1993.

İbn Hanbel, Ahmed, **Müsned**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

İbn Kesir, İmadüddin ebu'l-fida İsmail b. Ömer, **Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azim**, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1984.

İbn Mace, Muhammed b. Yezid el-Kazvînî, **es-Süneu**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

İlhan, Avni, **Mehdilik,** Beyan Yayınları, İstanbul, 1993.

İnan, Afet, **Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti,** T.T.K.Y., Ankara, 1992.

Jehovah's Witnesses, Proclaimers of God's Kingdom, s.62. http://www.exjws. net/museum/franz.htm (18.06.2001)

Jeremias, Alfred, "Ages of the World (Babylonian)" **E.R.E.**, c.1, ss.183-187.

Justin Martyr, **Dialogue of Justin,** http://www.ccel.org/fahhers2/anf01/anf0148. HTM#P4767_1027095 (the Christian Classics Ethereal Library at Calvin College, Last updated on May 27, 1999).

Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri, çev. Dominik Pamir, İstanbul, 2000.

Kaufman, F., J. Eisenberg, "Yahudi Kaynaklarına göre Yahudilik" çev. Mehmet Aydın, **Din Fenomeni**, Konya, 1995, ss.87-129.

Keeley, Robin, (ed.), **The Lion Handbook of Christian Belief**, Lion Publishing, Herts, England, 1982.

Keskin, Halife, **Şia İnanç Esasları**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2000.

Keşmirî, Muhammed Enver Şah, **et-Tasrîh bima Tevâtere fi nüzûli'l-Mesih,** Daru's-Selam, Haleb, 1982.

Khorda Avesta, tr. James Darmesteter *Sacred Books of the East*, American Edition, 1898 (The digital edition copyright © 1995 by Joseph H. Peterson; www.avesta. org\ka\yt10sbe.htm)

Kırbaşoğlu, Hayri, "Hz. İsa'yı Gökten İndiren Hadislerin Tenkidi" **İslamiyat,** c.3, sayı 4, Ekim-Aralık 2000, ss.147-168.

Kirk, G. S., **Myth, Its Meaning and Functions in Ancient and Other Cultures**, Cambridge University Press, Cambridge, 1974.

Kirsch, J. P., "Millennium and Millenarianism" **The Catholic Encyclopedia,** c.10, http:/www.newadvent.org/cathen/10307a. htm (Copyright © 1911 by Robert Appleton Company Online Edition Copyright © 1999 by Kevin Knight)

Kitabı Mukaddes'in Deuterokanonik (Apokrif) Kitapları, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1987.

Klausner, Joseph, **Jesus of Nazareth, His Life, Times, and Teaching,** George Allen & Unwin Ltd., London, 1925.

Knudsen, Ralph E., **Christian Beliefs,** The Judson Press, Philadelphia, 1955.

Koçyiğit, Talat, **Kur'an'ı Kerim Meal ve Tefsiri,** Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1990, (2).

Kramer, Samuel Noah, **Tarih Sümer'de Başlar**, çev. Hamide Koyukan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1999.

, **Sümer Mitolojisi**, çev. Hamide Koyukan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1999.

, John Mairer, **Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki,** çev. Hamide Koyukan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000.

Kurtubî, **el-Cami'li ahkâmi'l-Kur'an,** Kahire, 1967.

Kuzu, Selman, **Hadislerde Mehdi ve Mehdi'nin Deccal ve Hz. İsa ile Olan Münasebeti,** Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 1991.

Küçük, Abdurrahman, **Dönmeler Tarihi**, 2. baskı, Rehber Yayınları, Ankara, 1992.

, **Dinler Tarihi**, Ocak Yayınları, Ankara, 1997

Küng, Hans, **The Church,** Search Books, London, 1978.

Lactantius, **The Divine Institutes,** http://www.ccel.org/fathers2/ANF-07/anf07-03.htm#P131_2231 (the Christian Classics Ethereal Library at Calvin College, Last updated on May 27, 1999).

Lang, Andrew **Myth, Ritual & Religion,** Senate, London, 1996.

Le Guin, K. Ursula, "Bilimkurguda Mit ve Arketip", çev. Bülent Somay, **Virgül**, Ekim 1997, sayı:1, ss.38-40.

Lévi-Strauss, Claude, **Mit ve Anlam,** çev. Şen Süer, Selahattin Erkanlı, Alan Yayınları, İstanbul, 1986.

Life Everlasting In Freedom of the Sons of God, 1966, s.29. http://www.exjws. net/museum/franz.htm (18.06.2001) http://www.freeminds.org/ts3/ ts81. htm (last uptaded 07.04.2001).

Loew, Cornelius, **Myth, Sacred History, and Philosophy, The Pre-Christian Religious Heritage of the West,** Harcourt, Brace & World Inc. New York, 1967.

Loewe, H., "Kabbala" *E.R.E.* c.VII, ss.622-628.

Luther, Martin, "Smalcald Articles", **The Book of Concord, The Confessions of the Evangelical Lutheran Church,** Fortress Press, Philadelphia, 1959, ss.287-318.

Maas, A.J., "Antichrist" **The Catholic Encylopedia**, Robert Appleton Company, 1907, http://www.newadvent.org/cathen/ 14580a.htm (Copyright © 1911 by Robert Appleton Company Online Edition Copyright © 1999 by Kevin Knight).

Macdonald, D.B., "Mehdi", **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1979, c.VII, ss.474-479.

Mack, Burton L., **The Lost Gospel, The Book Q & Christian Origins,** Element Books Limited, Dorset, 1994.

Mackenzie, Donald, **Çin ve Japon Mitolojisi**, İmge Kitabevi, Ankara, 1996.

Malinowski, Bronislaw **İlkel Toplum**, çev. Hüseyin Portakal, Öteki Yay. Ankara, 1998.

Manson, T.W., **The Teaching of Jesus**, Cambridge University Press, Cambridge, 1939.

Marriott, Alice, Carol K. Rachlin, **Kızılderili Mitolojisi**, çev., Ünsal Özünlü, İmge Kitabevi, Ankara, 1998.

Martinez, Florentino Garcia, **The Dead Sea Scrolls Translated, The Qumran Texts in English**, E.J.Brill, Leiden, New York, 1994.

McGinn, Bernard, "Antichrist" **E.R.** c.1, s.321-323.

McKenzie, John L. **Myths and Realities: Studies in Biblical Theology**, The Bruce Publishing Company, Milwaukee, 1963.

"Megiddo" http://www.mustardseed.net/html/pmegidd.html (16.05. 2001).

Methodius, **The Banquet of the Ten Virgins**, http://www.ccel. org/fathers2/ANF-06/anf06-109.htm#P4821_1453791 (the Christian Classics Ethereal Library at Calvin College, Last updated on May 27, 1999).

Mowry, Lucetta, **The Dead Sea Scrolls and the Early Church**, The University of Chicago Press, Chicago, 1962.

Murphy, Frederick J. "Introduction to Apoclytic Literature", Leander E. Keck (ed.), **The New Interpreter's Bible**, Abingdom Press, Nashville, 1996, c.7, ss.1-16.

Müslim, Ebu'l-Huseyn İbnü'l-Haccâc el-Kuşeyrî, **es-Sahih**, thk. Muhammed Fuad Abdulbaki, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

Nickelsburg, George W.E., **Jewish Literature Between the Bible and the Mishnah, A Historical and Literary Introduction**, SCM Press Ltd., London, 1981.

Nitzan, Bilhah, "Eschatological Motives in Qumran Literature: The Messianic Concept", **Eschatology in the Bible and in Jewish and Christian Tradition**, Henning Graf Reventlow (ed.), Sheffield Academic Press, Sheffield, 1997.

Noss, John B., **Man's Religions**, Macmillian Publishing, Co. New York, 1969.

Nursî, Said, **Mektûbât**, Envar Neşriyat, İstanbul, 1996.

Orr, J. "Kingdom of God" **Dictionary of the Bible**, c.III, ss.844-856.

Ortodox Catechism, "The Church Building" http://www.ocf.org/ OrtodoxPage/ reading/catechism.html (11.05.2001).

Our Kingdom Ministry, 3/1968, s.4; http://www.freeminds.org/ ts3/km368.tif (last uptaded 07.04.2001).

Öskan, Ali Rafet, **Fundamentalist Hıristiyanlık, Yedinci Gün Adventinizmi**, Seba Yayınları, Ankara, 1998, ss.28-40.

Öz, Mustafa, **İmâmiyye Şiasında Onikinci İmam ve Mehdî İnancı**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1995.

Özaydın, Abdülkerim, "Asr-ı Saadet" **T.D.V.İ.A.**, c.3, ss.501-502.

Öztuna, Yılmaz, **Devletler ve Hânedanlar,** Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

Paçacı, Mehmet, "Allah'ın Krallığı Sendromu ve Günümüz Müslümanları", **İslami Araştırmalar,** c. 7, sayı: 2, Bahar Dönemi, 1994. ss.181-192.

Pink, Arthur W., **Antichrist,** Swengel, 1923, online baskısı: http:// www.ccel.org/ p/pink/awpantch/htm/i.htm, (the Christian Classics Ethereal Library at Calvin College. Last updated on March 2, 2001).

Pohle, Joseph, **Eschatology or The Catholic Doktrine of the Last Things, a Dogmatic Treatise,** Greenwood Press, Publishers, Westport, Connecticut, 1971.

, "Dogmatic Theology" **The Catholic Encyclopedia,** http://www. newadvent.org/cathen/14580a.htm (Copyright © 1911 by Robert Appleton Company Online Edition Copyright © 1999 by Kevin Knight).

Polycarp, **The Epistle of Polycarp to the Philippians,** http:// www.ccel.org/fathers2/ANF-01/anf01-11.htm# P770_145457, (the Christian Classics Ethereal Library at Calvin College, Last updated on May 27, 1999).

Presbyterian and Anglican The Westminster Confession of Faith, http://www.first presbyterian.com/wcf.html (04.05.2001).

Ringgren, Helmer, "Messianism", **E.R.** ed.Mircae Eliade, c.9, s.469.

Rosenberg, Donna, **Dünya Mitolojisi,** çev. Koray Akten vd., İmge Kitabevi, Ankara, 1998.

Rowley, H.H., **Worship in Ancient Israel: Its Form and Meaning,** London, 1967.

Russell, D. S., **The Method and Message of Jewish Apocalyptic,** The Westminster Press, Philadelphia, 1964.

Sanders, E.P., **Paul and Palestinian Judaism, A Comparison of Patterns of Religion,** SCM Press Ltd., London, 1977.

Sarıkçıoğlu, Ekrem, **Dinlerde Mehdi Tasavvurları,** Sidre Yayınları, Samsun, 1997.

, Şinasi Gündüz ve Y.Ünal, **Dinlerde Yükseliş Motifleri,** Vadi Yayınları, Ankara, 1996.

Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi, Kardelen Kitabevi, Isparta, 2000.

Sarıtoprak, Zeki, **İslam'a ve Diğer Dinlere Göre Deccal,** Yeni Asya Yayınları, İstanbul, 1992.

Sarıtoprak, Zeki, **İslam İnancı Açısından Nüzûl-i İsâ Meselesi,** İzmir, 1997.

Saydam, M. Bilgin, **Deli Dumrul'un Bilinci,** Metis Yayınları, İstanbul, 1997.

Schaff, Philip, **History of the Christian Church,** Charles Scribner's Sons, 1910, The Electronic Bible Society, Dallas, TX, 1998, http://www.ccel.org/s/schaff/history/about.htm (last modified January 18, 1999).

Scheuermann, Erich (ed.), **Papalagi, Gögü Delen Adam,** çev: Levent Tayla, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1989.

Schwartz, Hillel, "Millenarianism" **E.R.,** c.9, ss.521-532..

Schweitzer, Albert, **The Quest of the Historical Jesus,** A&C Black Ltd. London, 1926.

Shaked, Shaul, "The Myth of Zurvan: Cosmogony and Eschatolgy", **Messiah and Christos: Studies in the Jewish Origins of Christianty Presented to David Flusser,** Ithamar Gruenwald, Shaul Shaked. (ed.), J.C.B. Mohr, Tübingen, 1992, ss.129-220

Smart, Ninian, **The Religious Experience of Mankind,** Collins, Fount Paperbacks, Glasgow, 1977.

Smith, Jonathan Z., "Ages of the World" **E.R.,** c.1, ss.129-131.

, "Golden Age" **E.R.,** c.6, ss.69-73.

Smith-Christoher, Daniel L., "The Book of Daniel" **The New Interpreter's Bible,** Leander E. Keck (ed.) Abingdon Press, Nashville, 1996, c.7, ss.19-35.

Söderblom, Nathan, "Ages of the World (Zoraastrian)" **E.R.E.,** c.1, ss.205-210.

Stauffer, Ethelbert, **New Testament Theology,** SCM Press Ltd., London, 1955.

Stone, Micheal E., "Apocalyptic Literature" **Jewish Writings of the Second Temple Period,** Micheal E. Stone (ed.), Van Gorcum, Assen Fortress Press, Philadelphia, 1984, ss.383-441.

Şeltut, Mahmut, "İsa'nın Ref'i", çev. E. Ruhi Fığlalı, **A.Ü.İ.F.D.,** 1978, c.XXIII, ss.319-324.

Tanyu, Hikmet, **Yehova Şahitleri,** Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1984.

Tappert, Thedore G., (tr., ed.), **The Book of Concord, The Confession of Evangelical Lutheran Church,** Fortress Press, Philadelphia, 1959.

Tertullian, **The Five Books Against Marcion,** http://www.newadvent.org/fathers/ 0312.htm (Electronic version copyright © 1997 by New Advent, Inc.)

Testament of the XII Patriarchs, http://bible1.crosswalk.com/History/AD/Early ChurchFathers/Ante-Nicene/TheTwelvePatriarchs/ (12.05.2001).

The Book of the Secrets of Enoch (Slavonic Enoch; 2 Enoch) http://www.reluctan-messenger.com/2enoch01-68.htm, (24.04.2001).

The Didache or The Teaching of The Lord to the Gentiles by the Twelve Apostles; J.B.Lightfoot (tr.), 1891, http://www.antioch.com.sg./th/ twp/bookbyte/hermas/didache.html (05. 05.2001); http://www.ccel. org/fathers2/ANF-07/anf07-35. htm (the Christian Classics Ethereal Library at Calvin College. Last updated on May 27, 1999)

The Watchtower, 1.5.1968, s.271; http://www.freeminds.org/ts3/ wt5168.tif (last uptaded 07.04.2001) ve **The Watchtower,**

15.8.1968, s.494; http://www.freeminds.org/ ts3/wt81568. tif (last uptaded 07.04.2001).

Thomas, D. Winton, (ed.) **Documents from Old Testament Times,** Harper Torchbooks, New York, 1961.

Tillich, Paul, **Systematic Theology,** The University of Chicago Press, Chicago, 1967.

Tirmizî, Muhammed b. İsa, **es-Sünen,** Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

Toner, P. J., "Eschatology" **The Catholic Encyclopedia,** http://www.knight.org/ advent/cathen/05528b.htm, (Copyright © 1909 by Robert Appleton Company Online Edition Copyright © 1999 by Kevin Knight).

Tosun, Mecbure, – Kadriye Yalvaç, **Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Amni-Şaduga Fermanı,** T.T.K.Yayınları, Ankara, 1989.

Tökel, Dursun Ali, **Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar, Şahıslar Mitolojisi,** Akçağ Yayınları, Ankara, 2000.

Victorinus, **On the Creation of the World,** http://www.newadvent.org/ fathers/0711.htm, (Copyright © 2000 by Kevin Knight).

Walker, Paul E., "Eternal Cosmos and the Womb of History: Time in Early Ismaili Thought" **International Journal of Middle East Studies,** sayı:9, Cambridge, 1978, ss.355-366.

Walters, Wesley ve Kurt Goedelman, "Yehova Şahitleri", http://www.incil.com/ doc/yehova.html (18.06.2001).

"What Do They Believe?" http://www.watchtower.org/library/ jt/index.htm (Copyright © 2001 Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania).

Weber, Max, **Ancient Judaism,** The Free Press, Clencoe, Illinois, 1952.

Weblowsky, R. J. Zwi, "Eschatology" **E:R.,** c.5, ss.148-151.

Weir, C.J.Mullo, "Letters From Tell el-Amarna", **D.O.T.T.,** ss.38-45.

Wenham, David, **Paul: Follower of Jesus or Founder of Christianity?,** William B.Eerdmans Publisher, Grand Rapids, 1995.

West, E. W., **Sacred Books of the East,** c. 5, Oxford University Press, 1897, http://www.avesta.org/pahlavi/bundahis.html

Wilson, Andrew (ed.), **World Scripture, A Comparative Anthology of Sacred Texts,** Paragon Books, New York, 1991.

Wilson, J.V. Kinnier, "The Epic of Creation" **D.O.T.T.,** ss.3-16.

Wiseman, D.J., "Historical Records of Assyria and Babylonia" **D.O.T.T.,** ss.46-83.

Zion's Watch Tower, Pittsburg, 15 Ocak 1892, http://www.freeminds.org/ bitmaps/wt11592.tif (last uptaded 07.04.2001).

Zorlu, Ilgaz, **Evet, Ben Selânikliyim, Türkiye Sabetaycılığı,** Belge Yayınları, İstanbul, 1998.

Resim 1: **Hammurabiyi insanlara uygulayacağı yasaları tanrı Şamaş'tan alırken tasvir eden bir kabartma**

D. Winton Thomas (ed.), D.O.T.T., Plate, 2.)

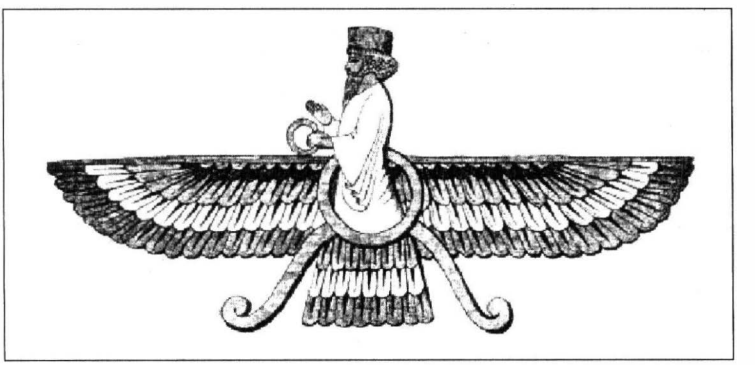

Resim 2: **Ahura Mazda'yı bir kral olarak tasvir eden kabartma**

Ahura Mazda bu kabartmada krallığı simgeleyen kartal kanatlarının arasında, kral kostümü giymiş bir insan şeklinde tasvir edilmiştir.

(J. Hackin (ed.) Asiatic Mythology, George G. Harrap & Co. Ltd. London, 1963, s.35)

Resim 3: İran mitolojisinde Darius'un kötü güçlerle mücadelesini gösteren bir kabartma

Aslan şeklinde tasvir edilen kötü varlığın boynuzlu olması dikkat çekicidir.

(J. Hackin (ed.) Asiatic Mythology, George G. Harrap & Co. Ltd. London, 1963, s.37)

Resim 4: İran mitolojisinde Rüstem'i şeytanı öldürürken tasvir eden çizim

Bu resimde de şeytanın Mesih karşıtı figürlerinde olduğu gibi insana benzeyen, kuyruklu ve boynuzlu garip bir yaratık olarak tasvir edilmesi dikkat çekicidir.

(J. Hackin (ed.) Asiatic Mythology, George G. Harrap & Co. Ltd. London, 1963, s.53)

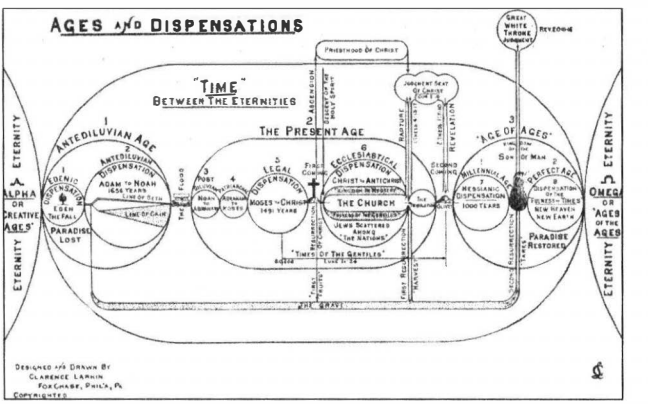

Resim 5: Çağlar ve İlahi Düzen

Tarihin dönemlerini gösteren bu tablo Clarence Larkin tarafından yapılmıştır. Bu tabloda yeryüzü hayatı iki sonsuzluğun ortasındaki bir ara dönem olarak gösterilmiştir. Buna göre tarihin yedinci dönemi bin yıllık krallık dönemini gösterirken sekizinci dönem Tanrı'ya yani Tanrı'nın Krallığı'na bırakılmış sonsuzluk ise ondan bir sonraki dönem olarak gösterilmiştir.

(http://members.citynet.net/morton/images/ldispen.gif)

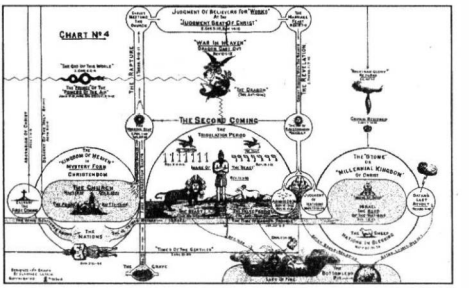

Resim 6: **Mesih'in İkinci Kez Gelişi**

İsa Mesih'in birinci gelişinden sonra gerçekleşen ve gerçekleşecek olan olayları tasvir eden bu tabloya göre "Göklerin Krallığı" (Tanrı'nın Krallığı) ilk gelişle birlikte -kilise çatısı altında- başlamıştır. Bununla birlikte onun ikinci gelişinde "bin yıllık krallık" kurulacaktır.

(http://members.citynet.net/morton/images/lcoming.gif)

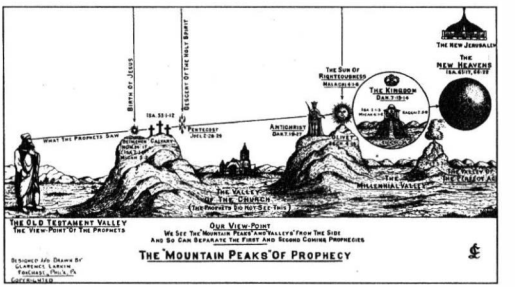

Resim 7: **Prophecy'de Zirve Noktaları**

Bu tabloda İsa'nın doğumu ilk zirve olarak gösterilirken "Antikristin ortaya çıkışı ikinci zirve olarak gösterilmektedir. Tepeler arasındaki boşluklar vadileri göstermektedir ve ilk vadi "kilisenin vadisi", ikinci vadi "binyıllık vadi" ve üçüncü vadi, "mükemmel çağın vadisi" olarak adlandırılmaktadır. Bu tabloda "Yeni Kudüs" binyıllık krallığın sonundaki döneme bırakılmıştır. Yeni Kudüs, Yeni Yeryüzü ile birlikte ortaya çıkar.

(http://members.citynet.net/morton/images/lprophecy.gif)

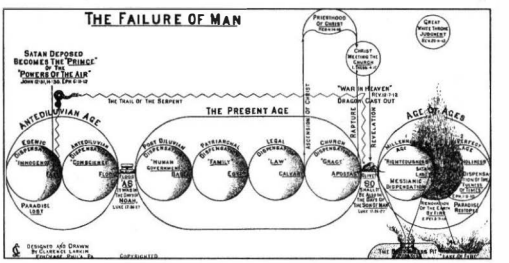

Resim 8: **İnsanın Başarısızlığı**

İnsanın başarısızlığı adlı bu tabloda tarih genel olarak sekize ayrılmakla birlikte gerçekte üç döneme ayrılmaktadır; tufan öncesi (ilk iki dönem), tufan sonrası (kilisenin de içinde yer aldığı dört dönem) ve Mesih'in ikinci gelişiyle başlayan ve çağların çağı olarak adlandırılan son dönem. Bu son dönemde Mesih'in bin yıllık krallığı ile mükemmel çağ yer almaktadır. Tarihin başlangıcında insanın cennetten atılmasına neden olan yılanın (şeytanın) bin yıllık dönem öncesinde savaşa iştirak etmek için geri gelişi (okla işaret edilerek) gösterilmektedir.

(http://members.citynet.net/morton/images/failure.gif)

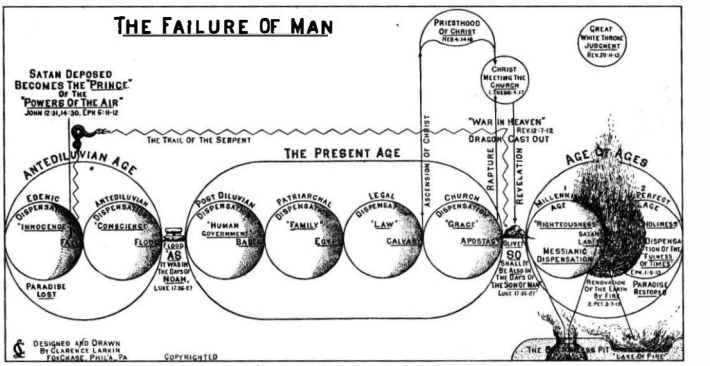

Resim 9: **İnsanlık Tarihinin Yedi Bin Yılı**

Şabat teorisi doğrultusunda hazırlanmış olan bu tabloda tanrının dünyayı yedi günde yaratmasından yola çıkılarak dünyanın ömrünün de yedi bin yıl olduğu ileri sürülmektedir. İsa'dan önce dört bin yılın geçtiği ifade edilen bu tabloyagöre antikristin geliş tarihi MS 2000'dir. Bu tarih aynı zamanda "millennium"un başlaması anlamına da gelmektedir. Bu dönem de MS 3000'de sona erer ve "sekizinci gün" ya da "sekizinci bin yıl" başlar. Bu son dönemin süresi belirsizdir

(http://members.citynet.net/morton/images/history.gif)

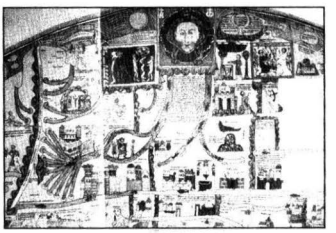

Resim 10: **Eden Bahçesi (Cennet)**

Yahudilerin Altın Çağ'da dönmeyi umut ettikleri yer. MS 1234 yılında yapılmıştır.

(http://www.henry-davis.com/MAPS/EMwebpages/224A.html)

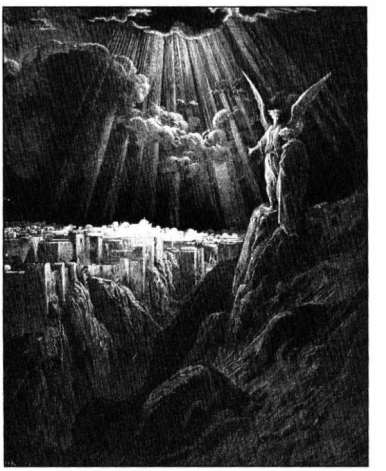

Resim 11: **Yeni Kudüs**

Gustave Doré tarafından Vahiy, 21:2'de anlatılanlar doğrultusunda yapılmıştır. Tarihin sonunda yeniden kurulacağı beklenilen Kudüs'ü tasvir etmektedir. Resimde melek Yuhanna'ya vizyonu sırasında Yeni Kudüs'ü gösteriyor.

Resim 12: **Martin Luther'e göre Antikrist olan Papanın görünümü**

Ortaçağda yapılan bu resimde Luther'in Antikrist olarak nitelendirdiği Papa'nın tasviri yer almaktadır. Antikrist'in başında Papalık tacı ve elinde de Papalık asası bulunmaktadır.

(Norman Cohn, The Pursuit of The Millennium, s.16)

Resim 13: **Yedi Başlı Ejderhanın üzerindeki kötü kadın**

1522 yılında çizilmiş olan bu resim, Luther'in hazırlattığı Kitabı Mukaddes'in Almanca tercümesi içinde yer almaktadır. Bu resimdeki ejderha üzerinde oturan kadın elinde papalık nişanesini taşımakta olup başında da Papalık tacı bulunmaktadır.

*(Roland H. Bainton, **Here I Stand**, s.260)*

Resim 14: **Yedi Başlı Ejderhanın üzerindeki kötü kadın**

1534 yılında çizilmiş bu resimde bir başka Almanca Kitabı Mukaddes çevirisi içinde yer almaktadır.

*(Roland H. Bainton, **Here I Stand**, s.260)*

Resim 15: **Antikristin Hikayesi**

Ortaçağ'da çizilen bu antikrist resminde, sol tarafta normal bir insan olarak tasvir edilen Antikrist arkasında duran şeytanın kendisine ilham ettiklerini halka anlatırken karşı tarafta Enoch ve Eljah onun öğretilerinin etkisini ortadan kaldırmak için halka vâaz etmektedirler. Üstte ise Antikrist, şeytanın ve kötü ruhların yardımıyla uçmaya çalışmaktadır. Amacı insanlara tanrı olduğunu göstermek olan Antikristin hemen üstündeki bir melek ona vurmak için hazırlık yapmaktadır.

(Norman Cohn The Pursuit of the Millennium, s.i.)

Resim 16: **Antikrist ile Savaş**

Bu tabloda dünyanın sonunda kaotik güçlerle iyilik güçleri arasında gerçekleşecek olan mücadele tasvir edilmektedir. Albert Dürer'in Apokalipse serisinden bir resim (MS 1498)

(http://camel.conncoll.edu/visual/durer.html)

Resim 17:
Ejderha ile Meleklerin Savaşı

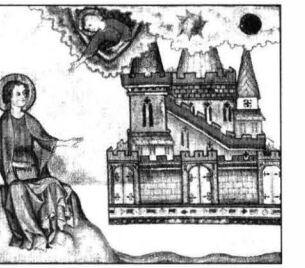

Resim 18:
Meleğin Yuhanna'ya Yeni Kudüs'ü göstermesi

Resim 19:
George W. Bush'un Antikrist olduğunu ispatlamaya çalışan bir web sayfasından farklı görüntüler.

Bu web sayfasında George Bush'un Antikrist olduğu Kitabı Mukaddes'te anlatılanlar ve onun yaşamından kesitler ışığında ispatlanmaya çalışılmaktadır. Web sayfasında Bush'un fotomontajla kafasına boynuz yerleştirilmiş fotoğrafları da yer almaktadır.

http://geocities.com/trebor_92627/Bush.htm

Resim 20: **İsa'nın Deccal'i öldürmesi**

Osmanlılar tarafından yapılan bu minyatürde yeryüzüne inen Isa'nın Deccal'i elindeki mızrakla öldürmesi tasvir edilmektedir.

(T.D.V.İ.A. c.9, s.71 Terceme-i Cifrü'l-câmi, İÜ Ktp. TY, nr.6624, vr.98b)

Resim 20: **Mahşerin Dört Atlısı**

Yuhanna'nın kehanetleri arasında yer alan Mesih'in gelmesi öncesinde yeryüzünde kaosun artmasına katkıda bulunacak olan dört atlıyı tasvir eden resim. Yuhanna'nın anlattıklarına göre bu dört atlı, önlerine kim çıkarsa öldürürler.

Albert Dürer'in Apokalipse serisinden bir resim (1498)
(http://camel.conncoll.edu/visual/durer.html)

Resim 22: **Sonun başladığını haber veren yedi meleğin boruyu çalmaları**

Bu yedi melek ellerindeki boruya üflemeye başladıklarında her şey sona erecektir.

Albert Dürer'in Apokalipse serisinden bir resim (1498)
(http://camel.conncoll.edu/visual/durer.html)

Resim 23: Gazap Günü

Albert Dürer'in Apokalipse serisinden bir resim (1498).
Vahiy kitabının 6:9-16'da anlatılanlar doğrultusunda yapılmıştır.

(Norman Cohn The Pursuit of Millennium, s.48)

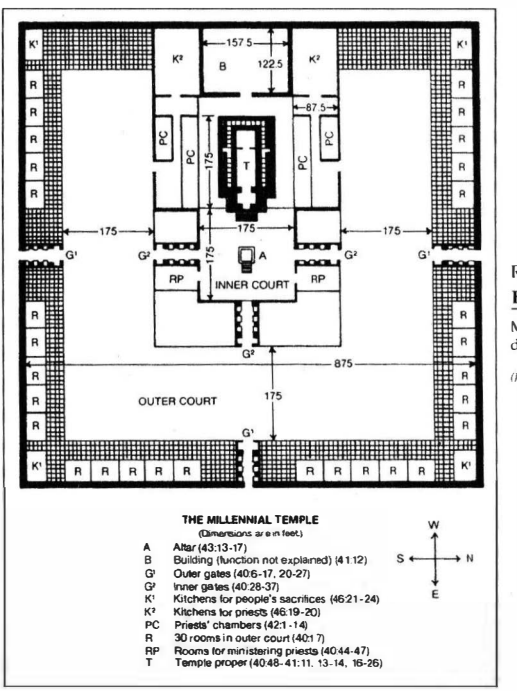

Resim 24:
Binyıllık Mabedin Planı

Mesih'in Kudüs'te inşa edeceği düşünülen mabedin tahmini planı

(http://members.citynet.net/mortonjimages)

İndeks

A

adaletsizlik 89, 90, 169, 221, 228, 229
Aden/Eden Bahçesi 95, 234, 235, 236, 259, 265, 276
Adonay 94
Adventinistler 328
Ahura Mazda 64, 65, 112, 153, 224, 225, 226, 278
Akitu
alegorik 23, 55, 60, 248
Altın Dal 25
Amon 154
Amos 74, 181
Anabaptistler 259
Angra Mainyu 65, 224, 225, 226, 278, 282
Antiochus 52, 56, 273, 274, 279, 280
antisemitik 324
Antropogoni 42
antropogonik 235
antropomorfik 160
antropopetik 160
apokaliptik 18, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 67, 81, 82, 83, 86, 87, 89, 90, 92, 93, 97, 102, 114, 123, 128, 164, 167, 171, 174, 183, 185, 187, 201, 203, 212, 213, 228, 239, 244, 245, 250, 251, 252, 259, 261, 279, 281, 299, 301, 303, 304, 311, 312, 327, 331
apokaliptik dönem 81
Apokaliptiker 52, 60, 67, 181, 184, 188, 199, 201
Apolojetik 191
Aramca 57
arkonlar 44
Armagedon 46, 262, 263, 270, 315, 316, 321, 324
Armilus 60, 279, 284, 285
Asur 34, 70, 317
Atum 155
Augustin 213, 214, 232, 233, 247, 248, 249, 250, 255, 256, 297, 298, 299, 302
ayin 36, 38

B

Baal 155, 157, 163, 165, 166
Babil 14, 16, 18, 23, 33, 38, 39, 42, 56, 61, 70, 78, 79, 149, 150, 153, 154, 156, 159, 168, 172, 174, 175, 176, 179, 183, 219, 223, 224, 227, 233, 252, 273, 278, 280, 282, 289, 290, 304, 322, 328

Balıklı Göl 42
Bar Kochba 92, 93
Barnabas 213, 230, 241, 242
Batşeba 104
Belial 60, 86, 269, 281, 282, 283, 318
Bilimkurgu 48
bilinçaltı 25, 74
Binyıl 10, 46, 59, 213, 221, 222, 223, 233, 237, 238, 239, 245, 247, 248, 250, 251, 252, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 262, 264, 265, 266, 297, 302, 312, 330
Bossuet 233
Bultmann, R. 19, 31, 33, 170, 193, 194, 195
Bush 290, 305, 306
büyücü 31, 37
Büyük Ejder 304
Büyük Kral 161, 164, 169, 213, 229

C

Cafer es-Sadık 137
Caligula 272, 279, 281
Câlût 99, 100
Campbell 19, 25, 26, 63, 112
canavar 43, 88, 99, 153, 160, 165, 166, 168, 169, 172, 177, 239, 240, 269, 273, 274, 275, 276, 277, 280, 282, 288, 289, 290, 299, 300, 303, 304, 321, 322, 330
Canavarın annesi 306
cehennem 48, 49, 51, 64, 65, 95, 195, 196, 207, 254, 262, 274, 287, 293, 297
cennet 9, 17, 33, 48, 49, 50, 51, 64, 92, 103, 139, 155, 186, 219, 229, 234, 235, 237, 242, 254, 258, 259, 260, 262, 266, 329
Cessâse 307
Cezire 140
Chinwad Köprüsü 65
Christos 111
Cohn, N. 19, 246, 259, 279, 301
Concord 304
Cyril 296, 297
Cyrus 68, 70, 80, 153, 154, 175, 233, 252

D

Dan 283, 284, 293, 294, 301
Dante 59
Darius 153, 157, 175
deniz canavarı 166, 172, 276, 282
Determinist 60
deus otious 30
Dicle 234, 235
Dilmun 33, 234
diriliş 39, 51, 73, 120, 121, 216, 219, 221, 239, 240, 242, 243, 248, 249, 264, 265, 266, 291, 329
Doğru Kişi 62, 64, 89
düalist 54, 59, 82, 230, 326
Dürug 278

E

Ebionitler 59, 118, 255
Edom 74, 78
Efes Konsili 247, 250
ejderha 206, 239, 271, 276, 280, 289, 290, 299, 321, 322

Eliade, M. 19, 22, 25, 26, 27, 28, 222, 245, 277
Elişa 68
Elmalılı, M. Hamdi Yazır 134
En İyi 320, 321
Enitum 151
Enki 158, 234
Enlil 40, 150, 152, 158
Enoch 55, 57, 89, 228, 320
Enuma Elish (Enuma Eliş) 38, 42, 156
Erich Fromm 26
Esav 40
eskatolojik kral 68, 101, 143, 164, 173, 202, 252
eskatolojik kurtarıcı 10, 16, 46, 61, 62, 66, 69, 118, 136, 144, 205, 236, 251, 269, 270, 271, 327
Esseniler 102, 114
etik 61, 104, 266
etiolojik mitos 40
Ezra 55, 80, 91, 168

F

Ferisiler 170
festival 36, 38, 39, 156, 157, 164, 165
Fırat 126, 139, 234, 235, 317, 321
Fransiskenler 302
Frantz Fanon 179
Frazer, J.G. 19, 25
Freud, S. 25, 72, 73
Frigya 127, 246

G

gelecek çağ 82, 121, 167, 229, 230, 242, 267
Gentile 88, 119, 171, 172, 204, 265
Gideon 163
gizli bilgi 104
Gnostik 59, 62, 119
Gnostisizm 105, 123
Gog 46, 95, 96, 108, 240, 265, 270, 309, 310, 311, 312, 315, 319
Göksel Kudüs 127, 242, 246
Greenstone 19, 71, 72, 76, 110, 236

H

Haggay 79, 80
Hammurabi 65, 149, 150, 175, 176
Har megiddo 316, 317
Harran 40
havari 119, 239, 243, 256, 295, 297, 304
Hayat Ruhu 43, 44
Hayatın anası 43
Helenistik 54, 251
henoteizm 159
heretik 247, 254, 255, 272, 295, 298, 302, 330
Hesiod 235, 236
Hezekiel 76, 77, 241, 309, 310, 311, 312
Hippolytus 284, 293, 294
Hitler 272, 305
Hitti Uryiya 104
Hobbes, T. 185
Hooke, S.H. 19, 155
Horasan 307
Horus 154, 155, 158, 159
Hoşea 74, 75

Hürmüz 43
hüzün vadisi 321

I-İ

Irenaeus 212, 231, 241, 284, 292, 293
Işık Tanrısı 43
İbn Arabî 141
İbranice 57, 67, 93, 111, 126, 161, 174, 316
idol 292, 297
ifrit 34, 44
iki alem 94
ilk diriliş 216, 239, 240, 242, 243, 248, 264, 265
ilkel insan 23, 27, 28
İlya 81
İlyas 115
Immanuel 75, 76
İnsanoğlu 47, 83, 84, 89, 95, 177, 194, 200, 202, 205, 208, 273, 296, 310, 326
İsfehan 307
İsmailiyye 137, 138
İşaya 57, 67, 68, 75, 76, 77, 78, 117, 118, 163, 166, 181, 241, 260, 276, 288

J

Joachim, F. 301, 302, 303
Jung, Carl G. 25
Justin Martyr 241

K

Kabbala 104, 105, 106, 107, 109
kafir 26, 306, 309, 323
Kalki 62
kaos 45, 46, 50, 51, 60, 85, 88, 105, 129, 139, 147, 148, 160, 164, 165, 166, 172, 177, 221, 225, 226, 227, 229, 233, 265, 266, 269, 270, 276, 277, 278, 279, 285, 321, 323, 324, 325, 327, 328
Karanlık Tanrısı 44
Kast 33, 34, 35
Keder Dağı 316, 321
Kenan 14, 40, 70, 155, 157, 159, 165, 186, 316, 317
kıyamet 46, 48, 50, 51, 129, 130, 131, 133, 134, 138, 139, 142, 191, 200, 201, 227, 232, 233, 262, 267, 313, 314, 315, 316, 324, 326
Klausner, J. 67, 189, 199
Kliazm 238, 244, 248, 302
Kolomb 260
Konstantin 248, 251, 252
kozmogoni 14, 36, 37, 38, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 222, 230, 231
kozmogonik 38, 221, 222, 235
kozmos 36, 44, 106, 107, 122, 231
Kötülük İmparatorluğu 305
Kral Mesih 76, 83, 93
Kristosentrik 186, 204, 205, 327
Kudüs 10, 70, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 86, 87, 88, 90, 92, 97, 102, 106, 127, 129, 139, 157, 167, 169, 175, 178, 181, 183, 233, 241, 242, 246, 252, 259, 264, 265, 280, 284, 285, 292, 293, 295, 297, 312, 318, 326, 327
Kûfe 137, 140
Kuhn, T. 23

Kumran 102, 103
kutsal ada 236
Kuzu 124, 125, 126, 127, 231, 322
Küng, H. 205, 215, 216

L

Lactantius 231, 241, 244, 255, 296
Lang, A. 39
Levi 27, 56, 84, 85, 86, 102, 103, 244
Levioğulları 283
Levyatan 160, 166, 206, 276, 277
Lotus 44
Luria 106, 107
Luther 257, 259, 279, 304

M

Magog 46, 95, 96, 108, 265, 270, 309, 310, 311, 312, 315, 319
Makkabiler 84, 85, 86
makro kozmos 36
Malaki 81
Malinowski 24, 27
malkût 161, 162
Manasseh 106, 107, 108, 109, 110
Maniheizm 43, 46, 62
Marduk 34, 43, 149, 150, 153, 156, 157, 161, 166, 169, 273, 278
masal 21, 22, 23, 24, 38, 236, 314
Massada 93
mega kozmos 36
Mesih Deccal 269, 307
Mesih Harun 102
Mesih'in kilisesi 213
Mesihsel acı 97
Methodius 231, 243
Mezopotamya 13, 33, 34, 39, 54, 101, 151, 234, 316
Mısır 14, 47, 54, 61, 70, 72, 78, 79, 101, 106, 111, 112, 154, 155, 158, 159, 164, 165, 235, 236, 244, 281, 316, 317, 328
mikro kozmos 36
Millenarianist 238, 239, 240
Millenarianizm 238, 239, 245
Millenium 230, 242
Mistisizm 104, 109
Mithra 44, 111, 112, 123
Mogollar 312, 315
monoteist 161, 199, 326
Montanist 127, 128, 245, 247, 248, 252, 259, 328
Montanistl 251
Montanizm 127, 245, 246, 330
Mormonlar 255, 260, 261
Muhtâr es-Sakafî 136, 137
muhteşem İsa 46, 62
Musa 53, 57, 66, 70, 71, 72, 73, 79, 81, 98, 101, 122, 151, 159, 162, 180, 206, 233, 258, 279, 314, 317
Mutlak İyi 320
Müller, M. 23

N

Nebukadnezzar 56, 175, 176, 184, 280
Negritolar 45
Nehemya 168
Neron 53, 272, 279, 282, 298, 299, 303, 319, 322

Nevruz 38, 39
Nil 13, 111, 168
Ninova 319, 322

O-Ö

Oğul Tanrı 122, 157, 219
on hafta 228
Origen 212, 247, 248, 255
Osiris 47, 111, 112, 123, 155, 168
Otto Rank 25
Ölü Deniz 102, 318
öykü 13, 15, 21, 22, 72, 98, 100, 104, 112, 124, 151, 155, 156, 166, 175, 192, 235, 236, 239, 274, 276, 315, 324, 329

P

Parousia 128, 208, 210, 211, 264, 265, 329
patristik 247, 255
Pavlus 56, 59, 119, 120, 121, 122, 123, 205, 207, 208, 209, 210, 211, 242, 249, 287, 288, 292, 298
Pentekost 165
Pesah 165
politeist 30, 326
Praşai Siva 46, 62, 254, 323
premillennalizm 238
profetik 53, 60
Prometheus 40
Puritan 107
Quakerism 179

R

Rabbi Akiba 93, 105
Rabbin Günü 121, 157, 297
Rahab 160, 165
Redeemed Redeemer 123
redeemer 66, 92, 248
Remle 140
ritüel 33, 36, 37, 38, 39, 42, 45, 67, 151
Ruhül Kudüs 129

S-Ş

Sabatay Sevi 109, 110
Sâbiî 16, 62, 267, 322, 323
sahte Mesih 271, 272, 277, 291, 293, 323
sahte peygamber 240, 265, 271, 291, 293, 295, 299, 300, 321, 322
sakrament 36, 302
salt iyilik 94
Saoşyant 46, 62, 63, 64, 111, 226, 227, 236, 278
Saracen 300
Sargon 151
Savaş Yazmaları 318
Schweitzer, Albert 48, 192, 193, 194
Sebeiyye 137
seçilmiş kimse 89
seküler 14, 178, 217, 259, 302
Seniyetü Efik 323
Sibylline 244
Simon Magus 282
Sin 34, 153
Sion tepesi 65, 169
Smart 199, 200
Smith, J. 260, 261
Snoptik 113, 114, 116, 201
Sodom ve Gomora 200
Son Kral 254, 323
son savaşçı 323
son yargı 266, 290, 302

Süleyman Mabedi 327
Sümer 14, 15, 16, 23, 40, 61, 63, 65, 66, 69, 149, 150, 151, 158, 159, 168, 234, 328
Şabat 95, 227, 230, 232, 236, 237, 243, 249, 264, 301, 329
Şeltut, M. 134, 135

T-U

Tabernacle 164, 165, 166
Talmud 18, 93, 94, 97, 107, 237, 327
Tanrı'nın Kelimesi 241
Tanrı'nın Şehri 213
Tarihsel Ekol 24
Temim 307
Tertullian 127, 128, 213, 241, 242, 243, 246, 255, 295, 330
teveffi 130, 131
Tiamat 43, 156, 166, 168, 273, 276, 278, 289
Torah 81, 95, 96, 105, 160, 180, 235, 237
Türkler 23, 139, 140, 149, 300, 304, 312, 315, 316
Ugarit 157, 160, 168

V-W

Vaişya 34
Victorinus 231, 243, 255
Vişnu 44
W. Miller 261
Weiss, J. 48
Westminster Confession 305

Y

yağlanma 67, 68
yağlanmış 67, 68, 89, 93, 136
Yahuda 70, 75, 78, 80, 124, 181, 291, 317
Yahya 114, 115, 116, 117, 187, 188, 193
yargı günü 81, 188, 193, 203, 297, 320
Yaşam Kitabı 240
Ye'cüc-Me'cüc 309, 312, 313, 314, 315, 324, 328
yedi 55, 56, 59, 83, 89, 95, 96, 124, 125, 138, 166, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 237, 244, 253, 258, 261, 262, 288, 289, 297, 304, 310, 321, 322, 327, 329, 330
yedi boynuz 124, 231
yedi gün 139, 230, 244
yedi mühür 124, 232
yedinci gün 227, 228, 230, 231, 232, 237, 241, 242, 243
Yehova Şahitleri 260, 262, 263, 264
Yehu 68
Yesse 76, 100
yılan 65, 76, 152, 160, 165, 166, 177, 185, 239, 271, 276, 283, 285, 294, 299
Yizreel 316
Yunan 21, 23, 28, 31, 37, 40, 48, 51, 54, 57, 71, 82, 111, 113, 116, 126, 161, 179, 235, 236, 253
Yüce Mimar 43
Yüce Ruh 43

Z

Zekarya 79, 80, 318
Zerdüşt 63, 64, 112, 225, 226, 236
Zerdüştlük 46, 61, 62, 63

Zerubbabel 79, 80
Zeydiyye 137
Zohar 105, 106, 107
Zürvanizm 157